

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**EGEMENLİK, JEOPOLİTİK,
ULUSLARARASI GÜVENLİK ÜÇGENİNDE
1936 MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ
VE TÜRK BOĞAZLARININ STATÜSÜ**

Doktora Tezi

Tezi Hazırlayan:

Ahmet Umut GÜNER

İstanbul, 2022

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**EGEMENLİK, JEOPOLİTİK,
ULUSLARARASI GÜVENLİK ÜÇGENİNDE
1936 MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ
VE TÜRK BOĞAZLARININ STATÜSÜ**

Doktora Tezi

Tezi Hazırlayan:

Ahmet Umut GÜNER

Öğrenci No:

150715027

Orcid ID: 0000-0003-1439-4234

Danışman:

Prof. Dr. Levent Ürer

İstanbul, 2022

YEMİN METNİ

Doktora Tezi “**Egemenlik, Jeopolitik, Uluslararası Güvenlik Üçgeninde 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Türk Boğazlarının Statüsü** ” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını, patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranışımın olmadığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.20.07.2022

Ahmet Umut GÜNER

TEZ ONAYI

Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü *Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora* öğrencisi **150715027** numaralı **Ahmet Umut GÜNER**'in hazırladığı **“Egemenlik, Jeopolitik, Uluslararası Güvenlik Üçgeninde; 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Türk Boğazlarının Statüsü”** konulu DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI Lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca 20.07.2022 günü saat 15:30’da Zoom programı aracılığıyla on-line olarak yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin **KABULÜ’ne OYBİRLİĞİ’yle** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Prof. Dr. Le*** ÜR*** (Danışman) (İstanbul Aydın Üniversitesi)		
Prof. Dr. Na*** Si*** TU*** (Üye) (İstanbul Üniversitesi)		
Prof. Dr. Şe*** DU*** (Üye) (Beykent Üniversitesi)		
Doç. Dr. Fa*** Fu*** TU*** (Üye) (Beykent Üniversitesi)		
Dr. Öğr. Üyesi At*** Bi*** KA*** (Üye) (Beykent Üniversitesi)		

Adı ve Soyadı : Ahmet Umut GÜNER
Danışmanı : Prof. Dr. Levent ÜRER
Türü ve Tarihi : Doktora Tezi, 2022
Alanı : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
Anahtar Kelimeler : Uluslararası İlişkiler, Jeopolitik, Eleştirel Jeopolitik,
Uluslararası Güvenlik, Montrö, Boğazlar

ÖZ

EGEMENLİK, JEOPOLİTİK, ULUSLARARASI GÜVENLİK ÜÇGENİNDE 1936 MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ VE TÜRK BOĞAZLARININ STATÜSÜ

Araştırmanın amacı Türk Boğazları üzerinde Türkiye Cumhuriyeti'nin tam egemenliğini sağlarken, diğer yanda Misakı Milli sınırlarına bütünlük kazandıran Montrö Boğazlar Sözleşmesini egemenlik, jeopolitik ve uluslararası güvenlik kavramları çerçevesinde incelemektir.

Boğazların statüsü, “Soğuk Savaş” sonrası dönemde nispeten görmezden gelinen “jeopolitik” kavramı üzerinden ele alınmış, ek olarak “egemenlik” kavramının “ulusal güvenliğe” ve “uluslararası güvenliğe” etkileri incelenmiştir. Tarihsel kurgu içerisinde askeri ve ticari su geçiş yolları olan boğazların jeopolitik önemleri üzerinde durulmuştur. Montrö Boğazlar Konferansı’nı ve Sözleşme metnini daha iyi analiz edebilmek için konferansın öncesinde ve sonrasında ortaya çıkan gelişmelere jeopolitik ve egemenlik kavramları çerçevesinde değinilerek genel resim netleştirilmeye çalışılmıştır.

Yöntem olarak, jeopolitik, egemenlik ve uluslararası güvenlik kavramlarını açıklayan teorik makale ve kitaplar incelenerek kuramsal karşılaştırmalar yapılmıştır. Araştırmayı somutlaştırmak için konferans tutanak ve bildirileri incelenmiş. İngilizce metinler ile Türkçe metinleri karşılaştırılarak sözleşme metnini ortaya çıkaran tartışmaların özü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca dönemin yazılı basın organlarının kopyalarına ulaşılarak kamuoyundaki yankıları ele alınmıştır.

I. Dünya Savaşı serbest ticareti sekteye uğratmıştır. I. Dünya Savaşından sonraki dönemde İngiltere ve Fransa gibi deniz ticaretinde söz sahibi devletler, deniz geçiş yollarının güvenliği konusunda kuşkular duymaya başlamıştır. İlerleyen yıllarda Japonya'nın Mançurya'yı, İtalya'nın da Habeşistan'ı işgali uluslararası arenada güvensizlik ortamı meydana getirmiştir. Söz konusu dönemde Milletler Cemiyeti'nin uluslararası sorunların çözümünde yavaş ve nispeten pasif kaldığı ifade edilebilir. Devletlerin geniş bir coğrafyaya yayılan ticaret ağlarının güvenliğini sağlamak konusunda kararlılıkları Montrö Sözleşmesinin temellerini oluşturduğu ifade edilebilir. Türkiye Cumhuriyeti'nin bu dönemde ortaya attığı yeni bir anlaşma isteği dönemin koşullarından doğan endişeler ile birleştiğinde taraf devletler açısından olumlu değerlendirilmiştir.

Tüm bu bulgular ışığında elde edilen sonuçlar; dönemin uluslararası sisteminin sağlanmak istenilen barış ortamının aksine anarşik olduğudur. Diğer bir sonuç Montrö Boğazlar Sözleşmesinin Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin ve diğer katılımcı devletlerin haklarını korurken, bununla birlikte temelinde Türkiye Cumhuriyeti'nin toprakları üzerinde tam egemenliğini ilan eden ve koruyan bir sözleşme olduğudur. Bu özelliğiyle günümüzde halen taraf devletler tarafından itiraz etmeden uygulanan bir sözleşmedir.

Name and Surname : Ahmet Umut GÜNER
Supervisor : Prof. Dr. Levent ÜRER
Degree and Date : PhD Thesis, 2022
Major : Political Science and International Relations
Key Words : International Relations, Geopolitics, Critical Geopolitics,
International Security, Montreux, Straits

ABSTRACT

THE 1936 MONTRO STRAITS CONVENTION IN THE SOVEREIGNTY, GEOPOLITIC, INTERNATIONAL SECURITY TRIANGLE AND THE STATUS OF THE TURKISH STRAITS

The aim of the research is to examine the Montreux Straits Convention, which provides the full sovereignty of the Republic of Turkey over the Turkish Straits, and also brings integrity to the National Pact, within the framework of the concepts of sovereignty, geopolitics and international security.

The status of the Straits has been handled over the concept of "geopolitics", which was relatively ignored in the post-Cold War period, and the effects of the concept of "sovereignty" on "national security" and "international security" were also examined. In the historical fiction, the geopolitical importance of the straits, which are military and commercial water passageways, has been emphasized. In order to better analyze the Montreux Straits Conference and the text of the Convention, the general picture was tried to be clarified by mentioning the developments before and after it within the framework of geopolitics and sovereignty concepts.

As a method, theoretical articles and books explaining the concepts of geopolitics, sovereignty and international security were examined and theoretical comparisons were made. In order to embody the research, conference minutes and papers were examined. By comparing the English texts with the Turkish texts, the essence of the discussions that revealed the contract text was tried to be revealed. In

addition, the copies of the press organs of the period were reached and their repercussions in the public were discussed.

First World War disrupted free trade. In the period after the First World War, states that had a say in maritime trade such as England and France began to have doubts about the safety of maritime passageways. In the following years, Japan's occupation of Manchuria and Italy's occupation of Ethiopia created an atmosphere of insecurity in the international arena. It can be stated that the League of Nations remained slow and relatively passive in solving international problems in that period. It can be stated that the determination of the states to ensure the security of trade networks spread over a wide geography forms the basis of the Montreux Convention. The request for a new agreement put forward by the Republic of Turkey in this period, combined with the concerns arising from the conditions of the period, was evaluated positively by the parties.

The results we come across in the light of all these findings; It is that the international system of the period was anarchic, contrary to the desired peace environment. Another result of the Montreux Straits Convention of Black Sea littoral states and other participants while protecting the rights of the states, however, who declared on the basis of full sovereignty over the territory of the Republic of Turkey and that there was a contract that protects. With this feature, it is a contract that is still implemented by the states parties without objection.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZ

ABSTRACT

TABLolar LİSTESİ	iv
ŞEKİLLER LİSTESİ	v
KISALTMALAR	vi
SÖZLÜK.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

JEOPOLİTİK, EGEMENLİK VE GÜVENLİK ÜÇGENİNDE TÜRK BOĞAZLARI

1.ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE JEOPOLİTİK YAKLAŞIMLAR ve TÜRK BOĞAZLARI	5
1.1 Klasik Jeopolitik ve Tarihsel Gelişimi	5
1.2. Jeopolitiğin Yeniden Düşünmek, Eleştirel Jeopolitik.....	22
1.3 Türk Boğazlarının Jeopolitik Önemi.....	27
2. JEOPOLİTİĞİN DEVLET EGEMENLİĞİNE ETKİSİ VE TÜRK BOĞAZLARININ DURUMU	34
2.1. Egemenlik	34
2.2. Jeopolitiğin Devlet Egemenliğine Etkisi.....	40
2.3. Devlet Egemenliği Bağlamında Türk Boğazları ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi	47
3. JEOPOLİTİK, EGEMENLİK İLİŞKİSİNİN ULUSLARARASI GÜVENLİĞE ve TÜRK BOĞAZLARINA ETKİSİ.....	50
3.1. Güvenlik.....	50
3.2. Uluslararası İlişkilerde Güvenlik	53
3.3. Jeopolitik ve Egemenlik Bağlamında Uluslararası Güvenlik ve Türk Boğazları	60

İKİNCİ BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞINDAN MONTRÖ'YE GİDEN YOL

1. I. Dünya Savaşına Öncesinde Avrupa ve Türk Boğazları	72
1.1. Kolonyalizm ve Boğazların Artan Önemi 1492-1914	72
1.2. I. Dünya Savaşı Öncesinde Avrupa'da Güç Dengesi ve Türk Boğazları	84
1.3. Balkanların, Türk Boğazlarının Jeopolitiğine Etkisi.....	92
2. I. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE BOĞAZLAR MESELESİ VE ÖNEMLİ ANLAŞMALAR.....	98
2.1. Boğazlar Meselesine Genel Bakış.....	99
2.2. Boğazlar Meselesi ve Tarafların Tutumları	111
2.2.1. Rusya'nın Boğazlar Meselesine Yaklaşımı	111
2.2.2. İngiltere'nin Boğazlar Meselesine Yaklaşımı	114
2.2.3. Avusturya-Macaristan'ının Boğazlar Meselesine Yaklaşımı	117
2.2.4. Almanya'nın Boğazlar Meselesine Yaklaşımı	119
3. I. DÜNYA SAVAŞI: JEOPOLİTİĞİ, SONUÇLARI VE TÜRK BOĞAZLARININ GÜVENLİĞİ	121
3.1. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Genel Durum.....	121
3.2. I. Dünya Savaşı ve Boğazların Durumu.....	125
3.3. 1918 Mondros Mütarekesinden 1936 Montrö'ye Türk Boğazlarının Statüsü128	
3.3.1 1918 Mondros Mütarekesine Kadar Olan Dönemde Boğazların Statüsü 128	
3.3.2.1918 Mondros Mütarekesinden 1919 Sevr Anlaşmasına Boğazlarda Egemenlik.....	132

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1936 MONTRÖ SÖZLEŞMESİ ve BOĞAZLARIN STATÜSÜ, ULUSAL VE ULUSLARARASI GÜVENLİĞE ETKİLERİ

1. 1936 YILINDA TÜRK BOĞAZLARI VE MONTRÖ'YE GİDEN YOL	138
1.1. I. Dünya Savaşı Sonrası Dünya'da Genel Durum.....	138
1.2. Lozan Barış Konferansından, Montrö Anlaşmasına	140
1.2.1. Mudanya Mütarekesi	140
1.2.2. Lozan Barış Konferansı ve Boğazlar Sorunu	145
1.2.3. Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme (Bağıt No. II).....	154

2. MONTRÖ BOĞAZLAR KONFERANSI VE BAŞLICA TARTIŞMALARI	159
2.1. 1922 ve 1936 Yılları Arası Konferans Öncesi Genel Durum	159
2.2. Montrö Boğazlar Konferansında Türk Tasarısı ve Birleşik Krallık Tasarısı Üzerine Tartışmalar.....	166
2.2.1. Montrö Boğazlar Konferansında Başlıca Tartışmalar	169
3. 1936 MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ, TÜRK BOĞAZLARININ STATÜSÜ VE ULUSAL VE ULUSLARARASI GÜVENLİĞE ETKİLERİ..	179
3.1. 1936'dan Günümüze Türk Boğazlarının Statüsü ve Geçiş Rejimi	182
3.2. 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi Sonrası Türk Boğazları Jeopolitiğinde Egemenlik ve Uluslararası Güvenlik	192
3.3. Rusya-Ukrayna Geriliminin 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi Kapsamında Değerlendirilmesi.....	198
SONUÇ	202
KAYNAKÇA	210

TABLÖLER LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1. Montrö Sözleşmesine Göre Geçiş Rejimi.....	186
Tablo 2. Gemi Geçiş İstatistik Özeti	188
Tablo 3. Gemi Geçiş İstatistikleri.....	189

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1. Halford Mackinder Natural Seats of Power	14
Şekil 2. Avrupa Kara ve Deniz Ticaret Yolları XV. yy	73
Şekil 3. Kolonizasyon 1492.....	75
Şekil 4. Kolonizasyon 1754.....	78
Şekil 5. Kolonizasyon 1822.....	80
Şekil 6. Kolonizasyon 1914.....	81
Şekil 7. 1919 Paris Barış Konferansı Katılımcı Tablosu.....	134

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı Geçen Eser

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

Dr. : Doktor

GT : Gros Tonaj

LNG : Liquefied Natural Gas (Sıvılaştırılmış Doğal Gaz)

LPG : Liquefied Petroleum Gas (Sıvılaştırılmış Petrol Gazı)

M : Metre

M.Ö. : Milattan Önce

NATO: North Atlantik Treaty Organization. (Kuzey Atlantik Anlaşma Örgütü)

NGO : Non Governmental Organization. (Hükümet Dışı Organizasyonlar)

No : Numara

SP1 : Seyir Planı 1

SS. : Sayfa Sayısı

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TCH : Kimyasal Yük Taşıyan Tanker

TTA : Türü Belirtilmemiş Tanker

UK : United Kingdom

YY : Yüz Yıl

SÖZLÜK

Jeopolitik: Jeopolitiği etimolojik olarak açıklamak gerekirse, jeopolitik İngilizce “*geopolitics*” kelimesinden gelmektedir. Burada “geo” kelime anlamı olarak dünyayı, mekânı veya bölgeyi ifade eder. “Politics” ise politikayı ve onu yönlendiren gücü ifade eder.

Egemenlik: Egemenlik ya da hakimiyet ortak bir amaç için bir arada olan insan gurubunun bir toprak parçası ya da başka bir toplum üzerindeki tahakkümüdür.

Uluslararası Güvenlik: Uluslararası sistem çatışma ve iş birliği pratiği içinde bir döngüdedir. Uluslararası güvenlik bu sistemin ulaşmak istediği bir çatışmasızlık halidir.

Boğaz: Boğaz (Strait) sözlük anlamı ile dar alan veya geçit anlamına gelmektedir. Uluslararası hukukta da geçen coğrafi bir terim olarak boğazlar iki deniz alanını birbirine bağlayan doğal ve dar su yollarıdır

Ulusal Boğaz: Ulusal boğazlar kıyıları üzerinde tek bir devletin hâkim olduğu ve genel olarak bu hâkim devletin karasularının büyüklüğünün boğazlarının büyüklüğünün iki katından fazla olması gerekmektedir.

Uluslararası Boğaz: Uluslararası hukukta da coğrafi durum itibari ile tanımlanmaktadır. Temel olarak iki açık denizi bağlayan birbirine bağlayan su yolları uluslararası boğaz statüsünde sayılmaktadır.

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı sonrası dönemde, uzun zaman geçmesine rağmen devletler savaşın etkilerinden henüz kurtulamamıştı. Bir daha böyle bir savaşın yaşanmaması için devletler sorunlarını tartışabilecekleri ve ortak hareket edebilecekleri bir platform olması amacıyla Milletler Cemiyetini kurmuşlardır. Fakat Milletler Cemiyeti'nin krizleri çözme konusunda yetersiz kalması, küçük ve orta ölçekli devletleri rahatsız etmiştir. Benzer şekilde yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti de bu ortak sıkıntıları paylaşmaktadır. Özellikle Lozan Barış anlaşmasından sonra Boğazların güvenliğinin uluslararası bir komisyon tarafından sağlanıyor olması, bu komisyonun bulunduğu bölgenin Türk Silahlı kuvvetlerinin yetki alanı dışında kalması Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenlik endişelerini arttırmıştır. Bu sorun Türkiye Cumhuriyeti açısından sadece güvenlik değil askeri ve yönetsel hali ile bir egemenlik sorunu olarak da görülmüştür. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminin en önemli konularından biri Türk Boğazları ve boğazların statüsüdür.

Türkiye Cumhuriyeti mevcut durumu değiştirmek ve Boğazlardaki rejimi tekrar düzenlemek için bu ortamda taraf olan tüm devletlere Boğazların statüsünün yeniden değerlendirilmesi için çağrıda bulunmuştur. Bu çağrı ilgili devletler tarafından olumlu karşılanmıştır. Bu olumlu havanın sonucunda 22 Haziran 1936'da Montrö Boğazlar Konferansı başlamış ve 20 Temmuz 1936'da taraflar Montrö Boğazlar Sözleşmesini imzalamışlardır. Bu gelişmeler aşağıdaki soruların gündeme gelmesine neden olmaktadır.

- I. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin Lozan Antlaşmasıyla belirlenen Türk Boğazlarının statüsünü değiştirme talebinin diğer devletler tarafından olumlu karşılanmasına sebep olan etmenler nelerdir?
- II. I. Dünya Savaşı ve II. Dünya savaşı arasında uluslararası sistemin anarşik yapısı ve bu yapıyı oluşturan etmenlerin Türk Boğazlarının rejimine etkisi nasıl olmuştur?
- III. Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenliği ve Boğazların güvenliği arasında ne gibi bir bağ vardır?
- IV. Montrö Sözleşmesini uzun soluklu bir sözleşme metni yapan olgular nelerdir ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi halen önemini korumakta mıdır?

Araştırmanın sorularından hareketle çalışmanın amacı; İstanbul ve Çanakkale Boğazları üzerinde Türkiye Cumhuriyeti'nin tam egemenliğini sağlayıp anı zamanda Misak-ı Milli sınırlarına bütünlük kazandıran Montrö Boğazlar Sözleşmesini egemenlik, jeopolitik ve uluslararası güvenlik kavramları çerçevesinde incelemektir. Ayrıca araştırma Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenlik bağlamında kazanımlarının neler olduğunun incelenmesi açısından da önem arz etmektedir. Bunun yanında araştırma, Montrö Boğazlar Sözleşmesinin imzalandığı dönemin özelliklerini ve sözleşmenin diğer dünya devletleri tarafından hangi sebeplerle kabul edildiğini göstermesi açısından önemlidir. Diğer yandan Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenliğinin boğazların güvenliği ile ne şekilde ilişkili olduğunu göstermesi açısından da önem taşıdığı düşünülmektedir. Son olarak araştırma, Montrö Boğazlar Sözleşmesinin, Türkiye ve taraf devletler açısından, günümüzdeki önemini tartışmaya açması açısından önemlidir.

Türk Boğazları ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile ilgili birçok tartışma halen devam etmektedir. Fakat dikkat çeken hususlar tartışmaların genellikle tarih, coğrafya, deniz hukuku ve ticareti perspektifinde inceleniyor olmasıdır. Bu çalışma diğer çalışmalardan farklı olarak, bir yandan egemenlik kuramları üzerinden Türk Boğazlarının, Türkiye için ifade ettiği bölgesel önemi değerlendirirken, diğer yandan da “Eleştirel jeopolitik” yaklaşımların ekonomik derinlik kattığı, toplumsal sınıflar ve yapılar üzerinden jeopolitik kavramı ile konuyu genişleterek, Türk Boğazlarının statüsünün ulusal ve uluslararası güvenlik açısından önemini değerlendirip, konuyu Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde değerlendirmektedir. Ayrıca çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran diğer bir özellik Montrö Boğazlar Sözleşmesinin egemenlik, jeopolitik ve uluslararası güvenlik açısından ele alan bir çalışma olmasıdır.

Araştırmanın sorunsallarına bağlı olarak oluşturulan üç hipotez vardır. Birincisi; Lozan Anlaşmasında belirlenmiş olan Türk Boğazlarının statüsünün Montrö Boğazlar Sözleşmesiyle değişimini, Türkiye Cumhuriyeti'nin uyguladığı başarılı diplomasi, milletler cemiyetinin etkisizliği, uluslararası arenada artan güvenlik kaygıları ve değişen jeopolitik dengelerin Türkiye Cumhuriyeti kurucu unsurları tarafından net ve doğru bir şekilde analiz edilmesi sağlamıştır. İkinci hipotez; Montrö Boğazlar sözleşmesi, Milletler Cemiyeti'nin fonksiyonel olarak devletlerin egemenlik

haklarını koruyamadığı bir ortamda yeni kurulmuş bir devletin uluslararası arenada paydaşlarına karşı kazandığı jeopolitik bir zaferdir ve Türkiye Cumhuriyeti'nin toprakları üzerindeki askersizleştirilmiş bölgelerindeki tam egemenliğini sağladığı bir sözleşmedir. Üçüncü hipotez; Montrö Boğazlar Sözleşmesiyle birlikte Türkiye Cumhuriyeti, Lozan Barış Antlaşmasında ortaya çıkan Türk Boğazları ve Marmara Denizi özelinde egemenlik ve güvenlik zafiyetini ortadan kaldırdığı gibi imzacı diğer devletlerinde güvenlik kaygılarını asgari derecede karşılamaktadır. II. Dünya Savaşı ve Rusya-Ukrayna çatışması gibi krizlerde uygulamada başarılı olduğu için de taraf devletler tarafından halen önemini koruyan garantör bir anlaşma olarak varlığını devam ettirmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde jeopolitik kavramı egemenlik-jeopolitik ilişkisi içerisinde incelenmiştir. Uluslararası İlişkiler disiplinine jeopolitiği kavram olarak sokan Rudolf Kjellen, Halford J. Mackinder, Alfred Taylor Mahan gibi öncülerin fikirlerinden ve ardılları “eleştirel jeopolitik teorinin” temsilcileri olan Gerard Toal, John Agnew gibi yazarların çalışmalarından faydalanılmıştır. Jeopolitik teorideki bu düşünsel dönüşüm cabası, “Frankfurt Okulu” ve “eleştirel teorinin” “egemenlik” kavramına yaklaşımı paralelinde ele alınmıştır. Bu iki değişkenin uluslararası güvenliğe etkileri “uluslararası güvenlik nedir?” sorusundan yola çıkarak açıklanmıştır. Bu bölümde tanımlamalar ve tartışmalar, klasik ve eleştirel teorilerin paradigmaları içerisindeki farklılıklardan ve yola çıkarak şekillendirilmiştir. Bu şekilde ilk bölümde çalışmanın kavramsal çerçevesini belirlenmiş ve sınırları çizilmiştir.

Başka bir deyişle eleştirel teorinin egemenliğe bakış açısı çerçevesinde jeopolitiğin, uluslararası sistemin en temel ögesi olan devletin egemenliğine etkisi ve bu etkinin uluslararası sistemin güvenliğine yansımaları değerlendirilmiştir. Egemenliğin sadece fiziksel ve sosyal boyutlarını teoriler çerçevesinde değerlendirip. İç ve dış egemenliğin siyasal boyutları içerisinde, geçmişten günümüze egemenlik kavramının Türk Boğazları özelinde Türkiye Cumhuriyeti için ne ifade ettiği çözümlenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Montrö Boğazlar sözleşmesine giden tarihsel süreç, iki savaş arası dönem içerisindeki gelişmeleri ve uluslararası ilişkilere yön veren

nirengi noktaları tarihsel kurgu içerisinde incelenmektedir. Yine bu bölümde Uluslararası ilişkilere yön veren teorik yaklaşımların tarih sahnesinde pratiğe nasıl döküldüğü, teori ve pratik arasındaki uyumsuzluklar üç boyutlu bir yaklaşımla incelenmektedir. Birinci boyut olayların oluş tarihi, ikincisi farklı coğrafyalardaki etkileri, üçüncü ve son boyutta Uluslararası İlişkiler disiplini açısından önemi olarak ele alınmaktadır. Sırasıyla birinci boyut olan tarih Montrö Boğazlar sözleşmesine kadar gelen olaylar zincirinin öncesini ve sonrasını bu doğrultuda nedensellik boyutunu, coğrafya bir değişken olarak nedenselliğe etkisini ifade etmektedir, Uluslararası İlişkiler ise disiplin olarak sistemsel bir yaklaşımla bu etki ve sonucun kavramsal ve teorik olarak anlamlandırılmasına yardımcı olacaktır. Bu üç boyutlu analiz gelecekte elde edilecek sonuçları görme çabasında ve aynı zamanda iyi ile doğru arasındaki ikilemi ifade etmekte yardımcı olacaktır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesinin taraflara etkisini, uluslararası ilişkiler açısından önemini açıklayarak bu etkinin Türkiye perspektifinden, uzun ve kısa vade de varsa kazanım ya da kayıplarının incelenmesi amaçlanmaktadır. Teorik olarak süresi dolan anlaşmaya, tarafların bakış açılarını masaya yatırıp; gelecekte Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal güvenliğine ve direk olarak mevcut durumun uluslararası güvenliğe etkilerini inceleyeceğiz. Bu analiz yine 3 farklı boyutta yapılacaktır. Bunların ilki uluslararası hukuk normları çerçevesinde mevcut durumdur. İkincisi boğazların jeostratejik önemi, egemenlik boyutudur. Üçüncü ve son olarak teoride ve pratikte uluslararası güvenliğe etki boyutu ele alınacaktır.

Sonuç bölümündeyseniz 3 bölümün çıktılarını gözler önüne sererek sözleşme özelinde mevcut duruma netlik kazandırılacaktır. Olası krizler üzerine çıkarımlarda bulunularak sorulan sorulara tüm bu bilgiler ışığında cevaplar aranacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

JEOPOLİTİK, EGEMENLİK VE GÜVENLİK ÜÇGENİNDE TÜRK BOĞAZLARI

Montrö Boğazlar Sözleşmesi metnini daha iyi analiz edebilmek ve tarafların tezlerini anlamak için jeopolitik, egemenlik ve güvenlik kavramlarının uluslararası ilişkiler açısından en ifade ettiğini öncelikle açıklamakta fayda vardır. Bu nedenle çalışmanın ilk bu bölümünde ilgili kavramlar ele alınacaktır.

1.ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE JEOPOLİTİK YAKLAŞIMLAR ve TÜRK BOĞAZLARI

Uluslararası İlişkiler disiplininde çoğu zaman realist paradigmanın bir uzantısı olarak görülen jeopolitik ve jeopolitik yaklaşımlar özellikle son dönemde eleştirel jeopolitiğin de ön plana çıkması ile yeniden gündeme gelmiş ve disiplin içi tartışmalara konu olmaya başlamıştır. Jeopolitiğin en önemli unsurlarından biri olan güç ve gücün egemenliğe etkisi iki kavramı ayrılmaz bir bütün haline getirmiştir. Bunun yanında gücün ve egemenliğin olduğu yerde güvenlik kavramı da tartışılır bir hal almaktadır. Bu bölümde jeopolitik, egemenlik ve güvenlik kavramları ve aralarındaki bağıntılar açıklanacaktır.

1.1 Klasik Jeopolitik ve Tarihsel Gelişimi

Jeopolitiğin kavram olarak anlamını incelemeden önce *coğrafya* bilimine ve kapsadığı alana kısaca değinilecektir. İnsanların toplum olarak, bir arada yaşamaya başlamalarından itibaren, coğrafi şartlar toplumların yerleşimleri ve hayat tarzları üzerinde etkili olmuştur. Verimli bir nehir kenarı, balığı bol bir koy, av hayvanlarının çeşitliliği olan bir ova, sığınması kolay mağaraların bulunduğu dağlık bir alan, sıcak ya da soğuk iklim şartları tüm bunlar ister istemez insan topluluklarının nerelerde yaşayacakları üzerine belirgin etkenler olmuştur. Bir adım daha ötesine bakılacak olursa insanların yerleşik mi yoksa göçebe bir hayat mı sürecekları üzerinde de en önemli etkenlerden biri yine bulundukları coğrafyadır. Toplulukların refah seviyelerini belirleyen doğal kaynakların birçoğu coğrafyadan etkilenir. Bu ekonomiye etki eder

ve en nihayetinde devletin yapılanması da bu silsile doğrultusunda coğrafi şartlara bağlı olarak ilerler.

Antik çağlardan beri dünya üzerinde mesafelerin ölçülmesi ve yerlerin işaretlenmesi coğrafyanın konusu olmuştur. Antik Yunan’da coğrafya “*dünya yazısı*” (Geo-graphy/earth-writing) olarak tanımlanmaktaydı. Yerkürenin fiziksel özellikleri ile alakalı olduğu için tartışmaya açık bir kavram değildir. Haritalama (Kartografi) dünya ile ilgili daha çok bilgi vermeye başladıkça coğrafya daha karmaşık bir kavram haline gelmeye başlamıştır.¹ M.Ö.58 yılındaki Julius Caesar’a ait tarihsel kayıtlara kısa bir bakış attığımızda coğrafyanın daha o zamanlarda dahi stratejik olarak tanımlamalarda önemli bir rolü olduğunu görülmektedir.

“Galyalı’nın tamamı üç bölüme ayrılmıştır, bunlardan bir tanesi Belgae, bir tanesi Aquitani, üçüncüsü de kendi dillerinde Kelt olarak adlandırdıkları ve bizim kendi dilimizde Galyalılar dediklerimiz. Birbirlerinden dil, gelenekler ve kanunlar açısından ayrılıyor ...

Coğrafya, Helvetii’yi her yöne doğru düzenler. Bir tarafta geniş ve derin Ren, Helvetii ülkesini Almanlardan ayırır; bir başkası yüce Jura, Helvetii ve Sequani arasında uzanır; Üçüncü bir tarafta ise Cenevre Gölü ve Rhone, Helvetii’yi bizim ilimizden ayırmaktadır.” (Julius Caesar)²

Avrupa’nın sömürgeci arzularının serbest kalmasından 500 ila 600 yıl önce insanların dünyanın sınırları ile ilgili çok az bilgileri vardı.³ Coğrafya bölge ve bu bölgenin haritasını çıkarmak ile ilgiliydi. Bunu iyi yapan bölgeye sahip oluyordu. Tarih ve coğrafya geçmişten günümüze iç içe geçmiş bir biçimde günümüze kadar gelmiştir. Coğrafi keşiflerin tarihi nasıl etkilediğini kavrarsak, coğrafyayı anlamamız o kadar kolay olur. İpek Yolu’nun kullanımı, Ümit Burnu’nun keşfi, Amerika Kıtası’nın bulunması gibi olaylar. Kendi dönemleri içerisinde dünyadaki ticareti etkilemiş, dolayısı ile sosyal ve ekonomik hayat değişmiştir. Bu gibi değişimler

¹ William Mallinson and Zoran Ristic, The Threat of Geopolitics to International Relations: Obsession with the Heartland, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 2016, ss.1

² John A. Matthews, David T. Herbert, Geography: A Very Short Introduction, Oxford, Oxford, 2008, ss.2

³ Droling, Daniel, Lee, Carl, Hennig, Benjamin, Geography Ideas in Profile, Profile Books, London, 2016, ss.11

esnasında, uluslararası ilişkilerde farklı boyut kazanmıştır. Bu yüzden geçmişten günümüze coğrafya ve coğrafya üzerinden belirlenen politikalar toplumlar arası ilişkilerde bağlayıcı olmuştur. Coğrafya ile belirlenen politikalar bağlamında jeopolitik özellikle dünya siyasetinde önemli bir konu haline gelmiştir.

Jeremy Black'in ifade ettiği gibi; Kartografyanın gelişmesi ile çizilmeye başlayan ticaret yolları haritaları ülkeler için çok önemli bir güç haline gelmiş ve bu gücü saklamak için ülkeler haritalarını gizli tutmuşlardır. Bu nokta da coğrafya yaşanan bölge üzerinde stratejik bir bilgi birikimidir. Coğrafi bilgi birikimi ile birlikte haberleşme sistemlerinin de gelişmesi politikaların formülasyonu ve uygulanmaları konularına ışık tutmuştur. 1766'da General Loyd George'un da söylediği gibi; "tüm diğer şeylerden ayrı olarak bir orduyu komuta altına almak ve en iyi şekilde yönetmenin en önemli kısmı coğrafyaydı". Haritalar uzak mesafelerin yol göstericileriydiler.⁴

On sekizinci Yüzyılda gelindiğinde, Avrupa'daki üniversitelerde coğrafya akademik bir konu olarak daha ciddiye alınmaya başlanmıştır. Alman doğa bilimci Alexander Von Humboldt 1845 yılında yayınladığı "Kozmos: Evrenin fiziksel tarifinin Eskizi" adlı çalışmasıyla coğrafyaya ivme kazandırdı.⁵ Coğrafya tanımı yapılırken üzerinde yaşayan halkında fiziki tanımı yapılmalıydı fakat coğrafya özellikle siyasal ideolojilerden uzak duruyordu. Kraliyet Coğrafya Derneği 1830'da kurulmuştu. İngiltere'deki ilk coğrafya kürsüsü 1917'den kurulmasına rağmen halen "jeopolitik" kavramı bilinmiyordu.⁶

Jeopolitik kavramı kullanılmaya başladığından bu yana Uluslararası İlişkilere kattığı parametreler üzerinden birçok jeopolitik teori önce sürülmüştür. Bu bölümde uluslararası politikaya etki eden ve politika yapıcılarının karar verme süreçlerine etkili olan jeopolitik teorileri inceleyeceğiz. Uluslararası İlişkiler disiplini öğrencileri için çıkarılan kitaplara bakıldığında jeopolitiği ve jeopolitik teorileri geniş ayrı bir başlık altında görülmemektedir. Bunun sebebini irdelenecek olursa, kavram olarak

⁴ Jeremy Black, *Geopolitics and the Quest for Dominance*, Indiana University Press, Bloomington-Indiana, 2016, ss.41

⁵ Mallinson, Ristic, a.g.e, ss.1

⁶ Mallinson, Ristic, a.g.e., ss.1

jeopolitiğin Realizmin kendini ifadesi özelinde ya da realizm eleştirileri çerçevesinde değerlendirildiği görülecektir.

Her ne kadar jeopolitik kavram olarak yüz yılı aşkın bir süredir literatürde görülse de aslında tarihi olaylara bakıldığında olgu olarak çok eskiye dayandığı iddia edilebilir. Örneğin, Mezopotamya ifadesi sadece coğrafi bir alan ismi değildir, ilk uygarlıkların yerleşim bölgesi, insan medeniyetinin doğduğu bölgenin adıdır. Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki verimli topraklarda o dönemde var olan Sümer Kent Devletleri arasındaki su ve ticaret yolları üzerindeki çekişmelerinin jeopolitik olmadığını iddia etmek zordur. Kaynakların paylaşımı üzerine ortaya çıkan bu bölgesel çekişmeler açıkça “jeopolitiktir” denilebilir. Dağlar ya da verimli ovalar toplumların kaderlerini, akarsular ve sıradağlar sınırlarını belirliyordu. Oysa bir zaman yolculuğunda herhangi bir insan kendini Berlin Duvarının önünde bulmuş olsaydı, aynı iki ulusu ayıran ve sınır teşkil eden şeyin insan yapımı bir duvar ve silahlar olduğunu görebilirdi.

Diğer bir örnek ile eğer aynı kişi Çin seddini ziyaret ediyorsa benzer coğrafya üzerinde yine bir duvar ile ikiye bölünmüş toprakları görebilecekti. Çin tarafından bu duvarın sembolize ettiği gerçeklik duvarın güney kısmında Han İmparatorluğunun insanları tarafından oluşturulmuş bir medeniyet, kuzey tarafında ise dağların arkasındaki uzak steplerde Moğollar, bir diğer tarafında Mançurya ve hemen onun karşısında Xinjiang bölgesinin temsil ettiği barbar bölgedir.⁷

Bu iki durum arasındaki fark şu olurdu. Birinci durumda toplumların tarihinin başlangıcında aynı yönetim tarzını belirleyen ve aynı ırktan olan insanların coğrafi engellerden dolayı iki farklı toplum oluşturduğu öne sürülebilir. Bunun yanında bir dağ kavminin ovalıların refahından ve kaynaklarından faydalanmak için onlardan çaldığı gözlemlenebilir ve bir kaynak savaşı seyredilebilirdi. İkinci durumda yani özünde beton bir yapı olan, Berlin Duvarının önünde ise keskin ideolojik farklılıkların oluşturduğu beton duvarın, çelik teller ve silahlar ile ayrılmış insan yapımı fiziki bir sınıra dönüşümü, farklı bir jeopolitik oluşumu yansıttı.⁸

⁷ Tim Marshall, *DIVIDED Why We're Living in An Age of Walls*, Eliot&Thomson, London, 2018, ss. 18

⁸ Tim Marshall, a.g.e., ss. 19

Çin Seddinde ise bereketli toprakları, tarımı, medeniyeti, başıboş ve verimsiz topraklardan ayıran bir sınır gözlemlenebilirdi. İlk örnekte mevcut durumun değerlendirmesini yapacak büyük resmi analiz edecek devlet adamları ya da araştırmacılar olmadığı için içgüdüsel olarak kaynağa yönelen topluluklar görürken modern toplumda büyük resmi kendince yorumlayan teknolojik gelişmeler çerçevesinde kaynak tespiti yapan ve bu doğrultuda jeopolitik stratejiler ile hareket eden teoriler üreten bir yapı görülmektedir. Uluslararası İlişkiler bir disiplin olarak burada devreye girer denilebilir.⁹

Uluslararası ilişkiler literatürüne bakılacak olursa, her ne kadar coğrafya ve siyasetin birbirleri ile ilişkisi üzerine geçmişten günümüze olgunlaşan bir analiz süreci olsa da On Dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar bu farkındalık ayrı bir araştırma alanı olarak ortaya konmadı.¹⁰ Ancak On dokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren “Jeopolitik” kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹¹ Coğrafyanın politika ile ilişkilendirilmesi yeni bir kavram olmasa da siyasal bir aktör olarak Devletin olgunlaşması On Dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru olmuştur.¹² Jeopolitiği etimolojik olarak açıklamak gerekirse, jeopolitik İngilizce “*geopolitics*” kelimesinden gelmektedir. Burada “geo” kelime anlamı olarak dünyayı, mekânı veya bölgeyi ifade eder. “Politics” ise politikayı ve onu yönlendiren gücü ifade eder.¹³

Her ne kadar toplumların ve devletlerin karakteristik davranışlarını göz ardı ediyor gibi gözükse de Penguen’in Uluslararası İlişkiler sözlüğünde jeopolitik doğal kaynaklar, teknolojik gelişmeler, potansiyel, demografi, topografya, iklim, coğrafi büyüklük, konum gibi coğrafi değişkenler açısından uluslararası politik davranışları anlamak, açıklamak ve tahmin etmek isteyen bir dış politika analizi yöntemi olarak açıklanmaktadır.¹⁴

⁹ Tim Marshall, a.g.e., ss.19

¹⁰ Burak Samih Gülboy, Jeopolitik Düşüncenin Doğuşu ve Gelişimi, Oğultürk M., Şahin G. (Eds), Jeopolitik Düşünce Büyük Güçler ve Türkiye, 1. Basım, Yeditepe, İstanbul, 2020, ss. 13-29

¹¹ John A. Agnew, Geopolitics: Re-Visioning World Politics, 2. Edition, Routledge, London and New York, 2003, ss.2

¹² Burak Samih Gülboy, a.g.e., ss. 16

¹³ Gerry O'Reilly, Aligning Geopolitics Humanitarian Action and Geography, Springer, Switzerland, 2019, ss.10

¹⁴ Mallinson, Ristic, a.g.e., ss.xiv

Jeopolitik uluslararası ilişkilere farklı bir boyuttan bakmanın yollarını sağlar. Dünyayı ve süre gelen olayları haritalar, tablolar ve fotoğraflarla anlaması kolay hale getirir.¹⁵ Diğer yandan jeopolitik, uluslararası problemler ile bu coğrafi durum arasındaki ilişkileri açıklama gayretindedir. Jeopolitiği coğrafyadan ayıran en önemli özellik insan topluluklarını da coğrafya ile tanımlıyor olmasıdır. Bu tanım ile onların davranışları ve hareket biçimleri hakkında tahminlerde bulunmaya çalışır. Jeopolitik ülkelerin ellerinde bulundurduğu fırsatları, gücü en verimli şekilde uygulaması için dış politika ile ilgili karar ve uygulamalarında coğrafi öğeleri kullanmasıdır da denilebilir.¹⁶

Jeopolitik analiz düzeyinde toplumların bulundukları coğrafyalardan nasıl etkilendiğini de incelediği gibi aynı zamanda stratejik olarak önemli coğrafyalar üzerine geliştirilecek politikaların belirlenmesinde de önemli rol oynar. Jeopolitiğin tarihsel gelişimi jeopolitiği ortaya çıkaran yazarlarla birlikte incelenirse analiz konusu olan Türk Boğazlarının önemini ve 1938 Montrö Boğazlar Sözleşmesine giden süreci dönemin olaylarıyla birlikte analiz etmek ve çözümlemek daha kolay hale gelecektir.

Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde “jeopolitik” terimini ilk 1899 yılında kullanan ve formüle eden onu biçimlendiren kişi Rudolf Kjellen’dir. Kjellen yaptığı dilbilimsel araştırmalar sonucunda devletin “toprak ve insan” birliğini ifade ettiğine dikkat çekmiştir. Kjellen, Liberalizm eleştirirken, Avrupa ulusları üzerinde yaptığı çalışmalarda Almanya, İngiltere, Rusya, Hollanda gibi ülkelere bahsettiğimizde hem bir toprak parçasından hem de etnik topluluklardan oluşan birimlerden bahsettiğimize dikkat çekmektedir.¹⁷

Kjellen’e göre “coğrafi politika” yani devletlerin davranışlarında coğrafyanın etkisi “etnik organizma” çalışmasının tamamlayıcısı olan “etno-politik” ile desteklenmelidir. Kjellen’e tanımında jeo-politika devleti ilgilendirirken, etno politika millete yani insana bakmaktadır der. Kjellen’in bu pratiğinde saf bir realist bakış açısı

¹⁵ Klaus Dodds, Geopolitics: A Very Short Introduction, Oxford University Press, New York, 2007, ss.4

¹⁶ Atahan Birol Kartal, Kafkasya ve Orta Asya Jeopolitiğinin Sorunlar ve Dondurulmuş Çatışmalar Açısından İncelenmesi: Büyük Güçler ve Türkiye, Oğultürk M., Şahin G. (Eds), Jeopolitik Düşünce Büyük Güçler ve Türkiye, 1. Basım, Yeditepe, İstanbul, 2020, ss. 310-350

¹⁷ Benno Teschke, Historical Materialism “Geopolitics”, Leiden, Koninklijke Brill NV, 2006, ss.327

söz konusudur. Kjellen'e göre devlet bu noktada doğal olarak yaşama ve büyüme arzusu taşıyor ve bu devletin karakteristik özelliğidir.¹⁸

Kjellen çalışmalarında devletin yapısı üzerine dikkatleri çekmekte ve ulus devletin Yirminci Yüzyılın uluslararası sistemi içerisinde nispeten küçük bir politik aktör olacağını. Avrupa güvenliğinin Avrupa Birliği benzeri ya da NATO gibi bir koruyucu örgüt ile sağlanması gerektiğine vurgu yaparak “devlet bloğu” (state-block) kavramını kullanmıştır. Bu tarz bir bloğun etnik bir kaynaşma yaşayamayacağı için birbirine karşı doğal olarak daha saygılı olacağını savunmuştur.¹⁹

Kjellen tutucu ve milliyetçi profesörlerden oluşan bir topluluğun önde gelen isimlerindendi. Aynı dönemde kimin ilk olarak kullandığına dair tartışmaları halen süren, övgüleri ya da eleştirileri genel olarak üstlenen kişi olan Friedrich Ratzel'in kullandığı “lebensraum” “yaşam alanı” kavramı tartışılmaktaydı. Dönemin Darwinci akımdan etkilenen her bilim adamı gibi Ratzel'de Darwin'in teorilerinden etkilenmiş. Türlerin var oluşu ve yok oluşlarının çevre ile olan etkileşiminden ilham almıştır.²⁰

Ratzel'in “yaşam alanı” “der lebensraum” konseptinin formüle edilmiş en gelişmiş hali 1901 yılında yayınladığı “Der Lebensraum: Eine biogeographische Studie” (Yaşam Alanı: Bir biocoğrafi çalışma) adlı çalışmasıdır. Ratzel bu çalışmasında “yaşam alanı” kavramını belirli bir çevrenin biyolojik, coğrafi ve antropolojik koşullarını bir araya getiren bir kavram olarak nitelendirdi. Kjellen'nin yaşam alanı pratiği için iki önemli kavram vardı “göç” ve “kolonizasyon”. Bu iki kavram varlıkların veya kitlelerin yer değiştirmesini sağlıyor bu yer değiştirme yeni alanların bulunmasını beraberinde getiriyordu. Yeni tarım alanları ve yeni işçiler ile gelişim sağlanıyordu. Kavram nispeten sentetik bir kavramdı. Amacı belirli bir tür ile çevreyi eşleştirmek ve bu sınırlandırılmış alandaki biyolojik koşulları ve bu koşullardaki değişiklikleri teoriye aktarmaktı.²¹

Ratzel'in düşüncesinin temelini oluşturan şey çevresel belirleyiciliğin-determinizmin benimsenmesiydi. Bu düşünce aslında Darwin'in “güçlü olanın hayatta

¹⁸ Ola Tunander, GEOPOLITICAL TRADITIONS, Swedish Geopolitics: From Rudolf Kjellen to Swedish “Dual State”, Routledge, Norway, 2005, ss. 548

¹⁹ Tunander, a.g.e., ss. 548

²⁰ C. Abrahamson, “On the Genealogy of Lebensraum”, Sweden, Geographica Helvetica, 2013, ss.40

²¹ C. Abrahamson, a.g.e., ss.39

kalması” tezi gibiydi. Bu noktada kanunun birebir ırkçı bir söylemle politikaya uygulanmasını gerek Kjellen, Ratzel ve diğer Alman jeopolitik ekolü takipçileri reddetmişlerdir.²² Ama pratikte 1945’te yok olana kadar, yaşam alanı teorisi Nazi Almanyası’nda başarı ile uygulanmış hatta 1941’de Doğu Avrupa’da yeniden konuşlanmak için Rusya’ya saldırmasının altında yatan politikadır.²³

Alman jeopolitiğinde bir diğer önemli isim Karl Haushofer’dır. Münih Okulunun organizasyonunu yapan Haushofer, aynı zamanda Kjellen’den sonra jeopolitiği sistematik olarak geliştiren ve Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde yükselmesini sağlayan kişidir.²⁴ Eski bir general olan Haushofer coğrafyacı kimliğinin yanında aynı zamanda bir milliyetçiydi. Bu bağlamda tartışmalı bir kişiliğe sahipti. Kimileri onun Führer vekili Rudolf Hess’in onun öğrencisi olduğunu öne sürer. Hitler ve onun Milliyetçi Sosyalist yayılcılığı arkasında Haushofer’in jeopolitik açılımının olduğunu iddia eder.²⁵ Bu doğrultuda geliştirilen teorilerin Realist ve devletler için sorun çözücü nitelikte olduğu söylenebilir.

Haushofer’e göre Almanyası’nın savaş sonrası sorunlarının çoğunun çözümü jeopolitikte gizliydi. Haushofer genel olarak Kjellen, Ratzel ve Mackinderin görüşlerini birleştirerek bir formülasyon ortaya koymuş denilebilir. Haushofer mekân ve alanın insan tarihi üzerine etkisine dikkat çekmiştir. Mekân alan kurgusunu esas olarak Ratzel’den almıştır. Bir ulusun yeni topraklar kazanarak büyümesi gerektiğini söylemiştir. Haushofer Almanyası’nın genişlemesi gerektiğini söyler ve bu gerekliliği de Monroe Doktrini üzerinden örneklemektedir.²⁶

Haushofer “devleti” hayatın yeryüzüne dağılışı şekillerinden biri olarak görüyordu. Devlet bu doğrultuda kısmen organizma kısmen de topraktı. Haushofer’in kurgusu kolajı andırır. İngiliz Coğrafyacı Sir Halford Mackinder’in “heartland” (kalpgah) kavramını kullanmıştır. Tanımlamasında kalpgah etrafındaki iki güçten

²² Phil Kelly, Classical Geopolitics, A New Analytical Model, Stanford University Press, California, 2016, ss.36

²³ Wodruff D. Smith, Friedrich Ratzel and the Origins of Lebensraum, German Studies Review, PresVol. 3, No. 1, John Hopkins University, Baltimore, 1980, s. 51

²⁴ Teschke, a.g.e. ss.327

²⁵ Colin S. Gray, Geoffrey Sloan, Jeopolitik-Strateji ve Coğrafya, Asam Yayınları, Ankara, 2003, ss.294

²⁶ Gray, Sloan, a.g.e., ss.295

bahseder bunlar Avrasya içerisindeki kara gücü ve kalpgah çevresindeki deniz gücüdür. Bu tanım ile bir nevi soğuk savaş dönemi iki kutuplu sisteminde habercisi gibidir.²⁷

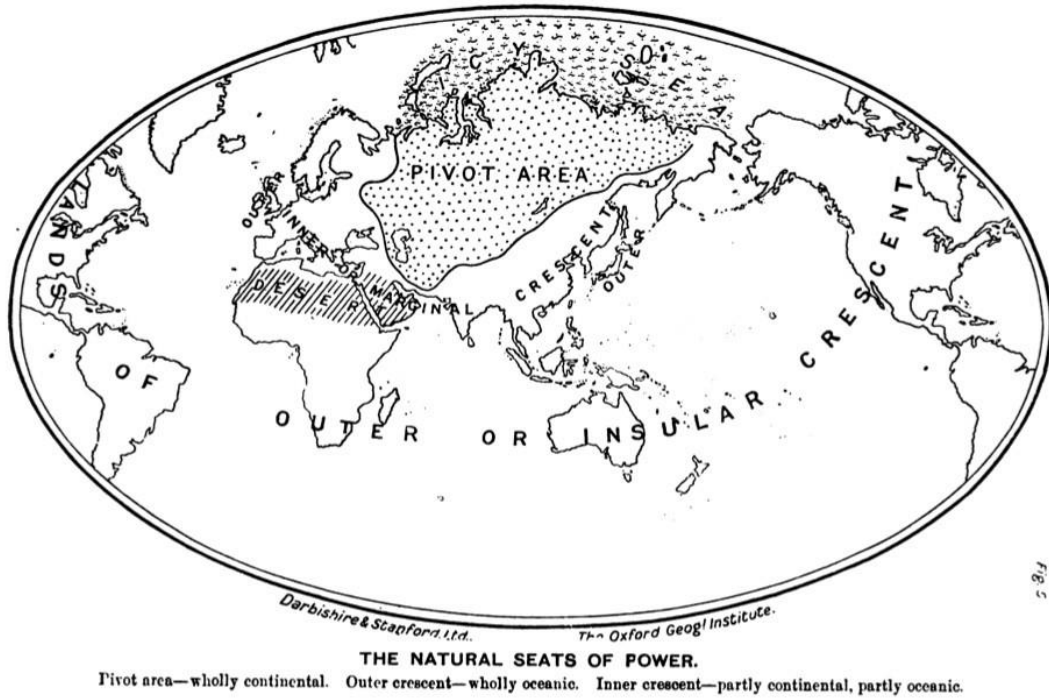
Alman okulu ile etkili başlayan jeopolitik açılım, iki dünya savaşı arasındaki döneme ve ikinci dünya savaşına damgasını vurmuştur. Özellikle Alman nasyonal sosyalizmle birlikte çok sık dile getirilen jeopolitik. II. Dünya savaşı sonrası daha çok realist paradigma içerisinde yerini almıştır. Kjellen, Ratzel ve Hausofer'in jeopolitik tanımlaması ve egemenlik kuramlarını bu kavram üzerinden geliştirmeleri analiz düzeyinde Uluslararası İlişkiler disiplinine coğrafi temelli yeni parametreler katmıştır. Coğrafya, alan, sınır, kara gücü, hava gücü, deniz gücü, habitat, iklim, ortak, merkez-çevre, eksen devlet ve alan gibi parametreler Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde analiz düzeyinde yerlerini almışlardır.

Jeopolitiğin tanımına Almanya ile başlama sebebi özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda temel aktör olarak ortaya çıkan Nazi Almanya'sının jeopolitik teorilerden ciddi olarak etkilenmiş ve etkili bir dış politika stratejisi olarak kullanmış olmasıdır. Avrupa'daki bu jeopolitik açılımın aynı dönemlerde farklı ülkelerde ve akademik çevrelerde yükselen bir konu haline gelmesi tesadüf ile açıklanamayacak kadar sistematiktir. Devletlerin sömürgeci faaliyetleri doğrultusunda deniz ve kara güçleri arttıkça, geliştirmek durumunda oldukları stratejilerde önem kazanmış. Ekonomi, insan, toprak, politika ve strateji her zamankinden daha önemli bir hale gelmiştir.

Almanya'da bu gelişmeler olurken diğer tarafta İngiltere'den coğrafya ve jeopolitik alanında yeni bir ses yükseliyordu. Sir Halford Mackinder Uluslararası İlişkiler disiplinine halen etkisi devam eden ve tartışılan “Heartland” (Kalpgah) teorisini dünyaya duyuruyordu.²⁸

²⁷ Gray, Sloan, a.g.e., ss.294

²⁸ Gray, Sloan, a.g.e., ss.294

Şekil 1 - Halford Mackinder Natural Seats of Power

Kaynak: H.J. Mackinder, “The Geographic Pivot of History (1904)”, The Geographic Journal, Vol.170, No.4, 1Aralık, 2004, s.312

Mackinder iki argüman öne sürer. Yukarıdaki haritada görüleceği gibi, bu argümanlardan ilki Dünya artık kapalı bir sistemdir. İkincisi ise bu kapalı sistemde Asya ve Avrupa’nın kapalı merkezinde kalan bölgenin “heartland”, sistem için önemli ve geliştirilmesi gereken bir bölge olduğuydu.²⁹ Mackinder’in çalışmaları sadece ulusların davranışını şekillendirmede direnç, arazi ve iklimin önemine işaret etmekle kalmadı, aynı zamanda geleceğe dair öngörücü bir değere sahipti. Mackinder sanayinin ve buna bağlı olarak gelişen teknoloji ile 'büyük bir tarihi çağın sonu' dediği şeye karşı dünya tarihinin yönünü belirledi.³⁰

Mackinder, argümanları şu şekilde açıklar: İlk olarak ona göre dört yüz yıldan uzun bir süredir Dünya’da coğrafi keşifler sonucu gidilmedik bir yer kalmamıştı, tüm sistem haritalanmıştı ve sistem sınırlarına ulaşmıştı. Bu noktadan sonra gelişmek ve

²⁹ Torbjorn L. Knutsen, “Halford J. Mackinder, Geopolitics, and the Heartland Thesis”, The International History Review, Routledge, 2014, ss.837

³⁰ Klaus Dodds&James D. Sidaway, Halford Mackinder and “The Geographical Pivot of History: a centennial prospective”, The Geographical Journal, Vol.170, No.4, England, 2014, s. 292

genişlemek isteyen bir güç ister istemez diğeri ile karşı karşıya gelmek durumundaydı. İkinci olarak ekonomi ve sanayideki kalkınmada deniz gücü çok önemli olsa da kalkınmaya ters orantılı olarak nispeten değerini yitiriyordu. Macaristan'dan Mançurya'ya kadar uzanan onun dünyanın “pivotu” dediği bölge geniş arazisi ve kaynakları ile inanılmaz bir potansiyeli temsil ediyordu.

Avrasya Mackinder'in teorisinde kaynakları ve potansiyeli doğrultusunda önemli bir yer teşkil ediyordu. Gelecekte bu topraklar üzerindeki çekişmede kara gücü çok önemli bir etmen olacaktı ve Mackinder de buna dikkat çekmektedir.³¹ Mackinder'in söylemleri jeopolitik için önemli bir gelişmeydi. İngiliz Dış İşleri, Soğuk Savaş döneminde dahil dış politikasını Mackinder'in vizyoner teorisi üzerinden yürütmüştür.³²

Dönemin başat güçlerinin akademik çevrelerinden jeopolitik açılımlar birbirine paralel olarak gelmekteydi. Amerika Birleşik Devletleri Amirallerinden Alfred Thayer Mahan, Mackinder'in öne sürdüğü kara hakimiyeti temelindeki teoriye zıt olarak deniz hakimiyeti teorisini öne sürmüştür.³³ Anlatımda mantıksal bir hataya düşmemek adına kronolojik olarak aslında Mahan'ın bu teorisini 1891 yılında Mackinder'in konuyu ele alışından önce yazdığını belirtmekte fayda vardır. Mahan bu teorisini geliştirirken Amerikan İlerlemeciliğinin iki temel ögesinden etkilenmiştir. Bunlardan ilki insan ırkının hayatta kalma içgüdüsünü, bencilliğini, mücadeleciliğini ortaya koyan seküler ve tutucu olan Sosyal Darwinizm ilk akımıdır. Mahan'ın etkilendiği ikinci öge ise Kantinyen etik kurallarıdır.³⁴

Bu doğrultuda Mahan, Amerika'nın söz verdiği gibi daha iyi bir dünya için hem içeride hem dışarıda daha aktif bir politika izlemesi gerektiğini savunuyordu. Monroe Doktrinine karşı Avrupa'dan gelecek muhtemel bir tepki için hazırlı olunması gerektiğini söylüyordu. Diğer Darwinistlerin aksine ahlaki bir sorumluluğa vurgu yapıyordu. Bu bağlamda Birleşik Devletler denizlerde güçlü olmalıydı. Mahan'ın

³¹ Knutsen, a.g.e., ss.837

³² Brian W. Blouet, The Imperial Vision of Halford Mackinder, The Geographical Journal, Vol.170, No.4, England, 2014, ss.328

³³ Kelly, a.g.e., ss.71

³⁴ Thomas F.X. Varacalli, National Interest and Moral Responsibility in The Political Thought of Admiral Alfred Thayer Mahan, Naval War College Review, Spring 2016, Vol. 69, No. 2, ss.108

deniz gücü konsepti üç basamaklıydı: Ürünlerin üretimi, üretilen ürünlerin korunması için güçlü bir donanma inşa etmek ve bu ürünleri taşıyıp deniz aşırı kolonilere ve diğer ülkelere satmak.³⁵ Bu doğrultuda hem ekonomik hem askeri büyüme sağlanacaktı.

Devletler açısından 1920'lere gelindiğinde I. Dünya Savaşı'ndan çıkarılan dersler sadece barış adına değildi. I. Dünya Savaşı'nın savaş pratiğine kattığı üçüncü bir boyut vardı.³⁶ İnsanlar artık hava da savaşabilecek kabiliyette ve gün geçtikçe güçlenen uçaklar ürettiyordu. Bu dönemde İtalyan general ve hava gücü teorisyeni Giulio Douhet "Hava Hakimiyeti" teorisini ortaya koydu. Douhet'e göre insanlar yeryüzüne bağlı kaldığı sürece, faaliyetlerini coğrafyadan kaynaklı sınırlamaların dayattığı imkanlar dahilinde kullanabiliyorlardı. Büyük kuvvetlerin sevk ve idaresinin yapıldığı savaşlar üzerlerinde savaşılan coğrafyanın engelleri ile sınırlanırlar. Dolayısı ile fiziki olarak en zayıf direniş çizgileri üzerinden hareket etmek zorunluluğu doğmuştur.³⁷

Benzer bir şekilde denizler de kıyı çizgileri ile sınırlandırılmış savaş alanları olarak ortaya çıkmaktadır. Denizler yabancı temas bölgelerinden, uzun seyir rotalarından kaçınmak için kullanılan rotalar ile kısıtlanmış bir alan olarak değerlendirilebilirler. Douhet'e göre bu zorluklar bir süre de olsa geçmişte kalmıştır. Hava Saldırı imkanlarının artması ile artık müstahkem savunma hatlarının çok gerisine onları yarmadan geçmek mümkündür. Uçağın tam hareket ve yön özgürlüğü ile haritanın herhangi bir noktasına en kısa sürede düz bir çizgide gitme kabiliyeti vardır. Dönemin imkanları içerisinde hava hareketlerine karşılık vermek zordur.³⁸ Hava Hakimiyeti tezi ile stratejik bombardıman kavramının zemini hazırlanırken jeopolitik kuramlar için bir eklenti daha ortaya çıkmıştır.³⁹

Buraya kadar genel olarak I. Dünya Savaşı'ı öncesine ve sonrasına etki eden Uluslararası İlişkiler disiplinine hızlı bir giriş yapan jeopolitiğin doğuşunu ve doğumu sırasında ortaya çıkan farklı yaklaşımları incelenmiştir. Hiç şüphe yok ki jeopolitik bu

³⁵ Varacalli, a.g.e., ss.110

³⁶ Gülboy, a.g.e., ss. 23

³⁷ Giulio Douhet, The Command Of The Air, The University of Alabama Press, Tuscaloosa Alabama, 2009 ss. 16

³⁸ Douhet, a.g.e., ss. 16

³⁹ Gülboy, a.g.e., ss. 23

aşamada devletin ve temsil ettiği gerek askeri gerekse ekonomik gücün yayılımı üzerine şekillenmiştir. Bu yayılımında coğrafi koşullar ve imkanlar üzerinden analizi yapılarak, teorik formüller türetilmiştir. Bu döneme kadar olan jeopolitik teoriler iki yönlü olmuştur. İngiltere, Almanya, Birleşik Devlet gibi ülkeler bu teorileri hem emperyalist hedeflerini uygulamak için kullanmıştır. Diğer açıdan da bu emperyalist hedefler jeopolitiği kavram olarak beslemiş ve önemli bir parametre olarak disipline sokmuştur.

Özetle bu ilk jeopolitik stratejiler merkezin önce sınırları içerisindeki egemenliğini koruması ve güçlendirmesi ardından da çevrenin merkezin çıkarları ve politikaları doğrultusunda tasarlanması temeline dayanır. Ayrıca merkez kendi geleceği için genişle yedebilir. Ülkelerin coğrafi konumlarına göre de kara ya da deniz güçleri üzerinden tanımlanır. Bu da dönemin etkisi ile Kjellen'nin çıkış noktasından farklı olarak jeopolitik emperyalizm çağında yayılmacı politikaların bir enstrümanı haline geldiği söylenebilir.

Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde Mackinder'in "heartland" teorisi karşısına Amerikalı politika bilimcisi Nicholas J. Spykman'ın "rimland" yani "kenar kuşak" teorisi ortaya çıkmıştır. 20 Nisan 1944'te yayınlanan "Geography of Peace" (Barış Coğrafyası) adlı eseri en çok atıfta bulunulan makalelerden biridir. Kenar Kuşak teorisi kara gücü ve deniz gücü arasındaki tartışmadaki dengeyi sağlamıştır.

Spykman'ın da jeopolitik üzerine akıl yürütmesinin temeli politiktir. Yaklaşımı ise jeostratejiktir. Spykman merkezin çevresini kenar kuşakları olarak tanımlamış ve kenar kuşak içerisinde bulunan devletler arasındaki ilişkileri dengeleyerek Amerika Birleşik Devletleri'nin eylem özgürlüğünün korunabileceğini söylemiştir.⁴⁰ Birleşik Devletlerin soğuk savaş stratejisini de belirleyen bu yaklaşım ile Amerika Birleşik Devletleri kenar kuşak devletleri arasındaki politikaya katılarak ve gerektiğinde onlara dışarıdan bir müdahale ederek kuşak bölgesini koruma altına almaya çalışmıştır.

Tıpkı iki savaş arası dönem de olduğu gibi Soğuk Savaş dönemi de jeopolitik çalışmalar için nitelik bakımından verimli bir dönem olduğu söylenebilir. II. Dünya

⁴⁰ Par Olivier Zajec, Introduction à The Geography of the Peace, de Nicholas Spykman, publié in Res Militaris, Vol.4, No.1, Winter-Spring/Hiver-Printemps 2014, ss.2

savaşını takip eden dönemde merkez bölge, kenar kuşak teorisi, etki alanı, kara ve deniz gücü ve çevreleme kavramları gibi başat güçlerin politikalarına yön veren ve Soğuk Savaşın stratejilerini belirleyen kavramlar Realist paradigmanın içinde yer buldu. Soğuk Savaş döneminde jeopolitik Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde realist paradigmanın bir versiyonu olarak görülüyordu.⁴¹

1945 sonrası dönemdeki Soğuk Savaş gerginliği ABD hegemonyasının ve buna paralel olarak SSCB hegemonyasının da dayanağı olan siyasi ve iktisadi gizli bir anlaşmayı gizliyor gibiydi. Jeopolitik açıdan ABD kendi hedefleri için gerekli ekonomik ve askeri güce ulaşmasını sağlayacak NATO'nun kurulmasını sağlarken diğer taraftan da SSCB ile nükleer olarak karşı karşıya gelmesini engelleyecek konjonktürü rakibi için yaratıyordu.⁴² Bir başka ifade ile karşılıklı nükleer tehdit soğuk savaşın iki büyük aktörü için aynı zamanda bir denge unsuru oluşturuyordu.⁴³ Soğuk Savaş kamu dikkatini büyük savaş dışlılarının üzerinde tutarken jeopolitik her ne kadar dile gelmesi yasaklı bir kavram gibi olsa da jeopolitik sessiz sedasız işliyordu.

Bu iki kutuplu dönemde batı bloğunun amacı üçüncü dünya ülkeleri üzerinde Sovyetler Birliği etkisini azaltmaktır. Bu bağlamda Soğuk Savaş döneminde tıpkı geçmişte Alman “reel politiği” gibi George Kennan’ın Sovyetleri jeopolitik olarak çevreleyip ideolojilerini yaymalarına engel olmak için ön gördüğü “çevreleme stratejisi” ikinci bir jeopolitik sorun çözücü kavram olarak ortaya çıkmaktadır.⁴⁴ Bu bağlamda “Soğuk Savaş” dönemi belki de hiçbir dönemde olmadığı kadar jeopolitik hamleler dönemidir. Örnek vermek gerekirse, Amerika Birleşik Devletleri’nin, Sovyetler Birliği’nin fiziki ve ideolojik olarak Asya’ya nüfus etmesini önlemek için Vietnam’a müdahale etmesi, jeopolitik olarak “Domino Taşı” teorisi ile meşrulaştırılmıştır.⁴⁵

Günümüz dünyasının sınırları belirsiz ekonomik savaşlarının ve devletlerin kendi merkezlerinden uzak çatışmalarının aksine, soğuk savaş dönemi sınırları

⁴¹ Erdem Özlük, “Jeopolitiğin Dönüşü mü? Genişletilmiş Bölgelerde Aktif Diplomasi Zamanı” “Uluslararası İlişkiler ve Yeni(den) Jeopolitik”, Bursa, VI. Uluslararası İlişkiler Konferansı, ss.2

⁴² Immanuel Wallerstein, Jeopolitik ve Jeokültür, 2. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2015, ss. 20

⁴³ Andrew Heywood, Küresel Siyaset, 3. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2014, ss. 320

⁴⁴ Kelly, a.g.e., ss. 39

⁴⁵ Gülboy, a.g.e., ss. 25

belirlemeye ve düşmanı ya da başka bir ifade ile ötekini gerek fiziki gerekse ideolojik olarak sınırlarını genişletmesine engel olma durumuydu denilebilir. “Amerikancılık” ve “Komünizm” arasındaki köşeleri kapma oyunu fiziki haritalara yansıyor ve jeopolitik dönemin dinamikleri içerisinde bu oyunu açıklayan kavram ve teoriler çerçevesinde tanımlanmaya çalışılıyordu.

Soğuk Savaş Amerikan hegemonyasının belirgin üstünlüğü ile sona erdiğinde 1990 ‘larda bu gelişmelere paralel olarak Amerikan Birleşik Devletleri merkezli jeopolitik teoriler hızlı bir şekilde ortaya çıkmaya başladı.⁴⁶ Teorilerden ilki katı soğuk savaş politikalarının yerlerini yumuşama ve şeffaflığa bırakmasının etkisi ile artık ideolojik tartışmalar çağının sona erdiğini, bunun yerine liberal teorilerin bu eksen üzerindeki devletlerin tarihinin başladığını iddia eden Francis Fukuyama’nın 1989 yılında The National Interest dergisinin yaz sayısında kaleme aldığı “Tarihin Sonu” (The End of History) adlı makalesinde makalesi ile aynı ismi taşıyan tarihin sonu tezidir. Fukuyama’nın makalesinde öne sürdüğü yaklaşım hemen başında ifade ettiği haliyle, soğuk savaş dönemi geride kalırken, doğu bloğu ülkelerindeki liberal değişimler ve bu minvalde ortaya çıkan ideolojik evrimin batı liberalizmini evrenselleştirmesi gerçeğidir.⁴⁷

Fukuyama’ya göre yaşanan şey sadece soğuk savaşın bitişi ya da savaş öncesi geçişi ifade eden tarihsel bir süreç değildi. Kendisinin de ifade ettiği gibi bu çıkarım Hegel ve Marksın söylemlerinden ilham alıyordu. Fukuyama bu tezi ile tarihin geldiği noktada artık küresel anlamda liberalizmin ekonomik ve siyasi açıdan insan oğlunun vardığı son nokta olabileceğini ifade etmekteydi. Bu makalesinin ardından 1992 yılında yayınladığı kitabında da yinelediği gibi artık üçüncü dünya ülkelerinin önünde kolonyalizm yoktu. Post kolonyal yapıda yerini şirketlere bırakıyordu. Bununla birlikte bağımlılık teorilerinin de önündeki engel teorinin kendisi olarak gözükmekteydi. Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur gibi ülkelerin hızlı ekonomik yükselişlerinin açıklaması liberalizmin gücüydü. Artık sınırlara dayanan

⁴⁶ Gülboy, a.g.e., ss. 27

⁴⁷ Francis Fukuyama, The End Of The History And The Last Man, The Free Press, New York, 1992, ss. 22

barbarlar yoktu.⁴⁸ Anlaşılabileceği üzere “Tarihin Sonu” tezinde soğuk savaşın oluşturduğu jeopolitik ve ekonomik kutupların dağıldığı vurgusu ağır basıyordu.

Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan teoriler arasında popüler olan ikinci teori Samuel P. Huntington’un, R.R. Paliner’in 1793 yılında söylediği “Krallar arasındaki savaşlar bitti, milletler arasındaki savaşlar başladı.” sözüne de atıfta bulunarak ortaya koyduğu “Medeniyetler Çatışması” teorisidir. Huntington yeni dünyada rekabetin ve çatışmaların ideolojik ya da ekonomik olmayacağını öne sürmüş, mücadelenin ve insanlar arasındaki büyük bölünmenin kaynağının medeniyetler arasındaki fay hatları olacağını ve bunun köklerinin de kültür farklarına dayanacağını savunmuştur.⁴⁹ Huntington’nun bu minvalde bir diğer vurucu ifadesi de batı tektir ama evrensel değildir önermesidir.

Özellikle modern ve geleneksel devletlerarasındaki farklara atıfta bulunarak, bilgi teknolojileri ve iletişimdeki gelişmelerle birlikte geleneksel toplumların bazılarında ortaya çıkan modernleşme hareketlerinin de ortaya kendinden emin olmayan ülkeler çıkardığını öne sürmüştür. Batı tekdir ama evrensel olduğu için değil benzersiz olduğu için tekdir söylemini, bir dönem gelecek ve batıların evrensellik ve sömürgecilik arasındaki farkın ne olduğunu anlayacak diyerek eleştirel bir bakış açısı ile de söylemini geliştirmektedir.⁵⁰

1990’ların sonuna doğru dünya üzerindeki jeopolitik teoriler, tarih içerisinde sosyal ve ekonomik değerini her zaman koruyan Avrasya’yı işaret ediyordu. 1400’lü yıllardan beri kıtaların kendi aralarında etkileşime geçmesi ile birlikte Avrasya iktidarın merkezi olmuştur diyerek salt jeopolitik bir tanımlama ile başlar Zbigniew Brzezinski ileri sürdüğü teze adını veren “Büyük Satranç Tahtası” kitabına.⁵¹ Soğuk Savaş sonrası 2000’lere kadar olan döneme damgasını vuran üçüncü öngörü Avrasya merkezli Amerikan üstünlüğüne dayanan “Büyük Satranç Tahtası” teziydi. Brzezinski’ye göre Avrasya Amerika Birleşik Devletleri için büyük bir ödüldü. Yüzyıllardı bu jeopolitik satranç tahtası üzerindeki devletler dünya liderliği için

⁴⁸ Fukuyama, a.g.e., ss. 101

⁴⁹ Samuel P. Huntington, Medeniyetler Çatışması, Vadi Yayınları, Ankara, 2005, ss. 22

⁵⁰ Huntington, a.g.e., ss. 113- 120

⁵¹ Zbigniew Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası “Amerika’nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri, 1. Baskı, İnkılap Kitabevi, Ankara, 2005, ss. 13

merkezi coğrafya üzerinde olan güç mücadeleleri içindeydiler ve Amerika Birleşik Devletleri bu bölgedeki üstünlüğünü kati bir biçimde kurmalıydı.⁵² Bu tez aynı zamanda Huntington'nun tezini de atıfta bulunarak desteklemekteydi. Sonuç olarak Avrasya küresel iktidarın merkezi ve ilk defa tek bir devlet küresel bir güç bu bağlamda Avrasya'ya da Avrasyalı olmayan küresel güç hâkim olmalıydı.

Birbirinden farklı ya da paralel eksenlere dikkat çeken bu teorilerin ortak noktası doğdukları coğrafya itibari ile çok fazla Amerikan merkezli olmaları ve değişkenlerden söz etseler de merkezde başat güç olan Amerika Birleşik Devletleri'nin hegemonyası etrafında bir kuramsal çerçeve çiziyor olmalarıdır. Direk ya da dolaylı olarak Avrasya merkezli bu teorilere karşın 2000 yıllarda ortaya çıkan en dikkat çekici görüşlerden biri de Alexander Dugin'in ortaya attığı neo-Avrasyacılık kavramıdır.⁵³

Özellikle Rusya'nın yakın tarihte ve günümüzde Türk Boğazlarına olan politik tutumunu anlamak için Avrasyacılık teorisinin tanımını yapmakta fayda vardır. Avrasyacılık terimi saf coğrafi bir terim olarak ortaya çıkmıştır. Dugin'e göre Avrasyacılık kavramı gerçek bir felsefedir. Bu felsefe özünde diğer tüm jeopolitik yaklaşımlar gibi tarihe sosyopolitik bir bakış açısı yaklaşımı ile ideolojiye dönüşmüştür. Avrasyacılığın odağı medeniyettir. Kavramın temelleri yapısalcılığa dayanır Dugin'e göre kavramın yapısalcı dil bilimci Kont Nikolai Turbetskoy tarafından isimlendirilmesi de bu bağlamda bir tesadüf değildir. Her medeniyet kendi zaman algısına (le duree) ve kendine ait bir alana sahiptir. Bu sav ile tek bir medeniyetten bahsetmek güçtür. Aynı şekilde tek bir yapının tüm medeniyetlere de uygulanması imkansızdır.⁵⁴

Dugin'e göre Avrasya tanımı içerisinde Rusya yakın çevresindeki müttefiklerini güçlü bir şekilde desteklemeli ve coğrafyada liderliği ele almalıydı. Genel olarak Amerika Birleşik Devletleri merkezli jeopolitik yaklaşımlar gibi üretildiği devlet kültürü içerisinde Rusya merkezli bir politikayı destekliyor ve

⁵² Brzezinski, a.g.e., ss. 50

⁵³ Gülboy, a.g.e., ss. 27

⁵⁴ Alexander Dugin, Eurasian Mission An Introduction To Neo-Eurasianism, First Edition, Arktos Media, Russia, 2014, ss. 9

Ortadoğu da kesişen politikalar ile halen devam etmekte olan iki devlet arasındaki stratejik rekabetinde işaretlerini içerisinde barındırıyordu.⁵⁵

Jeopolitiğin kavramsal yapısı, parçaları hakkında yeni analitik çalışmalar ortaya çıkmaktadır. Bu yeni yaklaşımlar ile hem problematiğe hâkim olma noktasında yeterli hem de sistemin sadece insan faunasının devlet çatısı altında yaşam alanına bağlı olarak değil aynı zamanda bu yaşam alanının içerisindeki sosyal ve ekonomik alt yapıların coğrafi koşullar ile etkileşimi nasıl işlediklerine dahil yaklaşımlar ile başlı başına bir gelenek ve teori olma noktasında ilerlemektedir.

Jeopolitik ilerde değinileceği gibi modern anlamda, sistemin kimlik, ekonomi, sınıf farklılıkları, üretim, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel tüm parçalarının coğrafi konum, habitat, doğal kaynaklar, saha, alan parametreleri ile değerlendirilmesi ve sadece mevcut sorunu çözmek için değil aynı zamanda sistemin problemli noktalarını eleştirmek içinde kullanılan bir kavramdır. Kavram olarak jeopolitiği anlamadan Realist paradigmayı da anlamlandırmak mümkün değildir. Realizmin güçlü kendini tanımlama ve temize çekme çabası jeopolitik konusunda da etkisini göstermektedir. Egemenlik kuramları içerisinde her kavramı jeopolitik ile ilintilendirmek mümkündür.

Son dönemde çıkan klasik jeopolitiğin post-modern eleştirisi olan John Agnew, Ó Tuathail ve Simon Dalby gibi yazarların getirdiği yeni eleştirel perspektif bugün genel klasik jeopolitik algısından daha fazlasını ifade etmektedir. Kısaca eleştirel jeopolitik küresel kapitalizmin yozlaşmış bir aracı olarak yaptığı jeopolitik tanımları ile jeopolitiğin bugünkü uygulamalarını net bir biçimde eleştirmektedir.⁵⁶

1.2. Jeopolitiğin Yeniden Düşünmek “Eleştirel Jeopolitik”

Soğuk Savaşın ardından jeopolitik kavram olarak bir alt perdeden dile getirilmiştir denilebilir. Uzun süre disiplin içerisinde geniş tartışmalar içerisinde değerlendirilmedi. Bunun bir sebebi Nazi Almanyası'nın ve II. Dünya Savaşı'nın jeopolitik politikalar ile çok yakın ilgisi olması gibi gözükse de diğer taraftan Soğuk Savaş sırasında özellikle Kennan'ın çevreleme politikası batıda jeopolitiği biraz da

⁵⁵ Gülboy, a.g.e., ss. 28

⁵⁶ Kelly, a.g.e., ss.39

olsa temize çekmiştir denilebilir. Jeopolitiğin neden ikinci plana atıldığı ile ilgili çok net bir sebep olmamakla beraber 1980’lerin başında Robert Cox ile Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde ağırlık kazanan eleştirel teoriden etkilenen özellikle Gerard Toal, Jhon Agnew ve Simon Dalby gibi coğrafyacıların eleştirel jeopolitik yaklaşımı ile jeopolitik tekrar geleneksel tartışmaların ötesinde gün yüzüne çıkmıştır.

Eleştirel jeopolitiğin ya da eleştirel siyasi coğrafyanın temelini oluşturan teori adından anlaşılacağı gibi eleştirel teoridir. Realist teoriye karşı Neo-Marksist ve Gramscian bakış açısı ile eleştirel teori Uluslararası İlişkiler disiplinine özellikle Robert Cox ile giriş yapmıştır. Robert Cox 1981 yılında yayınlanan makalesinde önemli bir tespitte bulunmuştur. Cox’a göre “teori her zaman biri ve bir amaç içindir.” Klasik Uluslararası İlişkiler teorileri söylemini devletin ve sivil toplumun alt bölümleri üzerine inşa etmiştir. Devleti ve uluslararası sistemi anarşiye tabi kılan neo-realizm ile devleti ulus ötesi ve uluslararası örgütlerin etkileşimine tabi kılan neo-liberalizm geleneksel devlet anlayışına odaklanmaya devam etti. Geleneksel devlet anlayışı diğer karmaşık devlet ve toplum tanımlarını hep göz ardı etti.⁵⁷ Bu tarz teorileri Cox “problem çözücü” teoriler olarak nitelendirdi.

Problem çözücü teorilerin kesinlikleri vardır ve genel kalıpları sorgulamazlar. Problem çözücü teoriler devlet merkezli sistemi ve sistemin içerisindeki güç ilişkilerini ve bu ilişkileri düzenleyen kurumları inceler amacı bu kurumların hatasız çalışmasını sağlamaktır.⁵⁸ Eleştirel teoriler ise hâkim teorilerden farklı olarak kurumları ve düzeni dikkate almaz daha çok düzeni sorgular, bir alternatif arar. Değişim süreçlerini anlamaya çalışır. Eleştirel teori olayları toplumun kendisinden bağımsız değerlendirmez.

Tüm bu bahsettiğimiz özellikleri ile hiç şüphesiz ki *eleştirel teori* uluslararası sistemin sorunlarının çözüm anahtarlarını vermez. Ama klasik teorilerin ötesinde devlet eksenini dışında düşünme ve analiz etme yolunu gösterir. Uluslararası İlişkiler’deki teorik tartışmalar genel olarak sosyal, politik teori ve bilim felsefesindeki

⁵⁷ Robert W. Cox, “Social Forces, States and World Order: Beyond International Relations Theory”, Millennium: Journal of International Studies, 1981, ss.127

⁵⁸ Cox, a.g.e., ss:127

daha geniş konulara dayanmaktadır.⁵⁹ Bu bağlamda Hoffman bir adım daha giderek “*Coxian eleştirel teorisinin*” uluslararası ilişkiler teorilerinin bir sonraki aşamasını temsil ettiğini iddia eder. Bunun yanında Marksist ve post realist görüşler sonrasında yeni bir odak yarattığına da vurgu yapar.⁶⁰ Tabi Cox’un teorilerine eleştirilerde mevcuttur. Tek bir evrensel teorisinin salt kabulü, Uluslararası İlişkiler’in bir sonraki basamağı olduğu iddiasının, evrenselci kabulün ve temelciliğin kabul edilemez bir tonu olduğu eleştirilerini de beraberinde getirmiştir.

Eleştirel teori özgürleştirici bir karakteristik sergiliyorsa, sınırları belli gibi gözüken, fiziki coğrafyadan temellenen, siyasi coğrafyanın en önemli parçası olan, jeopolitik alanına ne gibi yenilikler katmıştır? Eleştirel teori ile birlikte, jeopolitiğin yıldızını yeniden parlatan nedir? Peki bu tartışmalar devam ederken; eleştirel teoriden etkilenen siyasi coğrafya ve jeopolitik yaklaşımlar nasıl şekillenmiştir?

Bin sekizyüzlü yılların sonlarına doğru yukarıda incelediğimiz üzere jeopolitik terimi, devlet merkezli ve emperyalist hesapları olan bir kavram olarak dikkat çekmekteyken. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde ise eleştirel politiği ortaya koyanlar jeopolitik ve siyasi coğrafyayı beşerî coğrafyadaki daha yakın dönem gelişmeler ile ilişkilendirerek; klasik coğrafyacıların jeopolitiği devletlerin sadece fikri uygulamaları ile ilişkilendirmelerini eleştirmişlerdir. Aynı zamanda da eleştirel teorisyenler devletlerin jeopolitik eylemlerini ekseriyetle onaylamadan analiz etmişlerdir.⁶¹

Eleştirel jeopolitiğin son yıllardaki öncülerinden O’Tuathail ve Agnew’e göre jeopolitik yazımdaki en büyük ironi, analiz düzeyi ve formun aşırı ideolojik ve derinlemesine politik olmasıydı. Ratzel’den Mackinder’e, Houshofer’dan Bowman’a, Spykman’dan Kissinger’a objektif olmamasına rağmen her zaman politik filozofinin organik bir parçası olmuştu. Bu hali ile jeopolitik her zaman devlet kuramının bir aracı daha da ötesi devletin bir gücü haline gelmiştir.⁶² O’Tuathail ve Agnew’in ilk tezleri basit bir dille klasik jeopolitik kuramların ve bu kuramları yüksek sesle dile getiren

⁵⁹ Simon Dalby, *Critical Geopolitics: Discourse, Difference, and Dissent*, Environment and Planning D Society and Space, vol:9, September 1991, s. 265

⁶⁰ Dalby, a.g.e., s.266

⁶¹ Colin Flint, Peter Taylor, *Siyasi Coğrafya “Dünya Ekonomisi, Ulus Devlet ve Yerellik*, Nobel, Ankara 2014, s.48

⁶² Gearoid O Tuathail, John Agnew, *Geopolitics and Discourse “Practical geopolitical reasoning in American foreign policy”*, Political Geography, Vol:11, No.2, March 1992, s.193

devlet ya da sistemlerin dış politika problemlerini coğrafyaya uygulayarak mevcut dünyayı taktiksel olarak normalleştirdikleri ve bu yüzden de klasik jeopolitiği bu amaca hizmet ettiği için kuramsal olarak eleştirmektedir.⁶³

O'Tuathail ve Agnew'in ikinci tezleri ise dünya politikası üzerine çoğu coğrafi akıl yürütmenin resmi ve pratik olmasıdır. Pratik jeopolitik akıl yürütmenin anlamı, belirli kimlikler ve yerler hakkında önemsiz ortak varsayımlar ortaya koymaktır. Bu bağlamda pratik jeopolitik devletçiliğin, devlet adamlarının, politikacıların ve askerlerin ortak mutabakat yolu ile akıl yürütme tarzıdır. Bu pratiklik yüksek seviyede sistemsel olarak kodlanmış fikirleri, prensipleri ve devletçi yapısı ile sivil toplumun strateji uzmanlarının, entelektüellerinin akıl yürütmeleri ile tezat oluşturması kaçınılmazdır.⁶⁴ Buradan yola çıkarak üçüncü tezleri coğrafi akıl yürütmenin arkasında yine ulus devlet kökenli bir coğrafi bir bilgi birikimi olmasıdır. Burada bir coğrafya araştırmacısının karşına çıkan en büyük meydan okuma bu devletçi birikim karşısında nasıl entelektüel bir akıl yürütme yapacağıdır.

Dördüncü ve son tez ise modern dünya sistemi bağlamında coğrafi muhakemenin işleyişi ile ilgilidir. Hegemonyayı elinde bulunduran güç ki bu modern dünya sisteminde aynı zamanda kural koyucu güçtür. Birleşik Devletler gibi bir kural koyucu güç dünya sisteminin dekanı gibi hareket eder. Buda yine devletin ve hegemon gücün dışında bir kurallar bütünü yaratmayı ya da analiz düzeyinde daha objektif davranmasını etkiler.

Soruların kendi içerisinde cevaplanmaya başladığı nokta bu dört eleştirel bakış açısı ile jeopolitiğe farklı bir derinlik kazandırmaya başlanılan noktadır. Soğuk Savaş sonrası dünyada uluslararası ilişkiler ve jeopolitik bağlamında yeni düşmanlar yaratılmaya çalışılmaktadır. Körfez Savaşı, Birleşik Devletlere düzenlenen terör saldırıları gibi olayları artık sadece devletçi bir akıl yürütme ile değerlendirmemiz ve sadece klasik jeopolitik ezberinden sorun tanımlamamız güçtür. Küreselleşme ve iletişimin hiç olmadığı kadar hızlı olduğu, sosyal kurumların dönüştüğü bireyselliğin ön plana çıkarıldığı küresel dünya da artık devletlerin yanında farklı aktörlerde politika

⁶³ O'Tuathail, Agnew, a.g.e., s. 194

⁶⁴ O'Tuathail, Agnew, a.g.e., s. 194

belirleme konusunda etkindirler. Entelektüel sınırların kalması elbette ki devletlerin sınırlarını parçalamamış ama en azından modern dünya da devletin rolünün tekrar tartışmaya açılmasını olanaklı hale getirmiştir denilebilir.

Eleştirel jeopolitik, coğrafi eylemleri normalleştirmek için devletçi yaklaşımların coğrafi yerlere verdikleri isimlerin ifade biçimlerini ve anlamlarını sorgular. Örneğin 1990 ve 1991 yıllarında ABD'nin Bosna'ya müdahalesi öncesinde, bu müdahaleye karşı olanlar Bosna'yı bir bataklık olarak nitelemişler ve bununla da geçmişteki Vietnam algısının olumsuz anılarını canlandırarak kamuoyu desteği sağlamayı amaçlamışlardır. Diğer tarafta müdahale yanlısı olanlar soykırım ifadesini kullanarak geçmiş dönemdeki Yahudi soykırımının hafızalarda yarattığı etkiden faydalanarak bu tarz bir olayın bir daha yaşanmaması için oraya gitmek zorunda oldukları imajı ile kamuoyundan destek beklemişlerdir.⁶⁵ Bu devlet eli ile jeopolitik kodlamaya bir örnektir.

Bu çalışmada eleştirel teori ve eleştirel jeopolitikten faydalanmamın sebebi aktörlerin çeşitlilik göstermeye başladığı günümüz uluslararası ilişkiler sisteminde, her ne kadar baskın aktör halen devlet olsa da politika belirleyicilerin artık göz önünde bulundurması gereken modern toplum ve modern toplumun kurduğu güçlü yapıların etkisine dikkat çekmektir. Devletler iç politikadaki veya bulundukları coğrafyadaki dinamikleri ortak olarak harekete geçirmek için öteki yaratmada jeopolitiği fiziki coğrafya ve kimlikler üzerinden tanımlaya devam etse de eleştirel jeopolitik devletin de kimliği ve karakterini belirleyen öğelere dikkat çekmesi açısından çok önemli bir teori olarak Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde yerini almaktadır.

1936 Montrö Boğazlar Konferansı'nın toplandığı dönem itibari ile elbette uluslararası arena da devlet dışı aktörlerin çeşitliliğinden söz etmek zordur. Bu noktada Milletler Cemiyeti ruhu, Montrö Konferansının içeriği ve Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Boğazlar sorununa yaklaşımı klasik devlet anlayışından daha evrensel ve çoğulcudur denilebilir. Ayrıca başat güçlerin çıkarları dışında çoğunluğun çıkarları göz önüne alınarak yapılmış bir sözleşme olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda ilerleyen bölümlerde ele alınacağı üzere kamuoyundan da kopuk değil

⁶⁵ Flint, Taylor, a.g.e., s. 71

kamuoyunun genel beklentisine de cevap verebilmiş bir sözleşmedir. İşte tüm bu koşullar altında eleştirel teori çerçevesinde de Montrö Boğazlar Sözleşmesini incelemek mümkün gözükmemektedir.

Eleştirel jeopolitik sosyal ve politik hareketleri, çevresel sorunları, toplumsal cinsiyeti bizzatı jeopolitiğin konusu içerisinde değerlendirir. Bu noktada *eleştirel jeopolitik*, Montrö Boğazlar Sözleşmesine giden şartları, öncesini, sonrasını ve akabinde gelinen noktayı hatta gelecekte olabilecek senaryoları jeopolitik olarak değerlendirirken kullanılan bakış açısı olmuştur. Boğazlar konusunu değerlendirebilmek için jeopolitiğin genel mantığını klasik ve modern anlamda kavramak olguları değerlendirmek açısından önem arz etmektedir.

1.3 Türk Boğazlarının Jeopolitik Önemi

Boğaz (Strait) sözlük anlamı ile dar alan veya geçit anlamına gelmektedir. Uluslararası hukukta da geçen coğrafi bir terim olarak boğazlar iki deniz alanını birbirine bağlayan doğal ve dar su yollarıdır.⁶⁶ Uluslararası Hukukta yapılmış bu tanımdan yola çıkarak denilebilir ki boğazlar iki kara parçasının su üzerinde birbirine en yakın konuma geldiği coğrafi yapılarıdır. Özellikle uluslararası denizcilikte kullanılan boğazlar uzun süredir uluslararası hukuk kurallarının konusu dahilindedir.

Boğazların hukuki olarak tanımını yapmak gerekirse, uluslararası hukukta boğazlar; ulusal boğazlar ve uluslararası boğazlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Ulusal boğazlar kıyıları üzerinde tek bir devletin hâkim olduğu ve genel olarak bu hâkim devletin karasularının büyüklüğünün boğazlarının büyüklüğünün iki katından fazla olması gerekmektedir. Ulusal boğaz olarak tanımlanan boğazların geçiş rejimleri aksi bir anlaşma ile belirlenmemişse egemen devletin hukukuna tabidir. Diğer yandan uluslararası boğazlar, uluslararası hukukta da coğrafi durum itibarı ile tanımlanmaktadır. Temel olarak iki açık denizi bağlayan birbirine bağlayan su yolları uluslararası boğaz statüsünde sayılmaktadır.⁶⁷

⁶⁶ Hüseyin Pazarcı, Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1989, ss. 300

⁶⁷ Sami Doğru, Türk Boğazlarının Hukuki Statüsü: Sevr ve Lozan'dan Montrö'ye Geçiş, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 2, 2013, ss.126-128

1982 yılında düzenlenen üçüncü Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Konferansı'ndaki önemli tartışmalardan biri uluslararası seyrüseferde kullanılan boğazlardan geçiş rejimleri ile ilgiliydi. Burada ortaya tamamen yeni ve çok katmanlı “transit geçiş” rejimi ortaya çıktı. 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesinin kabulü üzerinden neredeyse kırk yıla yakın bir süre geçmesine rağmen küresel iletişim ve ulaşım ağında boğazların oynadığı rol kıyı devletlerinin çıkarları ve denizcilik arasındaki çatışmalar ile çevrelenmeye devam ediyor. Boğazlardaki doğal hayatın korunması, gemilerin güvenli geçişi gibi aynı anda sağlanması gereken küresel ortak hedeflere ulaşmak halen çok zor gözükmektedir.⁶⁸ Bu tartışmaları dahi genel anlamı ile boğazların devletler açısından ne kadar önemli bir jeopolitik konumda olduğunu gözler önüne sermektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenliğindeki boğazların siyasal ve beşerî coğrafya açısından bir benzeri daha yoktur. Sovyetler Birliği dağılmadan önce Kerç Boğazı benzer bir örnek gibi gözükse de o zaman dahi iki iç denizi birbirine bağlayan bir boğaz olduğu için benzerlik taşımamaktadır. Benzer bir diğer boğazda Danimarka ulusal sınırları içerisinde bulunan Büyük Belt boğazıdır. Büyük Belt Boğazının uluslararası deniz yolu olan kısmında 1857 de imzalanan Kopenhag Konvansiyonu yasal olarak uygulanmaktadır. Diğer yandan Danimarka iç sularında kalan kısmı için Danimarka yasaları geçerlidir. Buradan yola çıkarak denilebilir ki Türk Boğazlarının dünya da birebir olarak bir benzeri yoktur.

Tüm bu özellikleri bir arada bulunduran Çanakkale ve İstanbul Boğazları Akdeniz, Ege Denizi ve Kara Denizi birbirine bağlayan önemli suyollarıdır. İstanbul Boğazı 31 kilometre uzunluğu ve 1500 metre ortalama genişliği ile Marmara ve Karadeniz'i birbirine bağlamaktadır.⁶⁹ İstanbul Boğazı coğrafi yapısı itibari ile 12 kez yön değiştirmektedir. Yer yer çok fazla daralan boğaz hattı, sert dönüşleri, ters akıntıları, zorlu deniz zemini ile geçişi zorlu ve riskli bir boğaz özelliği taşır. Kandilli

⁶⁸ David D. Caron, Nilüfer Oral, Navigating Straits Challenges for International Law, Brill Nijhoff, Netherland, 2014, ss. 1-2

⁶⁹ Sibel Turan, Geçiş ve Seyir Güvenliğinin Sağlanmasına Yönelik Düzenlemeler Işığında Türk Boğazları, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2004, ss. 68

ve Yeniköy 45 ve 80 derecelik açıları ile en tehlikeli noktalarıdır. Bu yapısı ile birçok kazaya sahne olmakta bu kazalar deniz kadar kıyı emniyetini de riske atmaktadır.⁷⁰

Çanakkale Boğazı, Ege Denizi vasıtasıyla Akdeniz'i Marmara'ya oradan da İstanbul Boğazı ile Karadeniz'e bağlayan geçiş yolunun 70 kilometrelik uzunluğu ile ilk boğazıdır. 1300 ila 2000 metrelik bir genişliğe sahip olan Çanakkale Boğazı tıpkı İstanbul Boğazı gibi keskin rota değişikliği gerektiren 11 dönüşü ile kendine has bir geçiş disiplinine sahiptir.⁷¹ Osmanlıların ilk döneminde de iki yaka arasındaki Lâpseki-Gelibolu boğazı en önemli geçiş koridoru olmuştur.⁷²

Karadeniz'e kıyıdaş devletler için boğazlar açık denizlere tek bağlantı noktası olması sebebi ile de stratejik bir önem taşımaktadır. Uluslararası ticaret ve bölgedeki ekonomik dengeler için oynadığı hayati rol bölgesel olarak da jeopolitik önemini arttırmaktadır. Ayrıca bölgesel olduğu kadar küresel güçler içinde bir ilgi noktasıdır. Karadeniz ticareti tek taraflı olmadığı, Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin güvenliği ve iş birliği politikalarının Avrupa ve dolayısı ile dünya açısından taşıdığı önem bir bağlantı noktası olarak Boğazları jeopolitik bir kilit haline getirmektedir. Çanakkale ve İstanbul Boğazları aynı zamanda tek bir devletin kıyıları ve egemenlik sahasında olduğu için uluslararası hukuk tanımlamalarına göre de milli boğaz olarak kabul edilebilir.⁷³ Bunun yanında statüleri Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile belirlendiği için sözleşme şartlarından oluşan özel rejime tabidir. Bu rejim ana konusu olan ve egemenlik vasfı Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile boğazlarda garanti altına alınan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin güvenliğini güvence altına almaktadır.

Tarih perspektifinden bakılacak olursak Türk Boğazları içinde bulunduğu bölge açısından stratejik önemini tarih boyunca korumuştur. Boğazların önemine ait ilk izleri İÖ 400 yıllarda yaşayan Herodotos'un kaleme aldığı Tarih adlı eserinde de okumak mümkündür. Persliler ve Atinalılar arasında yaşanan savaşta, Pers Kralı Kserkses o dönemdeki adı ile Hellespont şimdi Çanakkale Boğazını geçiş için en

⁷⁰ Funda Sezgin, Mikdat Kadioğlu, 2000, İstanbul Boğazı'ndaki Deniz Kazalarının İstatistiksel Analizi, Marmara Denizi 2000 Sempozyumu, TÜDAV 11-12 Kasım 2000, ss. 149-160

⁷¹ Turan, a.g.e., ss. 68

⁷² Halil İnalcık, Tarihe düşülen Notlar, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 115

⁷³ Mustafa Hergüner, Cumhuriyetimizin İlk Yıllarında Türk Boğazları ve Boğazlar Komisyonu Başkanı Vasıf (TEMEL) Paşa, 1. Basım, TÜDAV, İstanbul, 2004, ss. 12-14

stratejik bölge olarak belirlemiştir. Kserkses geri çekilirken Themistokles ve Eurybides arasındaki stratejik tartışmada Hellespont'ta geçişi sağlayan savaş döneminde tek doğrudan bağlantı olan Pers köprü-gemileri üzerine olmuştur.⁷⁴ Bu örnek henüz o dönemde dahi bölgenin gerek denizden boğazlar yoluyla gerekse iki ana kara arasındaki en kısa mesafe olması sebebi ile boğazların stratejik önemini göstermektedir.

Boğazlar tarih boyunca sadece etraflarında kurulan medeniyetler için değil, tüm bölge için askeri ve ekonomik açıdan stratejik önem taşımaktadır. Bin yıl boyunca Çanakkale ve İstanbul Boğazları, Doğu Roma İmparatorluğunun hayat kaynakları olmuşlardır. 330 yılından itibaren ise Konstantinopolis Doğu Roma imparatorluğuna merkezi olmuştur.⁷⁵ Boğazların tamamını ya da stratejik bir bölgesini elinde bulunduran beylikler, imparatorluklar ve devletler bölgenin tamamının kontrolünü ellerinde tutabilirler.

Örnek vermek gerekirse 1352 yılında Venedik ile Cenevizliler arasında Bosphoras Deniz Savaşıyla son bulan Tenedos (Bozcaada) sorunu buna güzel bir örnek teşkil eder. Boğazlar için önemli bir kontrol noktası olan Bozcaada üzerindeki hakimiyet için çıkan bu savaşta iki ülkede ticaretleri ve varlıklarının bağlı olduğu ticaret ve güvenlik yolunu elde tutmak için savaşmışlardır. Takip eden dönemde dönem de Gelibolu'nun hayati öneminin farkında olan I. Beyazid mevcut hisarı yeniledi ve deniz gücünün barınabileceği korunaklı bir liman haline getirdi. Buradaki amaç jeopolitik olarak önemli stratejik bir nokta olan Çanakkale Boğazı'nı askeri bir üsse çevirerek güvende tutmaktır.⁷⁶

Venedik için Karadeniz de kurduğu ticaret kolonilerine erişim çok önemliydi ve Bizans tarafından destekleniyordu, Ceneviz içinde Boğazlar İstanbul'daki kolonisi için bir güvenlik ve ticaret yolu olması açısından önemliydi. Bu minvalde çatışma hali Fatih Sultan Mehmet 1453 yılında İstanbul'u alıncaya kadar devam etmiştir. Fethi

⁷⁴ Heredotos, Tarih, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 664

⁷⁵ Halil İnalçık, Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler, 17. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2020, ss. 137

⁷⁶ İnalçık, Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler ... , ss. 145

takip eden yıllarda Osmanlı boğazlarda tam hakimiyeti sağladıktan sonra Karadeniz’e hâkim olmuş, Kırına kadar ulaşmış ve Karadeniz bir Türk Gölü’ne dönüşmüştür.⁷⁷

XVII. Yüzyılda Boğazlar için iki büyük tehlike vardı. Birincisi Girit Savaşı ile başlayan, yirmi beş yıl süren ve 1657 yılında Köprülü Mehmet Paşa tarafından sonlandırılan Venedik tehdidiydi. Bu süre zarfı içinde İstanbul tehdit altındaydı. İkincisi ise 1620 yılında Rusya öncülüğünde Yeniköy’e kadar ulaşan Kazak saldırıları ile başlayan ve XVII. ve XVIII. yüzyılda devam eden Rusya Çarlığıydı. Çarlık gelişip Avrupa’ya yaklaşırken ve bu doğrultuda Avrupalılaşırken, Osmanlı geriliyordu. 1771 yılında Rusların Kırım Hanlığına girmesi ve Rusya ile 1774 yılında Küçük Kaynarca anlaşmasının imzalanması ile Osmanlı İmparatorluğu artık Karadeniz’de kendi suları dahil ticaret gemilerinin seyrü seferi seferini kabul ediyordu.⁷⁸ Bu durum boğazlara ve dolayısı ile İstanbul’a tehdit oluşturmaktaydı. Rusya için dünya ticaretinde ve politikalarında söz sahibi olmak için Akdeniz’e en kolay geçiş yolu olan Boğazlar jeopolitik bir önem taşıyordu.

XIX. Yüzyılın başında Rusya Napolyon savaşları sırasında Avrupa’da etkin bir konuma geldi. 1085 yılında ordusu ile Kütahya’ya gelen Mısırlı Mehmed Ali, İstanbul için büyük bir tehdit oluşturunca 1805 yılında Rusya Boğazlarda tek taraflı bir kontrol kurmuş oldu.⁷⁹ 1807’de Napolyon ile bir araya gelen Çar Alexandr Tilsit’te İstanbul’un kontrolünü istedi. Napolyon’un cevabı nettir; “*bu dünya egemenliğini istemektir.*”⁸⁰ Boğazlar sadece Karadeniz’e kıyısı olan devletler için ya da boğazları kontrolünde tutan Osmanlı İmparatorluğu için stratejik öneme sahip değildi. Aynı zamanda İpek yolu gibi pek çok önemli ticaret yoluna geçiş sağlayan Akdeniz’e hâkim olmak isteyen İngiltere, Fransa gibi birçok devlet için Ege ve dolayısı ile boğazlar stratejik önem taşımaktaydı. Boğazların Rusya tarafından tek yönlü kontrolüne 1841 yılında Avrupalıların müdahalesi ile imzalanan *Boğazlar Mukavelesi* son verildi. Bu Mukavele ile Boğazlar ilk defa serbest uluslararası bir statü kazandı.⁸¹ I. Dünya Savaşı’ndan önce Fransa ve İngiltere çok istemeseler de Marmara kıyılarındaki

⁷⁷ İnalçık, Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler ... , ss 141

⁷⁸ İnalçık, Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler ... , ss 143

⁷⁹ İnalçık, Tarihe Düşülen Notlar ... , ss. 118

⁸⁰ Halil İnalçık, “Çanakkale Boğazı: Özet ve Kronoloji”, Demir M. (Eds), Çanakkale Savaşları Tarihi, Değişim Yayınları, İstanbul, 2008, ss.65-70

⁸¹ İnalçık Tarihe Düşülen Notlar ... , ss. 118

toprakları, Boğazlar ve İstanbul'u bunun yanı sıra Trakya'ya kadar olan bölgeyi Ruslara vermeyi kabul etmişlerdir. Buna ek olarak da İmroz ve Bozcaada için Rusya'ya teminat vermişlerdir.⁸² Savaşın sonunda ise Bolşevik Rusya'yı devre dışı bırakarak Boğazların uluslararası statüsünü korudular. Tarihsel süreç içerisinde bu konuya tekrar değinmek daha yerinde olacaktır.

Tüm bu bilgiler ışığında Avrupalı devletlerin dönemin şartları da göz önüne alındığında boğazları tek bir güç özellikle de küresel bir güç elinde bulunmasını istemedikleri söylenebilir. Zayıflayan Osmanlı İmparatorluğunun boşluğunu doldurmak isteyen Rusya'ya karşı temkinli olmak ama diğer bir yandan da dengeyi korumak isteyen bir Avrupa'nın yaklaşımı dikkat çekmektedir. Avrupa'nın bu jeopolitik stratejisinin bir sebebi de Rusya'nın o XIX. Yüzyılda benimsediği sınır tanımayan ilerleme politikası ve bu politika bağlamında hiçbir çatışmadan kaçınmamasıdır.⁸³ Boğazların jeopolitik olarak Avrupa, Asya ve Avrasya için önemli bir nokta olduğu tüm bu verilen örnekler ortaya koymaktadır.

XX. yüzyılın başında geldiğimizde Boğazların stratejik önemini özellikle Rusya açısından ortaya koyan N. A. Basili'nin kaleme aldığı Kasım 1914 tarihli 12 maddeden oluşan Memorandum önemlidir.⁸⁴ Kısaca 12 maddeyi özetlemek gerekirse. İlk olarak Boğazlar ticaret açısından çok önemlidir. Boğazlardan geçiş garantileri elde etmek çok önemlidir. İkincisi boğazlarda savaş zamanında serbest geçiş hakkının garantiye alınması Akdeniz'e açılma özgürlüğü hayati önem taşımaktadır. Üçüncüsü boğazların kapalılık ve açıklık durumu savaş ve barış hallerinde çok kritik önem arz etmektedir. Savaş gemilerinin geçiş hakkı üzerinde avantajlar elde edilmesi şarttır. Dördüncü önemli nokta, Ege Denizi'nde özellikle Çanakkale Boğazına stratejik konumda olan adalar hayati önem taşımaktadır.

Tenedos (Bozcaada), Imbros (Gökçeada), Lemnos (limnli) ve Samotraki (Semadirek) adaları askeri olarak stratejik öneme sahip noktalardır. İstanbul ve Karadeniz'in güvenliği bu adalardan geçmektedir. Boğazlar Jeopolitiğinde, Türkiye'nin bağımsızlığı ve güçlü bir devlet olması istikrar açısından önemlidir.

⁸² İnalçık, Çanakkale Boğazı: Özet ve Kronoloji ... , ss. 68

⁸³ Henry Kissinger, Diplomasi, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2002, ss.167

⁸⁴ İnalçık Tarihe Düşülen Notlar ... , ss. 119.

Çarpıcı olan bir diğer nokta, aslında bu husus Rusya'nın yıllardır sürdürdüğü politikanın bir özeti gibidir. Rusya için adaları ve boğazları ele geçirmek gelecek için hayati bir önem taşıyorsa, bu ayrıca Rusya için hayati bir ödevdir. Son olarak uluslararası bir komisyonun kontrolünde olan boğazlar herkes için bir çözüm olabilir. Fakat boğazların kime ait olacağı sorusu cevaplanmalıdır.⁸⁵ Bu ifadeleri Almanya, İngiltere ve diğer Rusya'ya coğrafi olarak yakın devletleri merkeze koyarak üç yüz altmış derece değerlendirecek olursak, birçok ortak nokta ve birçok çatışma noktasını da bulmamız mümkündür.

Rusya, Almanya, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi devletlerin XIX. ve XX. Yüzyıllar giderek artan sömürgecilik hareketleri devletlerin egemenlik alanlarını genişletirken aynı zamanda ticaretlerini buna bağlı olarak ekonomik güçlerini de arttırmıştır. Özellikle elde edilen ya da üretilen malların güvenli olarak Avrupa ve Amerika kıtalarına ulaşması konusunun, dünya jeopolitiğine ve devletlerin genel politikalarına yansıdığını çok net görülebilir. Özellikle 8 Ocak 1918 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson'un açıkladığı on dört ilkesi. Jeopolitik açıdan özellikle genel anlamda denizlerin ve özellikle boğazlarının ne kadar stratejik bir öneme sahip olduğunun izlerini taşımaktadır. Başkan Wilson'un on dört ilkesinin ikinci maddesi şu şekildedir:

“Denizlerin uluslararası sözleşmelerin kapsamı dahilinde tümüyle ya da kısmen kapatılması dışında, savaş veya barış durumu fark etmeksizin karasuları dışında mutlak seyriüsefer serbestliği seferberliği sağlanmalıdır”⁸⁶

Genel ifadenin yanı sıra Başkan Wilson'un açıkladığı on ikinci ilke direk olarak Çanakkale Boğazı'nın uluslararası anlaşmalar ile belirlenen hususlar dahilinde geçişlere tamamen açık tutulması ve gemilerinin özgü geçişine ve uluslararası ticarete tamamen açık olması hususunu vurgulamaktadır.⁸⁷

Montrö Konferansına ve akabinde konferans görüşmeleri sonucunda ortaya çıkan Montrö Sözleşmesi'ne giden yolda Türk Boğazlarının jeopolitik önemini

⁸⁵ İnalçık Tarihe Düşülen Notlar ... , ss.123

⁸⁶ http://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp (Erişim Tarihi: 24 Aralık 2020).

⁸⁷ http://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp (Erişim Tarihi: 24 Aralık 2020).

yukarıdaki gibi sıralamak mümkündür. Geçmişten günümüze Türk Boğazlar jeopolitik olarak önemini halen korumaktadır.

2. JEOPOLİTİĞİN DEVLET EGEMENLİĞİNE ETKİSİ VE TÜRK BOĞAZLARININ DURUMU

Jeopolitik bir başka deyişle bir ülkenin diğer ülkelere göre ve aynı zamanda doğal kaynaklara ve ticaret yollarına göre olan konumu ülkenin ekonomik ve sosyal gücü açısından belirleyici bir kriterdir. Bu güç ülkedeki siyasi otoritenin iç egemenliğine direk etki etmekle beraber aynı zamanda diğer devletlere karşı sınırlarını koruma ve bölgesel egemenliği açısından da etkileyici bir kriterdir.

Uluslararası anlaşmalar, NATO, Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler gibi anlaşmalara ve ortak çıkarlara odaklı topluluklardaki dinamiklerde bu şekilde egemenlik esasına dayanır. Bir başka ifade ile bir ülke topluluğa girmiş olsa da ya da anlaşmada taraf da olsa, söz hakkı ve elde ettiği hakları kullanabilme etkinliği egemenlik hakkına bağlı olarak zaman içinde farklılık gösterebilir. Bu durumu iyi anlamak için önce egemenlik kavramını ve jeopolitik ile olan ilişkisini tanımlamak gerekir.

2.1. Egemenlik

Egemenlik kavramı etimolojik olarak insan oğlunun isimlendirdiği ve bir cisme бүрүдүğü kavram olsa da doğada canlı türleri arasında yaşam alanı seçmek ve bu alanı sahiplenip korumak olarak ortaya çıkan bir fenomen şeklinde gözlemlenebilir. Farklı cinsten hayvanların doğaları gereği yaşam alanlarını sahiplenmesi ve bu alanlar için mücadele vermesi basit bir şekilde algılanabilecek ortak bir davranış şeklidir. Bir coğrafyada üstünlük sağlama ve o coğrafyanın hamisi ve sahibi olma durumu egemenliğin en basit ifadesidir.

Örneğin bir kurt sürüsünü ele alalım. Sürünün üyeleri birbirinden bağımsız değildir ve sürünün kendine has bir hiyerarşisi vardır. Bu hiyerarşinin işlemesi düzeninin sağlanması için de bir lidere ihtiyacı vardır. Sürü lideri seçmek, düzeni sağlamak için sürüyü meydana getiren üyeler arasındaki çekişmeden ve güç mücadelesinden faydalanır, erkekler sürüye liderlik etmek, bu doğrultuda sürü

üzerinde egemenliklerini sağlamak için güç mücadelesine girerler. Kazanan alfa erkek artık sürünün idaresini eline geçirmiştir. Sürü içinde egemenlik hakkı ve bunu kullanma yetisi alfa erkektedir. Bu noktadan sonra o, sürünün kurallarına uymak ve bu kuralları işletmek zorundadır. Bu görevi yerine getirdiği ve güçlü olduğu sürece sürüden destek görür. Bu süre içinde sürü ona egemenlik hakkı verir.⁸⁸

Sürünün ikinci ihtiyacı beslenip barınabileceği bir alan bulmaktır. Av imkanlarının bol olduğu bir bölgeyi sahiplenir, bölgeyi hayvanlara has davranışlar ile hem fiziksel hem kimyasal olarak işaretler. Yabancı bir sürü bu bölgeye girecek olursa bölgesi için savaşır. Sürü basit kuralları ve içgüdüsel kodları olan bir kolektiftir. Basit ve etkili kurallar ile yönetilir ve yaşar. Çoğu hayvan türü çeşitli farklılıklar gösterse de aynı basitlikte belli bir kurgunun düzeyinin üstüne çıkmadan hayatını idame ettirir. Sahiplendiği bölge üzerinde kurduğu egemenlik yaşam standartlarını ve süresini belirler.⁸⁹

Fakat gezegenin en baskın türü olan insan ve insanın kurduğu dünya sistemi üzerinden egemenlik kavramından bahsetmemiz gerekirse hiç şüphesiz bu durum daha karmaşık bir hal alacaktır. Egemenliğe ilahi bir atıfta bulunmak ya da egemenliğin insan tarafından ilahî kurallar işletilerek ortaya çıktığını söylemek günümüz bilgi birikimi ile basite kaçmak olacaktır. Bu noktada egemenlik insanın ilk var olduğu andan itibaren, tıpkı diğer canlı türlerindeki gibi içgüdüsel bir durum olarak ortaya çıkmıştır dersek yanlış olmayız. Peki yaradılışın felsefesine girmeden basitçe tanımlamamız gerekirse, nedir egemenlik?

Kavramı tanımlarken çeşitli çıkış noktaları bulur, dönemler atıflarız. Fakat hiç şüphesiz ki onu bulan biz değiliz, bizler sadece onu tanımlayan ete kemiğe büründüren, isim koyanlarız. Avcı toplayıcı kabilelerden tarım toplumlarına, kent toplumlarından feodal beyliklere, krallıklardan modern devletlere kadar her türlü sistemsel oluşumda egemenlik kavramı ana temayı oluşturmaktaydı ve vardı. Görünmez bir dürtü ve bir arada yaşamak için var olması gereken bir fenomendi. Hiç şüphesiz ki egemenlik olgusu insanlar tanrıya ya da tanrılara inanmaya başlamadan önce de vardı. Basit olarak egemenlik ya da hakimiyet ortak bir amaç için bir arada

⁸⁸ L. David Mech, Luigi Boitani, Wolves : Behavior, Ecology, and Conservation, The University of Chicago Press, Chicago and London, 2006, s. 2-3

⁸⁹ Mech, Boitani, Wolves, a.g.e., ss. 6-56

olan insan gurubunun bir toprak parçası ya da başka bir toplum üzerindeki tahakkümüdür.⁹⁰

Zaman içinde insan toplulukları karmaşık sosyal ilişkiler içerisinde egemenlik hakkını kendileri adına kullanması için çeşitli erklere devretmiştir. Eski Mezopotamya'daki tanrı krallardan, gücünü tanrıdan alan krallara ve imparatorlulara kadar uzanan egemenlik fikri, siyasal topluluğun ortak yararı için sorumluluk almak olarak köklerini tarihe dayandırmaktadır. Uluslararası İlişkiler disiplinine egemenlik kavramının giriş noktası bundan üç yüz eli yıl öncesine dayandırılabilir.⁹¹

Geleneksel olarak egemenlik devlet veya iktidar bağlamında kökleri St. Augustine in Hristiyan öğretilerine dayanan “*bellum iustum*” ya da “*just war*” adil savaş geleneğinin ortaya çıkması ile ilintilendirilebilir. On ikinci ve on üçüncü yüzyıl orta çağ entelektüel düşüncesi ile gelişen bu kavram daha sonra egemenlik kavramı ile iç içe geçmiştir.⁹² Her ne kadar özdeş kavramlar olmasalar da egemenliğin ortak çıkar için sorumluluk anlamı ile bu sorumluluk doğrultusunda silahlı güçleri kullanma durumu bu iki kavramı beraber geliştirmiştir. Adil savaş Hristiyanlığın teolojik perspektifinden savaşın kuralları üzerine geliştirilen bir pratikti. Bu nokta da egemenliğin sınırları üzerine de bir söylem geliştiriyordu.

Egemenlik kavramının bildiğimiz günümüz dünyasında ete kemiğe bürünmesini sağlayan görünür kılan Fransız düşünürü Jean Bodin'dir. Bodin kavramı sistemli biçimde ele almış ve *Six Livres de la Republique* adlı eserinde incelemiştir. Bodin yaşadığı dönemin sorunlarından da etkilenererek zorbalığa karşı tanrının kuralları tarafından belirlenmiş ve toplumun huzuru için lorların ve efendilerin vassallara ve kölelere saygılı olduğu bir düzen önermiştir.⁹³ Egemen ile vatandaşın haklara ve bazı ayrıcalıklara sahip olduğu bu düzende egemen prenstir. Prens güçlü olmalı ve kendinden başka hiçbir güce karşı bir sorumluluğu olmamalıdır. Adeta sonsuz kudretin temsilidir.⁹⁴ Egemenlik Fransızca sözlük anlamındaki gibi en üstün iktidardır.

⁹⁰ James Turner Johnson, *Sovereignty: Moral and Historical Perspectives*, Georgetown University Press, Washington DC, 2014, s. 23

⁹¹ Johnson, a.g.e., s. 11

⁹² Johnson, a.g.e., s.11

⁹³ Jean Bodin, *Six Books of The Commonwealth*, Basil Blackwell, Oxford, 1967, s.8

⁹⁴ Bodin, a.g.e., s.23

Bodin'e göre devlet ölümsüz tanrıdan sonra her şeyi borçlu olduğumuz olgudur. Egemen güç devletin yönetimini elinde tutan tek söz sahibi kişidir. Egemen kanun koyar, kuralları tanımlar ve gücün ve şiddet kullanma yetkisinin tam sahibidir. Bu bağlamda Bodin egemenliği mutlak güç ile bağdaştırır. Bodinin tanımından şu çıkarılabilir; İnsanlar ruhani varlıklarını nasıl ki tanrı ile anlamlandırmışlarsa buna benzer bir şekilde dünya üzerindeki varlık ve sorumluluklarını da devlet bağdaştırmalıdır. Devlet ile insan arasındaki bu bağ egemenlik bağıdır ve daha önce belirttiğim gibi karşılıklı hak ve sorumluluklar doğurur.

Egemenlik devletin ruhudur. Realist paradigma insan doğasının bencillik, rekabet arzusu gibi çatışmayı şekillendiren özelliklere dikkat çeker. Uluslararası yaşamda güç olarak denge sağlayacak ve güvenliği tesis edecek uluslararası hükümetin yokluğuna ("anarşi") vurgu yapar.⁹⁵ Thomas Hobbes 1651'de yayınladığı ünlü eseri Leviathan'da insan doğasını, devleti ve bir devletin nasıl olması gerektiğini anlatır. Bireysel haz ve isteklerden ve bu istekleri gerçekleştirmek için bireyin güç ve bilgi peşinde ne kadar pervasız olabileceğinden söz eder. Hobbes toplumdaki bu yapıyı "*doğa hali*" olarak adlandırır.⁹⁶ Doğa hali bir iç savaş durumudur ve bu durumdan kurtulmanın nihai yolu insanın kudretini daha rakipsiz bir güce devri ile olur. Bu güç devlettir. Niccolo Machiavelli'de insan doğasını benzer şekilde tasvir etmiştir. Ona göre insan doğası: düzenbaz, kibirli, kötü niyetli, insafsız, vahşi ve şiddete yatkındır.⁹⁷

İnsanlar bazı haklarından feragat edecekler ve tek hükümdar (devlet) ki bunu "*Leviathan*" olarak tanımlamıştır; sadece yaşamsal bir tehdit oluşturduğunda eleştirilebilecektir. Bunun dışında siyasi ya da sosyal sıkıntılar için hükümeti eleştirmek için bir neden yoktur.⁹⁸ Bu noktada egemenlik bir iç hukuk argümanı olarak korumanın ve bu koruma karşısında itaatin bir sembolüydü. Aynı zamanda tüm bunlar ışığında egemenlik devleti tanımlamaktadır. Devleti basitçe belirli bir toprak parçası üzerinde sınırları belli, kolluk kuvvetleri ile şiddet kullanma yetkisini elinde tutan ve iç hukuk ile vatandaşları ile arasındaki kurallar belirlenmiş bir yapı olarak

⁹⁵ Thomas Hobbes, *Leviathan or the Matter, Forme & Power of a Common-wealth ecclesiastical and Civil*, St. Pauls Church-yard, London, 1651, s. 32

⁹⁶ Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, Adres Yayınları, Ankara, 2011, s.87

⁹⁷ Heywood, a.g.e., ss.87

⁹⁸ Hobbes, a.g.e., ss.32

tanımlıyorsak. Tüm bu sınırları koruma, kanunları belirleme becerisi egemenliğini ve gücünü tanımlamaktadır. Bayrak, sınır, hukuk gibi konular egemenliğin yapı taşlarıdır.

Klasik egemenlik kavramına Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde bakacak olursak. Birden fazla devletin olduğu bir sistemde, devletlerarası ilişkiler söz konusu olunca kavram bu hali ile çelişki yaratmaktadır. Egemenlerin egemeni olma uğraşı olarak tanımlayabileceğimiz ikilem ile devletlerin egemenlik sınırlarını geliştirme istekleri iç hukuk kavramı olarak klasik egemenlik, uluslararası hukuka uygun bir yapıda değildir. Mutlak güçlerin sürekli çekişmesi sistemi sonsuz çatışmanın ve kaosu olduğu bir yapıya sürüklemektedir. Bu düşünce biçiminin patlak verdiği en büyük kriz Otuz Yıl Savaşlarıdır. Karşılıklı egemenlik iddialarının birbiri ile çatışması sonucu savaş kaçınılmaz bir hale gelmiş ve bu çatışma Avrupa'ya yıkım getirmiştir.⁹⁹

Hugo Grotius 1625 yılında yazdığı “Law of War and Peace” Savaş ve Barış hukuku adlı kitabında 1618 yılında patlak veren bu savaşlardan etkilenecek uluslararası hukukta egemenlik kavramına vurgu yapmıştır. Burada bir noktaya değinmekte fayda var. St. Augustine'nin “*bellum iustum*”adil savaşı savaş kuralları üzerinden egemenliği tanımlıyorken, Grotius'un yaklaşımı iç hukukunda ötesine taşınıyordu. Bu noktada Grotius doğru (*ius/right*), savaş hakkı (*ius bellare/right of war*), silah kullanma hakkı (*ius armae/right of arms*) gibi kavramlar üzerinden tanrısal hukuk, doğal hukuk ve uluslararası hukuk ile yönetilenler ve yönetenlerin arasındaki egemenlik ilişkilerinin düzenlendiğini belirli sınırlar konulduğunu savunuyordu. Grotius'a göre egemenlik paylaştırılabilir bir yapıdaydı. Uluslararası anlamda ona konulan sınırlar dışında devlet kendi sınırları içerisinde serbest iradeye sahipti. Bu bir bağlamda orta çağdan modern çağa geçişin başlangıcını temsil ediyor denilebilir.¹⁰⁰

Egemenliğin kavramının değişim noktalarında biri de Westphalia Barışıdır. Avrupalı devletler bu barış ile özellikle uluslararası ilişkilerde devletin egemenliğine vurgu yapmışlardır. O döneme kadar egemen kuvvetin kendi toprakları üzerindeki ayrılıklardan faydalanan diğer bir egemen güç gerek dini organizasyonlar gerekse

⁹⁹ Joseph S. Nye, Jr. & David A. Welch, Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, ss.123

¹⁰⁰ Johnson, a.g.e., ss.50

toplumsal bağlar ile diğer egemenin egemenlik haklarına sık sık müdahalede bulunabiliyordu. Özellikle dini çekişmenin çatışmalardaki pay büyüktü.¹⁰¹

Peki ne değişti? Westphalia ile her bağımsız toplumun kendi bölgesi, insanları ve yasaları üzerinde egemenliği varsa, hiçbir dış talep sahibinin, dış gücün böyle bir topluluktaki mevcut durumu değiştirme hakkına sahip olmadığı tartışmaya açıldı ki bu ilke Latince “*cuius regio, eius religio*” ile ifade edilmiştir. Bu egemenin inancı ne ise, onun inancının tüm toplumda geçerli olduğunu ifade eder ve çatışmanın köklerini oluşturur. Westphalia Barışı egemenliği yöneten üzerinden değil yönetilenler üzerinden tanımlama yolunda atılan bir adımdır. Hükümete değil topluluğun topraklarına, insanlarına ve yasalarına odaklanmıştır.¹⁰² Bu bağlamda konuyu jeopolitik ve egemenlik ilişkisinde tekrar ele alacağım.

Egemenlik devlet kavramı ile kendine aradığı bedeni bulmuştur. Toprak üzerinde hakimiyet daha karmaşık bir yapıya bürünmüş siyasal ve sosyal olarak yönetilenler üzerinden değerlendirilen bir olgu haline gelmiştir. Salt egemenlik hususunda devletlerin tıpkı Roma tanrısı Janus gibi iki yüzü vardır. Şehrin girişindeki kapıda heykeli bulunan bu tanrının da iki yüzü vardır. Tanrının iç bakan yüzü sosyal ekonomik ve politik hayatı temsil eder, ortak fayda için devletin egemenliğini ve koruyucu özelliğini ifade eder. Diğer yüz dışarıya dönüktür ve gelen diğer tehditlere karşı şehri korur. Bu iki yüz iç hukuk ve dış hukuk ile tanımlanabilir.¹⁰³

Modern anlamda krallıkların yerlerini ulus devletlere bırakması ile birlikte uluslararası sistemde, uluslararası hukuk çalışmaları daha da hız kazandı. Sistemin temel aktörü olan devletler kendilerini tanımlamak ve egemenlik haklarını birbirlerine karşı korumak için uluslararası hukuk sistemini sürekli geliştirme yoluna gittiler.¹⁰⁴

Devletlerin uluslararası sistemdeki yerleri hukuki olarak 1933 Montevideo Konvansiyonu’nda yer almaktadır. Konvansiyonun birinci maddesinde göre devlet olabilmenin dört unsuru vardır. Bunlar: Sınırları belirli bir ülke, sürekli ikamet eden bir nüfus, etkin (hâkim) bir yönetim ve diğer devletler ile ilişkilerini düzenleyebilme

¹⁰¹ Heywood, a.g.e., ss. 31

¹⁰² Johnson, a.g.e., ss.56

¹⁰³ Philip G. Cerny, “Globalisation and Statehood”, M. Beeson ve N. Bisey (eds.), Issues in 21 st Century World Politics. İçin hazırlanan bölüm, Palvarge ve Macmillian, London, 2013, ss.1

¹⁰⁴ Cerny, a.g.e., ss.9

yeteneğidir.¹⁰⁵ Bu bağlamda egemenlik kavramının tanımı da devlet üzerinden bir kez daha yapılmıştır. Her ne kadar uluslararası alanda vurgulanmasa da Max Webber gibi düşünürler, devleti şiddet hakkının tek kaynağı olarak tanımlamıştır. Yine tüm bu tanımlar devleti tek bir temel nitelikte birleştirmektedir oda “*egemenliktir*”.

Ana konudan sapmamak için derinlemesine bir analizden kaçınırken, tüm bunlar ışığında şunu ifade etmekte fayda vardır. Güncel tartışmaların çoğu devlet ve egemenlik üzerinden ilerlemektedir. Kimileri geleneksel olarak devlet egemenliğini modası geçmiş bir kavram olarak nitelerken bazıları da uluslararası ilişkilerin özü olarak tanımlamaktadır. Küreselleşme ve küresel ekonominin en güçlü çarkları olan liberal ekonomiler ve kapitalizm olgusu, devlet egemenliğinin sınırlarını delse de devletin küresel ekonomiye kapılarını açmalarının kendi çıkarları doğrultusunda olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Her ne kadar uluslararası firmalar, uluslararası sivil toplum kuruluşları uluslararası arenanın aktörleri olarak ortaya çıksa da devletler halen diğer aktörlerin elde edemeyeceği boyutlarda güce sahiptir.¹⁰⁶

Uluslararası alanda devletin elinde bulundurduğu egemenlik hakkı beraberinde jeopolitik bazı ihtiyaç ve sorunları ortaya çıkarmıştır. Siyasal anlamda devletin egemen olduğu toprak üzerinde yaşayan halkın güvenliği için koruması gereken sınırlar, iktisadi olarak dünya üzerindeki hammadde kaynaklarına erişimi ya da kendi topraklarındaki hammaddeyi koruma başka bir yere taşıma gibi ihtiyaçları, sınır ötesi iktisadi faaliyetlerin desteklenmesi ve yine güvence altına alınması gibi konular bu noktada egemenlik ve jeopolitik ilişkisinin incelenmesini önemli bir hale getirmiştir.

2.2. Jeopolitiğin Devlet Egemenliğine Etkisi

Türk Boğazlarını ileriki bölümlerde incelerken, tartışacağım bir diğer konuda jeopolitiğin egemenlik üzerinde etkisidir. Boğazların yapısı, Montrö öncesi ve sonrası durumu, mevcut durumu, klasik ve modern egemenlik anlayışına uygunluğu gibi konuları ele alarak, jeopolitik yaklaşımlar ile birleştirilerek analiz edilecektir. Ama bundan önce egemenlik ve jeopolitik ilişkisini biraz daha açmakta fayda vardır. Bu ilişkiyi anlamlandırmak için derin bir tarihsel analiz gerekmektedir. Lakin konu çerçevesinde bu ilişkinin daha çok ülke ve egemenlik kısmına değinilecektir. Sınırlar

¹⁰⁵ Heywood, a.g.e, ss.150

¹⁰⁶ Heywood, a.g.e., ss. 163

içerisinde yapılan anlaşmalarının kırılganlığı ve bu kırılganlık ile egemenliğin ilişkisini anlamak için sınır, egemenlik ve güç ilişkisini analiz edilecektir.

Konu üzerine tartışırken bazı temel sorular üzerinden durmakta fayda vardır. Bu sorular egemenlik ve devlet ilişkisinin çerçevesini belirlerken yardımcı olacaktır. Bazı devletler belirli bir şekilde davranırken, diğerlerinin oldukça farklı davranmasına neden olan şey nedir? Devletlerin egemenliklerini sağlamalarında, diğer devlet ile ilişkilerinde karakterlerine ne etki eder? Tüm bunlara cevap ararken diğer tarafta ise ortaya şöyle bir soru çıkar: Devletlerin davranışlarının yanında egemenliklerini sınırlandıran şeyler nelerdir? Sınır nedir? Sınırlar nasıl çizilir?

Çalışmanın birinci kısmında belirtildiği gibi ilk başlarda bu sorulara verilen yanıtlar belliydi. Devletler içinde bulundukları coğrafi şartlardan etkilenirler. Avrupa’da dağlarla çevirili olan İsviçre gibi bir şehrin güvenliği sağlamak, egemenlik tesis etmek kolayken. Savoy gibi denize kıyısı olan ve diğer egemenler için stratejik önem teşkil eden bir şehri korumak için farklı politikalar izlemek gerekebilir. Basit gibi gözüken bu coğrafi farklılıklar şehirlerin ya da devletlerin geleceğinde etkilidir. Devlet kavramı geliştikçe ve toplumsal ilişkiler karmaşıktıkça tabi ki egemenlik kavramı da daha karmaşık bir hal almıştır.¹⁰⁷

Coğrafi koşullar üzerinden bu soruya cevap olabilecek farklı bir analiz de Montesquieu tarafından yapılmıştır. Montesquieu iklimin ulusal politikalar üzerindeki etkisini gözlemlemiştir. İklimin politik esaret üzerinde etkisinin hiç azımsanmayacak kadar etkili olduğu üzerine çeşitli örnekler vermiştir. Soğuk iklim koşullarında yaşayan insanların, sıcak iklim kuşaklarında yaşayan insanlardan daha mobilize ve daha cesur olduğunu önermiş ve bu önermesini de Avrupa ve Asya üzerinden verdiği örnekler ile desteklemiştir.¹⁰⁸

Montesquieu’ye göre Avrupa hinterlandında devletler genellikle iklimsel farklılıkları olmayan güçlünün karşısında güçlü olarak eşleştikleri için bu Avrupa için bir güç kaynağı olmuştur. Asya’da ise soğuk kuzey Asya ırkları daha çok fetihlerde bulunan ve güney Asya halklarını esir eden daha iyi bir ifade ile esarete mahkûm eden

¹⁰⁷ Evan Luard, Basic Texts in International Relations, Macmillan, London, 1992, ss.224

¹⁰⁸ Luard, a.g.e., ss.228

taraf olarak gelişimini Avrupa gibi liberal ve özgürlükçü olarak ilerletememiştir. Asya'da daima güçlü imparatorluklar olmuştur. Türkler, Moğollar, Persler, Yunanlılar gibi birçok medeniyet Asya'da fetihler yapmıştır. Diğer tarafta Avrupa Yunanlıların, Romalıların, Normanların istilalarına uğramıştır. Avrupa istilaları özgürlük ve özgür adamlar bırakırken; Asya istilaları kölelik üzerinedir.¹⁰⁹ İki kültürün farkını ortaya koyan Montesquieu'nün ulaştığı sonuç tartışılır olsa da günümüzde gelinen noktada toplumsal özgürlükler konusunda Avrupa'nın birkaç adım önde olduğu söylenebilir.

Jeopolitik ve egemenlik kavramlarının birbirleri üzerinde etkisini incelerken, insan faaliyetlerinin temel olarak geleneksel anlamda üç alana ayrılmış olduğunu unutmamak gerekir. Ekonomik, siyasal ve sosyokültürel olarak değerlendirebileceğimiz bu faaliyetler devletin egemenliği için önemlidir ve coğrafya bu faaliyetler üzerinde de etki gösterir. Tam da bu noktada jeopolitik devletin sınırları içinde ve dışında kendini siyasal olarak var etmesini sağlarken aynı zamanda iktisadi ve sosyokültürel olarak da faaliyetlerinin de çevresel etkiler ve yerel dinamikler üzerinden şekillenmesini sağlar.¹¹⁰ Birleşik Devletler bu açıdan güzel bir örnektir. Avrupa anakarasından uzak bir kıtada ekonomik olarak gelişmek ve diğer devletler üzerinde etki kurabilmek için denizlere açılmaya ve denizciliğe önem vermiştir. Ticaretini bu yolla desteklemiş ve geliştirmiştir. Günümüzde son 25 yılda her ne kadar Çin'in askeri gücünde inanılmaz bir büyüme olsa da halen dünyanın en fazla muharip güce sahip ordusu Amerika Birleşik Devletleri ordusudur.¹¹¹ Bu güç egemenliğinin en büyük kaynağıdır.

Yukarıdaki örneği destekleyen, aynı zamanda subay olan Amerikalı tarihçi Alfred Thayer Mahan, deniz gücünün öneminde vurgu yapmıştır. Büyük Britanya'nın denizler üzerindeki üstün gücünden etkilenecek kurguladığı deniz gücü hakimiyeti teorisi ile Birleşik Devletlerin gelecekteki deniz gücü stratejisine yön vermiştir.¹¹² Jeopolitiği açıklamak için ilk kısımda verdiğimiz Mackinder'in kalpgah (heartland)

¹⁰⁹ Luard, a.g.e., ss.229

¹¹⁰ Flint, Taylor, a.g.e., ss.116

¹¹¹ Talal Hussein, www.army-technology.com, 15 Mayıs 2019, **Hata! Köprü başvurusu geçerli değil.**

¹¹² Luard, a.g.e., ss.225

teorisi gibi örnekler, devletlerin coğrafi konumlarına göre politikalarını belirleme yolunda kullandığı stratejiler genel olarak jeopolitik yaklaşımlardır.

İklim ve coğrafi şartların, kültürleri ve savaşları, fetihle bulunan ve fethedilen kültür arasında davranış farkları yarattığı aşikârdır. Bunun yanında görülüyor ki Mahan ve McKinder ve diğerlerinin ortaya attıkları tezler ülkelerinin çevresel ve coğrafi özelliklerden etkilenmiş ve bu tezler ülkelerinin jeopolitik yaklaşımları üzerinden politikalarını belirmemiş egemenlik savlarını desteklemiştir.

Modern dünya yapısal olarak daha karmaşıktır. Wallerstein'nın belirttiği gibi birçok uluslararası sistemi içermektedir. Bu sistem bir bütün değildir ve tek bir dünya devleti yoktur. Sadece coğrafi olarak değil aynı zamanda sistemsal olarak da birçok siyasal yapının iç içe geçmesi ve bunlara eklenen devlet dışı aktörler ile birlikte tam olarak birbirine entegre olmuş sistemler bütünüdür.¹¹³ Egemenlikte bu nokta da tanımında belirttiğimiz meşru siyasi güç olarak devlete ait olduğundan özünde devlet sınırları içindedir ve ülkeseldir.¹¹⁴ Fiziksel sınırları bir anlamda siyasetini de sınırlandırır ve devletin iç politikası üzerinde de etkili olur. Peki sınır nedir?

Devlet ve egemenlik daha önce de bahsedildiği gibi iç içe geçmiş kavramlardır. Dünya siyasi coğrafyası karmaşıktır. Siyasetini sınırlarının ötesine taşımak isteyen bir devlet egemenlik sınırlarını da arttırmalıdır. Bunu da ya egemenlik hukukunu daha geniş kitleler üzerinden kabul edilir kılma yolu ile ya da savaşarak fiziki olarak işgal yolu ile yapabilir. Geçmişten günümüze çok fazla değişim yaşamış olan Dünya siyasi haritası hiç şüphe yok ki gelecekte de ciddi değişimler yaşayacaktır. Dünya sistemini anlamak için siyasi coğrafyanın nasıl tertip edildiğini sınırların neye göre çizildiğini bilmekte fayda vardır.

Sınırlar politik hayat içerisinde her yerde bulunur. Sınırlar bir anlamda siyasi yaşamın kurucusudurlar. Sınır içi ve dışı belirlemede, dahil etme ya da dışlamada kullanılır bu bağlamda kimlik ve farklılıklar ile ilgilidirler. Burada birçok etmen ile tanımlanabilirler. Sınırlar etnik, milli ve ırksal bölünmeleri temsil ettikleri gibi sınıf temelli tabakalaşma biçimlerini de temsil ederler. Bölgesel, dini, kültürel ve coğrafi

¹¹³ Wallerstein, a.g.e., ss.200

¹¹⁴ Taylor ve Flint, a.g.e., ss.116

farklılıkları da sınırlar ile sıklıkla vurgulanır. Bu sınırlar doğal olarak verilmemiştir. Çekişmeler ve olumlamlar ile şekillenmiştir. Sınırlar doğal ve statik değildirler. Tarihsel geçmişleri ve politik olarak birikimleri vardır. Sınırlar her şeyden önce İnsanları ve günlük yaşamlarını etkileyen dinamik fenomenlerdir.¹¹⁵

Devlet içine doğduğumuz bir kavramdır. Egemenliği, tıpkı doğduğumuzda kabullendiğimiz din gibi çoğu zaman sorgulamayız. Hatta nadir de olsa sorguladığımız zamanlarda aslında sorguladığımız şey devletin kendisi değil, siyasi rejim veya hükümettir. Devlet doğal bir durum ve haritaya baktığımızda gördüğümüz dünya haritasının siyasi dağılımı için normal bir projeksiyondur. Okuduğumuz ders kitaplarından, sunulan hava durumu haritalarına kadar bu o kadar bilinç altına işlenmiştir ki, mevcut siyasi harita olağan ve değişmez gibi gözükür.

Bu şekilde bir ifade haritadaki devletlerin doğal sınırlarını belirleyen unsurun coğrafi engeller olduğu algısını geliştirir oysaki bu gördüğümüz siyasi yapıların, modern devletlerin neredeyse 200-300 yıllık bir tarihi geçmişi vardır ve siyasi harita bu hale gelene kadar birçok savaş ve anlaşma ile sınırlar değişmiştir. Halen de bu değişimler devam etmektedir.¹¹⁶ Bu bakış açısının iki yüzü vardır. Diğer tarafta Robert D. Kaplan 2013 yılında yayınlanan Coğrafyanın İntikamı (The Revenge of The Geography) adlı kitabının birinci bölümünde coğrafi duyularımızı geri kazanmak için önce yakın tarihte kaybettiğimiz “an” kavramını düzeltmemiz gerektiğini söyler ve neden kaybettiğimiz açıklarken de bunun dünya hakkındaki varsayımlarımızı nasıl etkilediğini açıklamamız gerektiğine dikkat çeker.¹¹⁷ Yapay bir sınır olan Berlin duvarının yıkılışı Kaplana göre bizim de coğrafyaya ve ona yardımcı haritalara olan saygımızı geri getirmeliydi. Çünkü bizleri ayırmayı bekleyen gerçek coğrafi engeller halen mevcuttu.

Diğer yandan insan eli yapılan Berlin Duvarının yıkılışı o dönemde insan eliyle yapılan tüm sınırların yıkılabilir olduğunu göstermiştir. Berlin duvarı fiziki bir yapıdır bunun yanında Sovyet tankları ve dağların sınırları ile belirlenen “Orta Avrupa’ya”

¹¹⁵ Nick Vaughan-Williams, Border Politics: The Limits of Sovereign Power, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2009, ss.1

¹¹⁶ Taylor ve Flint, a.g.e., ss.119

¹¹⁷ Robert D. Kaplan, The Revenge of Geography, Random House, New York, 2013, ss. 3

dahil olan Balkanların Yugoslavya’da patlak veren etnik savaşıyla ayrılması siyasi sınırların farklı sebepler ile de değişebileceğini gösterir.¹¹⁸ Hep birlikte varlığını sürdürecek devletlerden oluşan bir dünyanın kurgusu hiç şüphesiz ki birçok farklı sebep ve tarihi bir birikim ile olur.

Şu ana kadar ifade edilenlerden yola çıkarak sınır kavramı üzerine bir tanımlama yapılacak olursa; Bir ülkenin dış sınırlarının ya da Agnew’in deyimiyle egemen siyasi otoritenin yargı yetki sınırlarının belirleyicisi olan sınırları etkileyen birçok değişken vardır. Öncelikle fiziki coğrafyanın özellikleri toplulukların sınırlarının ötesinde aynı zamanda toplumların davranışlarını da etkiler. Gelişen teknoloji ve ekonomik dinamikler toplumların mevcut fiziki coğrafyadan kaynaklanan engellerini aşmalarını kolaylaştırırken aynı zamanda sınırlarını fiziki olarak genişletmelerine de imkân sağlar. Bu durumda coğrafyadan kaynaklanan jeopolitik şartlar bazı durumlarda sınırların net belirleyicisi olurken. Diğer taraftan etnik, dini ve kültürel farklılıklarda toplumların sınırları arasında belirleyici rol oynar. Bir diğer belirleyici unsur ise tarihsel ortak geçmiştir. Sınırların belirlenmesi bu şekilde birçok faktörün bir araya gelmesi ile gerçekleşmektedir. Tüm bunlar stabil hale gelip sınırlar belirlendiğinde ise egemenlik kavramı ortaya çıkar. Egemenlik ise sınırların içte ve dışta korunması için yöneten siyasi otorite de bulunması gereken gücü ve bu gücün tesis ettiği sistemi temsil eder.

Modern dünyada sınırlar daha karmaşık bir hale gelmiştir. Terör, yasadışı göç, insan kaçakçılığı, başarısız devletler gibi daha birçok sorun sınır politikaları ve sınır kavramı üzerine tartışmaları alevlendirmektedir, bunun yanında egemenlik sorunu da bölgesel istikrarsızlıkları ortaya çıkarmaktadır. Sınırların belirlenmesinde ve temel ideallerin tanımlanmasında II. Dünya Savaşından bu yana Birleşmiş Milletler anlaşmasının 2. maddesinin 4. paragrafı uluslararası arenada köşe taşı olan düzenleyici bir ideali temsil eder. Bu madde tüm devletlerin yasal varlığını, uluslararası yasalar önündeki eşitliğine dikkat çeker. Egemen devletin topraklarında başka bir devlet

¹¹⁸ Kaplan, a.g.e., ss. 7

tarafında yapılan ya da teşvik edilemeyeceğine işaret eder. Tanınan devletin toprak bütünlüğüne saygıyı dile getirir.¹¹⁹

Sınır ve egemenlik kavramlarının ortak noktası güçtür. Güç kavramının pek çok tanımı vardır ama en yalın tanımları benim için en dikkat çekici olanlarıdır. Plato'ya gücü sadece bir an için bile olsa başka bir şeyi etkilemek veya başka bir şeyden etkilenmek için herhangi bir güce sahip olan bir şeyin, başka bir olayı/sebebi tetiklemesi ve bununla birlikte hafif bir etkisi olsa bu etki ile de bu şeyin gerçek bir varlığa sahip olacağını ve bu varlığın basitçe tanımının veya varlığın güç olduğunu söylemiştir.¹²⁰

Bu tanımdan yola çıkarak gücün etkileyen ve etkilenen olmak üzere iki yüzü olduğunu söylenebilir. Bunu takip eden Locke 'a aktif güç ve pasif güç arasında ayrım yapar. Ona göre güç değişimi yapan aktif güç ve değişime gücü olan pasif güç olarak iki katına çıkar. Weber'e göre ise güç sosyal ilişki içerisinde olan aktörün, kendi iradesini isteklerini herhangi bir karşı koymaya rağmen gerçekleştirmesidir.¹²¹

Diğer yandan güç meşru ve toplumsal hedeflere hizmet eder. Arendt'in güç tanımı şöyledir: Güç insanın sadece bireysel yetisi ve hareket kabiliyeti değildir. Güç birlikte hareket etme yeteneğine karşılık gelir. Güç asla bireyin mülkiyetinde değildir. Güç gruba aittir ve grup bir arada kaldığı sürece gücü varlığını sürdürür. Birisine iktidarda olduğunu söylediğimizde, o kişiye aslında belirli sayıda insan tarafından kendi adlarına hareket etme yetkisine sahip olduğunu söylemiş oluruz.¹²²

Uluslararası İlişkiler disiplininin başlıca teorileri realizm, neo-liberalizm, yapısalcılık, Marksizm arasında tanım güçten ziyade gücü kullanan ya da manipüle eden aktör ve sistem üzerinedir. Realist teori devleti temel aktör olarak görür. Devlet her zaman gücünü arttırmak ister. Realist bakış açısına göre uluslararası sistem hiyerarşik olmaktan çok anarşiktir. Bu şekilde bir düzen içerisinde devletin en önemli kaygısı güvenliktir. Neo-liberaller realizm ile ideolojik liberalizmin normatif

¹¹⁹ Williams, a.g.e., ss.2

¹²⁰ Reinoud Bosch, Power: A Conceptual Analysis, Eleven International Publishing, Netherland, 2016, ss. 31

¹²¹ Bosch, a.g.e., ss. 32

¹²² Bosch, a.g.e., ss. 33

geleneğini birleştirmişlerdir. Bireysellik, hoşgörü, özgürlük, düzen ve adaletin değerini vurgularlar. Devletler ve devlet dışı aktörlerde bu özellikleri ararlar. Devletin önemine olan vurgunun yanı sıra karşılıklı bağımlılığa, kurumsal düzenlemelere ve ulus ötesi ilişkilerin önemine dikkat çeker.¹²³ Marksist bakış açısı ise derin bir kapitalizm eleştirisidir. Sosyal dünya bir bütün olarak incelenmelidir. Sınıf farklılıkları ve bu farklılıklardan doğan çatışma kalıcı küresel bir çatışmadır.

Disiplin içindeki güç kavramı üzerindeki söylem genel olarak gücün kimin tarafından kullanıldığı ve bu gücün niteliğidir. Askeri, sivil, ekonomik, demografik, nükleer önemli olan gücün kimden doğduğu ve kimin tarafından kullanıldığıdır. Bunun dışında genel tartışma. Devlet ve sistem üzerinden ilerlemektedir. Sonuç olarak jeopolitik egemenliği etkiler, egemenlik ise güç ile direk ilişkilidir. Jeopolitiğin klasik söylemleri yerine, coğrafyanın yeniden gündeme geldiği, ilerleyen teknolojinin mekân ve zamanı değiştirdiği bir çağda, jeopolitik algılarımızı revize etmek durumundayız. Devletlerin ve uluslararası şirketlerin ve ticaret yollarının gelişimi askeri ve ekonomik gücün coğrafi sınırları zorladığı bir dönemde egemenlik kavramı ve egemenliği daimî kılmak için bu ilişkinin güvenliğe etkisini de tartışmamız gerekmektedir. Nitekim 21. Yüzyıl güvenlik ve egemenlik kavramlarının jeopolitik ile harmanlandığı dev ticaret ağlarının savaş ekonomileri arasında örüldüğü bir dönemdir.

2.3. Devlet Egemenliği Bağlamında Türk Boğazları ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi

Devletlerin hâkim olduğu kara, hava ve deniz alanları üzerinde tam kontrollerinin olmaması ve egemenlik alanları içinde kontrollerinin dışında bulunan noktaların varlığı, güvenlikleri için riskli durumlar ortaya çıkarabilmektedir. Modern siyasi hayat içerisinde devletler açısından ilkesel olarak kurucu olanın egemenlik ilkesi olduğuna inanılır.¹²⁴ Bu iki durum değerlendirildiğinde egemenlik ilkesine zarar veren her durumda devletin tam bağımsızlığınsan söz etmek zorlaşabilir. Bununla beraber devlet egemenliği de yara alabilir ve zayıflayabilir.

¹²³ Bosch, a.g.e., ss. 304

¹²⁴ Scott Burchill, Andrew Linklater, Christian Reus-Smit, ve Diğerleri, Uluslararası İlişkiler Teorileri, 3. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 249

Prof. Dr. Halil İnalçık'ın boğazlar tarihsel süreç içerisinde incelemelerinden çıkardığı bir tespiti bu noktada çok önemlidir. İnalçık, stratejik olarak bulunduğu coğrafya hayatı önem taşıyan boğazları tutan devletin büyük ve güçlü bir devlet olması gerektiğini belirtmektedir. Dolayısı ile tespitten yola çıkarak, Türk Boğazlarının tam kontrolü egemen devlet için sadece salt bir kontrol durumu değildir. Aynı zamanda uluslararası sistem içerisinde boğazlar hakimiyeti devletin gücünü de ortaya koymaktadır.¹²⁵

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruluşundan itibaren egemenlik vasfını tehlikeye sokan veya eksik bırakan uluslararası konularda kesinlikle taviz vermek istememekteydi. Ortaya konulan irade ile ilgili verilebilecek en güzel ve temel örneklerden biri Cumhuriyetin kuruluş senedine giden yol olan, Lozan barış görüşmelerinde Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından baş müzakereci olarak görevlendirilen İsmet Paşa'ya verilen üç sayfalık talimatnamedir. Dönemin bakanları tarafından her sayfası imzalanmış olan bu talimatname on dört ana maddeden oluşmaktaydı.¹²⁶ On dört ana maddeden dört tanesi egemenlik bağlamında çok önemliydi ve taviz kabul edilmiyordu.

Birincisi, doğu sınırı üzerine ortaya atılabilecek bir “Ermeni Yurdu” söz konusu bile olamazdı. İkincisi Gelibolu ve Boğazlarda yabancı askeri kuvvet kesinlikle kabul edilemezdi. Üçüncüsü kapitülasyonlar kesinlikle kabul edilmeyecekti. Dördüncü ve son olarak da ordu ve donanma konusunda kesinlikle bir kısıtlama kabul edilemezdi. Diğer maddeler üzerinde gerek danışılarak gerekse heyetin inisiyatifi dahilinde tavizler verilebilirdi ama bu dört madde özelinde gerekirse görüşmelerden çekinilebileceği açıkça ifade ediliyordu.¹²⁷ Bu maddelerin önem arz etmesinin sebebi direk olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenlik hakları ile ilgili olmalarıdır. Öyle ki Lozan Konferansı toplandığında halen Gelibolu ve Boğazlarda yabancı devletlere ait askerler bulunuyordu.

¹²⁵ İnalçık, Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler ... , ss. 137

¹²⁶ Bilal Şimşir, Çağdaş Türkiye'nin Doğusu (1994), Schweizer M. (Eds), Ankara ve Lozan Arasında: Avrupa Yolundaki Türkiye Üzerine Bir Derleme, Sayfa 72-92

¹²⁷ Şimşir, a.g.e., ss. 73

Lozan Anlaşması'na ek olarak kabul edilen 24 Temmuz 1923 yılında imzalanan Boğazlar sözleşmesi (Boğazların Tabi Olacağı Usule Dair Mukavelename), Boğazları asker ve silahtan arındırmak ve Milletler Cemiyeti kontrolündeki bir Komisyon ile boğazlarda kontrollü olarak geçiş serbestliğini sağlamak temeli üzerine anlaşmaya varılan bir sözleşmeydi. Savaş ya da harp anında ticari geçişleri serbest kılmak temelinde olan ve Boğazların güvenliğini sözleşmenin 18. Madde si ile Milletler Cemiyetine bırakan bir yapısı vardı.¹²⁸

Lozan birçok noktası ile egemenlik haklarının temellerini atan, Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ifadesi ile *“Bu muahdename, Türk Milleti aleyhine, asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr muahedenamesiyle ikmal edildiği zannedilmiş, büyük bir suikastın inhidamını ifade eder bir vesikadır. Osmanlı devrine ait tarihte namesbuk bir siyasi zafer eseridir.”* (Ekim 1927)¹²⁹

İleride değinileceği üzere Montrö Sözleşmesinin önemini anlamak için Mondros Ateşkesini, Sevr Şartlarını ve Lozan Anlaşmasının açtığı yeni sayfayı iyi analiz etmek gerekmektedir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi, egemenlik bağlamında Türk Boğazlarının hakemliğini ve hakimliğini Türkiye Cumhuriyeti'ne iade eden. Türkiye Cumhuriyeti'nin hakkı olan toprakları üzerindeki egemenlik ilkesini, uluslararası arenada bir diplomasi mücadelesi vererek kazandığı, Türkiye Cumhuriyeti'nin tam bağımsızlığının ve egemenliğinin tamamlayıcısı olan bir anlaşmadır.

Sonuç olarak Arendt'in gücün sadece bireysel olarak değil aynı zamanda beraber olarak harekete geçme yetisi tanımını üzerinden şunu da söylemek mümkündür. Montrö Boğazlar Sözleşmesi genç Türkiye Cumhuriyeti'nin yapısal olarak da güçlendiği ve diğer devletleri harekete geçirme yetisi ile de egemen statüsünün pekiştiği bir uluslararası sözleşmedir.

¹²⁸ Düstür, Üçüncü Tertip Cilt 5, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul, 1931, ss. 152

¹²⁹ Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, Takım 1, Cilt 1, Kitap1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1970

3. JEOPOLİTİK, EGEMENLİK İLİŞKİSİNİN ULUSLARARASI GÜVENLİĞE ve TÜRK BOĞAZLARINA ETKİSİ

Güvenlik uluslararası ilişkilerde her zaman ikilemler doğurmuş bir kavramdır. Özellikle küreselleşen dünyada finansal ve ekonomik olarak piyasaların birbiri ile iç içe geçmesi beklenin çok ötesinde devletlerarası entegrasyona yol açmıştır. Bunun yanında uluslararası şirketlerin, ulus devletlere denk ekonomik güçlere sahip olması güvenliği farklı bir boyuta taşıırken, geçmişten gelen güvenlik kaygıları ve alışkanlıkları ile uluslararası sistem daha karmaşık bir hale gelmiştir.

Jeopolitik kaygılar, ulus devletlerin egemenlik söylemleri ile birleşince güvenlik her zamankinden daha güçlü olarak sistemi etkileyen bir faktör olarak ortaya çıkmaktadırlar. Üstelik sadece ulusal güvenlik değil çevre güvenliği, kişisel güvenlik, siber güvenlik, uluslararası güvenlik, bilgi güvenliği gibi birçok boyut kazanmıştır. Jeopolitik ve egemenlik kavramları da birçok açıdan güvenlik kavramından etkilenmektedirler. Jeopolitik ve egemenliğin bizzat güç ile ilgili olduğunu da düşünürsek bu noktada güvenliği ve etkilerini anlamak önemlidir.

3.1. Güvenlik

Güvenlik en çok tartışılan kavramlardan biridir denilebilir. Etimolojik bir kavram olarak güvenlik; varlığın rahatlık seviyesinin, negatiften pozitif ya da tersi olarak pozitiften negatife ivmelenmesini ifade eder. Latince “*securus*” kelimesinden günümüz İngilizcesine evrilmiş ve şimdiki “*security*” halini almıştır. Güvence altına alan şey manası, devletin ya da insanın güvenliği için kullanılmaktadır. Bu bağlamda güvenlik alanında bir memnuniyetsizlik, güvenlikten sorumlu zümreye, topluluğa, yöneten erke ya da devlete bir uyarıdır.¹³⁰

Sosyal yaşantımızda sık olarak kullandığımız bir kavram olan güvenlik, insanoğlunun en temel ihtiyaçlarından biridir. Öyle ki A. H. Maslow, 1943’de kaleme aldığı “*A Theory of Human Motivation*” İnsan İhtiyaçlarının Teorisi adlı makalesinde, insanların yaşama amaçlarını gerçekleştirmek için temel birtakım ihtiyaçlarının

¹³⁰ Bill McSwyeeney, *Identity and Interests: A Sociology of International Relations*, Cambridge University Press, Port Chester, NY., USA, 1999, ss.16

olduğuna dikkat çekmiştir. İnsanın var oluşunu tamamlaması ve özünü gerçekleştirmesi için güven ve güvenlik hissini elde etmesi gerekir. Güvenlik bir bakıma yaşamsal bir dürtüdür. Çoğu zaman hayatta kalma ya da sosyal düzen içerisinde hayatını idame etme durumunu da ifade eder. Maslow insanın beslenme, barınma gibi en temel ihtiyaçlarından sonra güvende olma ihtiyacını ihtiyaçlar hiyerarşisinin ikinci basamağına yerleştirmiştir. Güvende olmak, durum olarak insanın stres seviyesini azaltan, bununla birlikte kendi için ve içinde yaşadığı topluluk için gerçekleştirmek istediklerini yapmasına yoğunlaşmasını sağlayan bir histir.¹³¹

Güvenlik kavramının var olması için bir tehdit unsurunun oluşması gerekmektedir. Tehdit insan için varoluşu ile başlar, doğum anından itibaren bebeğin korunması ile gelişir. Varoluş aşamasının ilk basamaklarında olması bundandır. Peki tehdit ne zaman ortaya çıkmıştır? İnsanoğlunun bu dünyadaki serüveni ile ilgili ilk dönemlere ait çok az bulgu vardır. Bazı araştırmacılar tarih öncesi var olan avcı toplayıcı toplulukları barışçıl olarak hayal etmektedirler, bazıları ise tam tersini savunarak şiddetin derinliğinden bahsederler.

Harari'nin 2015 yılında kaleme aldığı “Sapiens” kitabında dile getirdiğı gibi tarih öncesi dönemin avcı toplayıcı toplulukları ile ilgili elimizde kalan aletlerle canlandırma yapmak çok problemlidir.¹³² İnsanın güvenliğini sağlaması için kendini sadece doğadan koruması yetersiz bir çabadır. Buradan yola çıkarak ifade edilebilir ki: güvenlik olgusu tehditlerin var oluşuyla birlikte ortaya çıkmıştır. İnsanın kendini doğadan koruması için barınak yapması, aç kalmamak için avlanması, vahşî hayvanlardan korunmak için silah yapması ve kaynaklarını savunmak için kolektif bir bilinç geliştirmesi gerekmektedir. Güvenlik kavramı “varlığını koruma ve sürdürme” hedefi taşıyan davranıştır denilebilir.¹³³

Güvenlik kişinin varlığını sürdürme ihtiyacı ile bire bir karşılık gelen bir kavramdır. Bu doğrultuda amaca ilişkin bir anlam ifade eder. Dolayısı ile güvenlik

¹³¹ A. H. Maslow, A Theory of Human Motivation, Psychological Review, 50, California, 1943, ss. 370-396

¹³² Yuval Noah Harari; Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi, Kolektif Kitap, 2015, ss. 48

¹³³ Beril Dedeoğlu, Uluslararası Güvenlik ve Strateji, Derin Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 10

amacın tanımı ve kişinin kendini tanımlaması ile sınıflandırılır. Güvenlik olgusundan söz edebilmemiz için aşağıdaki durumların gerçekleşmesi gerekmektedir.¹³⁴

- a) Varlığın korunmasına yönelik içeriden gelen tehditlerin.
- b) Varlığın korunmasına yönelik dışarıdan gelen tehditlerin.
- c) Tehdit algılamalarının ve tahminlerinin ortaya çıkması.

Yağmurdan ya da ekosistemdeki farklı bir varlıktan korunmak ile insanın insandan korunmaya başlaması arasında fark vardır. Belki de yukarıdaki tehdit durumlarının varlığı bu farktan ibarettir. Örnek vermek gerekirse; yağmur, fırtına, vahşi hayat içsel bir tehdit oluşturmaz. Tarımın gelişmesi, ticari faaliyetlerin artması, insanların daha geniş topluluklar halinde yaşamaya başlamaları güvenlik tanımının boyutlarını değiştirmiştir. İnsanın alet kullanmaya başlaması sadece tarım ve teknolojiye onu ileri taşımakla kalmamıştır. Aynı zamanda insanı şiddet kullanırken de avantajlı bir hale getirmiştir. Öyle ki Homosapien kendi türdeşlerini alaşağı etmiş olsa bile kendi içindeki farklılıklar tehdit algısını geliştirirken, ötekileşme ve kaynak kullanımı gibi sorunlar da güvenlik algısını geliştirmiştir. Güvenlik için alınan önlemler, kullanılan alet ve teknolojiler şiddetin, dolayısı ile güvenliğin de boyutunu değiştirmişlerdir.

Öncelikle tüm toplumlar kendilerini şiddetin getirdiği ölüm ve yaralanmadan korumak ister. İkincil olarak düzen sağlayıcının sözünü tutmasını ve sorumluluklarını yerine getirmesini bekler. Üçüncü ve son olarak da toplumlar sahip oldukları şeylerin belli bir seviyeye kadar sabit olmasını bekler ve zorluklar karşısında değişsin istemez.¹³⁵ Bireyden başlayan güvenlik kavramı, toplumsal yapıların gelişmesiyle birlikte ulusal ve uluslararası tüm olay ve olgularda telaffuz edilmeye başlayan bir olgu haline gelmiştir. Kavram, bireysel düzeyde, devletler seviyesinde ve uluslararası düzeyde sistemsal boyutlar kazanmış, daha karmaşık bir kavram haline gelmiştir.

Dünyadaki farklı coğrafyalarda yaşayan toplumların farklı kültürel ve teknolojik gelişimler göstermesi; insanoğlunun keşfetme merakı ve tutkusu ile kıtalar

¹³⁴ Dedeoğlu, a.g.e., ss.10

¹³⁵ Hedley Bull, *The Anarchial Society – A Study of Order in World Politics*, New York: Columbia University Press, 1997, ss.4

arası yolculukların artması, karşılaşan toplumların birbirleri ile çatışması, güçlünün güçsüzü tahakküm altına alma çabası güvenlik kavramına coğrafi bir boyut katmıştır. Sadece farklı kıtalarda değil, aynı kıtalar üzerindeki insan topluluklarının coğrafi dağılımlarının dahi gelişimlerini farklı yönlerde etkilediği görülebilir ve bu durum toplumlar arası mücadeleye tarih boyunca yön vermiş bir kavram olarak coğrafyayı, güvenlik kavramının yanına itmektedir. İlerleyen bölümlerde de coğrafya ve güvenlik denkleminde sık sık değineceğiz.

Sonuç olarak güvenlik kavramı, bireyin en temel ihtiyaçlarından birini ifade etmektedir. Günlük hayatımızı düzenleyen birçok normatif değer güvenlik olgusu etrafında düzenlenmiştir. Etik değerler, toplumsal kuralların özü, genel olarak güvenlik ve bunun etrafında şekillenen kendini gerçekleştirme amacından gelir. Bireyin egemenlik hakkı gibi en önemli hakkının devri güvenlik kaygısından ötürü ortaya çıkmıştır. Güçlü olanın, güçsüz olan üzerindeki tahakkümü bireyi daha geniş ve güçlü bir oluşum içerisine itmiş ve birey güvenlik ihtiyacından ötürü lortlara, krallara en nihayetinde de devlete gönüllü ya da gönülsüz egemenlik hakkını devretmiştir. Tüm bu gelişmeler, güvenlik kavramını çok boyutlu bir hale getirmiş ve uluslararası bir anlam katmıştır.

3.2. Uluslararası İlişkilerde Güvenlik

İnsanlık tarihi mücadelenin, coğrafi keşiflerin, bilimsel ilerlemenin ve bunların doğurduğu çatışmanın, savaşların, barışların tarihidir. Uluslararası ilişkilere hâkim kavramlar bu doğrultuda çatışma, hegemonya ve iş birliğidir. Güvenlik bu kavramların ortak noktasıdır. İnsanoğlunun bilim ve teknolojiye ilerlemesi, üretimin farklı coğrafyalara yayılması insan egemenliğinin toplumsal yapısını değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Global ekosistemde ilişki dediğimizde ilk akla gelen devletlerarası ilişkilerdir. Devlet ilk olarak Mezopotamya’da 10.000 yıl önce ortaya çıkan tarım toplumlarına kadar uzanan eski bir beşerî kurumdur.¹³⁶ 1648 yılında Otuz Yıl Savaşları’nın ardından imzalanan ve Westfalya Barışı olarak adlandırılan anlaşmalar

¹³⁶ Francis Fukuyama, Devletin İnşası: 21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, ss. 13

bütününden bu yana Uluslararası sistemin en güçlü aktörleri devletlerdir.¹³⁷ Devletin gelişimi ve dönüşümü tarih boyunca devam etmiştir. 1789 Fransız İhtilali'nin etkisi ile gelişen ve yayılan milliyetçilik akımı ve sonunda ulus devletlerin ortaya çıkması ilişki boyutunu, *uluslararası ilişkiler* olarak tanımlamamıza sebep olmuştur.

Hedley Bull'a göre uluslararası ilişkiler devletin varoluşu ile başlar.¹³⁸ Devletin siyasi meşruiyeti vardır. Toplumlar güvenlikleri için şiddet kullanma hakkını devlete devretmişlerdir. Devlet meşru şiddetin kullanıcısıdır. Güvenlik siyasetin en temel, derinlik içeren ve süreklilik arz eden sorunudur.¹³⁹ Devletin önceliği kendi güvenliğini sağlamaktır. Bu bağlamda uluslararası sistemde değişmeyen temel olgu çatışmadır. Dönemsel olarak barış zamanları yaşansa da savaşlar sistemin değişmez parçalarıdır. Devletler kendi içlerinde toplumsal yapıyı bir arada tutmak, güvenlik ve adaleti sağlamak için hukuksal normlar geliştirse de uluslararası ilişkileri çatışma ve savaştan uzak tutacak devletler üstü hukuk sistemi oluşturamamışlardır. Devletler kendi güvencelerini kendilerinin sağladığı bir dünyada, kendi güçlerine güvenmek ve kendilerini korumak dışında bir alternatiflerinin olmadığı düşüncesindedirler.¹⁴⁰ Bu anlamda uluslararası sistem anarşiktir.

Sistemin anarşik olması, bir devletin kendini savunma amaçlı olarak askeri güç bakımından geliştirmesi sonucunu doğurur ki bu da diğer devletin tehdit algısını tetikler. Tehdit algısı diğer devletinde askeri olarak gücünü arttırma isteğini doğurur ve bir ikilem yaratır.¹⁴¹ Uluslararası sistemde güvenliğe yönelik temel tartışmalar devletlin doğası ve uluslararası ilişkilerin anarşik yapısı üzerine odaklanmıştır. Bu durum uluslararası güvenlik konusunu tüm tartışmaların merkezine yerleştirmiştir. Uluslararası sistemin yapısının anarşik olduğunu kabul edip, diğer yanda da ulus devleti sistemin temel aktörü olarak belirlersek. Uluslararası güvenliği tanımlarken, analizi hangi düzeylerde yapmak gerekir?

¹³⁷ John Baylis, Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı, Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi, 2008, ss. 71

¹³⁸ Bull, a.g.e., ss. 8

¹³⁹ Heywood, a.g.e., ss. 46

¹⁴⁰ Baylis, a.g.e., ss.71

¹⁴¹ Heywood, a.g.e., ss.46

J. David Singer, bilimsel bir çalışmada üzerinde çalışılan konuyu iyi analiz etmek için çeşitli yöntemler olduğuna dikkat çekmiştir. Buradan yola çıkarak analiz düzeyi olarak iki sistem belirlemiştir. Birincisi sistemsel bir analiz düzeyi olan *Uluslararası Sistemdir*. Bu düzey kapsayıcılığı sağlamamıza ve homojen bir değerlendirme yapmamıza imkân sağlar. Diğer yanda sistemler uluslararası ilişkileri açıklamanın tek yolu değildir.¹⁴² Sistem merkezli modeller gözlemcinin abartılı bir pozisyonda kalmasına sebep olabilir. Bütüne odaklanıp parçaların hareketlerinin sonuca etkisini gözden kaçırılabilir. Singer’a göre ikinci analiz düzeyi *Ulus Devlettir*. Bu analiz düzeyi yanlış homojenleşmeden kaçınmamızı sağlar. Bu analiz düzeyini seçmek ulusların motivasyonları, amaçları hakkında sorular sormamıza fırsat verir.¹⁴³ Fakat bu analiz düzeyinde her zaman konuya derinlik kazandırmalı, değişkenleri iyi analiz etmeli ve toplumsal faktörleri göz önünde bulundurmamızdır.

Kenneth Waltz uluslararası politikayı anlamak, güvenlik kavramını derinleştirmek savaş kavramını anlamak için “imge” adını verdiği üç ayırt edici düzey belirlemiştir. Bunlar birey, devlet ve uluslararası sistemdir.¹⁴⁴ Birey düzeyi bireylerin uluslararası politikalara etkisini birincil olarak ele alır. İnsan doğası ortak bir paydadır. Çatışmayı tetikleyen insan doğasının güce olan tutkusu mudur? Güvende hissetme hali ancak liderler tatmin olduğunda mı var oluşsal bir gerçeklik halini alacaktır? İnsan doğasına dair her şey bu analiz düzeyi içinde sayılabilir. Peki tüm bu güvenlik ve çatışma durumunu devlet düzeyinde ele alacak olursak, çatışmayı tetikleyen devletlerin ekonomik ve sosyal politikaları mıdır? Çatışmanın olduğu bir yerde güvenlikten ne kadar söz edilebilir? İdeolojik farklılıklar devletlerin kendi içindeki çekişmeleri sistem için ne derece güvenlik tehdidi oluşturur? Örnek verecek olursak Marksistler savaşların kaynağının kapitalist toplumun doğası olduğunu ileri sürerler. Adaletsiz kaynak dağılımı ve yetersiz tüketimden kaynaklanan krizler kapitalist sistemde krizlerin dolayısı ile savaşların kaynağıdır. Liberaller içinse kapitalist devletler ekonomik ilişkiler hasebiyle ortak hareket etmeye daha meyillidir ve barışçı

¹⁴² Joseph S. Nye, Jr. & David A. Welch, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, ss.70

¹⁴³ J. David Singer, *Uluslararası İlişkilerde Analiz Düzeyi Meselesi*, *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 2006, ss.9

¹⁴⁴ Nye, Welch, a.g.e., ss.70

olma eğilimindedirler.¹⁴⁵ Diğer yanda sistemler ne güvenliği ne kadar etkiler? Monopol bir piyasa ekonomisi ya da tekelci bir bölgesel sistem bir süre sonra çatışmayı doğurur denilebilir.

Uluslararası sistem çatışma ve iş birliği pratiği içinde bir döngüdedir. Uluslararası güvenlik bu sistemin ulaşmak istediği bir çatışmasızlık halidir. Çatışmayı ve iş birliğini açıklamamız için analiz düzeylerini belirlememiz ve anlamlandırmamız için bu nokta da bir takım paradigma, kuram ve teorilere ihtiyaç duyarız. Teoriler tüm bu düzlemlerin dışında eksik parçaları sağlar. Özellikle tüm bu yaklaşımların içerisinde son dönemde yine gündeme gelmiş ve önem kazanan Coğrafya ve Jeopolitiğin analiz düzeyinde eksikliği dikkat çekmektedir.

Coğrafya bekli insana derin bir felsefi analiz düzeyi sunmayacaktır ya da analitik bir çerçeve çizmeyecektir. Bunun yanında coğrafi zorlukların ya da avantajların insan topluluklarının hareketlerini ne şekilde etkilediği gerçeği toplumların siyasi ve sosyolojik davranışları konusunda ipuçları verecektir. İnsanların ve oluşturdukları toplulukların hangi koşullar altında ne gibi bir güdü ile hareket ettikleri gerçeği çoğu zaman coğrafya ile bağlantılıdır. Bir topluluğun verimli topraklar bulma cabası elbette uluslararası ilişkileri etkileyecek ve konusu olacaktır. Teoride ve pratikte literatürde yer edinmiş ve günümüzde tekrar gündemde olan Jeopolitik teorilerde analiz düzeylerini incelememizde ve açıklık getirmede yardımcı olacak ve ışık tutacaktır. Bundan sonraki bölümde çatışma ve iş birliğini açıklayan, uluslararası güvenlik üzerine teorik açılımlar sunan yaklaşımlar hangileridir incelenecektir

Devletlerin egemenliklerini koruma mücadelesi bölgesel çatışmalara yol açmıştır. Bunun sebebi devletlerin egemenlik alanlarını korumak için güçlenmeleri ve kaçınılmaz olarak egemenlik alanlarını genişletmeleridir. Bu bağlamda güvenlik uluslararası politikanın en acil sorunudur. Bölgesel çatışmalar zaman zaman küresel krizlere dönüşmüş. Yükselen gerilim dünya savaşlarına yol açmıştır. Peki tüm bunlara neden olan değişkenler nelerdir? İdealize edilmiş, barış ve refah içinde bir dünyada yaşamak varken neden toplumlar çatışmaya çekilir? Modern toplum ideal dünya düzenini neden hala kurgulayamamaktadır?

¹⁴⁵ Nye, Welch, a.g.e., ss.77

Sorular basit gibi gözükse de cevaplar bir o kadar karmaşık ve farklıdır. Bu nokta da teoriler imdadımıza yetişir. Hiçbir birey dünyayı olduğu gibi algılama çabasında değildir. Heywood'un sözleriyle anlatacak olursak; "hepimiz dünyaya teorilerin, önkoşulların ve varsayımların perdesinden bakarız."¹⁴⁶ Uluslararası ilişkilerde deney yapabileceğimiz bir laboratuvar yoktur. Buradan yola çıkacak olursak gözlemler ve yorumlar kaçınılmaz olarak birbiri ile ilişkilidir. Dünyaya baktığımızda onu yorumlamaya başlarız kendi anlamlarımız ona yükleriz. Bu teoriyi daha önemli hale getirir. Teoriler bu anlam karmaşasına bütünlük getirir. Coğrafya bilimi, bilinmeyen bir yolda ilerlemeyi sağlayacak haritalar sunar.¹⁴⁷ Uluslararası politika ve güvenlik değişim gösterir. Bunun sebebi uluslararası politikayı kuramsallaştıran aktörler, amaçlar ve araçların her birinin değişim göstermesidir.¹⁴⁸

Uluslararası İlişkiler disiplinine hâkim olan ana akım teoriler olan İdealizm ve Realizmdir. Her iki teoride çatışma ve iş birliği arasındaki dengeye farklı açıklamalar getirir. Realizm küresel siyaseti bitmeyen bir çatışma ile açıklarken. Liberalizm gelişen iletişim ve ekonomi ile iş birliğine vurgu yapar. Bu zıtlık güvenliğe farklı açılardan da bakmamız için bir pusula görevi görmektedir. İki dünya savaşı arasında geçen dönemde liberalizm sesini yükselmiş olsa da II. Dünya savaşı ve sonrasında realizm tekrar uluslararası politikalara hâkim görüş halini almıştır. Ancak Sovyetler Birliğinin dağılması ile 1980 sonrası dönemde yeni akım teoriler ortaya çıkmaya başlamıştır. Mevcut düzene farklı bir bakış açısı getiren Marksist geleneğin başını çektiği eleştirel teorik yaklaşımlar artmış ve yeni sesler ortaya çıkmıştır.¹⁴⁹ Kişisel düşüncem günümüz dünyasında artık ana akım olarak nitelendirebileceğimiz üç teorik çerçeve olduğudur. Realizm ve idealizm hegemonyasına karşı eleştirel teorinin yadsınamaz yükselişini ve çeşitliliğini göz önüne almamız gerekmektedir.

Klasik realist yaklaşımda temek aktör devletti. Ayrıca rasyonalite ön plandadır. Bu anlayışa göre uluslararası sistem devletlerarasındaki çatışmalar bütünüdür. Tarihsel perspektifte realizm açıklamasında en sık rastladığımız, en bilinen örnek olay, MÖ 431 ile 404 yıllarında meydana gelen Peloponez Savaşlarıdır. Atinalı general ve tarihçi Thucydides'in kaleme aldığı eserinde Atinalılar ve Spartalılar arasındaki savaşı

¹⁴⁶ Heywood, a.g.e., ss.85

¹⁴⁷ Nye, Welch, a.g.e., ss.19

¹⁴⁸ Nye, Welch, a.g.e., ss.19

¹⁴⁹ Heywood, a.g.e., ss.85

anlatır.¹⁵⁰ Thucydides kitabında Atina'nın güçlenmesi ve egemenlik alanını genişletmesine tepki olarak; Sparta'nın ve müttefiklerinin Atina karşısında güç dengesinin bozulmaması için savaşa girmesini bir zorunluluk olarak nitelemektedir. Gerginliği tırmandıran ve savaşı körükleyen güvenlik ihtiyacıdır.

Realistlere göre insan doğası kötüdür. Teorileri insan doğasının bu kötü ama gerçekçi özelliğine dayanır.¹⁵¹ Realist bakış açısında insan doğası devletlerin davranışlarını etkiler. Hans Morgenthau'nun 1984 yılında kaleme aldığı, Milletler Arası Siyaset (Politics Among Nations) adlı kitabındaki “siyasal insan” tasviri insan doğasının, devlet üzerindeki etkisini anlamamız için iyi bir tanımlamadır. Morgenthau siyasal insanı doyumsuz egemenlik arzusu ile doğuştan bencil bir yaratık olarak tanımlar.¹⁵² Bu tanımdan yola çıkarak “güç siyaseti” kavramın geliştirdi. Gerçekçi bir diplomasi ile ahlakçı yaklaşımları ret etti. Denilebilir ki uluslararası ilişkiler realist bakış açısı ile çok net bir güç mücadelesidir. Dolayısıyla realist yaklaşımda uluslararası politikanın özü ulusal güvenlidir. Devletler üstü otoritenin olmaması ve devletlerin üzerinde anlaştığı uluslararası etik kuralların bulunmaması, devletleri güvenliklerini sağlamakta kendi başlarına bırakır. Devletler kendi güvenlikleri için güçlerini arttırmak zorundadırlar. Tüm devletler güçlerini arttırmak için bu şekilde güçlenirken ortaya çıkan denge realistlere göre uluslararası sistemde istikrarı sağlayan dengedir. Tüm bu güvenlik endişeleri savunmayı meşru gösterir.

Liberalizm'e göre çatışma hali ekonomik ilerlemenin ve refahın önünde engeldir. Basit bir mantıkla liberal düşünce ekonomik iş birliklerinin bağımlılığı arttıracaklarını iddia eder ve artan bağımlılığın çatışma ve savaş riskini düşüreceğini öngörür. Liberal düşüncenin önemli temsilcilerinden Woodrow Wilson demokrasisi iyi işleyen ve ekonomik olarak karşılıklı bağımlılığı olan ülkelerin çatışmayacağını öne sürmüştür. Wilson'a göre dünya üzerindeki demokratik ülkelerin sayısının artması, savaşları da azaltacaktır. Liberal bakış açısı için temel aktör halen devlettir. Neo-liberaller ise devletin yanında uluslararası şirketlerin, NGO'ların da küresel anlamda birer aktör olmaya başladığını belirtirler. Bu bağlamda realizmin karamsar

¹⁵⁰ Thucydides, The War of the Peloponnesians and the Athenians, Cambridge University Press, New York, 2013, s. XV

¹⁵¹ Heywood, a.g.e., ss.87

¹⁵² Heywood, a.g.e., ss.90

havasının aksine liberalizm uluslararası şirketler ve uluslararası organizasyonların artması ile anarşik yapının kırılacağına inanırlar.¹⁵³

Liberalizm güvenliğin finansal güç ile doğrudan ilişkili olduğunu savunur, bir devletin sanayisi, finansal yapısı ve ticareti ne kadar güçlü ise buna doğru olarak güvenliği de o kadar sağlamdır. Realizmin tek taraflı kazanç görüşüne karşılık, liberal bakış açısında her iki taraf içinde fayda sınırsızdır bunun yanında liberaller bakış açısında göre artık tehditler tek bir noktadan ya da devletten gelmemektedir. Küresel ısınma, çevre sorunları, uluslararası terör gibi tehditler eskisinden daha fazla iş birliği gerektiren konulardır.¹⁵⁴ Karşılıklı bağımlılık ekonomik bir sürekliliği ve bu sürekliliğin getirdiği faydayı temsil etse de aynı zamanda kesintiye uğradığı takdirde de maliyeti oldukça fazla olan bir bağımlılığı temsil eder. Bu bağlamda küresel ekonomik önemli bir döngüdür. Bu sistem devletleri ortak hareket etmeye iter.¹⁵⁵ Buda sistemi herkes için güvenli kılar.

Son dönemlerde tıpkı jeopolitik gibi Uluslararası İlişkiler disipliniinde ön plana çıkan bir diğer görüşte eleştirel teoridir. Özellikle soğuk savaş sonrası dönemde teorik güvenlik çalışmaları farklı bir boyut kazanmıştır. Soğuk savaş dönemine kadar olan güvenlik çalışmaları komünist rejimlerin çöküşlerini öngörememişlerdir.¹⁵⁶ Soğuk savaş sonrası döneme kadar benim de bu çalışmada yolumu bulmamı sağlayan sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasi faktörleri çalışmalar genelde göz ardı etmiştir. Eleştirel güvenlik anlayışı realist teorinin göz ardı ettiği insanı ve temel ihtiyaçları tekrar uluslararası ilişkilerin tartışma konusu haline getirmiştir. Bireysel olarak insanın yaşayabileceği temel güvenlik sorunu kendi elinde olmadan maruz kaldığı güvenlik durumlarıdır. Bu güvenlik sorununu ortaya çıkaran etmenler devletin dışından veya

¹⁵³ Joseph S. Jr. Nye, Amerikan Gücünün Paradoksu, (Çev. Gürol Koca), Literatür Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 241

¹⁵⁴ Paul Kennedy, Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşü, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 121-122

¹⁵⁵ David A. Baldwin, Güvenlik Kavramı, Avrasya Dosyası, C.9, S.2, Yaz 2003, ss. 27

¹⁵⁶ Eralp Atilla, Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2005, ss.118

içinden kaynaklanabilir. Bu sorunlar özgürlüklerin kısıtlanmasına sebebiyet verir. Eleştirel teori özgürlük ve güvenlik kavramlarını bir bütünün iki parçası olarak ele alır.

Bir bakıma güvenlik sosyal yapının temellerine ilişkin herhangi bir kaygının gelişmediği durumu ifade eder. Bu bağlamda eleştirel teori üç temel üzerine şekillenmiştir. Bunlar üretimin sosyal ilişkileri, devletin formu ve dünya düzenidir. Bu güvenlik üzerine yeni bir konsept yaratmaz belki ama onu nasıl farklı şekilde şekillendirebileceğimize ilişkin farklı bakış açıları sunar.¹⁵⁷ Bu üç düzeyde geliştirilen ortak bir güvenlik kültürü çatışmayı azaltacaktır. Ole Waever'a göre bir problemi güvenlik sorunu olarak tanımlamak ona özel bir önem atfetmektir. Bu durum soruna çözüm bulması gereken yapı olarak devleti işaret eder ve devlet de bu noktada alacağı olağan dışı tedbirler için meşruluk sağlamış olur. Bu da devleti tartışmasız bir güvenlik tabusu haline getirir. Waever bu noktada güvenliksizleştirme kavramını ortaya atar. Böylece güvenlik sorunları olağan bir kalıba sokularak insanların özel alanlarına girilmeden çözülme yolu bulabilir.¹⁵⁸

Cox'un ve Gramsci'nin çizdiği perspektif problem çözücü teoriler gibi net açılımlar dikte etmez. Üretim ve dünya düzeni üzerinden farklı bakış açıları ve anlaşma alanları sunar bu şekilde güvenlik ile ilgili sorunlara yaklaşım tarzımızı etkiler. Sonuç olarak güvenlik kavramı insandan ayır düşünülemez ve insana rağmen-insanı dışlayan bir kurguda olmalıdır. İnsanı faaliyetleri gözeterek sorunlara yaklaşmalıdır.

3.3. Jeopolitik ve Egemenlik Bağlamında Uluslararası Güvenlik ve Türk Boğazları

Egemenliğin kimin tarafından kullanıldığı ve kimden alındığı kavramı ne kadar tartışmalı olursa olsun, devletin egemenlik alanı olan sınırlarını koruması eski çağlardan beri siyasi, ekonomik ve askeri güç gerektirir. Bir devletin egemen bir güç olabilmesi için o bölge üzerinde tam tahakkümünün olması gereklidir denilebilir. Bir ülkenin hem iç hem de dış politika kurumlarının aynı derece gelişmiş olması onu

¹⁵⁷ Andreas Bieler, Adam Morton, A critical theory route to hegemony, word order and historical change: neo-Gramscian perspectives in International Relations, Capital & Class, 2004, ss.87

¹⁵⁸ Eralp, a.g.e., ss.120

paydaşlarına göre daha avantajlı kıldığı günümüz uluslararası ilişkilerinde gözlemlenebilmektedir. Güçlü politik yapının, iyi işleyen ve refah getiren güçlü finansal bir yapı ile desteklenmesi egemenin gücünü hem iç politikada hem dış politikada artırır. Son olarak da kurulan bu yapıyı koruyabilecek çağdaş ve güçlü bir askeri sistem egemen ülkenin/devletin dışarıdan gelecek tehdide karşı sağlam bir yapı oluşturmasını sağlar denilebilir.

Tüm yapılan açıklamalarda egemenlik denkleminin kuramsal taraflarını birbiri ile birleştirmeye çalışılırken diğer yanda jeopolitik kavramı özellikle teorik çerçevede Uluslararası İlişkiler disiplinde genellikle atlanmaktadır. Oysa tüm bu teorilerin pratiğe dönüştüğü ve vuku bulduğu yer coğrafyadır denilebilir. Kaynaklardan bahsettiğimizde o bölgenin bitki örtüsünden, yapılan tarım faaliyetlerine ve çıkarılan madene, insan kaynağına kadar her şey egemenliğin ve diğer tarafta da güvenliğin konusudur. Jeopolitik bu bağlamda egemenlik ve güvenlik kavramlarını incelerken siyaset bilimi, coğrafya, felsefe, doğa bilimleri, tarih gibi birçok farklı bilim dalı ve karşılaştırmalı analiz yöntemlerinden faydalandığı araştırmacıya metodolojik bir alt yapı hazırlamaktadır.¹⁵⁹

Siyasi coğrafya ve egemenlik alanı son birkaç yıldır Rönesans'ını yaşamaktadır. Son dönemde tartışılan egemenliğin mekânsal bağlarındaki ampirik değişikliklerdir. Bu değişiklikler yeni nesil siyasi coğrafyacıların ilgisini çekmektedir. Çoğu araştırmacı tarafından egemen gücün ülkesel boyutları ona doğal olarak verilmiş bir hak olarak görülmekten çıkmış ve tartışmaya açılmıştır. Çağdaş coğrafyacılar devlet ve egemenlik üzerine kavramsal yaklaşımlar getirmek üzerine yoğunlaşmaktadırlar. Geliştirdikleri üç yaklaşımdan ilki egemenlik ve bölge (ülke) işaret etmektedir. İkinci ve üçüncü yaklaşımlar ise iki lokasyona: adalara (islands) ve bedene (body) derinlemesine odaklanmıştır. Ada egemenlik kurulması kolay bir yer olduğu için bedense egemenin gücü ile sınırlar arasında sıkışan insanı temsil eden bir metafor olduğu için kullanılmıştır.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Güngör Şahin, Jeopolitik Kavramı, Oğultürk C., Şahin G. (Eds), Jeopolitik Düşünce, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2020, ss. 70

¹⁶⁰ Alison Mountz, Progress in Human Geography, Political Geography I: Reconfiguring geographies of sovereignty, The Authors, 2013, ss.830

Siyasi coğrafyacılar ilk başlarda diğer araştırmacılar gibi devleti merkez alarak araştırmalarını ortaya koysalar da son zamanlarda egemenliğin coğrafyasındaki değişimleri anlamak ve döngüyü kavramak üzerine çalışmaktadırlar. Bu döngüyü anlamak için egemen güçlerin operasyonlarını yaptıkları ve bir anlamda ürettikleri gri alanlar üzerine yoğunlaşmaktadırlar.¹⁶¹ Tüm bunlar araştırmacıya egemenlik ile ilgili çatışma, karşılaşma, mobilite, yasallık, askeri strateji ve sosyal hareketlerin yeni mekânsal ve küresel ilişkilerini ve bunu anlamlandırma çabasını yansıtıyor. Özellikle 11 Eylül 2001 de gerçekleşen saldırılardan sonrasında eleştirel jeopolitik çalışmaları yapanlar Amerikan gücü merkezli askeri güvenlik kavramında da dikkat çekmişlerdir.

Özellikle teröre karşı savaş için Birleşik Devletlerin Afganistan ve Irak üzerinden yaptığı operasyonlar egemenlik tartışmalarının tekrar boyut kazanmasında etkilidir. Ebu Gureyb ve Guantanamo da kurulan hapishaneler yeni jeopolitik algısı ve egemenlik fenomeni açısından iyi örneklerdir. Modern devlet iç egemenliğinde vatandaş ile olan sözleşmesini yasalar ile garantiye alır yasalar vatandaşın hakların her koşulda korur. En önemlisi insani hakları garanti altındadır. Suçluda olsa yasalar tarafında adil yargılanma ve şiddet görmeme hakkı vardır. Egemen devlet toprakları içerisinde yapamadığı uygulamaları yapabilmek için ülkesel alanı dışında başka bir egemenlik alanı yaratmış ve bunu yaratırken bağlı olağan üstü bir egemenlik statüsü içerisinde yapmıştır. Vatandaşlarının yaşamadığı bir toprak parçası üzerinde istisnai bir durum yaratmıştır.¹⁶² Zizek bunu şu şekilde ifade eder: ABD'nin tutucu yöneticileri, bombalamalardan sorumlu tutulmuş ve kayıp olan tutukluları Agamben'nin roma hukukundan esinlenen "homo sacer"¹⁶³ tipolojisine benzetir.

Egemen güçler yukarıda bahsettiğimiz şekilde uygulamalar ile kendilerine yasal kara delikler ve gri alanlar yaratırlar. Bu alanlar, Agamben'nin de işaret ettiği istisnai bölgeyi, istisnai durumu temsil ederler. Adeta tüm devletler Guantanamo gibi yerler tarihin ve coğrafyanın dışındadırlar denilebilir. Dolayısı ile göz ardı edilen ama işleyen coğrafya ve jeopolitik yaklaşımların derinden hissedildiği yerlerdir. Tarihsel

¹⁶¹ Alison Mountz, a.g.e., ss. 830

¹⁶² Simon Reid-Henry, *Exceptional Sovereignty? Guantanamo Bay and Re-Colonial Present*, Antipode, Oxford, 2007, ss.630

¹⁶³ Homo Sacer: Roma hukukunda öldürülmesi suç olmayan, dini ritüellere bile kurban edilemeyecek, yasaklanmış kişileri tasvir etmek için kullanılan hukuki bir figürdür.

birer anomali olarak değerlendirilecek olmaları ya da hukuk sınırlarının ötesinde olmaları, var olmadıklarını değil tam aksine var oluşlarının en büyük kanıtı olacaktır. Bu örnekteki gibi yasal statü, yargı yetkisi ve güvencesizliğin yoğunlaştırılması, toprak ve yasallık arasındaki çağdaş kavşakları araştıran siyasi coğrafyacılar arasında tekrar eden temalar olmuştur.

Sonuç olarak küreselleşme ve klişe tabiri ile gelişen teknolojik ve askeri imkanlar; bunun yanında ticaretin internet ile sınırlar ötesi ve adeta sınırsız bir hal alması, egemenliğin yayılmasını da kolaylaştırmıştır denilebilir. Egemenliğin çeşitli yollar ile genişletilmesini, egemen devletin dünya sistemi içerisinde güçlendikçe kendi istisnai durumlarını yaratmasını ve dünya kamuoyunu, uluslararası örgütleri manipüle etme şansını da arttırdığı gözlemlenebilir.

Jeopolitiğin çıkış noktasını anlatırken coğrafi teorisyenlerin çıkış noktaları adalar, denizler, insan ve sınırlardır. Coğrafya üzerinden geliştirilen hakimiyet teorilerinin ortaya çıkardığı mücadeleler uluslararası güvenlik sorunları olarak ortaya çıkabilmektedir. Küresel olgular mevcut siyasi araştırmaları egemenlik, iktidar biçimleri ve güç mücadeleleri üzerine yoğunlaştırmıştır. Sömürgeciliğin modern şekilleri, neo-liberalizm, yeni çatışma biçimleri ve toplumsal hareketler ana hatları ile değişen egemenlik coğrafyalarını etkilemektedir.

Diğer taraftan küresel ısınma gibi farklı bir güvenlik problemi dikkatleri yine jeopolitiğin üzerine çekmektedir. Bu durum kavramlara ve olaylara bakış açısının genişletilmesi gerekliliğini araştırmacılara hatırlatmaktadır. Kuzey kutbundaki erime farklı senaryoları beraberinde getirebilir. Daha az buz daha fazla geçiş imkânı ve doğal kaynak çıkarımında farklı alternatifler sunabilir. Buda ulus devletler, yerel ve uluslararası şirketler arasındaki egemenlik mücadelelerini kızıştıracaktır.¹⁶⁴ Egemenliğin ulus devlet üzerinden tanımına meydan okuyacak çalışmalarında hız kazanması olasıdır. Askeri üsler de geleneksel egemenlik kavramının coğrafyaya uygulanmadığı ancak tarihi altyapının geri dönüştürüldüğü yerler olarak siyasi coğrafyacılar tarafından daha çok araştırılması ve tartışılması gereken yerler olarak daha çok tartışma konusu olabilir. Uluslararası politika da üstler, tutukluluk, hapis ve

¹⁶⁴ Mountz, a.g.e., s. 837

egemenlik üzerine ikilemlerden doğan krizler sıklıkla ortaya çıkmaktadır. Hava sahası ve uzayda devletin tekelinden çıkan ve askeri aktörlerin özel şirketler ile yarıştığı bir mecra haline dönüştüğü SpaceX gibi şirketler üzerinden gözlemlenebilir.

Jeopolitiğin, egemenliğin ve gücün kavramsal değişimi geçmişin anlaşmalarının ve şartlarının devletler açısından yeniden masaya yatırılmasını da beraberinde getirebilir. Boğazlar, uluslararası su yolları ve nispeten limanlar karaların deniz ile buluştuğu ve devlet politikalarının uygulamada maddi şekil aldığı sadece fiziksel değil aynı zamanda siyasal olarak geçiş bölgeleridir denilebilir. Bunların uzantısı olarak gemilerde sınırların ve ulus devletlerin statik yerlerini sorgulayan ve hareketlilik konusunda stratejik öneme sahip unsurlardır. Boğazlar jeopolitik olarak önemli ve yerel olarak bölgeye gömülü alanlardır. Egemen devlet ve temsil eden iktidar üzerinde baskı yaratan egemenlik anlamında çok ölçekli mücadelelerin verildiği bu yerler geçmişten günümüze askeri, ticari ve politik olarak stratejik önem taşıyan yerlerdir. Boğazlar jeopolitik olarak güvenlik tehdidinin en fazla hissedildiği bu anlamda devletin egemenlik vasfının sık sık sorgulandığı önemli noktalardandır denilebilir.

I. Dünya Savaşı sonrasında Türk boğazlarının durumunu jeopolitik ve egemenliğin uluslararası güvenlik üzerindeki etkilerine verilebilecek en güzel örneklerden biridir denilebilir. I. Dünya Savaşı sonrasında, Türk Boğazları da Türkiye Cumhuriyeti Devleti için önemli bir egemenlik göstergesi ve güvenlik sorunu olarak ortaya çıkmıştır. Bu sorunları çok net bir biçimde Montrö Boğazlar sözleşmesine giden yolda Türkiye Cumhuriyeti'nin isteklerini devletin egemenlik ve güvenlik kavramı üzerinden şekillendirdiği argümanlarda görülebilir. Özellikle Türk Hükümetinin 1936 yılının Nisan ayında, Cemiyet-i Akvamda konsey ve cemiyet üyelerine verdiği nota bunun kanıtıdır. Bu notada Türk Hükümeti açıkça gerek bölgesel gerekse dünya genelindeki olumsuz gelişmelerin, uluslararası, bölgesel ve yerel olarak olumsuz şekilde etkileneceği noktalara dikkat çekerek sorunu açık bir şekilde ifade etmiştir.¹⁶⁵

Lozan Antlaşmasından sonra Boğazlarda ortaya çıkabilecek bir güvenlik sorunu, anlaşmalara taraf olan devletleri bir anda karşı karşıya getirebileceği gibi,

¹⁶⁵ Seha L. Meray, Osman Olcay, Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, 1. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, ss. XLIII-XLVIII

Türkiye Cumhuriyeti bu tarz bir krize bitaraf olsa da askeri olarak hakimiyet alanının dışında ama vatandaşlarının yaşadığı bir bölge olarak boğazlardaki çatışmadan en zararlı çıkacak ülke konumundadır denilebilir. Türk Boğazlarının birçok ülke için stratejik bir konumda olduğunu gösteren diğer bir durumda tarihsel süreç içerisinde özellikle aralarında oluşturdukları ittifakların durumlarındaki değişime göre Boğazlar üzerinde doğru orantılı olarak değişen tutumlarıdır.

Örnek vermek gerekirse özellikle 1906 ve 1914 yılları arasında Almanya, Rusya, İngiltere ve Fransa arasındaki anlaşmalar ve çatışmalar hem bölgesel anlamda Osmanlı İmparatorluğu hem de ilerleyen Dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenliği açısından belirleyici olmuştur denilebilir. Bu dört devlet arasındaki durum uluslararası güvenlik açısından da belirleyici bir yön tayin etmiştir. Almanlar ile bir türlü anlaşamayan Rusya İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmış. İlerleyen dönemlerde ise değişen politik durum içerisinde İngiltere ile boğazlar konusunda karşı karşıya gelmiştir.¹⁶⁶

Özellikle 1906 yılından 1923 Lozan ve 1936 Montrö arasında geçen zaman diliminde, boğazların o dönemde küresel olarak hegemonya amacı olan devletler için artan bir önemi vardır denilebilir. Rusya'nın Asya'da Japon engeline takılması, ardından geçen süre zarfında Ukrayna gibi Rusya'nın güney vilayetlerinin hızlı bir şekilde gelişiyor olması Rusya için Karadeniz'i ve kaçınılmaz olarak Boğazları daha önemli bir jeopolitik alan olarak ön plana çıkarmaktaydı. Güneydeki Demir ve kömür kaynaklarının diğer tarafta İran doğal kaynaklarının Karadeniz üzerinden sıcak denizlere güvenli bir şekilde taşınabilmesi buna bağlı olarak Karadenizin ekonomik bir iç bölgeye dönüşmesi (hinterland economique) Rusya için boğazları her açıdan bir güvenlik meselesi haline dönüştürüyordu.¹⁶⁷

Boğazların bir güvenlik meselesi olarak diğer devletler için önemi sadece Rusya ile sınırlı kalmamaktadır. Daha önce değinildiği üzere Bazili'nin raporu diğer devletleri hem Rus tehdidine karşı hem de ekonomik ve politik çıkarları doğrultusunda Boğazlar ile yakından alakalı hale getirmekteydi. Avusturya çok açık bir şekilde Rusya'nın Balkanlar'a ve Küçük Asya'ya Türk Boğazları üzerinden sızma

¹⁶⁶ Y. Hikmet Baytur, Boğazlar Sorununun Bir Evresi (1906-1914), Türk Tarih Kurumu BELLETEN, Cilt VII, Sayı 28, 1948, ss. 89-219

¹⁶⁷ Baytur, a.g.e., ss. 92

politikasından rahatsızdı. Avusturya özellikle yüz yıldan uzun bir süredir bu bölgeleri hayat sahası (Lebensraum) dolayısı ile genişleme alanı olarak görmesi sebebi ile Rusya'yı ve boğazları bir güvenlik sorunu olarak algılamaktadır. Ayrıca Rusya'nın Türk Boğazlarına hâkim olması, Hint Deniz Ticaret yollarına da ulaşımını kolaylaştıracağı için bölgeye hâkim olan İngiltere açısından Türk Boğazlarının bir güvenlik sorunu olarak ele alınmasına yol açmaktaydı.¹⁶⁸

Almanya Türk Boğazları üzerindeki güvenlik endişeleri yine Rusya'nın amaçları üzerinden şekillenmekteydi. Almanya Bağdat Demir Yolu yapımını aldıktan sonra İstanbul o dönemde zikredilen ismi ile Hamburg-Bağdat çizgisi için çok önemli bir stratejik bölge halini almıştı ve Ruslar Türk Boğazlarına yerleşecek olurlarsa bu çizgi en önemli noktasından kesilmiş olacaktı. Bunun yanında Avusturya gibi Almanya'da Rusların Balkan Slavları üzerinde bir egemenlik kurmasını istemiyordu. Almanya'nın Rusya'ya ve Boğazlara bakış açısı çok stratejik gözükmektedir. Almanya Rusya'yı boğazlar konusunda kışkırtmaktan kaçınırken, işini de kolaylaştırmamaktadır. Genel olarak ilişkiler açısından anlaşılabileceği üzere Her ne kadar Rusya ile müttefik gibi gözükseler de boğazlar sorununda Rusya'nın somut bir adım atması halinde İngiltere ve Fransa'nın da konuya seyirci kalmayacağı açıkça anlaşılmaktadır. Buna ek olarak sadece bölgesel değil Asya'da Rusya ile karşı karşıya gelmiş Japonya da bu duruma müdahil olacak devletler arasında gözükmektedir. Almanya bu durumu Rusya politikasında iyi bir şekilde kullanıyor gözükmektedir.¹⁶⁹

Tüm bu bilgiler ışığında ileriki bölümlerde daha detaylı inceleneceği üzere bölgesel aktörlerin küresel çıkarlarının da devreye girmesiyle birlikte Türk Boğazları genel olarak bir güvenlik sorunu olarak somut bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun da dönem itibarıyla eski gücünden uzak olması Boğazlar özelinde görece olarak bir egemenlik sorunu da ortaya çıkarmaya başlamıştır. I. Dünya Savaşı ve sonrasında gelişen olayların sonuçlarına daha detaylı bakıldığında bu çok net görülecektir. 1936 Montrö Sözleşmesinin sonuçlanmasında bu otorite boşluğunun

¹⁶⁸ Baytur, a.g.e., ss. 106

¹⁶⁹ Baytur, a.g.e., ss. 123

dönemin konjonktürleri içinde ortaya çıkan ve çıkabilecek sorunların Türkiye Cumhuriyeti tarafından ortaya konulması önemli bir rol oynamıştır.

Anlaşılacağı gibi genel olarak boğazlar stratejik ve jeopolitik olarak sadece deniz geçiş yollarını ifade etmekle kalmamaktadır. Türk Boğazları aynı zamanda kara ve demir yollarının birleşme noktası olarak günümüzde de önemini korumaktadır. Boğazlar halen doğal kaynakların aktarımı için önemli bir yol olarak kullanılmaktadır. Ticaret her ne kadar karşılıklı bağımlılığı da beraberinde getirirse de diğer yandan potansiyel bölgesel ve küresel krizler söz konusu olduğunda, ülkeler için her türlü senaryonun değerlendirilmesi gereken bir pratiği de beraberinde getirmektedir. İstisnai durumlara karşı egemen devletlerin gücü, kimi zaman bu güçten beslense de askeri güçlerinin de ötesinde uluslararası arenadaki yaptırım güçleri ile de doğru orantılıdır. Aynı şekilde krizin büyüklüğü ve kriz esnasında karşı karşıya gelen devletlerin ikna kabiliyetleri de güçlerinin çok boyutluluğu ile doğru orantılıdır. Türk Boğazlarını değerlendirirken tüm bu yukarıda açıkladığımız kavramlar ve verilen bilgilerle birlikte incelemekte fayda vardır.

Diğer yandan jeopolitik olarak önemli coğrafi noktaları değerlendirirken, bölgesel ve küresel anlamda tarihsel süreci de bilmek ve değerlendirmek zorunluluğu araştırmacının en önemli sorumluluğudur. Bu sorumluluk doğrultusunda bundan sonraki bölümde Montrö Sözleşmesine giden tarihsel süreci incelenecek ve jeopolitik olarak ne gibi değişiklikler olduğunu analiz etmeye çalışılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞINDAN MONTRÖ'YE GİDEN YOL

Tarihsel anlatıda bir döneme belli bir tarihten giriş yapmak zordur. Tarih, kendi başına nedensellik örgüsü içerisinde birbirine bağlı yer yer asimetrik gelişmelerin kimi zaman birbirini etkileyerek kimi zaman ise bağımsız olarak farklı coğrafyalarda farklı biçimlerde tezahür eden olayların geçmişten günümüze peşi sıra geldiği bir kavram olarak açıklanabilir. Çalışmada genel olarak ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi bağlamında boğazlar konusunu incelerken takip edilmeye çalışılacak yöntem Annales okulunun benimsediği “*long duree*” yani uzun dönem süreçlerin çalışılması esasıdır.¹⁷⁰ Bu yüzden Boğazlar üzerine çalışırken Birinci Dünya Savaşı, öncesi ve sonrası geniş bir zaman diliminde ele alınmaya çalışılacaktır.

Akla gelen ilk soru neden I. Dünya Savaşı dinamikleri ve bu bağlamda Avrupa dinamikleri önemlidir? Aslında cevabı yine bir adım daha geri gidip aramak gerekmektedir. Kökleri coğrafi keşiflere, kolonizasyona dayanan jeopolitik değişimin Avrupa devletleri üzerindeki iktisadi ve politik etkisine ve tam 624 yıldır Asya’dan Avrupa’ya uzanan topraklarda hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu ve egemenlik alanı üzerindeki tezahürüne dikkatli bakmakta fayda vardır. Osmanlı İmparatorluğu bulunduğu coğrafya içerisinde sadece kendi egemenlik alanında değişikliklere sebep olmamıştır aynı zamanda Avrupa ve diğer komşu coğrafyaları üzerinde de etkisi vardır. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğunu anlayıp, incelenmeden ve Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa üzerindeki etkilerine değinilmeden Avrupa Kimliği, güç dengesi, *raison d’etat*, reel politik gibi kavramları anlamak ve açıklamak mümkün değildir.¹⁷¹

Montrö Boğazlar Sözleşmesine taraf olan devletlerin tarihsel ilişkilerini anlamak anlaşmanın hangi dengeler üzerinde kurulduğunu anlamakta araştırmacıya yardımcı olacaktır. 1500’lerin başında Avrupa, Amerika ve Afrika üçgeninde gelişen ticaret Avrupa’nın ilerleyen dönemde sanayi ve ekonomide hızlı yükselişi ve gelişimi

¹⁷⁰ Taylor ve Flint, a.g.e., ss.13

¹⁷¹ Halil İnalcık, Osmanlı ve Avrupa Osmanlı Devleti’nin Avrupa Tarihindeki Yeri, 8. Baskı, Kornik Kitap, İstanbul, 2020, ss. 7

için alt yapı oluşturmuştur. Afrika iş gücünün, Amerikan toprağı ve Avrupa askeri standartları ile bu çok özel birleşimi Avrupa'nın dünyanın diğer gelişen bölgelerinden daha hızlı bir şekilde gelişmesini sağlamıştır.¹⁷² Ticaret yollarının artan önemi, güvenliklerinin sağlanması ve bu bağlamda Avrupa'nın gelişimi yalnızca Avrupa iç dinamikleri çerçevesinde bir değişim değil aynı zamanda küresel etkileri olan bir ilerleme olarak görülmektedir. 1500'lü yılların sonuna kadar dünyada, Osmanlı İmparatorluğu'nun yayıldığı coğrafya ve etki alanı göz önüne alındığında küresel çapta Osmanlı'yı ilgilendirmeyen hiçbir ekonomik ve politik olay yoktur.¹⁷³ Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa ilişkileri bu bağlamda küresel olarak önemlidir.

1521 yılına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu karadan Avrupa içlerine doğru ilerliyordu. 1526'da Macarlara karşı Mohaç'ta elde edilen zafer, Macaristan'ın büyük bir kısmının fethi ile taçlanıyordu. Osmanlı İmparatorluğu Akdeniz'de Korfu ve Malta saldırılarındaki başarısızlığını, 1570 yılında Kıbrıs'ta Venediklere karşı üstün gelerek bir nebze telafi etse de 1571 yılında İnebahtı'da ağır bir yenilgiye uğradı.¹⁷⁴ Kuzeyde Rus Çarlığı ile kısır bir mücadeleye giren Osmanlı İmparatorluğu güneyden gelen tehditlerle ilgilenebilmek için yönünü Akdeniz'e çevirdi. Mısır ve Suriye gibi stratejik bir yeri de elinde bulunduran Osmanlı İmparatorluğu Portekizliler ve Venediklilerle birlikte Hint Okyanusunda hızla gelişen ticaret yarışının bir katılımcısı haline geldi.¹⁷⁵ 1500'lü yılların ilk dönemine kadar Doğu Avrupa'da ikincil derecede bir güç olan Moskof Büyük Knezliği'nin yayılmaya başlamasıyla birlikte Jeopolitik olarak Montrö döneminin dinamikleri oluşmaya başlamıştır denilebilir. Avrupa devletleri, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu ticaret yollarını kapsayan jeopolitik bir yarışın içinde girmişlerdir.

Avrupa hinterlandındaki bu ekonomik gelişme ve egemenlik mücadelesine Rusya'nın katılması ve Balkanlarda değişen güç dengesi ile Osmanlı İmparatorluğunun azalan gücünün ve gerilemesinin oluşturduğu boşluk, Avrupa için

¹⁷² Bo Strath, Peter Wagner, *European Modernity: A Global Approach*, Bloomsbury Academic, London, 2017, ss. 90

¹⁷³ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, 27. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2020, ss. 51

¹⁷⁴ İnalçık, a.g.e., ss. 57

¹⁷⁵ Jeremy Black, *War In European History 1494-1660*, First Edition, Potomac Book, Washington, 2006, ss. 10

gerilimin yerini savaşa bıraktığı bir dönemi de beraberinde getirmiştir. Genişleyen ticaret yolları ve iktisadi faaliyetlerdeki değişim beraberinde geçmişe göre daha gelişmiş günümüze göre ise daha primitif küresel bir ticaret ağının oluşmasına yol açmıştır. Kolonilerin ve ticaret yollarının güvenliği askerî açıdan da denizleri ve özellikle boğazları kritik stratejik noktalar haline getirmiştir.

Geçmişten günümüze uluslararası sistemi değiştiren ve dönüştüren birçok olay yaşanmıştır. Nedensellik ilişkisi içerisinde siyasi ve toplumsal boyutlarıyla değerlendirildiğinde olaylar arasında jeopolitik bağlar olduğu ve bu jeopolitik bağlantının devletlerin davranışlarına etkisinin her dönemde farklı boyutlarda var olduğu söylenebilir. Örnek vermek gerekirse; Fransa ve Almanya ilişkilerinde uzunca bir süre krizleri tetikleyen iki ülke arasındaki sınır bölgesinde kalan Alsace Lorraine bölgesi jeopolitik önemi açısından güzel bir örnektir. Fransa'nın doğal sınırlarını güneybatıda Pireneler ve güneydoğuda Alplere ve kuzeydoğuda da Ren nehrine uzanarak korumaya çalışması ile elde ettiği Alsace ve Lorraine bölgesi, kömür ve demir kaynaklarının cazibesi Almanya'nın ulusal kimliğini Almanca konuşulan her coğrafyaya yayma çabası ile birleşince Almanya ve Fransa arasında çatışma kaçınılmaz hale gelmiştir.¹⁷⁶

Bu çatışma sadece milliyetçilikten doğan ya da doğal sınırlara ulaşma çabasının güzel bir örneği değil aynı zamanda jeopolitiğin özel olarak önemli bir bölgenin kültürel ve sosyal gelişimini de nasıl etkilediğine dair güzel bir örnektir. Hemen hemen her jeopolitik krizde olduğu gibi bu örnekte de doğal kaynakların paylaşımı konusu da ön plana çıkmıştır. Alsace ve Lorraine bölgesi onu elinde tutan devlet için her yıl ekstra kırk milyon ton kömür demektir. Hiç şüphe yok ki dönem itibari ile bu çatışmanın en büyük sebebi buradan sağlanacak fayda üzerinedir. Bu şekilde bölge halkı için coğrafya II. Dünya Savaşını sonuna kadar kaderlerini etkileyen ve değiştiren bir faktör olarak hayatlarına etki etmiştir.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Sirus H. Dehdari, Kai Gehring, The Origins of Common Identity: Evidence from Alsace-Lorraine, paper no: 7949, cesifo Working Papers, Nov. 2019, Sayfa 5

¹⁷⁷ Sydney Brooks, The Real Problem of Alsace Lorraine, The North American Review, Vol. 206, No. 744, Nov. 1917, ss. 695-700

Tıpkı bu örnekteki gibi Türk Boğazları da geçmişten günümüze Avrupa ve Asya arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Türk Boğazları ve çevresi bölge için hem ekonomik hem de kültürel bir geçiş noktası olarak dikkat çekmektedir. Boğazlar iki kıtanın birbirine en yakın olduğu yerler olmaları sebebi ile sadece deniz geçişleri için değil aynı zamanda iki kıta arasındaki araç ve insan geçişleri içinde en uygun imkân sağlayan coğrafi noktalardır. Bu özellikleri ile tarihsel süreç içerisinde göçlerin geçiş noktaları olmuşlar ve bu göçlerin getirdiği çok kültürlülükle birlikte sosyo-politik olarak da bir köprü vazifesi görmüşlerdir. Stratejik ulaşım noktaları olarak boğazlar etrafındaki devletler için önemli olduğu kadar bölge ile ekonomik ve politik ilişkileri olan devletler içinde önem taşımaktadırlar. Bu nedenle ikinci bölümde tarihsel süreç içerisinde jeopolitik değişimleri ve bu değişimlerin dünya su yollarını ve aynı zamanda Türk Boğazlarını nasıl etkilediği açıklanmaya çalışılacaktır.

Montrö Boğazlar sözleşmesi kapsamında jeopolitik ve stratejik olarak Türk Boğazlarını detaylı bir şekilde incelemeyi önce ticaret yollarının gelişmesi ve kolonileşme faaliyetleri ile özellikle Kıta Avrupası'ndaki devletler artık küresel olarak tüm dünya üzerinde bir çekişme ve kolonileşme yarışına girdikleri dönemi incelemekte yerinde olacaktır. Konuyu özellikle jeopolitik oyunun küresel başlangıcı diye nitelendirilebilecek ekonomik ve sosyal değişimin başlangıcı olan kolonyalizimin ortaya çıktığı tarih olan 1492'den bu itibaren incelemek Montrö Boğazlar Sözleşmesine taraf olan devletlerin küresel siyasete bakış açısını anlamamız için faydalı olacaktır.¹⁷⁸ Bu bağlamda Avrupa Kıtasından Dünya'ya yayılan *kolonyalizm* ya da yaygın kullanım ile *sömürgecilik* kavramını ve kolonyalizm sürecini kısaca özetlemek yerinde olacaktır. Denilebilir ki bu süreç hem modern anlamda jeopolitiğin ve jeopolitik düşüncenin de önem kazandığı günümüz şartlarının gerek politik gerekse ekonomik zeminini hazırlamıştır.

¹⁷⁸ Frederick Cooper, *Colonialism in Question; Theory, Knowledge, History*, University of California Press, London, 2005, ss. 17

1. I. Dünya Savaşına Öncesinde Avrupa ve Türk Boğazları

1.1. Kolonyalizm ve Boğazların Artan Önemi 1492-1914

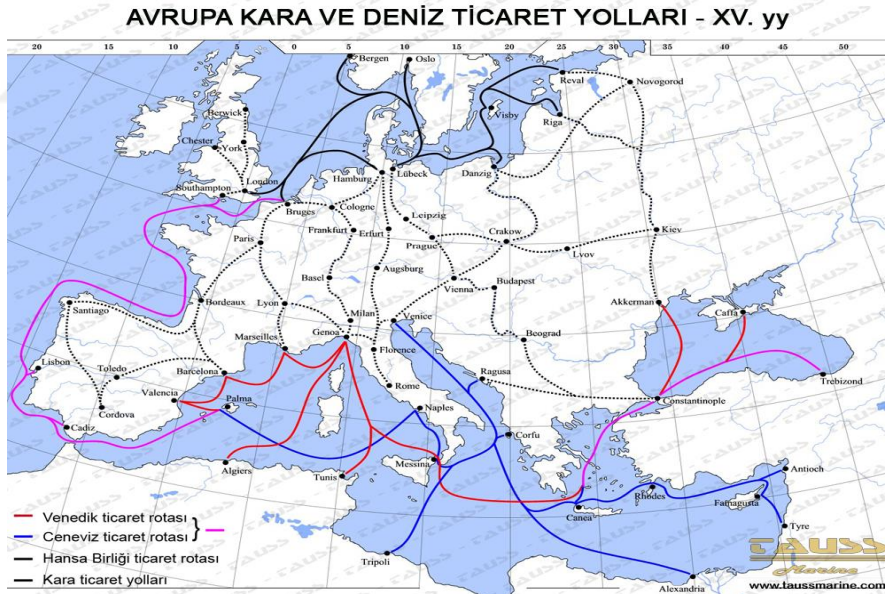
Yapılan tanımlamalardan yola çıkarak denilebilir ki uluslararası ilişkiler söz konusu olduğunda jeopolitik, devlet stratejileri açısından başlangıçtan beri var olan adı daha sonradan konan, basitçe bir coğrafi konumun o devlet için ifade ettiği stratejik avantaj ya da dezavantajdır. Ticaretin ve ticaret yollarının gelişmesi devletleri tarihsel süreçte ticaret yollarını ele geçirmek ve ticareti kontrol etme avantajını elde etmek için daha çok çatışır hale getirdi.

Ticaret yolları geçtikleri şehirler, ulaştıkları limanlar ile bir bütün halinde incelendiğinde stratejik olarak bu yol üzerindeki devletler ve aynı zamanda bu yoldan ticaret ile ekonomisini besleyen devletler için büyük önem taşıdıkları gözlenmektedir. Kolonizasyon bu etkileşimi hızlandıran ve ivme kazandıran bir dönemi de ifade etmektedir. Geçmişten bir örnek vermek gerekirse Çin'den Mısır'a uzanan en eski ticaret yollarından biri olan İpek yolunda ilk ticaret başladığında yük hayvanlarından oluşan küçük kervanlar ile ticaret yapılırken daha sonra ticaret gelişmiş bu gelişim ekonomik ve kültürel anlamda kendini göstermiştir. Çin'i, İran'a ve hatta Roma'ya kadar bağlayan doğu ve batı arasında uzanan bir ağ oluşturmuştur.¹⁷⁹ Avrupa'dan yayılan klasik kolonyalizm de jeopolitik, egemenlik ve güvenlik kavramları üzerinde de değiştiren ve dönüştüren bir etkide bulundu. Avrupa'da oluşan güç dengesi siyasetini ve genel hatlarını anlamada kolonyalizm dönemi önemli veriler taşımaktadır. Bu bölümde daha çok kolonizasyonla birlikte dünya coğrafyasının devletler için nasıl daraldığını ve gelişen ticaret ve liberal ekonomiyle birlikte geçiş noktalarının ve ticaret yollarının artan önemi üzerinde durularak ticaret yollarının artan stratejik önemi vurgulanacaktır.

İlk medeniyetler kurulduğunda bölgeler arası ticaret maliyetli olduğu için coğrafi avantajlar daha çok tarımsal üretim bölgelerine yakın olmak ile ilgili bir durumdu. Bu dönem içerisinde Fırat, Dicle, İndus ve Nil gibi bölgelerde ilk medeniyetlerin çıkması kaçınılmazdı. Fakat daha sonra okyanus ticaretinin gelişmesi

¹⁷⁹ Hansen. a.g.e., ss. 237

ve bu medeniyetlerin uluslararası ticaretten uzak kalmasına sebep olmuştur.¹⁸⁰ Avrupa'nın bu avantajı elde etmesinden söz ederken ve bunu özellikle jeopolitik ekseninde yaparken sadece kıta Avrupa'sından bahsetmek yeterli olmayacaktır. Dolayısıyla Türk Boğazları ile ilgili araştırmalarda ve Montrö özelinde tartışmalarda da aslında konu bu devletlerin sisteme ve konjonktüre bakış açılarıdır. Coğrafi keşifler ile şekillenen yeni ticaret yolları ve bu ekseninde gelişen ekonomilerin devletler üzerindeki etkisi bu bakış açısını geliştiren önemli bir etkidir. Avrupalı devletler aynı zamanda coğrafi keşifler ve teknolojik gelişmeleriyle birlikte tüm Dünya coğrafyasına yayılmışlar ve eş zamanlı olarak birçok tarihsel olayın tetiklenmesine vesile olmuşlardır. 1402 yılında İber yarımadasında hüküm süren Kastilya Krallığının 1402 yılında Kanarya Adaları'nı ilhak etmesi klasik anlamda sömürgecilik faaliyetlerinin başlangıcı gibi gözükse de gerçek anlamı ile sömürgecilik 1492'de Kolomb'un Yeni Dünya'yı keşfi ve 1497'de Vasco Da Gama'nın Hindistan Deniz yolunu bulması hız kazandı.¹⁸¹ Bu olaylar Avrupalı devletleri anakaranın dışında, denizlerde de birbirleri ile çatışır hale getirecekti.

Kaynak:<http://www.taussmarine.com/sevirdefteri/wp-content/uploads/2013/05/avrupa-deniz-ticareti-XV.jpg> (25.08.2020)

¹⁸⁰ Cooper, a.g.e., ss. 11

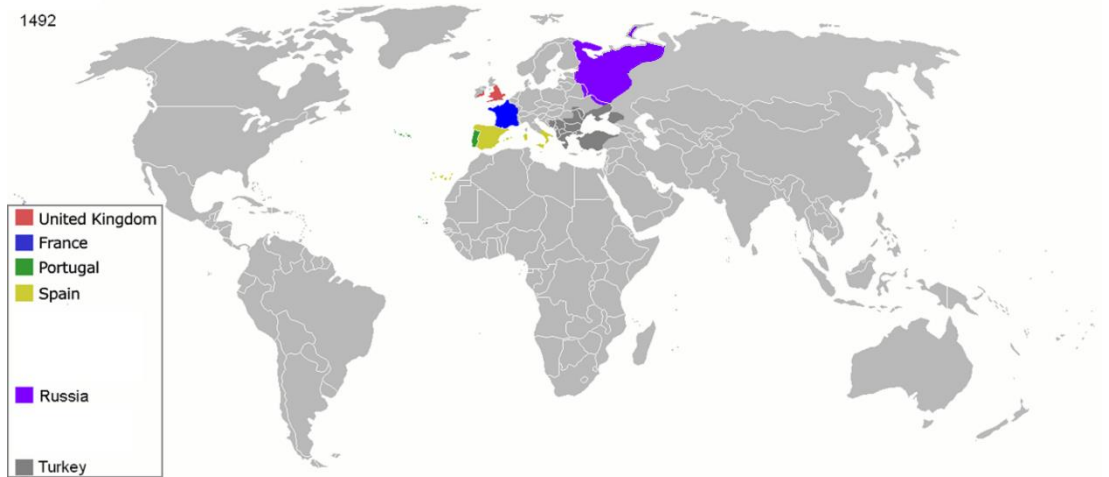
¹⁸¹ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri* (16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar), 8. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 52

Uluslararası arenadaki bakış açısı ve politikaların değişimiyle birlikte okyanuslara ve ticaret yollarına bakış açısı da tarihsel süreç içerisinde değişim göstermektedir. Başlangıçta Kıta Avrupa'sına bakıldığında erken dönemde İtalya'nın kuzey nehir ticaretine de hâkim olan Venedik XIII. yüzyılda Ceneviz ile mücadele ederken Akdeniz ve Karadeniz ticaret yollarına hakimdi. Şekil 2'de görüldüğü gibi XV. Yüzyılda Venedik ve Ceneviz deniz ticaret yolları açık bir biçimde İstanbul ve Çanakkale boğazlarında birleşiyordu. Buna bağlı olarak Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler için bu ticaret çok önemli bir gelir kaynağıydı. 1453 yılında İstanbul'un Osmanlı İmparatorluğu tarafından Fethiyle birlikte Venedik Balkanlardaki ticaret noktalarını kaybediyordu. Ayrıca İpek Yolu ve Baharat yolu Ticaretinin Avrupa ile bağlantısı da rekabettin arttığı bu coğrafya üzerinden yapılmaktaydı.¹⁸²

Hızlanan sömürge arayışları ilk etapta Portekiz, İspanya, İngiltere, Danimarka, Fransa, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğunu rekabet ve çatışmanın baş aktörleri yaptı.¹⁸³ Bu noktada dikkat edilmesi gereken kolonyalizmin “sömürgecilik” getirdiği sömüren ve sömürülen arasındaki ilişkinin analizinden çok sömürgeci anlayışın oluşturduğu dünya sisteminin gerek jeopolitik algı gerekse ekonomik ekosistem olarak günümüz koşullarının doğuşunun “big bang” büyük patlaması olduğudur. Bu ifadeyi somutlaştırmak için sömürgeci devletlerin yıllar içerisinde Dünya haritası üzerindeki dağılımlarına bakmak yeterli olacaktır. Şekil 3 de yer alan 1492 yılına ait o tarihte var olan dünyadaki emperyalist güçlerin dağılımını gösteren haritaya baktığımızda, henüz dünyanın emperyalist devletler ile tanışmadığını çok net olarak görülmektedir.

¹⁸² Cynthia Clark Northrup, Encyclopedia of World Trade From Ancient Times To The Present Volume 4, Routledge, New York, 2005, ss. 935

¹⁸³ Kennedy, a.g.e., ss. 53

Şekil 3 – Kolonizasyon 1492

Kaynak: <https://brilliantmaps.com/colonialism-history/> (22.05.2020)

Bu dönemde özellikle Avrupa gözünü denizlere ve özellikle de okyanus ötesine çevirmişti. Kendi sınırları dışında deniz aşırı topraklarda egemenlik ve sömürge elde etmek modern çağda kolonyalizmi değişimin en büyük gücü haline getirdi.¹⁸⁴ Kolonyal genişleme Amerika Kıtasından Asya'ya ve Afrika Kıtasına Avrupa ve onun kurumlarını getirdi. Aynı zamanda bu gelişim kıta Avrupa'sındaki milliyetçi hareketleri ve bu doğrultuda rekabeti de körükledi. Marx ve Engelsin tespitlerine göre de Amerika Kıtasının sömürgeleştirilmesi ve sömürgeler arası ticaret beraberinde değişim araçlarında ve metalarındaki artışı getirdi. Buda ticarete, denizcilik ve navigasyona son olarak da sanayiye daha önce hiç görülmemiş bir dürtü ve gelişme hızı kazandırmıştır.¹⁸⁵

Kıta Avrupa'sına döndüğümüzde Hollanda jeopolitiğin ve coğrafi etkilerin bir devletin kaderine etkisini incelemek açısından güzel bir örnek teşkil etmektedir. Hollanda'nın Kuzey Denizindeki konumu iyi yetişmiş ordusu ve güçlü ekonomisi ile birleşince ülkeye gelişmesi için iyi bir imkân sağlıyordu. O dönem için coğrafi konumu da Hollanda'ya bir dezavantaj getirmiyor gibi gözüküyordu. Jeopolitik açıdan üzerinde bulunduğu akarsu ağı nispeten İspanyollara karşı bir engel oluştuyordu.

¹⁸⁴ James Mahoney, *Colonialism and Postcolonial Development: Spanish America in Comparative Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, s.1

¹⁸⁵ Mahoney, a.g.e., ss.2

XVI. yüzyılın en güçlü devletlerinden birinden bu şekilde korunmak o dönem için çok önemli bir avantajdı.¹⁸⁶

Bir süre sonra Hollanda'nın İngiltere ile ittifak yapması büyük ölçüde karada Fransa'ya karşı verdiği mücadelenin ülke üzerindeki yıpratıcı etkisinden kaynaklanmaktadır. Hollanda örneği jeopolitik ittifaklar Avrupa'sının güzel bir yansımasıdır. Yüzyıl sonra denizlerde İngiltere ve karada Fransa karşısında bu avantajlarını kaybediyorlardı. Bu iki ülkenin yürüttüğü merkantilist politikalar denizden ve karadan Hollanda'yı sıkıştırıp tüketiyordu. Fransız Devrimi ve Napolyon savaşları sırasında Hollanda bu baskıyı daha da hissetti.¹⁸⁷

1559 yılında Avrupa'da Cateau-Cambresis barışı ile başlayan Avrupa da ki İspanyol üstünlüğü ve bu dönemde Osmanlı İmparatorluğunun önde gelen müttefiki olan Fransa'nın iç savaşı içerisinde olması. Osmanlı'nın Orta Avrupa'da ve Akdeniz'de ilerleyişinin duraklamasının başlangıcıydı. XVI. Yüzyılın son çeyreği Avrupalı devletlerin sömürge arayışlarının hız kazandığı bir dönemi simgelerken diğer yandan Osmanlı'nın duraklaması Jeopolitik olarak Osmanlı İmparatorluğunu çevreleyen yeni kolonileşme hareketinde Osmanlı'yı yarışın dışında tutuyordu¹⁸⁸

Osmanlı İmparatorlunun 1571 yılında müttefiklerden oluşan Haçlı Donanması karşısında aldığı yenilgi, Osmanlı İmparatorluğunun Akdeniz'deki üstünlüğüne de son veriyordu. İspanyol, Portekiz ve Papalıktan oluşan birliğin zaferi o kadar büyük bir tehlike yaratmıştır ki Haçlılar neredeyse İstanbul'a dahi saldırmayı düşünür hale gelmişlerdir. Türk Boğazlarını bir kez daha tehlikeye sokan bu gelişme aynı zamanda sadece ideolojik olarak değil diğer yandan jeopolitik olarak da Avrupa için Türk Boğazlarının önemini göstermektedir. Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu bu tehlikeyi bertaraf etmek için çok kısa bir sürede 230 tekneden 200 ünü kaybettiği donanmayı onararak Kıbrıs için Venedik ile anlaşarak tazminat alsa da Akdeniz'de kaybettiği üstünlük Trablus ve Tunus gibi Afrika vilayetleri ile bağıını kesmiş ve otoritesini kaybetmesine sebep olmuştur.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Kennedy, a.g.e., ss.122

¹⁸⁷ Kennedy, a.g.e., ss.123

¹⁸⁸ İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ ... , ss. 59

¹⁸⁹ İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ ... , ss. 62

Diğer yandan Dünya farklı gelişmeleri takip ediyordu. 1607 yılında ilk İngiliz kolonisinin Kuzey Amerika'da kurulması büyük ve dinamik bir devletin ortaya çıkması için ilk tohumları ekmişti. Bu sadece Avrupa için değil aslında dünya içinde henüz farkında olunmasa da yeni bir dönemin ilk ayak sesleriydi. Atlantik kıyılarındaki daha sonra sayıları on üç olacak bu koloniler XVII. ve XVIII. yüzyıllarda İngiltere'nin en önemli sömürgeleri haline gelmişlerdi. 1754 yılına ait şekil 3'te gösterilen sömürgeci güçlerin dünya haritasına yayılışına bakıldığı zaman, artık Avrupalı devletlerin doğal sınırlarının dışında topraklarını sömürgeler yoluyla genişlettiklerini çok net bir biçimde görülmektedir.¹⁹⁰

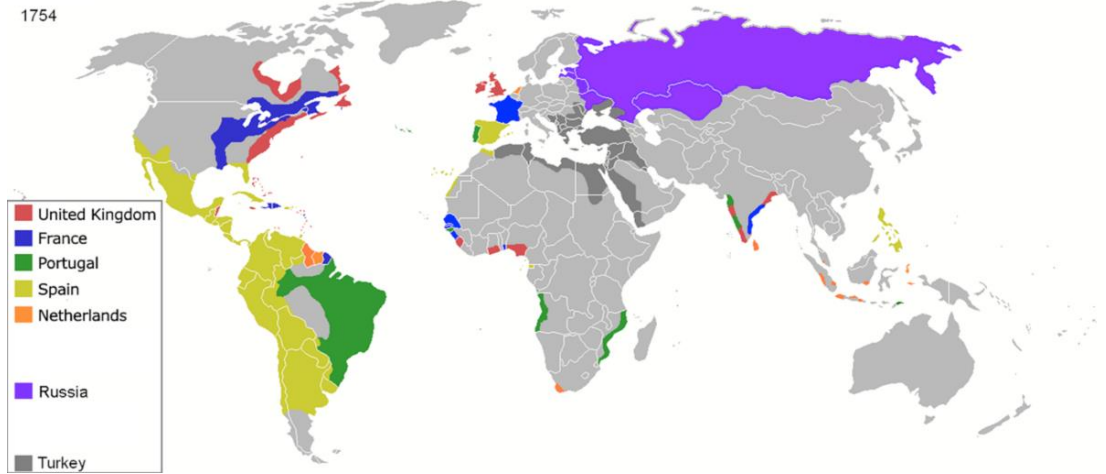
Avrupalı devletler kolonileri ile sınırlarını genişletirken, Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya ise Avrupalı devletlere nispeten daha çok karasal güç olma durumlarını koruyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu her ne kadar Akdeniz'de önemli bir aktör olma rolünü koruyor olsa da okyanus ötesi yarışta maalesef geride kalıyordu. XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu her ne kadar Hint Okyanusunda Portekiz üstünlüğüne engel olup ticaret yollarını korumak istese de İspanyollar ve Portekizlilerin üstünlüğünü kabul etmek durumunda kalmıştır.¹⁹¹

1771 yılı İngilizler ve dünya için tarihi bir dönüm noktasıydı. Kuzey Amerika'da bulunan İngiliz kolonileri, İngilizlerin siyasi ve ekonomik baskılarına daha fazla tahammül etmeyip ayaklandılar. Bu verimli ve jeopolitik olarak önemli sömürgelerin 1776 yılında bağımsızlıkları ilan etmesi ve 1782'de de ABD'nin bağımsızlığının İngiltere tarafında tanınması ile Kuzey Amerika'da koloniler devri son buluyordu. Bununla birlikte İngiltere önemli bir kaynağını kısmen kaybediyordu.¹⁹²

¹⁹⁰ Allan Nevins, Henry Steele Commager, ABD Tarihi (beşinci baskı), DOĞUBATI, Ankara, 2005, s. 22

¹⁹¹ İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ ... , ss. 64

¹⁹² Nevins, Commager, a.g.e., s. 130

Şekil 4 – Kolonizasyon 1754

Kaynak: <https://brilliantmaps.com/colonialism-history/> (31.05.2020)

1754 yılının bir önemi daha vardır. Dönemin Dünya Haritası incelendiği zaman artık kıtalar arası geçiş noktalarının ve okyanusların bağlantılarını sağlayan su kanallarının, sömürge ticaretinin önemli ve jeopolitik açıdan stratejik bölgeleri haline geldiği görülebilir. Dönemin şartları göz önüne alındığında, güvenli ve kısa yollar ekonomik açıdan çok önemli olduğu için bu noktaların bağımsız olması veya egemen bir gücün eline geçmesi ticareti etkiliyor ve dünya politikasına etki ediyordu. Bu açıdan artık jeopolitik denklem daha önemli bir hale gelmiştir denilebilir.

Tüm bu kara ve deniz hakimiyeti uğraşları devam ederken, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısının dünya tarihi açısından en önemli iki olayından biri Amerikan devrimi, diğeri ise Fransız Devrimi'dir. Amerikan Devrimi yeni dünya da bütünleşmeyi işaret ederken, Fransız Devrimi "Eskidünya'da" uzun süreli çatışmaları beraberinde getirmiştir.¹⁹³ Amerikan ve Fransız devrimleri coğrafi keşifler ve jeopolitik üzerinden yükselen sömürgeciliğin toplum ve yönetimler üzerindeki etkilerine güzel birer örnektir.

Fransız Devrimi'nin doğrudan sonucu olan liberal ve milliyetçi düşünceler, Napolyon'un öteki Avrupa devletleri ile olan savaşları ve işgalleri ile hemen hemen tüm Avrupa'ya taşınmıştır. Bu düşünce ve akımlar o kadar etkili olmuşlardır ki tüm

¹⁹³ Kenedy, a.g.e., ss. 160-165

Avrupa bu akımlardan etkilenmiştir. Devrimin kendinden sonraki döneme bıraktığı en önemli şey hiç şüphesiz ki yönetilenler ile yönetenler arasında kurduğu kesintisiz iletişim ve işlevsel ilişkilerin kurulmasıdır. Avrupa da büyük feodalite dönemi sona ererken, ortaya çıkan yapılarda ilk defa insan ve yurttaşlık hakları gündeme gelmiştir. Anayasal çalışmalar hızlanmış, özgürlükçü hareketler baş göstermeye başlamıştır.¹⁹⁴

1796'ya gelindiğinde Fransa genç generali Napolyon ile doğal sınırlarına ulaşıyordu. Fransa'nın Avrupa'da ilerlemesi İngiltere tarafından rahatsızlık ile karşılanıyordu. XIX. yüzyıla gelindiğinde sömürgecilik hareketleri genişlemiş, tüm dünya dokuz devletin oyun alanı haline gelmiş ve güç mücadelesi iyice hızlanmıştır. Bununla birlikte Avrupalı devletler sadece denizlerde değil aynı zamanda Kıta Avrupa'sında da çatışmalarını yoğunlaştırmışlardır.¹⁹⁵

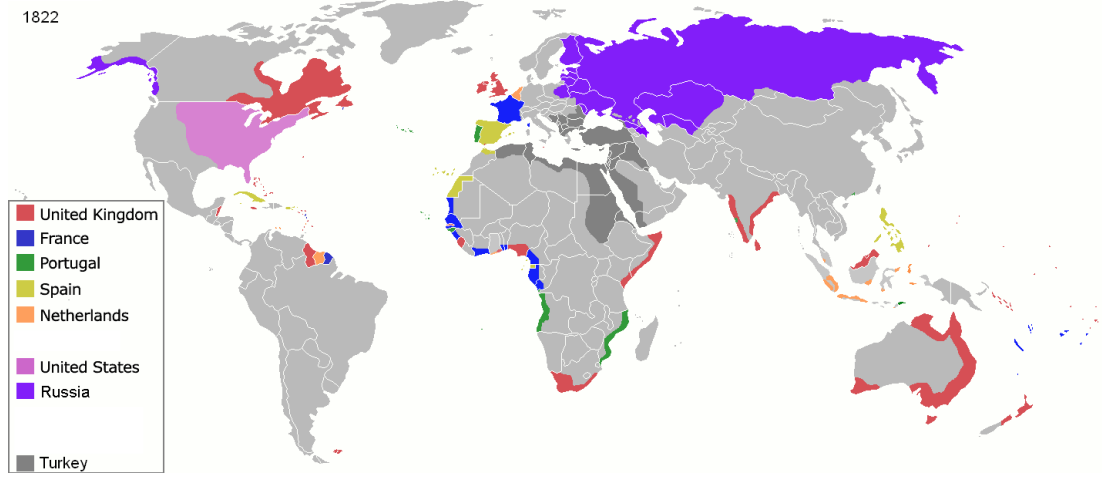
Napolyon'un ordularına karşı altı koalisyon yapıldı. Rusya, İngiltere, Avusturya, Osmanlı İmparatorluğu gibi birçok devlet Napolyon'un yayılmacı politikası doğrultusunda güç birliği yaptı ve en sonunda Moskova seferinde Coğrafi şartlar ve yanlış kararlar Napolyon'u mağlup ediyordu. Napolyon 1814'te müttefiklere teslim oldu. Kendisi ve oğlu adına imparatorluktan feragat etti.¹⁹⁶ Fransa'nın katalizör olduğu bu savaşlar dönemi Eylül 1814'te Viyana kongresi ile son buldu. Bu anlaşmada İngiltere'nin hedefleri kaybettiği sömürgeleri ve toprakları geri almak ve Avrupa'da güç dengesini koruyormaktı. Tuathail'in dediği gibi Klasik jeopolitik şayet bir güç teorisi ise Avrupa bu teorinin hem doğuş hem de uygulama alanıdır. Sömürgeler dönemin şartları içerisinde Avrupalı devletler için iktisadi can damarlarıydı.¹⁹⁷

¹⁹⁴ H. Birsen Hekimoğlu Örs, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, 9. Basım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 325

¹⁹⁵ J. G. Lockhart, The History of Napoleon Buonaparte, 4. Basım, E.P. Dutton&Co, Newyork, 1915, ss. 274

¹⁹⁶ Lockhart, a.g.e., ss. 274

¹⁹⁷ Gearoid O Tuathail, John Agnew, Geopolitics and Discourse Practical Geopolitical Reasoning in American Foreign Policy, Political Geography, Vol. 11, No. 2, March 1992, ss. 190-204

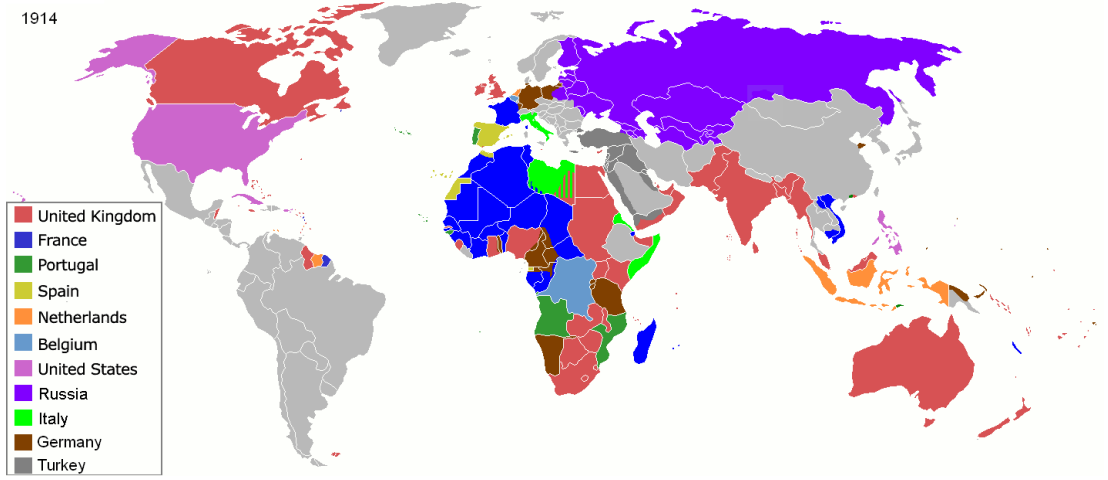
Şekil 5 – Kolonizasyon 1822

Kaynak: <https://brilliantmaps.com/colonialism-history/> (01.06.2020)

Şekil 5’te ki haritadan görülebileceği gibi 1822 yılına gelindiğinde Birleşik Krallık dünyanın dört bir köşesinde kolonilerini genişletiyordu. Fransa, Batı Afrika ve kıta Avrupa’ında söz sahibi oluyordu. İspanya, Portekiz, Hollanda okyanusun her iki yakasında bu yarışta var olmak için çalışmalarına devam ediyordu. Rusya doğal kara sınırlarına ulaşmış ve Avrupa içerisinde söz sahibi bir devlet haline dönüşüyordu. Rusya Avrupa güçler dengesinin önemli dengeleyici unsurlarından biri haline gelirken, Osmanlı İmparatorluğu ise henüz mevcut sınırlarını koruyor ve nispeten durağan bir durum sergiliyordu. 1869 yılında yapımı tamamlanan Süveyş Kanalı Akdeniz ve Kızıldeniz’i dolayısı ile Hint Okyanusu ve Akdeniz’i birbirine bağlıyordu. Dolayısı ile kanalın açılması kolonici devletlerin dikkatlerini Mısır’a çevirmelerine sebep oluyordu. Dolayısı ile Rusya için Türk Boğazları daha da önemli bir hale geliyordu.¹⁹⁸

¹⁹⁸ Bürkan Serbest, Süveyş Kanalı’nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt. 6, Sayı. 4, 2017, ss. 697

Henüz XX. Yüzyıla yeni girilen dönemde, Şekil 5’te görülebileceği gibi Batı Yarıkürenin haricinde sadece Rusya, Osmanlı İmparatorluğu, Etiyopya ve Çin Batı Avrupa’nın deniz aşırı yayılmacı egemenliğinin dışındaydı. Ama bu durum bir bütünlük arz etmiyordu. Genelde bölünmüş kuvvetlerden söz edilebilecek bir Avrupa üstünlüğünden bahsedilebilir. İspanyol hakimiyetinden sonra Fransa’nın yükselişi ve ardından da I. Dünya Savaşına kadar dalgalara hükmeden ve küresel deniz egemenliğini elde eden Büyük Britanya hatırı sayılır bir süre boyunca dünya ekonomisinin ticari lokomotifi ve mali merkezi haline geldi.¹⁹⁹ İngiltere bu üstünlüğüne rağmen dönemin şartları içerisinde, gücünün diğer devletler tarafından kabulüne rağmen küresel bir hegemon değildi. Avrupalı devletler Avrupa jeopolitiğinde koalisyonlara ve ortaklıklara ihtiyaç duyuyor, güçler dengesini gözetiyor ve buna güveniyorlardı.²⁰⁰ Genel anlamda güçler dengesini jeopolitik olarak korumak çalışmanın konusu olan 1936 Montrö Boğazlar Konferansında ve sözleşme metinlerinde de kendini hissettirmektedir.

Şekil 6 – Kolonizasyon 1914

Kaynak: <https://brilliantmaps.com/colonialism-history/> (11.06.2020)

¹⁹⁹ Zbigniew Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası, İnkilap Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 39

²⁰⁰ Kaplan, a.g.e., ss. 47

Kolonizasyon dönemi Dünya haritasındaki ülke sınırlarının değişiminden anlaşılacağı üzere Kıta Avrupa'sının yayılcı gücünün doruğa çıktığı bir dönem olarak ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda Batı'nın yükselişi coğrafi anlamda boşlukların dolması ile yakından ilgilidir.²⁰¹

Yeni coğrafyaların keşfi ve kolonilerden elde edilen ham maddelerin ve diğer ürünlerin Avrupa kıtasına taşınması ve bu vesile ile ticaretin artması, Amerika kıtası ile yeni ticaret yollarının oluşması, beraberinde denizlerdeki jeopolitiği değiştirirken, ek olarak ekonomik ve ideolojik bakış açılarını değiştirmiştir. Liberalizm kelimesinin anamlanması ve kullanıma başlaması her ne kadar XVII. yüzyılın başlarına denk gelse de 1812 yılında İspanya'da kullanılmıştır ve ardından 1830'larda ilk İngiltere'de ilk kez "Whigs" adı ile anılan partililerin kendilerini Liberaller olarak tanımlamaları ile 1840'larda Avrupa'da iyice yaygınlaşmıştır.²⁰²

Liberal bakış açısı ile serbest ticareti destekleyen devlet görüşleri genel olarak ticarete ve özel olarak da denizlerdeki hakimiyet mücadelesi içerisinde ticareti ön plana çıkardı. XVII. yüzyılın ilk yarısında yaşanan İngiliz ve Amerikan Devrimleri nispeten daha geç yaşanan Fransız Devrimi şüphesiz liberal hareketlerdi ve Liberalizm monarşiye meydan okuyordu. Bununla birlikte özgürlük mevcut dönemin ve ilerleyen döneminde fikri olarak önemli bir parçası haline geliyordu.²⁰³ Fikri olarak ortaya çıkan bu gelişmeler ele alınan zaman çerçevesi içerisinde ortaya çıkan diğer gelişmelerle beraber ele alınınca değişim için gereken tüm etmenler bir araya gelmekteydi.

Ticaret ağlarının genişlemesiyle beraber coğrafyanın ve ilerleyen dönem içinde Haritaların öneminin artması da yine kolonileşme faaliyetlerinin yoğun olduğu 1492 ile başlayan ve I. Dünya savaşına kadar olan döneme denk gelmektedir. Daha önce de değinildiği gibi 1766 yılında General Loyd George'un orduları komuta etmek ve coğrafya arasındaki vurguyu yapmasına vesile olan dönemde yine kolonileşme dönemine denk geliyor olması da tesadüf değildir.²⁰⁴

²⁰¹ Kaplan, a.g.e., ss. 46

²⁰² Andrew Heywood, Political Ideologies An Introduction, 2. Edition, Worth Publishers, New York, 1998, ss. 24

²⁰³ Heywood, a.g.e., ss. 25

²⁰⁴ Black, a.g.e., ss.41

Kolonileşme döneminin içerisinde jeopolitiğin 1899 yılında ilk kez Kjellen tarafından kullanılmasında da daha önce değinildiği üzere liberalizmin ortaya çıkışının ve liberalizme karşı ortaya atılan eleştirilerin büyük etkisi vardır. 1891 yılında Ratzell'in "yaşam alanı" teorisi ve ardından 1904 yılına yine aynı dönem içinde ortaya çıkan Mackinder "Tarihin Coğrafi Pivotu" adlı çalışmaları. Harita üzerinde keşiflerin artması ile sınırlarını genişleten devletler için ironik bir şekilde daha da küçülen dünya üzerinde jeopolitiğin öneminin artışı ve buna bağlı olarak devlet politikalarındaki yerini göstermektedir.²⁰⁵

İspanyolların Ümit Burnu ile geleneksel ticaret yollarını baypas etmeleri. Christopher Columbus'un Doğu Asya'ya açılan yeni ticaret yolları keşfetme arayışı ve Amerika Kıtası'nın yükselişi, kolonici Avrupa'nın keşfettiği yerler ile ticari bağlarının daha sıkı bir hale gelmesini sağlıyordu. Bu döneme kadar savaş ve ticaret hiç bu kadar birbirine bağlı bir hale gelmemişti. Napolyon Savaşları savaş stratejileri açısından da yeni zorlukları gözler önüne seriyordu. Bu tarz büyük savaşlar için bir araya getirilen geniş orduları finanse etmek eskisinden daha zor bir hal alıyordu. Orduları donatmak, adamları giydirmek ve beslemek savaş daha maliyetli bir hale getiriyordu. Ayrıca savaş teknolojileri gelişiyor buharlı makinelerin kullanım artıyordu. Bunlara ek olarak savaşmak için daha geniş alanlara ihtiyaç duyuluyordu. Doğal olarak daha geniş alanlarda zararlar ortaya çıkıyor ve bu da savaş sonrasında ayrı bir finansal sorun ortaya çıkarıyordu.²⁰⁶

Şimdiye kadar elde edilen bilgilerden yola çıkarak denilebilir ki, Emperyalizmin gelişmesi, hızlı kolonileşme ve beraberinde gelen rekabetin yol açtığı savaşlar ile jeopolitik ön plana çıkarmaktadır. Ticaret ve Savaş ilişkisi daha birbirine bağlı hale gelirken jeopolitik de önem kazanan stratejik bir yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır. Tüm bu gelişmeler ışığında Çanakkale Boğazı, İstanbul Boğazı, Cebelitarık Boğazı, Panama Kanalı, Süveyş Kanalı, Babülmendep Boğazı, Hürmüz Boğazı gibi kanallar koloni ve sömürgecilik faaliyetleri ve buna bağlı olarak hızla gelişen ticaret ağları için çok önemli bir hale gelmişlerdir. Su yollarının güvenliği ve denizlerde hakimiyet kurma çabaları büyük güçleri karşı karşıya getirmiştir. Buna

²⁰⁵ Benno Teschke, Historical Materialism "Geopolitics", Leiden, Koninklijke Brill NV, 2006, s.327

²⁰⁶ Northrup, a.g.e., ss. 950

bağlı olarak da ticaret yollarının güvenliği konusu önem kazanmıştır. Rusya'nın güçlenmesi Fransa'nın Akdeniz'de üstünlük kurma çabası bu iki devleti karşı karşıya getirirken, Türk Boğazlarının stratejik önemi artmıştır.

1.2. I. Dünya Savaşı Öncesinde Avrupa'da Güç Dengesi ve Türk Boğazları

Avrupa da egemen devletlerin kurduğu sistem büyük ölçüde güç dengesi ilkesine bağlıydı. Wesphalia Sisteminin Napolyon Savaşları ile istikrarını yitirmesinin ardından On Dokuzuncu Yüzyıla hâkim olan olan “*Avrupa Uyumu*” denge politikasının devamı niteliğindeydi. Avrupa devletleri sorunları çözmek için düzenli kongreler toplamaya başladı, bu kongreler ve ortaya çıkan ahenk zaman içerisinde Avrupa Uyumu olarak adlandırılmaya başlandı. Güç dengesi Avrupa açısından istikrar olarak görülüyor olsa da bu sisteme eleştiriler de vardı. Özellikle sistemin temkinli politikaların sürekli hakimiyeti olarak görülmesi ve bunun yanında tarif edilemez bir düzen içerisinde olma durumu da eleştiriler arasındaydı. Amerika Birleşik Devletleri başkanı Woodrow Wilson ise Avrupa liderlerini, halklarının kaygılarına bakmaksızın ülkeleri peynir kalıpları gibi parçalarına ayırmalarını eleştiriyordu.²⁰⁷

Avrupa jeopolitiği söz konusu olduğunda diğer coğrafyalarda meydana gelen ayaklanmalar ve devrimlerin aksine, Avrupa'nın gelişimi ve şekillenmesi ile ilgili konu genelde finansal düzeyde bir hikâyeye indirgenmektedir. Bu basit finansal yaklaşım hatalıdır. Günümüz Avrupa Birliği bir bütün olarak düşünülecek olursa beş yüz milyona yakın nüfusu ile Çin ve Hindistan'dan sonra en kalabalık nüfusa sahiptir. Avrupa Ekonomisi Amerikan ekonomisinden büyük bir ekonomidir. Bunun içindir ki gerek sosyal, ekonomik ve jeopolitik olarak dünya reel politiği açıklanırken gerekse Türk Boğazları ve Montrö Boğazlar sözleşmesi incelenirken Avrupa dinamiklerini değerlendirmek doğru olacaktır.²⁰⁸ Montrö Boğazlar Sözleşmesinin şekillenmesinde ve konferansın ruhunu oluşturan diplomatik ahengin temellerini, başarısı tartışmalı olsa da On Dokuzuncu Yüzyıl Avrupa politikalarında ve Osmanlının bu politikalar karşısındaki tutumunda bulmak mümkündür. Avrupa jeopolitiğini ve dengelerini

²⁰⁷ Nye ve Welch, a.g.e., ss. 106

²⁰⁸ Kaplan, a.g.e., ss. 133

anlamak hem I. Dünya Savaşı dinamiklerini hem de Türk Boğazlarının Avrupa için önemini anlamamızı sağlamakta yardımcı olacaktır.

Avrupa tarihine giriş yapmak için belirlenebilecek iki önemli nokta vardır. Bunlardan ilki antik çağdan başlayan ve Roma İmparatorluğunun yıkılmasıyla birlikte Avrupa'yı merkeziyetsiz bir yapıya dönüştüren kaotik bir dönem olan Orta Çağdır. Orta Çağ antik çağlardan başlayan Roma gelenekleri, Hristiyan inancı, bağımsız Cermen kabilelerinin hareketleri ve dışarıdan gelen barbar istilaları ile şekillenen feodal bir sisteme geçiş ile evrimine devam eden bir dönemi ifade etmektedir.²⁰⁹ Avrupa'da Orta Çağda Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu ve Papalık çatısı altında birleşmiş bir *Respublica Christiana* oluşturulduğu farz edilirdi. Avrupa'nın köklerinde hissedilen bu birlik çatışmalar ortaya çıksa dahi çıkarların ortak olduğu ya da dengelenebildiği dönemlerde her zaman kendini hissettirmiştir.²¹⁰

Avrupa'nın değişimi ve gelişimi elbette uzun bir süreç içerisinde olmuştur. Bu değişimin hız kazandığı ve Avrupa'da siyasi yapının hızla değiştiği 1800'ler "devrimler çağı" inceleme noktasında Avrupa anlatısına başlanabilecek önemli diğer bir dönemdir.²¹¹ Araştırma açısından konu bütünlüğünü kaybetmemek ve Türk Boğazlarına etki eden yakın dönemi anlayabilmek açısından Avrupa'daki güç dengesine 1800'lerden itibaren bakmak daha verimli olacaktır. 1800'lere baktığımız zamanda aslında ittifaklar ve ortak çıkarlar söz konusu olduğunda geçmiş pratiklerin tecrübelerinin bir anda krizlere çözüm bulmak için bir ortak yol olarak ortaya çıktığı gözlemlenebilmektedir. Bu bağlamda Montrö Boğazlar Konferansı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin konferansa çağrı olarak kullandığı dil ve bakış açısı da haklı iddialarını Avrupa ve çevresinde oluşan ortak değerler üzerinden desteklemişlerdir denilebilir.

1800'lü yıllara geçmeden önce özet niteliğinde bir giriş yapmak gerekirse. Avrupa'da XVI. yüzyıldan beri süre gelen çatışma, XVII. yüzyılın ortalarında Avrupa Westphalia Barışı (1648) ile yeni bir döneme girdi. Otuz Yıl Savaşlarını sona erdiren bu barış ile Avrupa'da savaşlar bitmedi ama savaşların şiddeti ve sıklığı azaldı.

²⁰⁹ William A. Pelz, A Peoples History of Modern Europe, Pluto Press, London, 2016, ss. 1

²¹⁰ İnalçık, Osmanlı ve Avrupa ..., ss. 123

²¹¹ Strath, Wagner, a.g.e., ss. 26

Devletler, hükümdarlara verdiği kendi devletlerinin dinini belirleme serbestliği ile Papalık etkisini nispeten kaybediyor ve self determinasyon benimseniyordu. Döneme dair bazı revizyonist görüşler olsa da modern egemen devletin ilk tohumları bu dönem içerisinde Avrupa’da atılıyordu.²¹²

Avrupa kendi içerisinde rekabete dayalı dinamikleri olan bir yapıya sahipti. XVIII. yüzyıl boyunca da karmaşık ittifak ilişkileri arasındaki çekişme ve devletlerarasındaki gizli anlaşmalar devam etmekteydi. Avrupa’da ortaya çıkan yapı hem karada hem de denizde üstünlük mücadelesi veren devletlerin kendi aralarında yarattığı yarı anarşik bir sistemdi. Bu Avrupa’ya hem diplomasi hem de askeri anlamda stratejik bir dinamizm kazandırmıştı. Böyle bir ortamda jeopolitik de bir hayli önem kazanıyordu. Ülkelerin sadece coğrafi konumlarından kaynaklanan ekonomik avantajları değil, bu kadar fazla ittifakın ve tarafın olduğu savaşlarda devletlerin cephesel jeopolitik konumları da bir hayli önemli bir hale geliyordu. Sömürgeler ile genişlettikleri toprakları da bu cephelere dahil olmaktaydı. Buda çatışma olasılığını artırıyor ve dengeleri hızlı değişir bir duruma getiriyordu²¹³ On sekizinci yüzyılın bir diğer ilgi çeken aktörü birçok defa değindiğimiz Rusya’dır. Rusya bu dönemde Avrupa devletler sistemi içerisinde resmen kabul edildiği için Osmanlıya karşı da eli güçlenmiştir.

Mackinder’in dediği gibi Avrupa, Asyalı kavimlerin istilaları ile şekillenmiş ve ardından XX. ve XXI. Yüzyıllarda Asya ve Rusya olan ilişkileri Avrupa’yı şekillendiren dinamiklere önemli ölçüde etki etmiştir. Tarih içerisinde Almanya’nın zapt edilemez öfkesi. Yunan (Greek) krizi Avrupa jeopolitiğine ve güç dengesine zamansız etkilerde bulunmuştur.²¹⁴ On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıldaki değişim de eski Helenistik Yunan uygarlığına romantik ve eleştirel bir bakış açısı ile yaklaşımı beraberinde getirerek Avrupa’ya neo-klasik bir bakış açısı getirmiştir. On dokuzuncu yüzyılda Helenizm özellikle Almanya ve İngiltere ile ilişkilendirilmekteydi. Bu açıdan bakıldığında Avrupa dinamikleri içerisinde günümüzde de bu iki devlet aynı şekilde katalizör olma özelliklerini sürdürmektedir.²¹⁵

²¹² Nye ve Welch, a.g.e., ss.105

²¹³ Kaplan, a.g.e., ss. 145-148

²¹⁴ Kaplan, a.g.e., ss. 136

²¹⁵ Strath, Wagner, a.g.e., ss. 41

On dokuzuncu yüzyılda sosyal ve ekonomik gelişmeler sadece Avrupa içi dengeleri değil aynı zamanda dünya üzerindeki dengeleri de değiştirmekteydi. Kıta Avrupası endüstriyel değişimin kalbi niteliğindeydi. Teknolojik gelişmeler hızlanmıştı. Buhar gücü insan ve hayvan gücünün yerini alıyordu. Ham maddelerin işlenmesinde kullanılan teknoloji geliyordu bu ticaret ağının genişlemesine ve dolayısı ile kendine özgü dengelerin ortaya çıkarmasına da sebep oluyordu.²¹⁶ Özellikle 1840’lardan sonra düzenli bütünleşmiş küresel bir ekonominin ortaya çıkması Amerika kıtasında ortaya çıkan yeni dinamikler ve buna bağlı olarak Avrupa içerisinde İngiltere ve Fransa gibi birçok ekonominin bu küresel sistemin içine çekilmesi küresel dengeleri yeniden belirliyordu.²¹⁷

Tüm bu gelişmelere paralel olarak Fransız Devriminin doğurduğu fikir akımlarından en önemlilerinden biri olan milliyetçilik akımı Avrupa ulusal yapısını şekillendiriyordu. Rumlar, Sırlar, Arnavutlar, Hırvatlar, Romenler gibi kimi milletler bu akımın etkisi ile ayaklanmaya başlamış ve bu ayaklanmalarla birlikte Avrupa siyasi haritası yeniden şekillenmeye başlamıştır. Bu devletlere İngiltere, Fransa, Almanya gibi devletler destek vermişlerdir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu gücünü bu dönemden itibaren yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Bu hareketlilik sanayi atılımını hızlandırmış özellikle İngiltere’den başlayarak sanayi devrimini ateşlemiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi Liberal ekonomik sistem kabul gören sistem olarak oturmuş, Avrupa ticareti hareketlenmiştir.²¹⁸

Avrupa’ da güç dengesi denildiğinde On Dokuzuncu Yüzyılda ilk akla gelen olgu “*Avrupa Ahengi*” ya da “*Avrupa Uyumu*” diye adlandırılan ve 1815 Viyana Kongresi ile başlayan buna binaen “*Kongre Düzeni*” olarak da bilinen sistemdir. Avrupa Uyumu Avusturya, Prusya, Rusya ve Britanya tarafından meydana getirilen ittifaka daha sonra Fransa’nın katılımı ile beş büyük gücün birbirilerini dengeleme çabası olarak özetlenebilir gibi gözükse de aslında ilişkiler daha karmaşıktır. Uyuma dahil olan devletlerin hepsinin yayılmacı devletler olduğu göz önüne alınırsa bu dengenin karmaşık yapısı çok da yadırganacak bir durum olarak görülmemelidir.

²¹⁶ Strath, Wagner, a.g.e., ss. 90

²¹⁷ Kennedy, a.g.e., ss. 185

²¹⁸ Kennedy, a.g.e., ss. 185-190

Diğer yandan bu uyum çabası kendi içerisinde bir istikrar sağlayacak ve geçmiş rekabetlerinde bu devletlerin alışkanlıklarını değiştirecek bir pratik içerisinde de değildir. Bunun sebebi beşliyi oluşturan devletlerin niyetlerinin net olmaması ve yeteneklerinin de belirsiz olmasıdır. İngiltere ve Avusturya'nın Fransa ve Rusya'yı kontrol altında tutma çabasına karşın Fransa'nın önyargıları kırma isteği ön plana çıkarken, Rusya'nın hedeflerinin de yayılmacı olduğu aşikardı.²¹⁹

Yedi yıl içerisinde cereyan eden savaşlar; 1864'te Danimarka – Prusya Savaşı, 1866'da Avusturya – Prusya Savaşı ve 1871'de Fransa – Prusya Savaşlarıdır. Prusya sistematik bir şekilde kendisine rakip olarak gördüğü güçleri yenerek Almanya'yı birleştirme yolunda liderliğini pekiştirmiştir. Buradaki önemli husus Prusya genişlerken ve etkinliğini arttırıp Alman gücünü birleştirirken, kıta Avrupası'nın diğer güçleri alışlageldik şekilde bir koalisyon oluşturup Prusya'ya karşı denge kurmak yerine Avrupa siyasetinin bu nokta da dönüşümüne izin verdiler. Buradaki önemli nokta Prusya genişlerken Avrupa'daki düklükleri yıkıp kendine katarak ilerliyordu ve bu da Avrupa ideolojik düzeninin fikişsel temeli olan 1815 Viyana Antlaşmalarına özünde bir tehdit oluştuyordu²²⁰

O dönemde Avrupa'daki diğer devletlerden, Prusya'nın güç gösterileri karşısında bir dengeleme hareketinin gelmemesi hususunu uluslararası ilişkiler kuramcıları üç önerme ile açıklıyorlardı. Bunlardan ilki diğer devletlerin gücü ile kıyaslandığında o dönemde Prusya bir tehdit değildi. İkincisi dengelemenin kıta Avrupası gibi çok kutuplu bir sistemde güç dengesi politikalarında karşı koalisyon oluşturma'nın güçlüğü ve maliyetidir. Üçüncü önerme ise yerel düzeydeki bir değişken olarak tanımladıkları için dengelemede başarısız oldukları yönündedir. İngiltere açısından bakıldığında güçlü bir Prusya Fransa ve Rusya'yı kontrol edebilirdi. Prusya'nın hedefindeki ülkeler göz önüne alındığında kayda değer bir tehdit ortada yoktu. Mearsheimer'ın deyimiyle büyük güçlerin dengeleme politikası gütmemesinde şaşılacakta bir şey yoktu. 1864 itibari ile riskler çok küçüktü. Hiç şüphe yok ki

²¹⁹ Jenifer Mitzen, *Power in Concert: The Niteenth Century Origins of Global Governance*, University of Chicago Press, 2013, ss. 54

²²⁰ Goddard E. Stacie, *When Right Makes Might: How Prussia Overturned the European Balance of Power*, International Security, The MIT Press, Vol. 33, Issue. 3, 2008-2009 ss. 110

ilerleyen dönemde Almanya'nın birleşmesiyle birlikte bu karadaki hatalar daha çok tartışılır bir hale gelecektir.²²¹

Dengeleme politikası gütmeseler de İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi Avrupalı büyük güçler ve bunun yanında kıta da nüfusu hızla artan Rusya bu gelişmelere şüphe ile bakıyorlardı. Rusya'nın etki alanının içerisinde birleşmiş bir Almanya tabi ki bir tehdit oluşturmaktaydı. Bunun yanında İngiltere için bir açmaz söz konusuydu. İngiltere açısından bakıldığında birleşmiş, liberal bir ekonomiyi benimsemiş Almanya kıta da iyi bir müttefik olabilirdi. Diğer yandan milliyetçi duyguların ağır bastığı tutucu bir ekonomi İngiltere için farklı bir dengeleyici rekabet demekti. Avusturya ve Fransa içinde benzer kaygılar söz konusuydu. Güçlü bir Prusya Alman birliğine liderlikte Avusturya'ya rakip olacaktı. Diğer yandan etnik çatışmaların körüklenmesi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içinde bölünmeyi beraberinde getirebilirdi. Fransa ise sınırında birleşmiş bir güç yerine Alman Konfederasyonu'nun parçalanmış devletlerini tercih ederdi. 1871 yılında Prusya'nın Almanya'yı birleştirmesi ve bu tarihten itibaren geçen yirmi yıl boyunca Almanya'nın Avrupa'nın en büyük ekonomisi haline gelmesi de Avrupa dengesi içerisinde önemli bir değişimdir.²²²

Boğazların Rusya için önemini anlatırken değinildiği gibi Rus Çarlığının On Sekizinci Yüzyıldaki yükselişi ve Avrupa içlerine kadar ilerlemesi en çok Osmanlı İmparatorluğunu ve Polonya'yı etkilemiştir. Rusya'nın asker gücü Avrupa'nın pek çok ordusundan iyiydi, buna rağmen orduyu lojistik olarak desteklemek güçtü. On Dokuzuncu Yüzyılda 1813 ve 1814 Rus orduları Paris'e ilerlerken ekonomik ve lojistik desteği o dönemde müttefik olduğu İngilizlerden alıyordu. Avrupa seyrek de olsa Rusya'yı dengeleyici bir güç olarak kendi içerisinde kullanıyordu.²²³

On Dokuzuncu Yüzyılın önemli olaylarından biri de 1853'te başlayan ve 1856 da sona eren Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasında meydana gelen "Kırım Savaşıdır". 1853 yılına gelindiğinde Rus ordusu Paris'e giren sekiz yüz bin kişilik o ihtişamlı ordu değildi. Her ne kadar Rusya I. Nicholas'ın başa geçmesi ile Avrupa'nın

²²¹ Stacey, a.g.e., ss. 116

²²² Stacey, a.g.e., ss. 117

²²³ Kennedy, a.g.e., ss. 132

jandarması olma rolünde ağırlığını hissettirse de Rus çarının teknolojik gelişmelere karşı olan tutumu orduyu zayıflatmıştı. Buna rağmen on dokuzuncu yüzyılda dimdik ayakta olan iki ordu vardı biri İngilizlerin mutlak deniz hakimiyeti ile desteklenen ordusu diğeri Rusların inanılmaz kara gücünü gösteren ordusuydu. Bu dönemde Rusya'nın nüfus artmış ve buna karşın ekonomik ilerlemede Avrupa ve Kuzey Amerika'nın gerisinde kalmıştı. Bir örnek vermek gerekirse Rusya'nın demir ticareti iki kat artarken, İngiltere'nin gerçekleştirdiği demir ticareti otuz kat artıyordu. Ayrıca Rusya'nın demir yolu ağı 500 milden biraz daha fazlayken, Birleşik Devletlerin demiryolu ağı 8500 mil uzunluğundaydı. Tüm bunlar karşısında büyük nehirler üzerinden Baltık Denizi'nde ve Karadeniz'de yaptığı ticaret artmaktaydı ama bu ticaret daha çok besin maddelerine dayanan bir ticaretti. Rusya için balkan nehir ticareti ve Karadeniz üzerinden Akdeniz'e ulaşmak gün geçtikçe daha önemli bir hale geliyordu.²²⁴

Kırım savaşı Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğunun zayıflığını iyiden iyiye hissettirdiği bir dönemde Karadeniz ve buradan Türk Boğazları üzerinden Akdeniz'e ulaşma planının bir nevi uygulaması olarak değerlendirilebilir. Rusya'nın tahrikleri sonucu 1853 yılının ocak ayında Osmanlı İmparatorluğu Ruslara savaş ilan etti. Rus donanması Sinop Limanındaki Osmanlı Donanmasına saldırdı. Osmanlı İmparatorluğu burada ağır bir yenilgi aldı. Buna istinaden Avrupa dinamikleri harekete geçmişti. Rusya'nın Akdeniz'e açık bilet alması sadece Osmanlı İmparatorluğu için bir tehdit değildi aynı zamanda İngiltere ve Fransa'nın Hint Okyanusu ticaretini de etkileyecek tehlikeli bir gelişmeydi. İngiltere 1838 Ticaret anlaşması ile Osmanlı İmparatorluğundan ticari imtiyazlar almıştı. O dönemden itibaren İngiltere Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğü ile ilgili konularda Osmanlıyı destekleme kararı aldı. ²²⁵ Bu sebepten dolayı İngiltere hızlı bir şekilde donanmasını Çanakkale boğazı açıklarına getirdi. Fransa ise karadan özellikle Danube ırmağındaki Türk savunmasına destek olmak için cephe gerisine asker gönderiyor ve bu sayede Rus birliklerinin ilerlemesini durduruyordu.²²⁶

²²⁴ Kennedy, a.g.e., ss. 218

²²⁵ İnalçık, Osmanlı ve Avrupa ..., ss. 130

²²⁶ David R. Jones, The Crimean War: Then and Now, Frontline Books, Yorkshire, 2017, ss. 15

Kırım Savaşı Sivastopol'ün düşmesi ve Avrupa'da özellikle Fransa'nın prestijini arttırması ile son buluyordu. Bunun yanında Osmanlı İmparatorluğu Avrupa Uyumuna dahil oluyordu. İngiltere ve Fransa Avrupa'da Rus baskısını kırmak ve Balkanlardaki statüyü koruyabilmek adına Osmanlı İmparatorluğunu Avrupa güç dengesinin içerisine katıyordu. 1856 Paris Antlaşması bunu belgeleyen anlaşma olmuştur.²²⁷ Türk Boğazları Avrupalı devletler için ne birbirlerine ne de başka bir devlete bırakılamazdı. Başka bir deyişle Türk Boğazları Avrupa'nın hassas terazisinde önemli bir ağırlık teşkil etmekteydi. Kırım Savaşının Avrupa açısından bir diğer sonucu savaşın Avrupa ekonomisini ağır etkilemesi ve bu durumdan özellikle kamuoyunun rahatsız olmasıydı.²²⁸

Sözü edilen şartlar içerisinde 1815 ve 1870 yılları arasında Avrupa güç dengesi ve düzeni nispeten sabit durumdaydı. Çok önemli güç değişimleri olmuyordu. Bu dönem Uluslararası İlişkiler Literatürü açısından yapısal olarak “Gevşek Çok Kutupluluk” olarak adlandırılan bir dönemdi. Anlaşmazlıklar Avrupa ahengi içerisinde bir şekilde çözüme kavuşturuluyordu. Bu durağanlığa rağmen, Prusya'nın güçler dengesini bozması sadece yedi yılını aldı. Ardından 1907 ve 1914 yılları arasında Almanya'nın yükselişiyle Avrupa'da ittifakların oluşturduğu iki kutuplu bir sistem ortaya çıktı. 1867 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun kurulması, 1871 yılında Almanya Başbakanı Otto von Bismarck Alman İmparatorluğunu kurması ve I. Wilhelm'in taç giymesiyle birlikte Avrupa'da dengeler değişiyordu. Almanya ve Fransa arasındaki Alsace-Lorraine gibi bölgesel anlaşmazlıklar ilerleyen dönemde milliyetçi öfkeleri besler oldu.²²⁹

Avrupa Uyum, Kırım Savaşı, Alman Birliği On dokuzuncu yüzyılda küresel ekonominin kalbi olan Avrupa kıtasını etkileyen aynı zamanda siyasal olarak da geleceğine yön veren olaylardır denilebilir. Bununla birlikte özellikle ileride daha detaylı bir şekilde inceleneceği üzere Osmanlı İmparatorluğunun bu hızlı ekonomik ve teknolojik gelişmelere ayak uyduramaması ve aynı zamanda Fransız ihtilalinin doğurduğu ideolojik hareketlerden etkilenmesi. Hassas dengeler üzerinde ilerleyen

²²⁷ İnalcık, Osmanlı ve Avrupa ..., ss. 131

²²⁸ Kennedy, a.g.e., s. 223

²²⁹ Nye ve Welch, a.g.e., ss. 114

Avrupa Uyumunda önemli bir kilit olan Türk Boğazlarının konusunun da önemini arttırmıştır. Yirmi birinci yüzyılın başında patlak veren I. Dünya Savaşı ve Osmanlı İmparatorluğunun Savaşa dahil olması Boğazlar konusunda kritik bir dönemde kapılarını açmıştır. XX. yüzyıla girildiğinde artık kapıdaki savaşın ayak sesleri yavaş yavaş hissediliyordu ve Türk Boğazları Avrupa dengeleri için önemini koruyordu.

1.3. Balkanların, Türk Boğazlarının Jeopolitiğine Etkisi

Avrupa'nın özellikle Fransız İhtilali sonrası yayılan milliyetçi ve etnik hareketler sonrasında bu akımlardan en çok etkilenen bölgelerinden biri de Balkanlardır. Balkanları dini ve etnik açıdan çeşitli toplulukların bir arada bulunduğu bir coğrafya olarak dikkat çekmektedir. Balkanlar dini açıdan Ortodoks Hristiyanlar, Katolikleri ve Müslümanları barındırır. Türk Hakimiyetindeyken ticaret hayatında Yahudilerinde etkili olduğu gözlemlenmektedir. Diğer yanda etnik olarak Yunanlılar, Bulgarlar, Türkler, Sırlar, Arnavutlar, Gagavuzları barındıran bir coğrafyadır.²³⁰

Balkan coğrafyası Avrupa'nın alışlagelmiş coğrafyasından biraz daha farklıdır. Sarp dağları ve nehir ağları dikkat çekicidir. Balkan kelimesinin anlamı da sarp ve ormanlarla kaplı dağ silsilesidir. Bölgeye Balkanlar denilmesinin sebebi de bu coğrafi özellikleridir. Öyle ki dağlar erişimde zorluk teşkil ederken, nehirler ulaşımı kolaylaştırıcı bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda sarp ve nispeten kapalı yapısı Balkanlar içinde ayrı bölgelerde farklı etnik grupların yaşamasına ve genişlemesine fırsat vermiştir.²³¹ Diğer yandan Tuna boyunca Kuzey Karadeniz'den Macaristan'a kadar coğrafi bir engel yoktur. Balkanların diğer bir özelliği onu Anadolu'dan ayıran ve geçiş için doğal bir engel teşkil eden Çanakkale ve İstanbul Boğazlarıdır. Bu bağlamda Balkanlar asırlar boyunca sadece Avrupa için değil aynı zamanda Avrupa içerisine nüfus etmek isteyen Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya içinde stratejik bir öneme sahiptir. Diğer yandan Balkanlar Karadeniz ve Ege Denizi dolayısı ile Akdeniz hakimiyeti açısından da Avrupalı devletler için önem taşımaktadır.²³²

²³⁰ Maria Couroucli, Tchavdar Marinov, *Balkans Heritages: Negotiating History and Culture*, Taylor&Francis, New York, 2015, ss. 23

²³¹ Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları 1*, Seçil Ofset, İstanbul, 2013, ss.3

²³² Cem M. Oğultürk, *Türkiye'nin Balkanlara Jeopolitik Yaklaşımı, Jeopolitik Düşüncenin Doğuşu ve Gelişimi*, Oğultürk M., Şahin G. (Eds), *Jeopolitik Düşünce Büyük Güçler ve Türkiye*, 1. Basım, Yeditepe, İstanbul, 2020, ss. 292

Balkanlar denince ilk akla gelen stratejik coğrafi oluşumlardan biri belki en önemlisi Tuna Nehridir. Tuna Nehri, Karadeniz'i Balkanlar üzerinden Avrupa'nın merkezine bağlayan bir su kanalı görevi yapmaktadır. Aynı zaman da Avrupa içerisinde seyre en uygun nehirdir. Bu yüzden Tuna üzerindeki Nehir ticareti gelişmiştir. Tuna Nehri Balkanlar'ı Karedeniz ve Avrupa'ya bağlayan can damarıdır. Tuna Nehri yüzyıllar boyunca Slavlar, Macarlar ve Hunlar tarafından geçiş yolu olarak kullanılmıştır.²³³ Bu ifade ileride incelenecek olan Montrö tutanaklarında ilgili devletler tarafında dile getirilmiş ve kayıtlara da geçmiştir.

Balkan yarım adasının tarihini özetlemek gerekirse, Balkan yarımadasındaki ilk büyük uygarlık Ege adalarından Girit'te doğan milattan önce 3400 ve 1100 yılları arasında Balkanlarda ağırlıklı olarak egemen olan Yunan-Helen uygarlığıdır. Balkan yarımadasının Anadolu ve Mısır' yakın olması Yunanlıların deniz yolu ile Anadolu ve Mısır uygarlıklarıyla etkileşimi ve bu uygarlıkların kültürlerinin Balkanlara ulaşmasında ardından da burada diğer kültürlerle kaynaşmasında etkili olmuştur. Yunanlılardan sonra Balkanlarda hüküm süren diğer bir uygarlıkta Makedon uygarlığıdır. Milattan önce 300'lü yıllarda hüküm süren bu imparatorluk Vardar ovası civarında doğmuş Trakyalılar ve Yunanlılar arasındaki bölgede gelişmişlerdir. En büyük kralları Büyük İskender ile en geniş sınırlarına ulaşmışlar ve Büyük İskender'in ölümü ile imparatorluk kısa süre sonra Romalılar tarafından istila edilmiştir. Roma bir bakıma Balkanları birlik altında toplayan ilk İmparatorluktur.²³⁴ Balkanların gelişimi Bizans İmparatorluğu ve sonrasında Orta Çağda kurulan Bulgar krallığı gibi krallıklarla devam etmiştir.

Yakın dönemde Balkanlara şeklini verecek ve gelecekte Balkanları en çok etkileyecek olay Türklerin Rumeli'ne geçişidir. Bu olay bir bakıma tarihi bir dönüm noktasıdır denilebilir. İoannis Kantakuzenos'un 1346'da Bizans tahtında hak iddia etmesi Osmanlılar için büyük bir fırsat yarattı. Orhan Gazi bir miktar adamını Kantakuzenos'a destek vermek için Süleyman Paşa komutasında Avrupa'ya geçirdi ve bu şekilde Osmanlı İmparatorluğu boğazlar üzerinden Avrupa'nın girişi olan Balkanlara adım attılar. Osmanlılar 1352 yılında Çimpe Kalesi'ni alarak kısa sürede

²³³ L. S. Stavrianos, The Balkans since 1453, New York University Press, New York, 2002, ss. 4

²³⁴ Stavrianos, a.g.e., ss. 20

Gelibolu’da hakimiyet kurmuşlardır. Bu jeopolitik hamle Osmanlı için beş yüz yıl boyunca hüküm süreceği Balkanlara hâkim olmanın da önünü açmıştır.²³⁵

I. Muradın ilk sarayı Edirne’de yaptırması, ateşli silahları balkanlarda tanınması gibi gelişmeler göz önüne alınacak olursa Osmanlı İmparatorluğu bazı tarihçilere göre Balkanlar’da kurulmuş denilebilir.²³⁶ Balkanlardaki Osmanlı fetihlerinin yolunuysa daha önce ifade edildiği gibi Balkanların coğrafi koşulları belirlemiştir. Osmanlılar, Romalılar tarafından yapılan Egnatia Yolunu²³⁷ (Via Egnatia) takip ederek egemenlik bölgelerini genişletmişler ve fetihlerine devam etmişlerdir. 1387’de liman kenti olan Selanik’in alınmasıyla da Teselya’ya giden yol açılmıştır. İlk döneminde Osmanlıların karşısına balkanlarda önemli bir güç çıkmamıştır. Osmanlı Balkanlarda Sırbistan, Bulgaristan ve Bosna ile mücadele etti. 1453 yılında İstanbul fethedildiğinde Boğazların hakimiyeti tamamen Osmanlılara geçmişti.²³⁸ Bu gelişmeler Avrupa’da Osmanlıları Macarlar ve Venediklilerle karşı karşıya getiriyordu. Osmanlı izlediği istikrarlı, hoşgörülü ve adil Balkan politikaları ile “Pax-Ottomana’yı” gücünü iyiden iyiye kaybetmeye başladığı XIX. yüzyıla kadar korumayı başarmıştır.²³⁹

Balkanlarda istikrar nasıl Osmanlı İmparatorluğunun egemenliği altında sağlandıysa yine aynı şekilde Osmanlı İmparatorluğunun güç kaybetmesi ile bozulmuştur. Osmanlı İmparatorluğunda askeri başarısızlıkların ve ağırlıklı olarak Fransız İhtilalinin de etkisi başlayan sonrasında Napoleon’un “Liberte, Egalite, Fraternite” sloganının devrimci etkisi ile ulusların doğal hakları olduğu ve devletin ulusların bu doğal haklarından meşruluk kazandığı anlayışı yaygınlaşmıştır. Balkanlarda çözülmenin köklerini halkı tebaa olmaktan ulus bilincine eviren bu anlayış içerisinde bulmak mümkündür.²⁴⁰ Bu anlayışın yanında Rusya’nın bölgede etkisi arttırmak amacıyla dil ve kültür hareketi olarak başlayan “Panslavizm” hareketi de Balkanlardaki Slav halklarını harekete geçirmiş ve Osmanlı hakimiyetinin Balkanlardaki çözülmesini hızlandırmıştır.²⁴¹

²³⁵ İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, ss. 23

²³⁶ İnalcık, Tarihe Düşülen Notlar Cilt 1, ss. 128

²³⁷ Egnatia Yolu Arnavutluğun Dıraç Kasabasından başlayan, Makedonya, Yunanistan ve Türkiye’ye uzanan Romalılar tarafından MÖ 2. Yüzyılda yapılmış bir ticaret yoludur.

²³⁸ İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, ss. 26

²³⁹ Oğultürk, Türkiye’nin Balkanlara Jeopolitik Yaklaşımı ..., ss. 300

²⁴⁰ Levent Ürer, Woodrow Wilson’un “İdeal” Dünya Tasarımının, Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluş Felsefesine Etkileri, İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No. 28, Mart 2003, ss. 1-22

²⁴¹ Mehmet Ali Karaman, Balkan Çözülmesi ve Osmanlı Cephesinden Balkan Devletleri Algısı, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 13/1, Yaz 2018, ss. 219-235

Bu çözümler beraberinde Avrupa kıtasındaki diğer devletler içinde kritik bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bölgesel olarak, Balkanların jeopolitik önemini özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı patlak verdiğinde İngiltere'nin Rusya'ya verdiği nota ortaya koymaktadır. Notanın özellikle iki husus ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki İstanbul'un şimdiki sahibinden yani Osmanlıdan başkasının eline geçmesine kayıtsız kalınmayacağıdır. İkinci husus ise İstanbul ve Çanakkale boğazlarının mevcut rejiminin hiçbir şekilde değiştirilemeyeceğidir. İngiltere'nin öngörü niteliğinde ortaya koyduğu iki husus şunu ifade etmektedir. Balkanlara egemen olabilecek Rusya gibi büyük bir devlet Osmanlı İmparatorluğunun mevcut durumu içerisinde İstanbul'u ele geçirebilir akabinde İstanbul ve Çanakkale boğazlarını kontrolü altına alabilirdi. Dolayısı ile Balkan jeopolitiği dolaylıda olsa Süveyş Kanalı üzerinden Hindistan Ticaretini etkileyebilecekken diğer taraftan da Basra körfezini ve buradaki dengeleri de etkileyebilecek öneme sahipti.²⁴²

Rus-Osmanlı savaşını sonlandıran 3 Mart 1878 yılında imzalanan Ayastefanos (İstanbul-Yeşilköy) anlaşmasının hemen akabinde 1878 de toplanan Berlin kongresi Avrupalı Devletlerden özellikle İngiltere ve Avusturya-Macaristan'ın Balkanların değişmekte olan sınırları, Boğazlar, İstanbul ve Osmanlı'nın toprak bütünlüğü üzerindeki endişeleri içerisinde toplanmıştır. Rusya ile İngiltere imzalanan 3 memorandumla stratejik olarak önemli olan Bulgaristan sorununu, Boğazların statükosunu ve Doğu Anadolu'nun toprak bütünlüğünü netleştirip. Rusya'nın Ayastefanos anlaşması ile kazandığı birçok avantajı ortadan kaldırıyordu. İngiltere ile bir savaş göze alamayan Rusya memorandum maddelerini kabul etmek durumda kalmıştır.²⁴³ İngiltere'nin bir kez daha memorandum yolu ile müdahalesi Balkanların boğazlar üzerindeki stratejik önemini göstermektedir.

Rusya, Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğunun Balkanlar üzerinde çekişmesi içerisinde Osmanlı'nın Balkan hakimiyetini yitirmesi, Berlin Kongresi Rusya'nın Panslavizm politikalarının önünü kapatsa da Osmanlı-Rus Savaşı ve takip eden dönemde I. ve II. Balkan harpleri Balkanlarda yeni devletlerin kurulmasının ve

²⁴² Quintin Barry, War in the East: A Military History of the Russo-Turkish War 1877-78, Helion & Company Limited, West Midlands, 2012, ss. 288-298

²⁴³ Bülent Şener, Türk Boğazları'nın Geçiş Rejiminin Tarihi Gelişimi ve Hukuki Statüsü, Tarih Okulu Dergisi, Mart 2014, ss. 467-493

balkanların yeniden şekillenmesinin önünü de açtı. Karadağ, Sırbistan ve Romanya bağımsız devletler halini almıştı. Büyük Bulgar Prenslığı kurulmuştu. Diğer yandan balkanlardaki bu değişimin Avrupa için ileride daha büyük sorunlar doğurması kaçınılmazdı.²⁴⁴

Rus – Osmanlı Savaşı ile I. Balkan harbi arasındaki dönemde meydana gelen gelişmelerin sonucunda devletler jeopolitik olarak adeta Osmanlı İmparatorluğunu ve Türk Boğazlarını çevreliyordu. İngiltere Akdeniz’deki nüfusun arttırmak için Kıbrıs’a yerleşmeyi başarmıştı. Osmanlı Devleti yine savaş yapmadan Balkanlarda Bosna Hersek’i kaybetmişti. 1878 yılından sonra Makedonya (Rumeli) odaklı dönen Balkan diplomasisi Osmanlıyı Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan ile sürekli karşı karşıya getiriyordu. Makedonya Orta Avrupa’yı Akdeniz’e bağlayan Morava ve Vardar gibi iki büyük nehir vadisine ev sahipliği yaptığı için jeopolitik ve stratejik olarak önemliydi. Balkanlarda diplomasi bu açıdan genel olarak Makedonya üzerinden de dönüyordu.²⁴⁵

Balkan Harpleri (1912-1913) patlak vermeden önceki durumu kısaca özetlemek gerekirse. Fransız İhtilalinin doğurduğu milliyetçilik rüzgârı Balkanları da etkisi altına almıştı. Bulgaristan’ın bağımsızlığın ilan etmesi, Yunanistan’ın Girit’i ilhak çabaları. Avusturya’nın Bosna-Hersek’i ilhak etmesi bunun yanında Arnavutların bağımsızlık isteklerinin artması Balkanlarda bir dizi krizi beraberinde getirmiştir. Rusya’nın Balkan politikaları karşısında, İngiltere’nin Boğazlar ve İstanbul hassasiyeti bölgede diplomasi ve çatışmayı iç içe geçirmiştir. 1912 ye gelindiğinde Balkanlarda Yunanistan, Bulgaristan, Karadağ ve Sırbistan tarafından birbirine bağlı bir dizi anlaşma ile kurulan Balkan Birliği ya da diğer adı ile Balkan Ligi dikkat çekiyordu. Fransa, İngiltere ve Rusya Balkanlardaki gelişmeleri yakından takip ederken, aslında kendi aralarında tam da bir birlik yoktu diğer yandan Almanya ve Osmanlı İmparatorluğunun yaklaşması bu devletleri rahatsız ediyordu.²⁴⁶

²⁴⁴ Edit Bregu, The Causes of the Balkan Wars 1912-1913 and their Impact on the International Relations on the Eve of the First World War, Mediterranean Journal of Social Sciences, October 2013, ss. 117

²⁴⁵ Bregu, a.g.e., ss. 118

²⁴⁶ Richard. C. Hall, The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War, Routledge, London and New York, 2000, ss. 26

I. Balkan harbinde Osmanlı İmparatorluğunun Bulgaristan karşısında geri çekilmesi ve Bulgar Ordusunun Çatalca'ya kadar gelmesi. Tüm Avrupa'da ve Rusya'da endişe yarattı. Bulgar kuvvetlerinin İstanbul'a girmesi içten bile değildi. Diğer tarafta Yunanistan Selanik'i alıyor ve Makedonya'ya giriyordu. Diğer yandan da adaları ele geçiriyordu. Özellikle Bozcaada demek Çanakkale girişini tamamen kontrol altına almak demektir. Yani hem İstanbul Boğazı hem de Çanakkale Boğazı iki farklı devlet tarafından tehdit edilmekte ve neredeyse el değiştirmek üzereydi. Rusya bu durum karşısında önce İngiltere ve Fransa'ya başvurursa da İngiltere ve Fransa endişelerine rağmen doğrudan müdahale konusunda çekimserdiler buna karşılık Rusya'ya hareket serbestliği tanımışlardı. Ama kimsenin fiili müdahalesine gerek kalmadan Osmanlı İmparatorluğu ile Bulgarların masaya oturması bir nebze herkesi rahatlatmıştı.²⁴⁷

Birinci savaştan sonra Balkanlardaki durum daha karmaşık bir hale geldi. Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan Osmanlıdan geriye kalan boşluğu doldurmak için birbirleri ile çekişmeye başladılar. Özellikle Makedonya ve Arnavutluk toprakları üzerindeki anlaşmazlık bölgedeki gerginliği ve çatışma ortamını artırıyordu. Savaşın patlak vermesi Bulgar ordularının 1913 yılında 29 Haziran'ı 30 Haziran'a bağlayan gecede Makedonya da Varda Nehrinde toplanmış Yunan ve Sırp kuvvetlerine karşı taarruza geçmesi ile olmuştur. Bulgarların başarısız olması ve geri çekilmesi Yunanistan'ın Kavala'yı alması, Sırbistan'ın başarılı olması ve büyük Sırbistan hayalleri Avusturya, Rusya, İngiltere ve Fransa gibi devletleri harekete geçirdi. Kavala, Selanik ve Çanakkale boğazının ortasında duruyordu, stratejik bir doğal limandı. Boğazlar açısından stratejikti. Yunanistan'ın İstanbul'a yaklaşması için bir fırsattı.²⁴⁸

Bunun yanında Bulgarların geri çekilmesiyle Osmanlı İmparatorluğu Edirne'yi tekrar geri alıyordu. İngiltere ve Fransa ilk etapta itiraz etse de daha sonra ses çıkarmadılar. Ayrıca Rusya içinde Bulgarların İstanbul ve Boğazlardan uzaklaşması kendi çıkarlarına hizmet eden bir hareketti. Balkan Savaşları Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan gibi bölgesel güçlerin iç çatışmalarının ön plana çıktığı bunun yanında

²⁴⁷ Hall, a.g.e., ss. 17

²⁴⁸ Nye, Welch, a.g.e., ss. 131

Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya gibi Avrupalı güçlerin İstanbul ve Boğazlar konusundaki endişeleri ve amaçları doğrultusunda politikalar izlediği savaşlardır. Bu bağlamda Balkan Savaşları Avrupa'daki güç dengeleri içinde tehditti. İngiltere, Fransa ve Almanya gibi Avrupalı başat güçlerin Balkanlarda denge politikası izlemesi, Rusya'nın Avrupa ve Boğazlara Balkanlar üzerinden etki etme çabası. Avusturya'nın Büyük Sırbistan endişesi, Osmanlı'nın 12 adaları kaybetmesi gibi Ege ve Akdeniz'de dengeleri etkileyecek birçok olay Balkanlar üzerinden cereyan etmekteydi.²⁴⁹

Bu açıdan bakıldığında bazı tarihçiler Birinci Dünya Savaşı'nın aslında üçüncü Balkan Savaşı olduğun öne sürerler. Balkanlardaki sınırların değişmesi, Rusya gibi yeni oyuncuların Avrupa jeopolitiğine müdahalesi ve bununla birlikte güç dengelerinin de değişmesi ile ortaya çıkan çatışmaların tırmanması göz önüne alındığında ifade kendini doğrular niteliktedir. Balkanlar Avrupalı devletlerin Türk Boğazları ile ilgili politikalarının önemli bir parçasıydı ve Balkanlardaki bu değişimler Avrupa için sancılı bir sürecin başlangıcıydı.²⁵⁰

2. I. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE BOĞAZLAR MESELESİ VE ÖNEMLİ ANLAŞMALAR

Coğrafi bir alanın ülkeler arasında sorun teşkil etmesi için hiç şüphe yok ki jeopolitik ve stratejik olarak önemli bir coğrafi konumda olması ilk şarttır. Bunun yanında bu coğrafi bölgenin sorun teşkil etmesi için üzerinde egemen olan devletin daha önce de vurgulandığı gibi egemenlik vasfını yerine getiremiyor olması gerekmektedir. İşte tamda bu nokta da İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazlarının, bu boğazların hinterlandının Avrupalı Devletleri, Rusya'yı buna müteakiben de küresel çapta Çin, Japonya, Hindistan gibi ülkeleri etkilemesinin sebebi önemle vurguladığımız jeopolitik konum ve egemenlik sorunudur.

İstanbul ve Çanakkale boğazlarının uluslararası bir sorun olarak ortaya çıkması tabi ki bir anda olmamıştır. Karadeniz'in 1477 yılından 1774 yılına kadar geçen sürede Osmanlı İmparatorluğu kontrolünde olmasının en önemli sebebi tüm kıyıların Osmanlı

²⁴⁹ Nye, Welch, a.g.e., ss. 132

²⁵⁰ Burak Samih Gülboy, Bandwagoning vs Chain Ganging: The Failure of Great Power Diplomacy in the Balkans before the First World War, International Journal of Turcologia, Vol. IX No: 17, ss. 7

himayesinde olması ve bunun yanında Osmanlı deniz ve kara gücünün dönemi içerisinde diğer devletlerden çok üstün olmasıydı. Kırımın elden çıkmasıyla birlikte Çarlık Rusya'sı artık Karadeniz'e inmiş bulunmaktaydı. Bu gelişmelere rağmen Karadeniz ve Türk Boğazları bir süre daha Osmanlı İmparatorluğunun kapalılık ilkesi ile yönetildi. Rusya'nın güçlenmesi ve Karadeniz kıyılarında nüfusunu arttırmasıyla Osmanlı İmparatorluğu Karadeniz'de artık mutlak tek güç değildi ayrıca gün geçtikçe İstanbul ve Çanakkale'de Rus baskısını hissetmekteydi.

İstanbul ve Çanakkale Boğazları uzun süre yabancı devletlere kapalı kalsa da Osmanlı İmparatorluğu güç kaybettikçe ve dış politikada daha çok destek arayışına girdikçe küçük kapitülasyonlar ile başlayan süreç bir süre sonra Boğazlar Meselesine dönüşecek ve 1936 yılında gerçekleşecek Montrö Boğazlar Konferansına kadar bölgesel ve uluslararası tartışma ve çatışmaların merkezinde olacaktır.

2.1. Boğazlar Meselesine Genel Bakış

İstanbul ve Çanakkale Boğazları tarihin her döneminde jeopolitik olarak gerek boğazlara hâkim devlet gerekse komşu devletler için önemliydi. Bu bağlamda 1300 yılından beri boğazlarda egemenlik konusu tarihin önemli konularından biri olmayı sürdürmektedir. Boğazlar özellikle İstanbul'un güvenliği için hayati bir önem taşımaktaydı. Diğer yandan boğazlardan serbest geçiş konusu da Karadeniz ve Ege'de bulunan devletler için önem teşkil ediyordu.²⁵¹ İmparatorlukların büyümesi denizcilik faaliyetlerinin gelişmesi ve beraberinde teknolojinin de gelişmesi ile Türk Boğazları sadece komşu ülkeler için değil aynı zamanda Karadeniz'in kuzeyindeki kıyıdaş ülkeler ve Avrupa içinde çok önemli bir hale geldi. Karadeniz bu dönemde de tıpkı geçmişte olduğu gibi bölge açısından ekonomik olarak da önemli bir alanı ifade etmekteydi. Öncelikle zengin bir kaynak alanıydı. Havyar ve kurutulmuş balık ticareti önemliydi. Bunun yanında özellikle Osmanlı donanması için önemli bir kereste kaynağıydı. Kafkaslardan elde edilen demir, buğday, yün ve et yine Osmanlı ve özellikle İstanbul için önemli bir gelir ve besin kaynağıydı.²⁵²

²⁵¹ İnalcık, Çanakkale Boğazı: Özet ve Kronoloji, ss. 65

²⁵² Fernand Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul, 1990, ss. 59

Karadeniz'in kuzeyinde gittikçe güçlenen Rusya ve klasik bir değişle Rusya'nın sıcak denizlere açılma isteği, Osmanlı İmparatorluğunun güç kaybetmeye başlaması ile birleşince. Boğazlar bir sorun haline gelmeye başlayacaktı. Halil İnalçık'ın belirttiği gibi "İstanbul'u alan ve Boğazları kontrol eden devletin güçlü bir devlet olması gerekmektedir." Bu önemli bir noktadır, zira boğazlara ve İstanbul'a hâkim devlet otoritesini kaybederse tarihte görüldüğü gibi bölgesel anlaşmazlıklar ve istikrar sorunları yaşanmaktadır. Yine buradan yola çıkarak şunu söylemek gerekir tek başına boğazlara hâkim olmak ne İstanbul'un ne Türk Boğazlarının güvenliğini ne de seyir güvenliğini sağlamaya yetecek bir durum değildir. Nitekim Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un ele geçirdikten sonra hızlı bir şekilde özellikle Çanakkale Boğazının girişine yakın olan adalarının fethini planlaması boğazların güvenliğinin aslında ne kadar kapsamlı ve jeopolitik bir konu olduğunu da göstermektedir.²⁵³

Tarihi süreç içerisinde 1455 yılında Boğdan'ın ve 1475 yılında da Kırım Hanlığının Osmanlı himayesine girmesiyle Karadeniz bir Türk gölü haline gelmiş ve 1624 yılına kadar bu özelliğini korumayı başarmıştır. Bu yıllar arasında doğal olarak Boğazlarda tam bir Osmanlı hakimiyeti kurulmuştur. 1624 yılından itibaren Rusların etkisi ile Kazakların şaykaları ile boğaza girişi ve ardından Sarıyer, Tarabya ve Yeniköy'ü yağmalamalarıyla İstanbul'da güvenlik endişesi yeniden baş göstermiştir. Bu hareketler Rusya'nın Karadeniz'e inişi için öncü hareketler olarak örneklendirilebilir. 1683 ve 1699 yıllarında Osmanlı'nın Viyana'dan geri çekilmesi ile Boğazlar Sorunu ilk emarelerini gösterir gibiydi. Avusturya İmparatorluğu Rumilini ele geçirmiş ve İstanbul için planlara başlamış. Venedik ise iki yüz elli yıl evvel terk etmek zorunda kaldığı Mora Yarımadasını almış yeniden boğazları tehdit eden bir pozisyona gelmişti.²⁵⁴ Fransa'nın tüm bunlar olurken İstanbul'u rakiplerine bırakmama isteği ve bu doğrultuda hareket geçmesi Osmanlı'nın güç kaybetmesi karşısında boğazlar sorununun doğum emareleriydi.

Karadeniz'e giriş sadece Rusya için değil İngiltere, Fransa ve Hollanda gibi uluslararası denizlerde askeri olarak söz sahibi ve aynı zamanda ticari olarak da güçlü

²⁵³ Halil İnalçık, "Fatih, Boğazların Tahkimi, Karadeniz Bir Osmanlı Gölü", Demir M. (Eds), Çanakkale Savaşları Tarihi, Değişim Yayınları, İstanbul, 2008, ss.45-52

²⁵⁴ İnalçık, "Fatih, Boğazların Tahkimi, Karadeniz Bir Osmanlı Gölü", ss., 45-52

devletler içinde önem arz ediyordu. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğunun 1536 yılında Fransızlara, 1579 yılında İngilizlere ve 1612 yılında da Hollandalılara verdiği ticari kapitülasyonlar dikkat çekicidir. Bu kapitülasyonlarla birlikte sözü edilen devletlerin ticaret gemilerinin Osmanlı limanlarına gelip ticaret yapmasının önü açılırken. Karadeniz'e diğer devletlerin gemileri girmiş oluyordu. Ama Osmanlı egemenliğine ve boğazların kapalılığı ilkesine bir zarar vermiyordu.²⁵⁵

Osmanlı İmparatorluğu önemli ticaret yollarını elinde bulunduruyordu. Boğazların sağladığı avantajla Ege ve Akdeniz hakimiyetini elinde tutan Osmanlı İmparatorluğu için sorun coğrafi keşiflerle birlikte yeni ticaret yollarının ortaya çıkması ile başlıyordu. Doğal sınırlarına ulaşması, gümrük gelirlerinin azalmasıyla birlikte ekonomisi bozulmaya başlamıştı diğer yandan bozulan ekonomi ile büyük bir ekonomik güç gerektiren ordudaki düzende bozuluyordu. Osmanlı İmparatorluğu bu gelişmelerle birlikte önce duraklama sonda da gerileme dönemine girmekteydi. Diğer tarafta İngiltere, İspanya, Hollanda, Fransa gibi Avrupalı devletler yeni ticaret yolları ve coğrafi keşiflerle beraber zenginleşiyorlardı. Osmanlı İmparatorluğunun güç kaybetmesi ve Avrupalı paydaşlarının güç kazansı dengeyi bozuyor, Avrupa'da Osmanlı ilerlemesine karşı kurulan ittifaklara cesaret veriyor ve güçlendiriyordu.

Bu dönemin Boğazlar ve Karadeniz için dönüm noktalarından bir 1676 ve 1681 yılları arasında yapılan Osmanlı-Rus Savaşıdır. Rusya Avusturya, Venedik, Malta ve Lehistan ile bir ittifak kurmuştu. 1683 yılında II. Viyana Kuşatmasıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu birçok cephede savaş verirken Ruslar bundan faydalanarak Osmanlıya savaş açtılar. Savaşı Rusların kazanmasıyla birlikte 13 Haziran 1700 de İmzalanan İstanbul Anlaşması ile Azak Kalesi Ruslara teslim edildi. Rusya ilk defa Karadeniz kıyısına inmiş oldu ve ilk gemisini yüzdürme fırsatı buldu.²⁵⁶ Daha sonra 1711 yılında Prut Anlaşması ile Azak Kalesi geri alınmış ve Karadeniz'in bir Türk gölü olduğu bir kez da vurgulanmış olsa da 1774 yılında İmzalanan Küçük Kaynarca Anlaşmasıyla birlikte Azak kalesi Ruslara bırakılmış ve Rusların Karadeniz'de ticaret yapmasına izin verilmiştir. Bu gelişmeyle birlikte artık Karadeniz bir Türk gölü

²⁵⁵ Şener, a.g.e., ss. 471

²⁵⁶ Halil İnalçık, "Osmanlı – Rus İlişkileri 1492 – 1700", Türk – Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1492 – 1992, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurum Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, ss. 25- 35

olmaktan çıkmaktadır. Bununla birlikte Boğazların Kapalılığı ilkesi devam etmektedir.²⁵⁷

1798’de I. Napolyon’un Mısır’ı işgali Türk boğazları için dönüm noktalarından biri haline gelecektir. Osmanlı İmparatorluğu, Fransa’ya karşı Ruslardan yardım istedi. Rusya bu fırsatı değerlendirdi ve yardım isteğini kabul etti. 1798’in Eylül ayında Rus donanması İstanbul’a demirledi. Bu olayın ardından Osmanlı ve Rus donanması beraber Mısır’a gitmek üzere Akdeniz’e açıldılar. Mısır meselesi çözüldükten sonra Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu 23 Aralık 1798’de bir savunma anlaşması imzaladılar. Bu anlaşmaya göre Rus savaş gemilerinin boğazlar geçişine izin verilirken diğer devletlerin savaş gemilerinin İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçişine izin verilmiyordu. Bu anlaşma süreli bir anlaşmadır ve anlaşma süresi 8 yıldır. Bu anlaşmayla birlikte denilebilir ki Rusya boğazlarda kalıcı olmak için bir fırsat görmüştür ve anlaşma ile elde ettiği hakları kalıcı hale getirebilmek yegâne çabalarından biri haline gelmiştir. Boğazlar artık Osmanlı – Rus çekişmesinde bir mesele olarak masaya gelmeye başlamıştır.²⁵⁸

Osmanlı İmparatorluğu için Rusya’nın boğazlar üzerindeki hırsları bir tehdit oluşturmaktaydı. Bunun üzerine Osmanlı dengeleme politikası izleyerek diğer devletleri de konuya dahil ederek destek arama yoluna gitmiştir. Osmanlı İmparatorluğu bu bağlamda boğazları sırası ile Kutsal Roma-Germen İmparatorluğuna, Rusya ile Küçük Kaynarca Anlaşmasını imzaladıktan on yıl sonra yani 1784 yılında, ardından 1802 yılında Fransa’ya Paris Anlaşmasıyla açmıştır. Osmanlı İmparatorluğu Paris Anlaşması’nın dokuzuncu maddesinde Fransız Devleti için “en çok gözetilen ulus kaydı” ifadesini kullanıyordu. Bunun anlamı herhangi bir üçüncü devletle yapılan bir anlaşmada Fransızlara tanınan haklardan daha fazla bir hak tanınıyor ise Fransa da o haklardan yararlanabilmekteydi.²⁵⁹

1807 yılında Rusların Tilsit’te Fransa’dan Boğazları istemesi hadisesi üzerine Osmanlı İmparatorluğu’nun destek bulma çabasıyla 5 Ocak 1809’da İngiltere ile

²⁵⁷ Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Başnur Matbaası, Ankara, 1968, ss. 22

²⁵⁸ Cemal Tukin, Boğazlar Meselesi, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1999, ss. 94-96

²⁵⁹ Erkin, a.g.e., ss. 23

Çanakkale Antlaşması'nı (Kale-i Sultaniye) imzalanmıştır. Anlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu Türk Boğazlarını barış zamanında tüm ülkelerin savaş gemilerine kapamış oluyordu. Bu kapalılık durumu anlaşmanın 11. Maddesi ile ifade ediliyordu.²⁶⁰ Her ne kadar bu anlaşmada Tükün'in ifade ettiğı gibi İngiltere'ye Boğazların kapalılığı kabul ettirilmiş gibi gözüküyorsa da Rusya'nın boğazlar üzerinden Osmanlı İmparatorluğuna yaptığı baskı ve Osmanlı İmparatorluğu özelinde dönemin şartları değerlendirildiğine aslında İngiltere'nin desteğı alınarak boğazlar barış zamanı kapalı tutulabilmiştir.²⁶¹

Temmuz 1827'de Rusya, İngiltere ve Fransa arasında yapılan Londra Anlaşması Osmanlı'nın güçlü bir müttefik olmadan boğazları elde tutmasının ne kadar güç olduğunun başka bir örneğidir. Osmanlıya bağı, özerk bir Yunanistan fikrinden ötürü İngiltere, Rusya, Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu arasında ortaya çıkan çatışma durumu, boğazların gerçekten de 1809 Çanakkale Anlaşması örneğı özelinde dengeleyici ya da hami olarak İngiltere ve buna müteakip genel olarak büyük bir gücün karşısına başka büyük bir gücün desteğini almak sureti ile Osmanlı'nın boğazları zar zor kontrol edebildiğinin göstergesidir.

Kasım 1827'de Osmanlı'nın özerk Yunanistan önerisini kabul etmemesi üzerine İngiliz, Fransız ve Ruslardan oluşan bir donanmanın Navarin'de Osmanlı donanmasını yakması analiz edilmesi gereken diğeri bir hadisedir. İngiltere ve Fransa Osmanlı ile ilişkilerini topyekûn bir savaş durumuna çevirmek istemiyorlardı. İngiltere ve Fransa için önemli mesele Doğı Akdeniz'in güvenliğı ve bu bağlamda stratejik açılımlardı. Diğeri yandan Rusya bu durumdan faydalanmak istedi ve Osmanlı İmparatorluğuna savaş ilan etti. Edirne ve çevresini işgal eden Rusya'nın hedefi yine boğazlardı. Bu nokta da analiz çerçevesinde denilebilir ki Rusya için önemli olan bir yandan da Boğazların geçiş rejimiydi. İngiltere ve Fransa'nın İstanbul için ayağı kalkacağı daha önce dile getirildiğinde verilen tepkiler üzerinden analiz edilebilir durumdadır. Nitekim Rusya Londra Anlaşmasını kabul ettirmek bahanesi ile yaptığı Edirne hamlesiyle Türk Boğazları üzerinde istediğı rejim değışikliğini elde etmiştir. 14 Eylül 1829 yılında İmzalanan Edirne Anlaşmasıyla beraber uzun yıllardır devam

²⁶⁰ Şener, a.g.e., ss. 469

²⁶¹ Tükün, a.g.e., ss. 143-146

eden Çanakkale ve İstanbul boğazlarının kapalılığı ve mutlak Osmanlı egemenliği son bulmuştur. Anlaşmayla Boğazlar sadece Rusların ticaret gemilerine değil, tarihte ilk defa tüm yabancı ticaret gemilerine açılıyordu ve bu uluslararası bir yükümlülük haline geliyordu.²⁶²

Rusya'nın bu hamlesi ve ilerlemesinin Edirne'de durması, anlaşmanın tüm devletleri kapsaması, Osmanlı İmparatorluğunu zor duruma sokarken diğer yandan İngiltere ve Fransa için anlaşma özelinde bir risk barındırmıyordu. Dönemin şartları içerisinde ticaret yollarının çeşitlenmesi, açılması ekonomilere kazandırdıkları göz önüne alındığında istenen bir durumdu. Boğazlar tehdit olacak şekilde başat bir gücün eline geçmediği sürece devletler bu güç oyununu sürdürmekte heveslilerdi.

Boğazların Osmanlı Rus meselesinden çok uluslu bir Meseleye evrilmesi bazı kaynaklara göre Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasında Sultan II. Mahmut döneminde 8 Temmuz 1833 yılında yapılan Hünkâr İskelesi anlaşmasıyla olmuştur. Hünkâr İskelesi anlaşmasının önemi şuradan gelmektedir. Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Osmanlı İmparatorluğuna karşı ayaklandığında Kütahya'ya kadar ilerlemiştir. Osmanlı İmparatorluğu, egemenliğine karşı büyük bir tehdit oluşturan bu durum karşısında İngiltere'den yardım istemiş fakat İngiltere duruma müdahil olmak istememiştir. Diğer yandan Fransa Mehmet Ali Paşa'ya destek vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu kritik bir dönemeçteyken Rusya yardım isteğini kabul etmiş ve İstanbul'u korumak için donanmasını yollamıştır.²⁶³

Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki anlaşma ve bu anlaşmayla birlikte Rus donanmasının İstanbul'a demir atması sembolik olarak diğer devletler için adeta bir uyarı sinyali oldu. Rusların İstanbul'a yerleşmesi stratejik olarak İngiltere ve Fransa'nın müsaade edemeyeceği hayati bir durumdu. Buna istinaden arabulucu olarak harekete geçen Fransa ve İngiltere Osmanlı ile Kavalalı Mehmet Ali Paşa arasında anlaşma imzalanması için girişimlerde bulundular ve Kütahya Anlaşması imzalandı. Barış sağlanmış olsa da kimse anlaşmadan memnun değildi. Gerçek anlamda sorun ancak İngiltere ve Avusturya'nın güç kullanması buna istinaden

²⁶² Doğru, a.g.e. ss.138

²⁶³ Şener, a.g.e., ss.474

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Londra'da imzalanan anlaşmayı kabul etmesi ile son buldu.²⁶⁴

Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanının önemi şudur; başından beri ifade edildiği üzere Osmanlı Devleti'nin güç ve toprak kaybı yaşamasının bazı etkileri ortaya çıkmaktadır. Bunlardan en önemlisi Rusya'nın güçlenmesi ve bu gücün, Avrupa için statükonun bozulması anlamında ciddi bir tehdit oluşturduğu gerçeğini açık olarak tüm aktörler bu olay ile yaşamışlardır. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü sağlamak aynı zamanda Türk Boğazların mevcut geçiş rejimini korumak İngiltere, Avusturya, Fransa için hassas bir konu olarak ortaya çıkmıştır. Statükoyu korumak adına Avrupalı devletler kendi içlerinde denge politikası gözetirken diğer yandan da Rusya'nın Avrupa içerisine daha fazla nüfus etmesini engellemek istemekteydiler. Dönem içerisinde durumu özetlemek gerekirse: Rusya, İngiltere ve Fransa Osmanlı İmparatorluğunun güç kaybetmesini isterlerken diğer yandan güçlü bir devletin boğazlar hakimiyetini istemiyorlardı. Dengede, yönetilebilen uydu bir devlet birbiri ile mümkün olduğunca çatışmadan kaçınan sözü edilen başat güçler için tercih edilebilir bir seçim haline geliyordu.

I. Dünya Savaşından önce imzalanan ve Türk Boğazları üzerine ilk çok taraflı anlaşma özelliğini taşıyan belge 13 Temmuz 1841 yılında imzalanan "Londra Boğazlar Sözleşmesidir." Sözleşme yapısı itibari ile o zamana kadar imzalanan ilk çok taraflı sözleşme olarak dikkat çekmektedir.²⁶⁵ Bu bağlamda İstanbul ve Çanakkale boğazlarının geçiş rejimine uluslararası bir nitelik kazandırmıştır. Anlaşma ihtiyacının ortaya çıkışı yine devletlerin tek başlarına boğazlar ile ilgili yaptıkları anlaşmaları yürütemeyecekleri gerçeğini kabul etmeleri ile de ilgilidir. Rusya'nın tek başına Hünkâr İskeleyi anlaşmasını yürütmesi gerçekçi gözüküyordu. İngiltere de bu durumdan rahatsızdı. Osmanlı İmparatorluğunun da güç kaybetmesiyle birlikte artık boğazlar için uluslararası bir anlaşma yapmak tüm devletlerin ihtiyacı haline gelmişti.

²⁶⁴ Erkin, a.g.e., ss. 26

²⁶⁵ İdris Bostan, "History of Regulations Regarding Passage Rights Through The Strait of İstanbul During The Ottoman Empire Era", The Turkish Straits: Maritime Safety, Legal and Enviromental Aspects, İstanbul, 2006, ss.13

Osmanlı İmparatorluğu boğazlardan savaş gemilerinin geçişi konusunda eskiden beri uyguladığı kurala “usul-i kadime-i Saltanatı Seniyye” bağlı kalmak istiyordu. İngiltere de bu kuralı Kala- i Sultaniye anlaşmasından beri kalıcı olarak uluslararası arena da kabul ettirmek gayretindeydi. 1833 Anlaşması bu bağlamda İngiltere için endişe verici bir gelişme olarak gerçekleşmişti. Bu anlaşmadan sonra İngiltere Osmanlı İmparatorluğunu yalnız bırakmamakta kararlıydı. 1830 ihtilallerinin etkilerinden kurtulan Avrupa artık Rusya konusuna daha net bir şekilde eğilmek niyetindeydi. 15 Temmuz 1840 yılında imzalanan bir anlaşmayla İngiltere boğazların kapalı kalması konusundaki fikrini ilke olarak Rusya, Avusturya ve Prusya’ya kabul ettirmişti. 1841 yılına gelindiğinde Hünkâr İskeleyi Anlaşmasının sekiz yıllık süresi bitiyordu. Buna istinaden 13 Temmuz 1841’de Osmanlı İmparatorluğu ve Fransa’yı da davet ederek Londra da 1841 Boğazlar Sözleşmesi imzalandı.²⁶⁶

1841 Boğazlar Sözleşmesi 4 maddeden oluşmaktadır. Birinci madde barış zamanı boğazlardan savaş gemilerinin geçemeyeceğine dair olan maddedir. Bu maddede özellikle bu hususun geçmişten bu yana değişmeksizin geldiğini ve gelecekte de bu şekilde uygulanacağını Osmanlı İmparatorluğunun uluslararası arenada ifade ve taahhüt ettiği maddedir. İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya da gösterilen bu iradeye uymayı kural içerisinde hareket etmeyi kabul ediyorlardı. Bu karşılıklı sözleşme aynı zamanda boğazların geçiş rejiminin artık tek taraflı değil, diğer devletlerinde onayı ve rızasını alarak değiştirilebileceğinin de ilanındır.²⁶⁷

Devletler 1841 Boğazlar Sözleşmesi ile sadece Osmanlı İmparatorluğuna karşı değil aynı zamanda birbirlerine karşıda Osmanlı İmparatorluğuyla boğazlardaki geçiş rejimini etkileyecek, değiştirecek tek taraflı bir anlaşma yapılamayacağını taahhüt altına alıyorlardı. Diğer yandan bu sözleşme ile Osmanlı Devleti savaş zamanı boğazları istediği gemiye açabilme hakkına da sahiptir bu bağlamda egemenliği de tanınmıştır. Sözleşmenin en can alıcı kısmı boğazlara uluslararası bir statü kazandırmasıdır. Boğazlardaki rejimi tayin eden artık tarafların karşılıklı taahhütleriydi.

²⁶⁶ Tükin, a.g.e., ss.278

²⁶⁷ Şener, a.g.e., ss.478

1841 Boğazlar Sözleşmesi İngiltere ve Fransa'nın Rusya'yı dizginleme politikası için bir zafer niteliğindeydi. Diğer yandan Rusya kazanımlardan çok memnun değildi çünkü boğazlar rejimi üzerinde artık Osmanlı İmparatorluğuyla baş başa değildi. Masa genişlemişti özellikle İngiltere ve Fransa'nın fiili olarak taraf olması Rusya için çok da avantajlı bir durum değildi. Rusya, İngiltere ve Fransa daha sonra kırım savaşında da Osmanlı İmparatorluğu özelinde karşı karşıya geleceklerdir.²⁶⁸

Boğazların rejimi açısından diğer bir önemli anlaşma Rusya'nın İngiltere, Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu ile karşı karşıya geldiği, Kırım Savaşı sonrasında toplanan Paris Kongresi ve kongreyi takiben imzalanan 1856 Paris Antlaşmasıdır. Anlaşmanın 10. maddesinde, 1841 Boğazlar Sözleşmesinin halen devam etmekte olduğu bir kez daha teyit edilmiştir. Buna ek olarak 1856 Paris Antlaşmasıyla birlikte 11. ve 12. maddelerinde belirtildiği üzere Karadeniz tarafsız hale geliyor, kıyılardaki tersaneler kapatılıyor ve askerden arındırılıyordu. Kırım Savaşı'nı boğazlar özelinde yorumlamak gerekirse. Boğazların güvenliği bir bakıma Avrupa'nın da güvenliğiydi. Rusya'nın Karadeniz'de hakimiyet kurması, Karadeniz üzerinden boğazları tehdidi bir bakıma Avrupa'nın güvenliğini de tehdit ediyordu. Bu bakımdan Osmanlı'nın toprak bütünlüğü Avrupa için önemliydi.²⁶⁹

Nitekim 1856 Paris Anlaşması'na bağlı olarak imzalanan ek anlaşmalar da Osmanlı toprak bütünlüğü ve boğazların kapalılığı ile ilgilidir. Bu anlaşmalardan en dikkat çekici olanı Paris Boğazlar konvansiyonudur. Konvansiyon geçiş rejimine bir yenilik getirmek, 13 Temmuz 1841 de kabul edilen Boğazlar Sözleşmesinin kapalılık kuralını bir kez daha vurgular ve devletlerin bu kurala bağlı kalacağını taahhüdünü içerir. 1856 Paris Anlaşması Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenlik haklarını tanıyor olsa da hem Osmanlı hem de Rusya için Karadeniz de asker bulunduramamak ve tersane açamamak egemenlik durumu ile tezat içerisindeydi. Rusya bu durumdan çok rahatsızdı. Avrupa'da çatışmaların artması Fransa ve Prusya arasındaki savaştan Fransa'nın mağlup olarak çıkması Rusya için harekete geçme sinyaliydi. Avusturya ve Fransa Rusya ile ortak çıkarlar güttüklerini çeşitli durumlarda ifade etmişlerdi.

²⁶⁸ Bostan, a.g.e., ss.13

²⁶⁹ Erkin, a.g.e., ss.31

İngiltere anlaşmaya bağlı tek devlet olarak kalmıştı. Rusya 31 Ekim 1870'te Paris Antlaşması'nın Karadeniz ile ilgili hükümlerini kabul etmediğini imzacı devletlere bildirdi. Bildiride ya da nota da en dikkat çekici olan ifade, Paris Antlaşması ile Rusya'nın kıyıdaş olduğu Karadeniz'deki egemenliği sınırlandırılıp, donanma bulundurma hakkı elinden alınırken buna bağlı olarak egemenlik hakkı gasp edilirken, Osmanlı Devleti Marmara da ve Akdeniz'de askeri gücünü arttırmaktadır.²⁷⁰

Rusya'nın diğer argümanı ise barış zamanında boğazların kapalı iken savaş zamanı Osmanlı İmparatorluğu kararı ile ilgili devletin ya da devletlerin Karadeniz'e girebiliyor olması Rusya'yı en küçük devlete karşı bile Karadeniz'de savunmasız bırakıyordu. Bu durum Rusya için kabul edilemezdi. Rusya bu ultimatomla bir doğu sorunu yaratmak istemediğini de açıkça ifade ederek, Osmanlı'nın Avrupa devletler topluluğunun bir parçası olduğunu halen kabul etmekteydi.²⁷¹ Devletler ilk etapta bu isteğe ve tek taraflı karara karşı çıksalar da Bismarck'ın önerisi üzerinde Londra'da bir konferans toplanmasını kabul etmişlerdir. 13 Mart 1871'de Rusya, İtalya, Almanya, Osmanlı İmparatorluğu, Fransa, Avusturya ve İngiltere arasında "Karadeniz Hakkında Londra Antlaşması" imzalanmıştır.²⁷²

Rusya ve Osmanlı Devleti 1871 antlaşmasıyla birlikte Karadeniz'de yeniden donanma bulundurma haklarını elde ederken, kıyılarda tersane açmakta da özgür hale geldiler. Rusya bir kez daha Avrupalı devletlerin sıkıntılarından faydalanarak Akdeniz'e inme inisiyatifi ele geçiriyordu. Osmanlı İmparatorluğu ise kısa süreliğine de olsa yeniden kıyılarındaki egemenlik hakkını eline geçiriyordu. Rusya bu anlaşmanın ardından Karadeniz'de gemi yapımına hız vermiş ve Karadeniz'deki Osmanlı hakimiyetini kırarak boğazların kendisi için bir bariyer olmaması konusunda çalışmıştır.

1877 – 1878 yıllarında patlak veren Osmanlı-Rus Savaşı da Boğazlar rejimini bir kez daha kısa süreliğine Rusların lehine değiştirecekti. Osmanlı İmparatorluğunun Osmanlı-Rus savaşında yenilmesiyle birlikte 3 Mart 1878 yılında yapılan "Ayestefanos Antlaşması" boğazlar rejimini bir kez daha 1841 yılında yapılan Londra

²⁷⁰ Tükin, a.g.e., ss.360

²⁷¹ Tükin, a.g.e., ss.361

²⁷² Bayur, a.g.e., ss.103

Antlaşmasının şartlarına çeviriyordu. Rus limanlarına erişim barışta ve savaşta gelecek olan tarafsız ticaret gemilerine açılıyordu. Rusya bir kez daha Avrupa'ya rahatsızlık verecek şekilde avantajı eline geçiriyor bunun yanında şark meselesine tek taraflı çözümler üretiyordu. Osmanlı İmparatorluğunun git gide daha da güçten düşmesi ve toprak kayıpları özellikle İngiltere, Avusturya, Almanya ve Fransa'yı daha da endişelendiriyordu. Bu ülkeler "Boğazlar Meselesi" ile ilgili ciddi çalışmalar yapmaya başladılar.²⁷³

Avrupa Devletler, özellikle hakem konumunu güçlendiren Almanya'nın ön plana çıkmasıyla birlikte Rusya'yı sıkıştırarak, Ayestefanos Antlaşmasının gözden geçirilmesi için Bismarck'ın önerisi ile 13 Haziran 1878 yılında Berlin'de bir kongre toplanmasını istedi. Rusya bu isteği kabul etmek zorunda kaldı. 14 Temmuz 1878 yılında "Berlin Antlaşması" imzalandı. Bu antlaşma ile boğazlardaki rejim bir kez daha 1871 yılında İmzalanan "Londra Antlaşması" çerçevesine geri dönmüştür. Berlin kongresindeki değişim esaslı olarak İngiliz ve Rus tezinin değişmesidir. İngiltere Ruslara karşı önlemlerini arttırırken artık boğazların kapalılığını değil tam tersine açık olması gerekliliğini savunmaya başlamıştı, bunun sebebi Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğuna baskı kurarak boğazları tahakküm altına alabilirdi. Bu sebeple boğazlar açık olursa herhangi bir tehdit anında Rusya'ya müdahale edebilirdi. Diğer yandan Rusya ise kendini bu sefer Boğazların kapalılığını savunarak koruma yoluna gidiyordu.²⁷⁴

1911 yılına kadar genel olarak Boğazlar Meselesi özelinde dikkat çekici bir değişim olmadı. Her ne kadar özellikle Rusya 1907'de İngiliz-Rus anlaşmasında, 1908'de Reval görüşmelerinde Boğazların açılması için ne kadar bastırda başarılı olamadı. Sadece 1909 yılında İtalya ile Rusya arasındaki anlaşmada bu fikrini İtalyanlara kabul ettirdi. 1911 yılında Trablusgarp Savaşı patlak verdiğinde Rusya yeniden bu fırsatı değerlendirmek için harekete geçti. Dönemin vekaleten görev yapan Rus Dış İşleri Bakanı Neratov, İstanbul elçisi Çarikov'a talimat verdi. Bu talimatta

²⁷³ Gül Tokay, "A Reassessment of the Macedonian Question, 1878–1908", War and Diplomacy : The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin, The University of Utah Press, Salt Lake City, 2011, ss. 264

²⁷⁴ Yuluğ Tekin Kurat, "1877–1878 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri", Belleten, C. XXVI, Sayı: 103 (1962), s. 567.

diplomatik hava müsait ise Boğazların Rus savaş gemilerine açılması için Osmanlı Sadrazamı ile özel görüşmeler yapmasını istedi.²⁷⁵

Osmanlı İmparatorluğunun Almanya ile yakınlaşması genel olarak tüm itilaf devletlerini endişelendiriyordu. Berlin-Boğaziçi-Bağdat demiryolu hattı projesi hem İngilizler hem de Ruslar için bir tehdit oluşturmaktaydı. Çarikov, Rusya adına bu konu üzerinden Boğazlar meselesini açma planını devreye soktu. Neratov konuyu gayri resmi olarak sadrazam ile konuyu görüşmesi için Çarikov'a yetki vermişti. Çarikov biraz da yalan ve hile ile sadrazama boğazlar ile ilgili planlarını ve anlaşma metnini ilettili. Anlaşmanın 1., 2., 3., 5. ve 6. Maddelerinde Rusya Osmanlıya bazı tavizler veriyordu. Anlaşmanın can alıcı noktası ise 4. maddeydi. Bu madde adeta Hünkâr İskeleyi Anlaşmasının daha da geliştirilmiş bir hali olarak görülebilecek kadar cüretkardı. Osmanlı Devleti saldırıya uğraması halinde boğazları kapatacak, ardından Rusya böyle bir durumda Osmanlı Devleti'ne tam destek verecek ve gemilerini Osmanlıyı savunmak için boğazlardan geçirebilecekti. Bunun yanında anlaşma sadece savaş zamanını değil aynı zamanda barış zamanını da kapsayacaktı. Bir adım daha ileri giderek Rusya sadece boğazlarda kalmıyordu. Bir fırsat olduğunda bitişik topraklarda da yerleşmeyi tasarlayan bir taslak anlaşma metniydi.²⁷⁶

Sadrazam Said Paşa ilk etapta bu isteklere cevap vermeyi geciktirdi. Fakat 27 Kasım 1911'de Altı maddelik bu anlaşma tasarısı Dış İşleri Bakanlığına resmen sunulunca tepkiler ardı ardına geldi. Dış İşleri bunu hemen İngiltere'ye ve Almanya'ya ilettili. Fransa karşı gelmese de topu İngiltere'ye atmayı tercih etti. İngiltere çok sert bir şekilde karşı çıkınca ve Fransa da bu bağlamda hareket edince Rusya ağır bir darbe yemiş oldu. Almanya'nın tutumu ise daha kompleks tartışmalar doğrultusunda ortaya çıkmıştır.

Kronolojik olarak tarihi örgü yukarıdaki gibi incelendiğinde Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupalı devletler arasında süre gelen güç mücadelesinin en önemli kilit noktasının İstanbul ve Çanakkale Boğazları olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Dönemin başat güçleri olarak da adlandırabileceğimiz bu devletlerin genel olarak

²⁷⁵ Fahir Armaoğlu, 19. Yüyl Siyasal Tarihi 1789-1914, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 632

²⁷⁶ Armaoğlu, a.g.e., ss. 633

tutumları boğazlara hâkim, toprak bütünlüğünü koruyabilecek kabiliyette bir Osmanlı İmparatorluğunun varlığının korunması ve desteklenmesi olsa da Rusya'nın Akdeniz'e inme ve ticaret yollarında söz sahibi olma isteği çekişmenin kilit noktalarındandır. Osmanlı İmparatorluğunun ciddi bir şekilde güç kaybı yaşaması bunu takiben kırılğan bir hale gelmesi. Dönemin belirleyici dinamiklerinden bir diğeridir.

Rusya I. Dünya savaşında kadar hatta Balkan Harpleri döneminde de şartları kendi lehine tek taraflı olarak değiştirmek iste de İngiltere, Almanya ve Fransa dengeleyici rolleri ile Rusya'nın isteklerine karşı engel teşkil etmişlerdir. Boğazlar Rusya için her zaman doğal bir set olarak varlığını korurken. Bu seti sağlamlaştırmak yeri gelince korumak daima Osmanlı Devleti'nin müttefikleri ile yaptığı diplomasi sayesinde mümkün olmuştur. Bu bağlamda boğazlardaki rejime yön veren en önemli unsur konuya taraf devletlerin tutumları ve uzun vadeli politikalarıdır. Montrö Boğazlar sözleşmesi özelinde değinileceği üzere günümüz rejimine yön verende bu politikaların deneyimlenmiş sonuçları ve oyun değiştirici bir unsur olarak kurulan yeni Türkiye Cumhuriyetidir.

2.2. Boğazlar Meselesi ve Tarafların Tutumları

Boğazlar meselesini anlamak ve Montrö Boğazlar Konferansında tarafların tutumlarını daha net anlamak ve yorumlamak için Boğazlar meselesine belirli bir dönemde azıcık da olsa müdahil olmuş devletlerin I. Dünya Savaşı öncesindeki tutumlarını bilmek hem okuyucu hem de araştırmacı için önemli bir husustur. Başta Rusya, İngiltere, Fransa, Hollanda, Avusturya-Macaristan, Prusya, Almanya, İtalya, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan gibi ülkelerin süreç içerisindeki tutumları ve davranışları Montrö Boğazlar Konferansında gelinen nokta da açıklayıcı olacaktır. Kronolojik sıra ile anlatılan olay örgüsü içinde devletlerin hareketlerinde belirleyici nokta uzun vadede hedefleri ile kısa vade de krizler karşısındaki politikalarıdır.

2.2.1. Rusya'nın Boğazlar Meselesine Yaklaşımı

Osmanlı İmparatorluğunun Karadeniz'de rakipsiz üstünlüğünü Çariçe II. Katerina Zamanında 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması ile görelî

olarak yitiriyor olması ve Karadeniz’de yeni bir aktörün ortaya çıkması boğazlar meselesinin önemli bir ayağını oluştuyordu. Bu anlaşmadan dört yıl önce Rusların Boğazları geçerek Çeşme önünde Osmanlı Donanmasını bombalaması, tehlikenin ne kadar büyük olduğunu gözler önüne seriyordu. Rusya 1783 yılına gelindiğinde Kırım Hanlığını ve dolayısı ile ona bağlı kuzey Karadeniz ülkelerini tamamıyla ele geçirip Boğazları ve İstanbul’u doğrudan doğruya tehdit eder bir hale gelmiştir.²⁷⁷

XIX. ve XX. yüzyıllarda Rusya’nın boğazlar meselesine bakışını en güzel anlatan belgelerden biri Rus Dış İşleri Bakanlığı Kançılarya Müdür Muavini N. A. Bazili’nin, dönemin Genel Kurmay İkinci Başkanı GI. Danilof ve önde gelen iki Rus firkateyn kaptanı A. V. Nemitz ve Bubnof’un görüşlerini alarak hazırladığı, uzunca kaleme aldığı gizli bir rapor olan “Boğazlar Üzerindeki Amaçlarımız” adlı rapordur. Rapor genel olarak 1914 yılında tamamlanmış olsa da genel olarak yazıldığı dönem öncesindeki zamanların da görüşlerini ve birikimlerini içerdiği için genel Rus görüşünü anlamak için önemlidir. Rapor açılışında da belirtildiği gibi Boğazlar Sorunu Rusya için ordunun sevk ve idaresi açısından önemli olmakla beraber siyasi ve genel tutum olarak da önem arz etmektedir.²⁷⁸

Özellikle XX. yüzyılın başına gelindiğinde Boğazlar Rus ticaretinin %37’sini oluşturmaktaydı. Boğazlar ile yapılan ticaretin maliyeti de demir yolu ile yapılandan çok daha ucuzdu. Boğazların açık olması ve Boğazlardan sorunsuz geçiş Rusya için hayati önem taşıyordu. Boğazlar hali hazırda Rus savaş gemilerinin Akdeniz’e açılabilmesi ve aynı zamanda bir saldırı durumunda düşman gemilerinin geçmesi için kritik bir noktaydı bu açıdan Rus görüşüne göre boğazlara hâkim ülke donanması güçlü olmasa bile bu geçişleri gözetleme yolu ile bile engelleyebilecek duruma geliyordu.

Genel olarak rapordaki Rus tespitleri ileride göreceğimiz üzere İngiltere ve diğer devletlerin kendileri için düşündükleri avantajlar ve tehditler ile paralellik göstermekteydi. Bu raporda her olasılık ele alınmaktaydı bu bağlamda dikkat çeken önemli bir nokta da Çanakkale Boğazı ve hinterlandının yani boğaza hâkim adaların

²⁷⁷ Kurat, a.g.e., ss.571

²⁷⁸ Bayur, a.g.e., ss.90

en az İstanbul Boğazı kadar stratejik olduğu görüşüydü. Öyle ki bu rapora göre olası bir senaryoda gerekirse İstanbul Boğazı bırakılabilir ama Çanakkale Boğazından vazgeçilemezdi. Raporun beşinci maddesinde çok dikkat çekici bir husus daha vardı. Boğazlar geçiş serbestliği ile Rusya'yı Akdeniz'e bağlıyordu ama aynı zamanda Boğazlarda yerleşik bir Rusya Akdeniz hakimiyeti açısından büyük bir avantaj yakalamakla kalmıyor bunun yanında *Balkanlar* ve *Küçük Asya* (Asya Minör) üzerinde de hakimiyet kurma avantajını ele geçiriyordu.²⁷⁹

Tüm bahsi geçen konular ışığında Rusya'nın güçlü bir aktör olarak Karadeniz'de ortaya çıkması ve ardından Balkan politikaları ile Avrupa'ya nüfus etme çabası yanında sıcak denizlere açılmak ve bununda ötesinde Boğazlara hâkim olmak istemesi İngiltere, Fransa, Avusturya, Almanya ve İtalya için jeopolitik bir tehdit oluşturuyordu. Rusya bu sayede Balkanlarda kalıcı olabilir aynı zamanda direk olarak Avrupa içlerine ilerleyebilecek bir pozisyon kazanabilirdi bu yüzden Avrupalı büyük devletler Rusya'ya ve birbirlerine karşı genel bir dengeleme politikası izliyordu demek doğru bir tespit olacaktır.

Özellikle İngiltere için kendi güdümünde olmak kaydı ile Osmanlı'nın veya daha zayıf bir üçüncü devletin İstanbul ve Boğazlardaki hakimiyetini korumak önem arz ediyordu. Rusya'nın Küçük Asya üzerinde kurabileceği herhangi bir hakimiyet, İngiltere'nin Hindistan Ticaret yolu için açık bir tehdit olacaktı. Diğer yandan Avusturya için Rusya'nın Balkanlara nüfus etmesi ilerleyen dönemde Avusturya'nın jeopolitik olarak kendisi için “*yaşam alanı*” (*lebensraum*) tanımladığı bölge ve dolayısı ile Avusturya için bir tehdit oluşturuyordu. Rusya'nın Balkanlar ve Küçük Asya'daki amaçlarına ulaşması halinde Avusturya Slavlar ile çevrilmiş olacak ve aynı zamanda kendi Slav halklarının da ayaklanması söz konusu olabilecekti.

Osmanlı İmparatorluğu geniş toprakları üzerinde güç kaybettikçe otorite boşluğu ortaya çıkıyor ve bu doğal döngü içerisinde diğer devletler tarafından dolduruluyordu. 1880 yılında Ruslar Hazar'ın Doğusundaki Türkmen bölgelerini ele geçirirken, diğer yanda İngilizler Afganistan ve Hindukuş dağlarında tutunamayacaklarını anlamışlardı. Ruslar ile İngilizlerin bu nokta da karşı karşıya

²⁷⁹ Bayur, a.g.e., ss.103

gelmesi an meselesi idi. Avusturya ve Almanya için bu çatışma kendi çıkarları açısından izin verilebilir boyuttaydı diğer yandan Rusya ile iş birliği yapmak Avusturya ve Almanya'nın çıkarlarına uyuyordu. Bu ilişkinin Türk Boğazları ile ilgili olan kısmı Avusturya, Almanya ve Rusya'nın aralarında imzalanan "Üç İmparator Anlaşmasıdır". Anlaşma 18 Haziran 1881 de imzalandığında bu üç devlet boğazların kapalı kalması konusunda birbirleri ile hem fikirdiler. İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına Osmanlı yerine başka bir gücün özellikle İngiltere'nin yerleşmesi de Avusturya, Almanya ve Rusya için kabul edilemezdi.²⁸⁰

Boğazlar üzerinden ilerleyen ve Balkanlar ile şekillenen güçler dengesinden söz etmek bu noktada mümkündür. Balkanlarda daha önce değinildiği gibi Bulgarların Osmanlı ile savaşa tutuşması ve Rumeli'ni ele geçirmesi dengeleri ve kurulan anlaşmaları yeniden etkilemişti. Bulgarların bu hamlesi Balkanlardaki Rus etkisini kırıyordu. Avusturya ile Rusya'nın arası açılırken diğer yandan İngiltere ve Avusturya'nın tekrar yakınlaşması için yeni bir siyasi ortam doğmuştur. İngiltere, Avusturya ve İtalya arasında 1887 yılında bir anlaşma imzalanmış ve Türk Boğazlarındaki statükonun Akdeniz, Karadeniz ve Ege adalarını da kapsayacak şekilde korunmasından yana oldukları konusunda anlaşmışlardır.²⁸¹

Rusya gerek tehdit gerekse katalizör olarak ittifakların şekillenmesinde rol oynayan en önemli aktör olarak boğazlar meselesinin Osmanlı İmparatorluğu ve daha sonra Türkiye Cumhuriyetinden sonra en önemli parçasıdır. Rusların tutumları, boğazlar üzerindeki planları ve Akdeniz'deki hedefleri diğer devletlerin politikalarını belirleyen en önemli sebeplerdir.

2.2.2. İngiltere'nin Boğazlar Meselesine Yaklaşımı

Temel olarak İngiltere Rusya'yı İstanbul ve Çanakkale boğazlarından uzak tutmak istemektedir. İngiltere genel olarak Rusya ve diğer tehditlere karşı Osmanlı İmparatorluğunu güçlü tutmak için elinden geleni yaparken, Osmanlının tamamen dağılması durumunda da İstanbul ve Boğazlara Doğu Hristiyanlarını yerleştirmek gibi çeşitli planları da alternatif olarak her zaman bir kenarda tutuyordu. İngiltere,

²⁸⁰ Nye, Welch, a.g.e., ss.126

²⁸¹ Bayur, a.g.e., ss. 111

Rusya'yla Çin ve Hindistan gibi desteğin zor olacağı uzak bölgelerde çatışmaktansa yakın doğu da karşılaşmayı daha avantajlı görüyordu. İngiltere bu nokta da kendi nüfusunu arttırmak için Japonya'yla da yakın ilişkiler kurup, Japonların Ruslara karşı olan hassasiyetlerini kullanarak Boğazlar sorununa da dahil olmalarını sağlamıştır. Boğazlar kapalı olduğu sürece Rus donanması Karadeniz'den çıkamayacağı için Türk Boğazları Rusya ve çatışma halinde olduğu devletler içinde hassas bir konuma gelmektedir.²⁸²

İngiltere için önemli olan Türk Boğazlarının Rusya gibi devletler için bir set görevi görmesini sürdürmesiydi. 1878 Berlin Kongresinde de İngiltere'nin tutumu bu minvalde olmuştur. İngiltere Sultanın yetkilerini daha geniş bir şekilde kullanabilmesi için teşebbüslerde bulunmuştur. Buradaki amaç Rusya'ya karşı denge oluşturabilmek için gerekirse tüm devletlerden yardım almakta Sultanın iradesini özgür kılmaktır.²⁸³ Neredeyse I. Dünya Savaşına kadar Babıali genel olarak Boğazlar politikalarında İngiltere ile yakın temasta olmuş ondan güç almış ve ortak politikalar gütmüştür. Bunda ortak çıkarların birlikteliği söz konusu olduğu gibi diğer devletlerden farkı olarak İngiltere'nin çok uzun soluklu olarak boğazlar politikasında Rusya'ya karşı net bir tutum izlemesi de etkili olmuştur.²⁸⁴

İngiltere ve Rusya ekseninde genel olarak izlenilen politikaların Osmanlı İmparatorluğu açısından yansımaları doğal olarak Osmanlı dış politikalarını şekillendirmektedir. Osmanlı İmparatorluğu Rus tehdidi karşısında İngiltere'nin desteğini değerli bulsa da İngiltere'nin izlediği politikanın çok yönlü olması merkezinde Osmanlı var gibi gözükse de temel olarak Türk Boğazlarının statükosu korunduğu sürece İstanbul'a ve Türk Boğazlarına yerleşik devletin İngiltere'nin istediği devlet olması yeterliydi. Bu durum zaman içerisinde Osmanlı İmparatorluğunu Almanya yakınlaştıırken, diğer taraftan Balkanlarda Rusya'nın nüfusunu yitirmesine müteakbil olarak Rus – Osmanlı ilişkilerinde de bir yumuşama olarak gözlemlenebilir. Madalyonun diğer tarafında zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki karışıklıklar ve Ermenilerin ayrılıkçı siyasetleri ile çıkardıkları isyanlar birleşince

²⁸² J. Holland Rose, Great Britain and Eastern Question, The Journal of International Relations, Jan. 22, Vol. 12, No. 3, ss.308

²⁸³ Rose, a.g.e., ss.309

²⁸⁴ Bayur, a.g.e., ss.103

Osmanlıyı paylaşma planları yavaş yavaş dillendirilmeye başlandı, Uzak Doğuda da cephesi olan Rusya için bu nokta da Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğü hassas bir durum olarak ortaya çıkmıştır.²⁸⁵

İngiltere Hindistan ve Çin bölgesinde Rusya'ya karşı bir müttefik arayışı içine girmişti bu arayış onu Japonya'ya yaklaştırdı. Japonlar Rusya'nın yayılmacı ve aç gözlü politikaları karşısında endişeliydiler. Bu durumda onları İngiltere'ye yaklaştırmaktaydı. İngilizler bu durumda Japonya'nın gelişmesi için adımlar attılar. Genel olarak boğazlar konusuna yüzeysel olarak yapılan yaklaşımlarda “Japonların Montrö Boğazlar Sözleşmesinde ne işleri vardı?” sorusu ön plana çıkmaktadır. Mantık oldukça basittir. Rusların 1900'ler de özellikle Çin'in içinde bulunduğu karışıklıktan faydalanarak (Boxer Ayaklanması) Uzak Doğu'da ilerlemesi, Trans-Sibirya demiryolunun yapımı ve Port Arthur gibi bir limanın Çin'den kiralanmış olması Rus gücünün bu bölgeye kaymasıyla Vladivostok'taki donanma tesisleri de hesaba katılırsa Rusya bölgede hâkim güç haline geliyordu. Bu Rusya ve Japonya'yı 1905 yılında karşı karşıya getirdi ve Rusya'nın yenilgisi ona ağır kayıplar verdirdi. Karadeniz Limanları haricindeki tüm donanması yok edildiği için Karadeniz donanmasının hareket kabiliyeti hem Rusya hem de Japonya gibi rakipleri için önemli bir konu haline geldi.²⁸⁶

Bu sorunun cevabı İngilizlerin 30.01.1902 yılında Japonya ile yaptığı bağlaşmada verilmektedir. Japonya ile yapılan 6 maddelik anlaşmanın İngiltere Hükümeti tarafından yayınlanan metninde belirtildiği üzere Japonya artık boğazlar sorunu ve Türk Boğazlarının Rus gemilerine açılması konusu ile artık yakından ilgilenmektedir. Rus gemilerinin boğazlardan serbest geçişinin Japonya'nın çıkarlarına aykırı olduğunu İngiltere ile görüşüp, İngiltere'den destek istediğini bu bağlaşma ile açıkça ifade etmektedir. Bu nokta da dikkat çekilen husus Rusya'nın Karadeniz'deki limanlarının Japonya'ya Baltık limanlarından daha yakın olduğudur. Bu bağlaşma İngiltere'nin Rus politikasında da değişiklikler olmasına yol açmıştır. İngiltere Asya'da aradığı müttefiki bulduğu için artık Türk Boğazlarını bir çatışma

²⁸⁵ Bayur, a.g.e., ss.116

²⁸⁶ Burak Gülboy, “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Rusya ve Osmanlı Donanmaları Arasındaki Silahlanma Yarışı”, Türk-Rus İlişkileri Üzerine Makaleler, Doğu Kitabevi, 1. Baskı, 2012, ss.51

alanı olarak Rusya ile Uzakdoğu ve Hindistan'da karşılaşmamak için kullanmak zorunda değildir. İngiltere için bu yeni bir dönemin başlangıcıdır.²⁸⁷

Tüm veriler ışığında İngiltere'nin Boğazlar Politikası maddeler halinde aşağıdaki gibi sıralanabilir.

a-) İngiltere Osmanlı toprak bütünlüğünü korumak istiyordu.

b-) Osmanlı'nın Toprak bütünlüğü bozulursa bunu kendine yakın toplulukları ve tebaayı Rusya ile arasında yerleştirerek sübvansedecekti.

c-) Uzakdoğu'da ve Hindistan'da kendisine destek olacak bir müttefik bulana kadar önceliği Boğazları Rusya için yem olarak kullanmak ve onunla bu coğrafya içinde çatışmaktı.

d-) Rusya'nın boğazlarda imtiyazlı üstünlüğü ve Akdeniz üzerinden Hint ticaret yoluna erişimi İngiltere için engellenmesi gereken yegane hususlardan biriydi.

İngiltere temelde tüm siyasetini bu ana konular üzerinden ilerletiyordu.

2.2.3. Avusturya-Macaristan'ının Boğazlar Meselesine Yaklaşımı

Avusturya genel olarak Boğazlar konusunda genel olarak Rusya'yla birlikte hareket ediyormuş gibi gözükse de ve bu yönde Ruslar ile ikili anlaşmalar yapsa da Avusturya'nın amacı boğazlarda olası baskın bir İngiliz otoritesiyle, Balkanlardaki Rus etkisini azaltmaktı. Avusturya Balkanlara hakimdi, Rusya eğer Balkanlar etkisini arttırırsa Avusturya için bir Slav denizi içinde boğulmak içten bile değildi. Avusturya için Balkanlar jeopolitik olarak bir yaşam alanı (Lebensraum), doğal genişleme hattıydı. Diğer yandan Akdeniz de İngiltere ile dengeli bir siyaset güderken, Rusların boğazlarda olası hakimiyeti doğal olarak onları yakından ilgilendiriyordu.²⁸⁸

Avusturya Boğazlar meselesinde genel olarak Rusların isteklerini dikkate alarak onlarla hareket ediyormuş gibi gözükse de diğer yandan Ruslarla olan

²⁸⁷ Bayur, a.g.e., ss.113

²⁸⁸ Karl A. Roeder, In Austria's Eastern Question 1700-1790, Princeton University Press, Princeton, 1982, ss. 151-168

anlaşmalarından genelde tek taraflı olarak karlı çıkan taraf olma gibi bir özelliğe sahipti. Rusya'ya verilen imtiyazlar genel olarak İstanbul ve Boğazlar üzerinden olduğu için her ne kadar Avusturya Rusya yanında hareket etse de İngiltere gibi bir devletin oyunda olması Rusya'nın bu oyundan boğazlar özelinde eli boş olarak dönmesine sebep oluyordu.²⁸⁹

1877-78 Osmanlı Rus savaşı sırasında iki devlet arasında imzalanan gizli anlaşmalar sözü edilen Rus tarafının eli boş dönme durumu için güzel bir örnek teşkil etmektedir. İki devlet savaştan önce Rayhstat'ta ve savaş başladığında Peşte'de dönemin gizli anlaşmalarından ikisini imzalamışlardır. Bu anlaşmalarda genel çerçeve dönem içerisinde olası görülen Osmanlı'nın çöküşüne istinaden olası toprak bölüşümlerinde diplomatik olarak birbirlerini desteklemeleri üzerindir. Burada dikkat çekici olan Slav halklarının hamiliğini üstlenmiş Rusya'nın Avusturya ya bölgede haklar tanınmasıdır. Yine Rusya anlaşmalarla İstanbul'un özerk bir şehir olma planını da kabul etmiş gözükmektedir²⁹⁰.

Sonuç olarak Avusturya Boğazlar meselesi söz konusu olduğunda dönem içerisinde konjonktüre göre hareket etmekte yeri gelince Rusya'dan ayrılarak kendini Ruslardan da koruyacak şekilde hareket etme konusunda isteklidir. Bunun yanında hiçbir zaman Rusya'ya Boğazlar konusunda direk olarak hayır dememiş genel bir pazarlık durumunun devamını sağlamıştır. Ek olarak 1881 yılında imzalanan “Üç İmparator Anlaşmasında” Almanya ve Rusya'yla belirttikleri gibi Türk Boğazlarının kapalı kalmasını istiyor oraya özellikle İngiltere gibi isterse boğazları çok rahat üs olarak kullanacak bir devletin yerleşmesini istemiyordu. 1885 yılında Bulgarların Rumeli'ye ordu sokması Rusları rahatsız ederken diğer yandan Avusturya Rus baskısını kıran bir hareket olduğu için buna ses çıkarmamıştır. Ardından Rusya 1887 de tekrar Bulgarlar üzerinde baskı kurmak istediğinde de İngiltere ve İtalya ile bir anlaşma yapmakta beis görmemiştir. Bu bağlamda genel olarak Avrupalı diğer devlet

²⁸⁹ Bayur, a.g.e., ss.116

²⁹⁰ Yuluğ Tekin Kurat, 1877-78 Osmanlı Rus Harbinin Sebepleri, Belleten, CNR Kitap, Cilt XXXIX, sayı 124, Ankara, 1967, ss.590

gibi Avusturya da Boğazlar Meselesi özelinde genel olarak bir denge ve izle gör politikası takip ediyordu denilebilir.²⁹¹

2.2.4. Almanya'nın Boğazlar Meselesine Yaklaşımı

Almanya'nın da Boğazlar Meselesine bakışının merkezinde Rusya vardı. Rusya'nın açık açık güttüğü boğazlar politikası düşünüldüğünde bu da hiç yadırganacak bir durum değildi. Özellikle Almanlar Bağdat Demiryolunun yapımını üstlenince Boğazlar Meselesi onlar içinde daha hassas bir hal almıştır. Bağdat Demiryolu kuzeydeki Alman limanlarını karadan Basra Körfezine bağlayacak olan önemli bir hattı. İstanbul bu hattın tam orta yerinde bir kesişme noktası olduğu için bu hattı Almanlar aleyhine engelleyecek bir gücün İstanbul'a yerleşmesi doğal olarak Alman çıkarları ile uyuşmuyordu.²⁹²

Almanya'nın boğazlar politikasını Rusya üzerinden şekillendiren tek konu Bağdat Demiryolu değildi. Bağlaştığı olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun daha önce belirttiğimiz gibi Rusların etkisinde bağımsız bir Slav denizi ile çevrilmesini Almanya da istemiyordu. Alman siyasi çıkarları bu kadar net bir şekilde ortada iken Almanya'nın Boğazlar Meselesi üzerinden Rusya'ya karşı takındığı politika bunun tersini işaret eder niteliktedir. Almanya genel olarak boğazlar konusunda Rusya'yı politikalarında destekler şekilde demeçler vermekten çekinmemektedir. Aslında bu İngiltere dışında diğer devletlerin tutumlarından farklı bir tutum değildir. Osmanlı Devleti'nin kırılganlığı ne kadar belli ve diğer devlet için ne kadar faydalanabilir gözüküyorsa. Rusya'nın boğazlar konusundaki ihtirası ve gücü de bir o kadar Avrupalı devletler tarafından kendisine karşı kullanılabilir durumdaydı. Dönem içerisinde Almanya, Avusturya-Macaristan gibi birçok devlet Rusların boğazlar için fiili bir işgal şeklinde atacağı her adımın karşısında İngiltere ve Japonya gibi başat güçlerin olacağının bilince olduğu için, iki ilişkilerinde Ruslar ile aralarını iyi tutarak, diğer devletlerin gücünü de sigorta olarak görerek hareket ediyorlardı.²⁹³

²⁹¹ Nye, Welch, a.g.e., ss.126

²⁹² Erkin, a.g.e., ss. 23

²⁹³ Bayur, a.g.e., ss.123

Bu diplomatik yaklaşıma bir örnek vermek gerekirse Almanya ve Rusya arasında imzalanan gizli ekleri bulunan “Karşı Sigorta Anlaşması” (Traite de Contre-assurance) incelenebilir. Bu anlaşma Almanya’nın tamda Almanya’nın iki müttefiki olan İtalya ve Avusturya’nın, İngiltere ile “Doğu Üçlü Bağlaşması” denilen anlaşmayı 1887 yılında imzaladığı döneme denk gelmektedir. Almanya bu anlaşma ile Ruslara Bulgaristan’da kurulacak hükümet için destek sözü vermektedir. Bu doğrultuda Karadeniz’in güvenliği için bir adım atılması gerekirse Almanlar Ruslara yakın bir tarafsızlık sergileyeceklerini beyan etmişlerdir. Bismarck’ın imzaladığı bu anlaşma II. Vilhelm döneminde yenilenmez lakin bunun sebebinin Rusya tarafında olmanın açık açık söylenemeyeceği gerçeği olduğunu II. Vilhem açıkça ifade etmektedir. 1902 yılında ilginç bir olay yaşanır Almanya, İtalya ve Avusturya arasındaki üçlü bağlaşmanın yenileme görüşmelerinde İtalya’nın anlaşma taslağındaki Rusya’yı ima ederek, Almanya’nın Rusya’nın statükoyu bozmaya yönelik bir harekette bu harekete karşı durması gerektiğini ifade eder. Almanya bu ifadeyi kabul etmez ve ilginç bir şekilde bunu Rusya ile paylaşır aynı zamanda bu ifadenin bir Fransız telkini olduğunu ve olası bir Fransız-Alman savaşında Rusya’nın Almanya’ya karşı cephe açmak yerinde gidip boğazları alması gerektiğini ifade eder.²⁹⁴

Almanların duruşu ile ilgili iki nokta önemlidir. Almanlar yeri gelince Ruslara karşı İngiltere’yle birlikte harekete geçmekten çekinmeyeceğini gösterirken. Diğer yandan Rusya’nın isteklerini İstanbul ve Boğazlar başta olmak üzere, Doğu Asya’da, Orta Asya’da son olarak da Alman ve Avusturya sınırları içerisinde idare edebileceklerini düşünmektedirler. Bu bağlamda Almanya’nın boğazlar meselesi ile ilgili tutumunda gücüne İngiltere gibi gücüne güvendiğini bu şekilde Rusya ile olan ikili ilişkilerinde daha çok Rusya’yı diğer devletleri de dengeleme unsuru olarak kullandığı söylenebilir.

Ayrı başlıklar olarak değerlendirilen devletler dışında bahsi geçen devletler olan Fransa ve İtalya’nın tutumlarına da kısaca değinmek gerekirse, Fransa Rusya’nın müttefiki olarak genel olarak Rus birçok konuda politikalarını desteklerken, müttefikinin hırsını diğer devletler gibi ona karşı kullanmamıştır. Boğazlar Meselesi özelinde Rusya’ya karşı Fransız tutumu açıktır. Fransızlar Rusların Akdeniz’e

²⁹⁴ Bayur, a.g.e., ss.124

inmesini istememekle beraber bunu da Rusya'ya karşı açıkça ifade etmektedirler. İtalya ise genel olarak Avrupa siyasetinde güçlü bir aktör değildir. Bu bağlamda bir tanım yapmak gerekirse İtalyan politikası da genel olarak Fransızlara benzer bir yapıdadır denilebilir.²⁹⁵

Genel hatları ile bakıldığında Boğazlar Meselesi özelinde devletlerin genel tutumlarını belirleyici en temel faktör Osmanlı İmparatorluğunun egemenlik alanını buna bağlı olarak toprak bütünlüğünü koruma ve sürdürme yetisidir. İkinci olarak Rusya ve Rusların Karadeniz ve Türk Boğazlarını ele geçirme ve klasik söylemle sıcak denizlere inme arzusu boğazlar meselesine yön veren önemli etmenlerden biridir. Üçüncü olarak İngiltere'nin boğazların kapalılığı üzerine net tutumu, kendine rakip olacak herhangi bir gücün boğazlara yerleşmesine karşı net tavrı Boğazlar Meselesine yön veren bir diğer etmendir. Genel olarak Avrupa'ya hâkim olan kimi zaman karmaşık ittifaklar politikası genel olarak Boğazlar Meselesi özelinde de devam etmektedir.

3. I. DÜNYA SAVAŞI: JEOPOLİTİĞİ, SONUÇLARI VE TÜRK BOĞAZLARININ GÜVENLİĞİ

3.1. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Genel Durum

I. Dünya Savaşının neden ve ne için çıktığı konusunu tarih perspektifi ile paralel olarak Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde ele almak gerekirse; I. ve II. Balkan Savaşları jeopolitiği devletleri ittifaklara yönelten bir güç dengesi üzerine inşa edilmekteydi. Bu bağlamda I. Dünya Savaşı'nın neden patlak verdiği açıklanırken kullanılan en popüler kavram, Realist paradigmanın daha geniş perspektifinden doğan “Güvenlik İkilemi” (Security Dilemma) kavramıdır. Güvenlik ikilemi ittifaklar arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılmasına olanak vermektedir.

Güvenlik ikilemi kavramı ilk olarak 1950 yılında John H. Herz tarafından kullanılmıştır. Devletler üstü bir otoritenin olmaması uluslararası ilişkileri anarşik bir düzende tanımlamaya uygun bir hale getirmektedir. Herz'e göre bu tarz anarşik yapılar tarih boyunca insanlar, topluluklar ve devlet arasında “güvenlik ikilemi” dediğimiz

²⁹⁵ Şener, a.g.e., ss.125

olguyu ortaya çıkarmıştır. Anarşik bir kurgu içinde var olmaya çalışan bireyler, topluluklar ya da bu toplulukların liderleri, karşı tarafın saldırısına uğrama, onun tarafından hüküm altına alınma veya yok edilme tehlikesi karşısında doğal olarak güvenliklerinden endişe duyarlar. Bu endişe onları karşı taraftan daha güçlü olmak için daha fazla güç elde etme yoluna sevk etmektedir. Bu ikilem içerisinde soru insanın doğasının nasıl olduğu değildir. Herz'in önermesi bu gibi durumlarda insan insanın kurdudur (*homo homini lupus*) durumunun ittifakların oluşumuna engel olmamasıdır.²⁹⁶ Bundan dolayı daha önce ifade edildiği gibi Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşının bir ön izlemesidir. Realizm çerçevesinde uluslararası ilişkilerin anarşik yapısı, ülkelerin hayatta kalma ve kendini koruma güdüsü ile birleşince ittifak kurma istekleri kaçınılmaz bir hale gelmektedir.²⁹⁷

I. Dünya Savaşı bu tarz güvenlik endişelerinin hat safhaya ulaştığı bir anda patlak vermiştir demek yanlış olmayacaktır. Özellikle Osmanlı İmparatorluğunun güç kaybederek Avrupa'da gerilemesi esnasında ortaya çıkan çözülme ve bu boşluğu doldurma çabasındaki yeni devletler, Avrupa içindeki güç dengesi içinde hassas bir yere sahiptiler. Balkanlar, Türk Boğazları ve küresel çaptaki ticaret yollarına hâkim olma çabası ittifakları ve gerginlikleri körüklüyordu. 1914 yılına gelindiğinde dönemin başat güçlerinden İngiltere ileri bir refah seviyesine ulaşmış, deniz hakimiyetini pekiştirmişti. Bu geniş hakimiyet onu her zamankinden daha vurulabilir bir hale de getiriyordu. Fransa da devrimden sonra nüfus artmış ve ekonomik olarak kendini toparlamıştı. Buna rağmen 1871 yılında Almanların Alsace ve Lorraine bölgesini ilhakı Fransızlar tarafında ne affedilmiş ne de unutulmuştu. Almanya fobisi devam etmekteydi. Diğer yandan da Fransa, Rusya ile doğal bir ittifak halindeydi. Rusya kapitalizm ve sanayileşme ile geç de tanışmış olsa özellikle demiryolu ağının gelişmesiyle ekonomisinde görece bir canlanma oldu. Ayrıca 1905 yılında Japonya'ya yenildikten sonra Balkan politikalarına daha çok ağırlık vermeye başladı ayrıca Ortadoğu'ya olan ilgisi de arttı. Slavları ve Ortodoksları Osmanlıya karşı bir güç olarak kullandı. Bir nevi hamilik politikası ile nüfusunu arttırdı.²⁹⁸

²⁹⁶ John H. Herz, *Idealist Internationalism and Security Dilemma*, World Politics, Vol. 2, No. 2, Cambridge University Press, Cambridge 1950, ss. 158

²⁹⁷ Dejan Marolov, Strashko Stojanovski, *The Balkan Wars through the Prism of the Wider Theoretical Framework of the Concept of the "Security Dilemma"*, Balkan Social Science Review, Vol. 5, 2015, ss. 33

²⁹⁸ Michael Howard, *The First World War: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2007, ss. 3-6

Dönemin dikkat çekici şekilde yükselen güçlerinden biri de Almanya'ydı. 1871'den sonra Dünya sahnesinde artık birleşmiş bir Almanya vardı. Avrupa'nın en dinamik ekonomisi, feodalizmden güçlkle çıkan bir rejimle birleşerek bir ulus yaratmıştı. Almanya'nın doğusu muhafazakâr bir tarım bölgesiydi, kuzeyde ve batıda sanayi gelişmişti. Bavyera bölgesinde Roma Katolik çiftçileri, Ren ve Ruhr vadilerinde gelişen sanayi ile ortaya çıkan işçi sınıfı vardı. Tüm bu gruplar parlamentoda (Reichstag) temsil ediliyordu. Ama ağırlık ve son söz halen baskın olarak Kayzer tarafından veriliyordu. Şansöyle, kayzer ve parlamento arasındaki iletişimi sağlıyordu. Bu durum Kayzerin karakterini ülke yönetimi açısından önemli kılıyordu. Dönem itibari ile Alman Kayzeri II. Willhelm'in karakteristik özellikleri sadece Almanya için değil dünya içinde kritik öneme sahipti. II. Willhelm'i ve genel itibari ile Alman yönetici seçkinlerini tarif eden üç özellik arkaik militarizm, yüksek hırs ve nevrotik bir agresiflikti. Bu tanımlamalar ile II. Willhelm Prusya militarizminin adeta vücut bulmuş haliydi.²⁹⁹

Savaşın tetiklenmesini sağlayan suikastın gerçekleştiği Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ise batıda hali hazırda karışıklıklara rağmen ulus kimliği taşıyan İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya ve hatta Rusya'nın aksine ikili bir monarşik yapı içerisindeydi. Habsburg monarşisi çok çeşitli uluslardan oluşmaktaydı. Baskın olarak Macarlar ve Alman "Avusturyalılar" ön plana çıkmaktaydı. Özellikle Macarlar, Viyana'nın uyruklarına karşı hoşgörülü tavrının aksine; Slovaklar, Rumenler ve Hırvatlar üzerinde baskıcı bir yönetim uygulamaktaydılar. Dolayısı ile İmparator bu ikilem içerisinde ülkesini yönetmek durumunda kalıyordu.³⁰⁰

XX. yüzyılın başına gelindiğinde yukarıda bahsettiğimiz ilişkiler ağı içerisinde özellikle balkanlardaki jeopolitik değişimlerin de etkisi ile ittifaklar I. Dünya savaşı öncesinde yeniden şekillenmekteydi. Daha önce değinildiği üzere Balkanlardaki çözülme ve Osmanlı'nın geride bıraktığı boşluğu doldurmak için verilen savaş Balkanlar üzerinden Avrupa'da gerginliği arttırıyordu. Ayrıca Avrupalı devletlerin dünya ticaret noktaları üzerindeki jeopolitik üstünlük yarışı da tüm dünyayı bir çatışma

²⁹⁹ Howard, a.g.e., ss. 9

³⁰⁰ Howard, a.g.e., ss. 13

alanına dönüşme riski altında bırakıyordu. Bin dokuz yüzlü yılların başında Avrupa da ki müttefiklik çalışmaları genel olarak üç grupta toplanmaktaydı.³⁰¹

1-) Almanya-İtalya-Avusturya (Üçlü Bağlaşma)

2-) Fransız-Rus Bağlaşması

3-) İngiliz-Fransız Bağlaşması “Entente Cordiale” (Yürekten Anlaşma)

Bu ana şablon üzerinde dönem itibari ile netleşmemiş bazı gizli anlaşmalarda mevcuttu. İtalya müttefiklerine karşı olsa da Fransa ile bir tarafsızlık anlaşması imzalamıştı. (1902) İngiltere sık sık Almanya ile karşı karşıya gelmekteydi. Özellikle denizlerdeki silahlanma yarışı ve Bağdat Demiryolu ile Almanya’nın Orta Doğu ve Hindistan da İngiltere’ye rakip olma durumu bu iki devlet arasındaki gerginliği tırmandırıyordu. Rusya, Balkanlarda Avusturya’yla ve bağlaştığı Almanya ile karşı karşıya gelmekteydi. Diğer yandan Fransa tek düşman olarak kendine Almanya’yı görmekteydi. Tüm bu örgü bir şekilde jeopolitik olarak İngiltere, Rusya ve Fransa’yı Almanya ve dolayısıyla müttefikleri olan İtalya ve Avusturya’yla karşı karşıya getiriyordu.³⁰²

Bu kampaşmaların ortasında Arşidük’ün öldürülmesiyle ortaya çıkan kriz 1908 yılından bu yana yaşanan yarım düzineden fazla krizden daha kötü değildi. Lakin bu sefer tek farklı olan şey Avusturya’nın Sırlara tutumuydu. Almanya’nın desteğini alan Avusturya, Rusya’nın sert bir şekilde karşılık vereceğini göz önüne alarak. Sırlara bir ültimatom yayınladılar. Almanya Avrupa’da bir savaşın kaçınılmaz olduğunun farkındaydı. Stratejik olarak bu savaşın şimdi olması Almanya için bir avantajdı ve o da Avusturya’ya destek vermek için tereddüt etmedi. İngiltere kendi iç sorunları ile uğraşıyordu ama Almanya’nın Avrupa’daki herhangi bir zaferinin Avrupa ile sınırlı kalmayacağını öngörüyordu. Dolayısı ile Fransa’nın yenilmesini beklemeye niyeti yoktu. Bu şekilde Avrupa 1914’ün temmuz ayında savaşın eşiğindeydi.³⁰³

³⁰¹ Bayur, a.g.e., ss.126

³⁰² Marcela Hennlichova, The Royal Visit to Paris and the Presidential Visit to London in 1903 – An Icebreaker of the Public Opinion or a Milestone in the History of Entente Cordiale, Prague Papers on the History of International Relations, Iss 1, Pp 38-53

³⁰³ Howard, a.g.e., ss. 15

28 Temmuz 1914 de Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Sırbistan'a karşı Savaş açtı. Ardından Almanya'nın ardı ardına Rusya, Fransa ve Belçika'ya savaş açması üzerine İngiltere anlaşmalar gereği 4 Ağustos 1914 de Almanya'ya Savaş açtı. Böylece I. Dünya Savaşı resmen başlamış oldu. Savaşın Avrupa'yı sarması ve Avrupa dışı devletlerinde dahil olması çok uzun sürmedi. İtalya, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan'ın da savaşa dahil olmasıyla Avrupa tamamen bir savaş alanına döndü. Bunları takiben Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri'nin de savaşa dahil olmasıyla I. Dünya Savaşı aktörleri tamamlanmış oldu.³⁰⁴ Savaşın gidişatı ve sonuçları farklı bir tartışma konusu olduğundan ve konu Türk Boğazları olduğu için konunun dağılmaması açısından ilerleyen kısımlarda I. Dünya Savaşı'nın detaylarından çok Boğazlar meselesine değinilecektir.

3.2. I. Dünya Savaşı ve Boğazların Durumu

Türk Boğazları I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında taraflar arasında en çok propaganda malzemesi yapılan konu olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı süresince Boğazları ister ticari ister askeri olsun her türlü geminin geçişine kapamıştır. Boğazlardaki durumu değiştiren gelişme Alman *Goeben* ve *Breslau* isimli iki savaş gemisinin boğazlardan geçişi ile olmuştur. 11 Ağustos 1914'te gerçekleşen bu olay Boğazlarında statüsünün değişiminin yolunu açacak olaylar zincirini başlatmıştır. Çanakkale Boğazını geçerek Osmanlı İmparatorluğuna sığınan iki savaş gemisi, o zamana kadar devam eden boğazların kapalılık ilkesini bozmuş ve aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsızlığını şüpheli hale getirmiştir. Gelen sert tepkileri yumuşatmak için Osmanlı İmparatorluğu gemileri satın aldığı duyurmuştur. Gemilerin ismi Yavuz ve Midilli olarak değiştirilmiştir. Lakin tüm bu gelişmelerin devamında bu iki gemi İstanbul Boğazı'nı geçerek Rusya'nın Sivastopol Limanını bombalamışlardır. Bu olayla Osmanlı İmparatorluğu kendini Almanya'nın müttefiki olarak savaşta bulmuştur.³⁰⁵

Yaşanan bu gelişme boğazlar üzerinde önemli bir dönüm noktası oldu. İngiltere hemen Osmanlı İmparatorluğuna karşı Çanakkale ve Irak olmak üzere iki cephe açarak

³⁰⁴ Martin Gilbert, *The First World War: A Complete History*, RosettaBooks, New York, 2014, ss. 45-50

³⁰⁵ Şener, a.g.e., ss. 482

karşılık verdi. Artık itilaf devletlerinin amacı Çanakkale Boğazını geçerek İstanbul'u işgal etmektir. Böylece Boğazları ve İstanbul'u ele geçirerek Osmanlı İmparatorluğuna da barışı kabul ettireceklerdi. Ayrıca bu hareket bir yandan da Almanya tarafında savaşa katılabilecek Balkan devletlerine de bir gözdağı niteliği taşıyacaktı. 4 Mart 1915'te Türk Boğazları özelinde o zamana kadar yaşanmamış bir gelişme yaşandı. Rusya İtilaf Devletleri'nin Anadolu'yu işgal planlarını kabul etmek karşılığında İstanbul ve İzmit'i kapsayan bölgeyi, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını, bölgedeki adaları ve bazı stratejik noktaları istedi. İtilaf devletleri bu zamana kadar ilk defa Rusya'nın Boğazlar üzerindeki teklifini kabul etmiş oldu.³⁰⁶

Bu noktada 1913 yılında Sazonof'un raporunda değindiği daha önce de ifade edilen bir ikilem ortaya çıkmaktadır. Sazonof'ta daha önce Bazili'nin raporunda bahsettiği gibi İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın Osmanlı İmparatorluğu dışında bir ülkenin eline geçmesinin ne kadar kritik bir durum olduğunu benzer argümanlarla ifade etmiştir. Boğazlara yerleşecek devlet Akdeniz ve Karadeniz'in kilidini elinde bulunduracak aynı zamanda da Küçük Asya ve Balkanlar'da da egemenlik elde edecek jeopolitik avantajı elinde tutacaktır. Osmanlı'nın dağılması dönemin güçleri için beklenen bir sonuçtur. Osmanlı egemenlik gücünü yitirdiği için bir tehdit olmaktan çok bir sigorta görevi görmektedir. Ama dönemin başat güçlerinden İngiltere ya da Almanya gibi bir ülke Türk Boğazlarına yerleşecek olursa. Sadece kilidi ya da anahtarı almakla kalmayacak elinde bulunan güç ile bunları kullanacak kabiliyete de sahip olacağı için diğer devletler için sorun yaratacaktı.

Rusya I. Dünya Savaşında yaptığı teklif için son otuz yıldır hazırlıklar yapıyordu. 8.02.1914 de Sazonof başkanlığında toplanan komisyon boğazlara gönderilecek kuvvetlerin mahiyetini, berkitilmesi gereken noktaları, diğer devletlerin tutumları gibi stratejik birçok konu masaya yatırılmıştı. Ruslar İngiltere ve Fransa'dan boğazları istediklerinde çoktan planları hazırды denilebilir.³⁰⁷ Buna karşın biraz evvel değindiğimiz ikilem İngiltere ve Fransa'ya rahatsızlık vermeye başlamıştı.

³⁰⁶ Bayur, a.g.e., ss. 204

³⁰⁷ Bayur, a.g.e., ss. 204

Boğazların Osmanlı İmparatorluğundan başka bir devletin özellikle güçlü bir devletin himayesine geçmesi fikri bu iki devleti harekete geçirdi ve 19 Şubat 1915'ten itibaren ortak bir güç ile Çanakkale'deki tabyaları bombalayarak İstanbul'a ulaşmak istemişlerdir. Sadece denizden yapılacak bir taarruz ile Çanakkale Boğazı'nı geçemeyeceğinden emin olan itilaf kuvvetleri Seddülbahir'e küçük başarısız bir çıkartma denemesinden sonra 25 Nisan 1915'te 5 noktadan taarruza geçmişlerdir.³⁰⁸ Bu çıkartma çabalarında kısmen mevzilenebilmişlerse özellikle o dönemde Kurmay Albay olan Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün özellikle I. ve II. Anafartalar diye adlandırılan karşı taarruz hareketiyle önce İngilizleri ve Ardından Anzakları geriye atmasıyla 1915 Aralık ayında itilaf devletlerinin kuvvetleri Gelibolu Yarımadasını terk etmişlerdir.³⁰⁹

Osmanlı İmparatorluğunun savaşa girmesinin ve Türk Boğazlarının Ruslara ve diğer itilaf devletlerine kapatılmasının Rusya için başka bir önemi daha vardır. Osmanlı İmparatorluğunun savaş girmesi savaşı uzattı ve daha meşakkatli bir duruma soktu. Bu süre içerisindeki Rusya'da 1917 Şubat'ta gerçekleşen devrim ile Çar II. Nicholas tahtan indirildi. Yerine gelen Bolşevik parti kanlı Marksist bir devrim yapmaktaydı. Bolşevikler Rusya'yı savaştan çıkardı. Onlara göre savaş kapitalistlerin kendi aralarında olan bir çekişmeydi. Mart 1918'de Bolşevikler ve Almanlar barış imzaladılar. Polonya da Brest Litovsk'ta yapılan anlaşma ile Ruslar, Almanlara Baltık Ülkelerini, Polonya'yı ve Ukrayna'yı verdi. Bu hareket Almanlara güçlerini batıya yöneltme fırsatı verdi.³¹⁰

I. Dünya Savaşı Başladığında Osmanlı İmparatorluğu tarafsızlığını korumaktaydı. Hatta İngiltere ve Fransa tarafından savaşın sonuna kadar tarafsız kalırsa toprak bütünlüğünün korunacağına dair görüşmelerde yapmıştı. Alman gemilerinin boğazlardan geçmesinin ardından, İngiltere'nin Çanakkale boğazı çıkışında Osmanlı İmparatorluğu gemisinde arama yapması üzerine, halen tarafsız olan Osmanlı İmparatorluğunun Boğazları tamamen kapattı. Sonuç olarak Baltık limanları Almanları ablukasındayken Boğazların kapanması Rusya'yı zor duruma

³⁰⁸ Mustafa Kemal Atatürk, Arıburnu Muharebeleri Raporu, Kopernik Kitap, İstanbul, 2018, ss. 17-46

³⁰⁹ Hanri Benazus, Çanakkale'den Gelibolu'ya, Bizim Kitaplar, İstanbul, 2007, ss. 346

³¹⁰ Nick Shepley, The Paris Peace Conference 1919, A Student Guide, Andrews UK Limited, 2015, ss. 7

soktu, Fransa ve İngiltere, Rusya'nın Almanya ile barış yoluna gitmemesi için daha çok ödün vermeye başlamıştır.³¹¹ Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Savaşın sonunda kaybetmesi üzerine diğer bütün bölgelerin işgal edildiği gibi boğazlarda itilaf devletleri tarafından işgal edildi. Osmanlı İmparatorluğu 30 Ekim 1918 yılında Mondros Mütarekesini imzalamak zorunda kaldı.

3.3. 1918 Mondros Mütarekesinden 1936 Montrö'ye Türk Boğazlarının Statüsü

İkinci bölümde bu kısma kadar Türk Boğazlarının, Osmanlı İmparatorluğu Hakimiyeti altında kaldığı dönemde küresel olarak önemi ifade edildi. Küresel öneminin yanında Boğazlar özelinde Akdeniz ve Karadeniz'de hakimiyet mücadelesi içerisinde olan taraflar için önemi incelendi. Tarafların Boğazlar meselesine bakışları ve bu bağlamda yaşanan çatışmalar ifade edildi. I. Dünya savaşına götüren dinamikler yine boğazlar meselesi çerçevesinde anlatıldı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin imzaladığı, Montrö Boğazlar Sözleşmesinin kazanımlarını daha iyi anlayabilmek açısından tarihi akışın yanında Türk Boğazları ile ilgili Montrö Sözleşmesine gelene kadar hangi anlaşmaların imzalandığına da değinmek konuyu genel çerçeveleri ile toparlamak açısından önemlidir. Tarihsel süreç içerisinde hukuksal olarak rejim değişikliklerini özetlemek 1918 sonrası dönemi anlamak içinde önemli bir başlangıç olacaktır.

3.3.1 1918 Mondros Mütarekesine Kadar Olan Dönemde Boğazların Statüsü

Genel olarak literatür taramasında ortaya çıkan yöntem anlaşmaları karakterleri ve tarafların sayısı, bir nevi egemenliğin paylaşım durumu itibari ile tasnif etmek şeklindedir. Bu nokta da konunun daha net ifade edilmesi açısından bu yöntem bu çalışmada da aynı şekilde benimsenmekle beraber, tekrara düşmemek için kronolojik olarak anlaşmaları inceleyerek konuyu toparlamakta fayda vardır. Dönemleri ayırmak gerekirse, ilki Türk Boğazlarının geçiş rejiminin “*tek taraflı anlaşmalar*” ile

³¹¹ İsmail Köse, I. Dünya Savaşı'nın İlk Gizli Anlaşması: İstanbul ve Boğazlar'ın Rus Çarlığı'na Bırakılması (Mart-Nisan 1915), bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 89, 2015, ss. 1-27

belirlendiği 1453 ve 1774 yılları arasını kapsayan dönemdir. İkincisi Türk Boğazlarının “*ikili anlaşmalar*” ile belirlendiği 1774 ve 1841 yılları arasını kapsayan dönemdir. Üçüncü ve son olarak da halen devam eden ve geçiş rejiminin “*çok taraflı anlaşmalar*” ile belirlendiği dönemdir.³¹²

İstanbul’un fethi ve sonrasında 1453 yılından 1809 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu Çanakkale Boğazı ve İstanbul Boğazı üzerinde tam egemenliğe sahipti. Bu dönem içerisinde Türk Boğazlarının tam kapalılığı söz konusuydu. Bu dönem içerisinde Osmanlı İmparatorluğunun Marmara Denizi ve Karadeniz üzerinde de tam bir hakimiyeti söz konusu olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu bu dönemde boğazları sadece askeri gemilerin geçişlerine değil aynı zamanda ticaret gemilerinin de geçişlerine kapamıştır. Bu dönem içerisinde Venedik, Hollanda ve Fransa ile her ne kadar bazı anlaşmalar yapılmış olsa da Osmanlı İmparatorluğunun güçlü olduğu ve buna istinaden kontrolünün kendinde olduğu bir dönemi kapsadığı için Türk Boğazlarının “kapalılık ilkesine” zarar getirmemiştir. Bu dönem 1774 yılı itibari ile son bulmuştur ve bu seneden itibaren imzalanan anlaşmalar aşağıdaki gibidir:

a) 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması:

Küçük Kaynarca Anlaşmasına kadar olan dönemde Osmanlı İmparatorluğu kapitülasyonlar ile bazı devletlere ticaret amaçlı boğazlardan geçiş izni veriyordu. Bunun dışında hiçbir suretle boğazlardan geçiş söz konusu değildi. Bu anlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu Rusya’ya ticaret gemileri için Boğazlardan serbest geçiş hakkı tanımıştır.³¹³

b) 1789 İstanbul Anlaşması:

İstanbul Anlaşması da aynı Küçük Kaynarca Anlaşması gibi Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanmıştır. Bu anlaşma o dönemde çok kullanılan bir anlaşma tarzı olan gizli maddeler içeren bir anlaşmaydı. Anlaşmanın 2. ve 4. maddeleri uyarınca Türk Boğazları tüm yabancı savaş gemilerinin geçişlerine kapalı kalacaktı.

³¹² Hergüner, a.g.e, ss. 14-22

³¹³ Roderic H. Davison, Küçük Kaynarca Anlaşmasının Yeniden Tenkidi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Edebiyat Fakültesi Matbaası, Sayı: 10-11, İstanbul, 1981, ss. 344-368

Rus savaş gemileri ise savaş zamanı boğazlardan serbest geçiş hakkına sahip olacaktı. Bu anlaşmanın ardından 1805 yılında yine Rusya ile bir ittifak anlaşması imzalanırken ilk maddesi ile boğazlardan savaş gemilerinin geçişi bir kez daha garanti altına alınmıştır. Ayrıca yine gizli bir anlaşma maddesi olan 7. madde ile Osmanlı İmparatorluğu, Türk Boğazlarını yabancı devletlere kapalı tutma konusunda yükümlülük altına girmiştir.³¹⁴

c) 1809 Kale-i Sultaniye Anlaşması

Kale-i Sultaniye anlaşmasının imzalandığı dönemde tarafların içerisinde bulunduğu şartlar ve birbirlerine karşı tutumu daha önceki bölümlerde ele alınmıştı. Osmanlı Devleti'nin Rusya tehdidine karşı İngiltere ile imzaladığı bu anlaşma ile Boğazların barış zamanı tüm milletlerin savaş gemilerine kapalılığı ilkesi bir kez daha uluslararası bir anlaşma ile teyit edilmiştir. Tek taraflı bir ilke olan kapalılık artık uluslararası anlaşmaların içerisinde yer alıyor ve hukuki değer kazanıyordu.³¹⁵ Osmanlı İmparatorluğu uluslararası bir yükümlülük altına giriyordu.

d) 1829 Edirne Anlaşması:

Edirne Anlaşması 1829 yılındaki Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasındaki savaştan sonra 14 Eylül 1829 yılında imzalanmıştır. Edirne anlaşmasının Türk Boğazları açısından önemi 7. maddesinde ifade edilen Osmanlı İmparatorluğu ile savaş halinde olmayan devletlerin ticaret gemilerine geçiş serbestliği verilmesidir. Bu anlaşma ile Osmanlı İmparatorluğunun tek taraflı olarak Türk Boğazlarını barış zamanında ticaret gemilerine kapalı tutma geleneği de son bulmuş, uluslararası bir anlaşma ile karara bağlanmıştır.³¹⁶

e) 1833 Hünkâr İskeleyi Anlaşması:

1831 yılında Kavalalı Mehmet Ali Paşa ayaklanması, Osmanlı İmparatorluğunu zor duruma düşürmüştü ve isyanı bastırmak için II. Mahmut diğer

³¹⁴ Kudret Özersay, Türk Boğazlarından Geçiş Rejimi, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları Tezler Dizisi 6, Öteki Matbaası, 1999, ss. 47

³¹⁵ Şener, a.g.e., ss. 490

³¹⁶ Şerafettin Turan, 1829 Edirne Antlaşması, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt 9, Sayı 1-2, Ankara, 1951, ss. 125

devletlerden yardım talep etmişti. Bu talebe Rusya olumlu cevap verdi. Bu desteğe istinaden 8 Temmuz 1833 yılında Rusya ile süresi sekiz yıl olan Hünkâr İskelesi anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmanın Türk Boğazları ile ilgili kısmı ise, Osmanlı İmparatorluğu bu anlaşma ile Rusya'nın istememesi halinde boğazları yabancı bir devletin savaş gemilerini sokamama yükümlülüğü altına girmiştir.³¹⁷

f) 1840-1918 Çok Taraflı Anlaşmalar Dönemi:

Çok taraflı anlaşmaların döneminde devletlerin tutumlarındaki değişim daha çok Osmanlı İmparatorluğunun güç unsurlarındaki değişim ve Avrupa'daki Rusya etkisi ile stratejik bir hal alan çekişmeler üzerinden olmuştur. Çok taraflı anlaşmalarda Avrupalı devletler daha çok güç dengesini koruyarak Osmanlı İmparatorluğunun taahhütlerini yerine getirmesini beklemişlerdir. 15 Temmuz 1840 yılında imzalanan “*Mısır Meselesi Hakkında Anlaşma*” ile taraflar boğazların barış zamanında yabancı devletlerin savaş gemilerine kapalılığı ilkesini bir kez daha ifade etmişlerdir.³¹⁸ Bu anlaşmadan neredeyse bir yıl sonra 13 Temmuz 1841 yılında “*Akdeniz ve Karadeniz Boğazları Hakkında Londra Sözleşmesi*” imzalanmıştır. Sözleşmeye taraf olan devletler Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere, Fransa, Rusya, Prusya ve Avusturya'dır. Bu bağlamda anlaşmanın önemi Türk Boğazlarının hukuki rejimini düzenleyen ilk çok taraflı anlaşma olmasıdır. Anlaşmanın ilk maddesi Osmanlı İmparatorluğunun barış zamanında yabancı savaş gemilerine boğazları kapaması yükümlülüğüydü. Diğer yanda Osmanlı İmparatorluğu Savaş zamanında dilediği gibi hareket etme hakkına sahipti.³¹⁹

1856 Mart ayının otuzunda imzalanan “*Paris Anlaşmasında*” aynı şekilde Çanakkale ve İstanbul boğazlarının barış zamanı tüm gemilere kapalılığına diğer yandan ticaret gemilerinin serbest geçişine açık olduğuna vurgu yapılmış. 10. madde ile ifade edilmiştir. 20. Maddenin bir diğer özelliği 1841 yılında imzalanan sözleşmenin 1. maddesini teyit eder nitelikte olmasıdır. Bu anlaşmanın ardından Rusların etkinliklerini arttırmak için Osmanlı-Rus Savaşından (1877-1878) sonra imzalanan ama hayata geçmeyen Ayastefanos anlaşması imzalanmıştır. Ardından

³¹⁷ Özersay, a.g.e., ss.48

³¹⁸ Özersay, a.g.e., ss. 49

³¹⁹ Şener, a.g.e., ss. 490

imzalanan Berlin Anlaşması genel olarak 1841 yılında Londra da imzalanan antlaşmanın teyidi niteliğindeydi. 1841 Sözleşmesinde kurulan rejim I. Dünya Savaşına kadar geçerliliğini korumuştur.

3.3.2. 1918 Mondros Mütarekesinden 1919 Sevr Anlaşmasına Boğazlarda Egemenlik

I. Dünya Savaşından kaybeden tarafta olan Osmanlı İmparatorluğu 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesini imzaladı. Osmanlı İmparatorluğu açısından Mondros Mütarekesi yirmi beş maddelik bir teslim anlaşmasıydı. O zamana kadar Türk Boğazlarının tarafsız bir Osmanlı İmparatorluğu kontrolünde kalması için görüş bildiren devletler artık sadece boğazları değil Anadolu’yu da ele geçirmek için harekete geçmişlerdi. Mondros Mütarekesi sadece Boğazların geçiş rejimi ile ilgili bir anlaşma değildi aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğunun egemenlik haklarını da elinden alan bir anlaşmaydı. Anlaşmanın 1., 2., 3. ve 7. maddeleri direk boğazların tahkimi ve kontrolünün ele geçirilmesi ile ilgiliydi.

Mondros Mütarekesinin Boğazlarla İlgili Maddeleri:³²⁰

1. Madde: Bahr-i Siyah'a mürur için Çanakkale ve Bahr-i Siyah Boğazlarının küşadi ve Bahr-i Siyah'a mürurun temini Çanakkale ve Bahr-i Siyah istihkâmatinin müttefikler tarafından işgali.

2. Madde: Osmanlı sularındaki bilcümle torpil tarlaları ile torpido ve kovan mevazii ve mavani-i saire mevakii gösterilecek ve bunları taramak veya refetmek için talep vukuunda muavenet edilecektir.

3. Madde: Karadeniz'de mevcut torpil mevkileri hakkındaki malûmat-i mevcude ita edilecektir.

7. Madde: Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi sevkulceyşi noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır.

³²⁰ Nihat Erim, Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Cilt I., Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953, s. 519-524

Bu anlaşma ile beraber Osmanlı İmparatorluğunun Boğazlar üzerindeki egemenliği son buluyordu. İtilaf devletleri Karadeniz’e geçmek için Boğazları açıyorlardı. Bunun yanında topçu bataryalarını işgal ediyorlardı. Osmanlı İmparatorluğundan tüm mayınların yerlerini bildirmeleri isteniyor ve aynı zamanda tüm bu sahaların ve su altı engellerinin temizlenmesinde yardım isteniyordu. Aynı durum Karadeniz’deki mayınlı sahalar içinde geçerliydi. 7. Madde ile itilaf devletleri emniyetlerini tehlike altında gördüğü noktaları işgal edebileceklerdi.

Mütareke’nin imzasını müteakiben mayın ve su altı engellerinin temizlenmesine başladı ve Çanakkale ile İstanbul Boğazları 7 Ekim Kasım tarihinde geçişe uygun hale getirilmişti. İttifak güçlerinin donaması 13 Ekim’de İstanbul’a ulaşmıştı. 15 Ekim’de İstanbul önlerinde 167 gemilik bir mevcuda ulaşmışlardı. Çanakkale ve İstanbul Boğazlarına hâkim kıyılar işgal edilmişti. Bu noktaların işgalini ekseriyet ile Fransız ve İngiliz kuvvetleri üstlenmişti. Osmanlı İmparatorluğunun deniz gücü ve sayısı düşürülen kara ordusu işgal kuvvetlerinin kontrolüne geçmişti.³²¹

Boğazlarla ilgili en önemli değişikliklerden biri işgal kuvvetlerinin İstanbul’a gelmeleriyle kurdukları “*Mütareke Komisyonuydu*”. Komisyon kurulmadan önce de boğazlardaki kılavuzluk hizmetleri, sağlık hizmetleri, römorkçülük hizmetleri, kurtarma hizmetleri 1854’ten beri Osmanlı İmparatorluğunun verdiği imtiyazlar ile yapılıyordu. Mondros ile tüm bu kararlar kurulan Mütareke Komisyonuna geçti. Kurtuluş Savaşı süresince de yine bu komisyon boğazları kontrol ediyordu. Komisyon görevine Lozan Antlaşmasına kadar devam etti. Mondros Mütarekesi bir ateşkes anlaşmasıydı. Gerek Türk Boğazları ile ilgili maddeler gerekse mütarekenin diğer maddeleri yaptırımları itibariyle 18 Ocak 1919’da Paris’te toplanan Barış Konferansı sonrası imzalanacak Sevr Anlaşmasının bir ön izlemesi niteliğindedir.³²²

Paris’te toplanan konferansa İngiltere, Japonya, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, İtalya başta olmak üzere 32 devlet katılmaktaydı. Konuya daha geniş bir bakış açısı getirmek için bu devletleri ve pozisyonlarını aşağıdaki gibi bir tablo ile ifade etmek yerinde olacaktır. Konferans çok geniş kapsamlıydı. Dünya çapında işçi

³²¹ Hergüner, a.g.e., ss.49

³²² Hergüner, a.g.e., ss. 26-27

organizasyonlarından, silahların kısıtlanmasına, savaş esirlerine ne yapılacağına kadar birçok konu masaya geldi. 52 komisyon kuruldu ve çalışmalar yapıldı ama en önemli konu Almanya, Avusturya ve Osmanlı İmparatorluğunun nasıl bölüneceğiydi. Barış konferansında İngiltere, Fransa, Amerika, İtalya ve Japonya beş büyük güç olarak görüşmeleri kontrol altında tutuyordu. Konferansın sonuna doğru İtalya ve Japonya görüşmelerden ayrıldı.³²³

Gruplar	Devletler
Kazanan Güçler	İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, İtalya, Japonya
Kaybeden Güçler	Almanya, Bulgaristan, Avusturya, Osmanlı İmparatorluğu
Yeni ve Gelişmekte Olan Uluslar	Polonya, Çekoslovakya, Arap Halkını temsilen Prens Faysal
Koloniler, Dominyonlar	Hindistan, Vietnam, Kore, Avusturalya, Yeni Zellanda, Kanada

Şekil 7 – 1919 Paris Barış Konferansı Katılımcı Tablosu

Kaynak: Nick Shepley, The Paris Peace Conference 1919, A Student Guide, Andrews UK Limited, 2015, ss. 10

Konferansın sonunda İstanbul Hükümetine Sevr Anlaşması teklif edildi. İstanbul hükümeti anlaşmayı imzaladı. VI. Mehmet Vahdettin'in bu anlaşmaya önce karşı çıksa da daha sonra "Saltanat Şurası" adı verilen bir kurulun onayını alarak 10 Ağustos 1920'de anlaşmayı imzalamıştır. Anlaşma'nın imzalandığı haberi sadece İstanbul'da değil tüm yurttaki üzüntü ve kızgınlık ile karşılanmıştır. 23 Nisan 1920'de kurulduğu tarihten itibaren ulusun kaderi için direniş gösteren Türkiye Büyük Millet Meclisi yani Ankara Hükümeti 19 Ağustos'ta toplanmış ve anlaşmayı imza edenleri ve onaylayanları vatan haini ilan etmişlerdir.³²⁴

Sevr Anlaşması'nın Türk Boğazları ile ilgili olan kısmı 37. Madde ile başlayan ve 61. Maddeye kadar devam eden Kesim II dir. Anlaşmanın tamamı tam bir teslimiyet anlaşmasıydı. Osmanlı İmparatorluğu egemenlik hakların tamamen kaybetmiş adeta paylaşıma açılmıştı. Sevr Anlaşmasına göre Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz Boğazı'nı kapsayan boğazlarda gemilerin gidiş-gelişi barış ya da savaş

³²³ Shepley, a.g.e., 10

³²⁴ Hergüner, a.g.e., ss.27

zamanında, gelecekte bayrak fark etmeksizin bütün ticaret ve savaş gemilerine açık olacaktı. Ayrıca askeri ve ticari amaçlı tüm uçaklarında geçişleri serbest olacaktı.³²⁵

Sevr Anlaşması ile bir “*Boğazlar Komisyonu*” kuruluyordu. Bu komisyonun yetki alanı Çanakkale Boğazı’nın Akdeniz yönündeki girişi ile Karadeniz Boğazı’nın girişi arasındaki suları ve bu suların 3 mil açığını kapsamaktaydı. Ayrıca bu otorite gerekli görülürse kıyı üzerinde de kullanılabilecekti. Komisyon bu yetkileri yerel hükümetten bağımsız olarak kullanılabilecekti. Bunun yanında Komisyon’un bir bayrağı, özel teşkilatı ve ona özeli bir bütçesi olacaktı. Komisyon üyelerinin diplomatik ayrıcalık ve dokunulmazlıkları vardı.³²⁶

Komisyon’un yetki bölgesindeki adalarda kendi özel kolluk kuvvetlerini kuracaklardı. Aynı zamanda gerekli yargı reformu yapılana kadar kapitülasyonlardaki gibi farklı uyruklardaki kişiler kendi devletlerinin yargısına tabi olacaklardı. Bunun yanında geçerli olan kurallar komisyonun kendi kural ve hükümleri geçerli olacaktı. Osmanlı tebaası ise Osmanlı makamlarınca yargılanılabilecekti. Boğazların her iki kıyısı da bu doğrultuda silahsızlanacaktı.³²⁷

Sevr anlaşması ile asırlar sonra Türk Boğazları tam anlamıyla Osmanlı İmparatorluğunun kontrolünden çıkmıştı. Tüm egemenlik hakları Boğazlar Komisyonu’na devir edilmişti. Osmanlı’nın toprak bütünlüğü kaybolmuş ve İstanbul Hükümeti etkisiz bir hale gelmişti. 19 Mayıs 1919’da Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk’ün Samsun’a çıkması ile başlayan kurtuluş mücadelesinin ilkeleri 28 Ocak 1920 ilan edilen Misak-ı Milli ile tüm Dünya’ya ilan edildi. Misakın 4. Maddesi Boğazlar ile ilgiliydi. Bu maddeye göre İslam Halifeliğinin, Saltanatın ve Osmanlı Hükümeti’nin başkenti olan İstanbul ve Marmara Denizi tehlikelerden uzak tutulmalı ve korunmalıdır. Bu güvenlik durumu gözetilerek Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının her türlü ticaret gemisine açık olması ve Türkiye’nin de içinde bulunacağı oy birliği ile alınan tüm kararlar geçerlidir.³²⁸

³²⁵ Erim, a.g.e., ss. 525-691

³²⁶ Erim, a.g.e., ss. 525-691

³²⁷ Erim, a.g.e., ss. 525-691

³²⁸ Cemal Güven, Misak-ı Milli: Türkiye’nin İstiklal ve İstikbal Esasları, Tarihın Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 20, 2018, ss. 117-138

Kurtuluş Savaşının başarılı seyri, Ulu Önder Mustafa Kemal ve silah arkadaşları önderliğindeki Anadolu'nun kararlılığı işgalci devletleri Londra Konferansı'nı toplamaya teşvik etmişti. Londra Konferansında Türkiye'ye Boğazlar Komisyonu üyeliği teklif edilmişti buna rağmen sonuca ulaşmayan bir girişim olarak kaldı. Londra Konferansı sürerken diğer tarafta Rusya ile görüşmeler yapılıyordu. 16 Mart 1921'de "Türkiye Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" imzalanmıştı. Bu anlaşmanın 5. Maddesi Boğazların geçiş rejiminin ileriki bir tarihte yapılacak ve kıyıdaş devletlerin katılacağı bir konferansla belirlenmesi gerektiği ve bu yapılırken de İstanbul'un güvenliğine ve Türkiye'nin egemenliğine zarar gelmeyecek şekilde yapılması gerektiğiyle ilgiliydi.³²⁹ İtilaf Devletlerinin Büyük Taarruz öncesi boğazlarla ilgili son bir teklifleri daha oldu. Bu teklif boğazlarda iki taraflı bir idareyi içeriyordu fakat Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk bu teklifi kabul etmemiştir.

³²⁹ Coşkun Topal, Türk Rus İlişkileri ve Moskova Anlaşması, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 4/6, 2018, ss. 321

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1936 MONTRÖ SÖZLEŞMESİ ve BOĞAZLARIN STATÜSÜ, ULUSAL VE ULUSLARARASI GÜVENLİĞE ETKİLERİ

1936 Montrö Boğazlar sözleşmesini anlamak için sadece içinde bulunulan dönemin öncesindeki ve sonrasındaki olaylar ile değerlendirmek gerekmektedir. Bu bölüme kadar olan kısımda, sağlıklı bir analiz yapabilmek için kavramlar Türk Boğazları çerçevesinde incelenmiş, bölgesel ve küresel etkileri olan tarihsel olaylar açıklanarak, Montrö Anlaşmasına taraf olan devletlerin tutumlarında etkili olan anlaşmalar, savaşlar, tarihsel süreç içerisinde ele alınmıştır. Temelde doğal coğrafi yapılar olan Türk Boğazlarının stratejik değeri açıklarken, içinde bulunduğu bölge açısından önemini daha iyi ifade etmek için “*Jeopolitik*” kavramı temel alındı. Boğazların tarih boyunca önemini anlatmak, Türk Boğazlarına hâkimiyetin ilgili devletlerin bölgeye etkisi açısından değerini doğru ifade etmek için “*egemenlik*” kavramı ve “*güvenlik*” kavramları Türk Boğazları özelinde ele alınmaktadır.

Tüm bu bulgular ışığında, 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanırken içinde bulunulan dönem göz önüne alındığında, sözleşme yeni kurulan bir devletin egemenliğini pekiştirdiği aynı zamanda diplomatik olarak da yeteneklerini gösterdiği bir sözleşme olarak değerlendirilebilir. Egemenlik açısından bu anlaşma pek çok bakış açısı ile ele alınabilir. Bir açıdan bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti bu anlaşmayla sınırları içerisinde tam olarak egemenliğini ilan etmiş oluyordu. Diğer yanda egemenlik kavramının kendi içinde de tartışmalı bir kavram olması doğal olarak anlaşmanın ve geçiş rejiminin doğasından kaynaklanan farklı mekaniklerden ötürü egemenlik tartışmalı bir konu olarak değerlendirilebilirdi. 1936 yılında imzalanan bu anlaşma Türkiye Cumhuriyeti açısından büyük bir kazanım ve bir zafer olarak görünmektedir.

Üçüncü ve son bölümde Lozan Barış Konferansı ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi arasında geçen zaman diliminde özellikle I. Dünya Savaşı’nın etkileriyle uluslararası ilişkilerde meydana gelen değişimleri ele alarak ve bu değişimler ışığında, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin 1936 Montrö Boğazlar sözleşmesiyle Boğazların Statüsünde elde ettiği egemenlik haklarını Uluslararası İlişkiler çerçevesinde analiz ederek, güç dengelerindeki değişimlerin güvenlik, egemenlik ve jeopolitik üzerindeki etkileri analiz edilecektir.

1. 1936 YILINDA TÜRK BOĞAZLARI VE MONTRÖ'YE GİDEN YOL

1.1. I. Dünya Savaşı Sonrası Dünya'da Genel Durum

Büyük Savaş (Great War) olarak da adlandırılan I. Dünya Savaşı, o zamandan bu zamana aslında hiç durmayan ve çeşitli şekillerde ortaya çıkan bir savaş makinesini uyandırmıştır. Radikal milliyetçilik ve devrimci şiddetin ortaklaşa ortaya çıkardığı vahşi militarizm ile beslenen bu makine, etkilerini günümüzde halen hissettiğimiz bir miras olarak var olmaya devam etmektedir. Savaş sonrasında ortaya çıkan idealist ve barışçı tabloya rağmen savaşı kaybeden devletlerin savaş sonrası anlaşmalarda haksızlığa uğradıkları duygusu ile beraberinde gelen intikamcı politikaları ve bununla beslenen diktatörlükler II. Dünya Savaşı'nı kaçınılmaz bir hale getirmişti.³³⁰ Bu kısa özet bile aslında Türkiye Cumhuriyeti açısından iki savaş arası dönemde elde edilen Boğazlar özelindeki kazanımın ne denli değerli olduğunu göstermektedir.

I. Dünya Savaşı sona erdiğinde tüm devletler için ortaya çıkan tablo dehşet vericiydi. Galip devletler için sonuç başarı olsa da süreç içinde verilen kayıplar zaferi gölgelemeye yetecek derecede fazlaydı. Savaşta Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye tarafından toplamda 3.410.000 insan ölmüştür. Fransa, İngiltere, Birleşik Krallık, Rusya, İtalya ve Amerika Birleşik Devletlerinden ise 4.585.000 insan hayatını kaybetmişti. Toplamda Dünya nüfusundan 7.995.000 kişi 5 yıl içinde bu savaşta hayatını kaybetmiştir.³³¹ Bazı kaynaklara göre de bu rakam dokuz milyon civarındadır. Rakamlar kaynaklara göre farklılık gösterse de bu rakamlar, tüm devletler için yıkımın büyüklüğünü anlatmaya yetmektedir.

Savaşın ekonomik verileri de dikkat çekici bir şekilde ekonomi üzerindeki yıkımı göstermektedir. Savaşın baş aktörleri Almanya, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'nde kişi başı düşen gelirden ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Örnek vermek gerekirse; savaşın başlangıcını 100 birim olarak alırsak, Amerika Birleşik Devletleri 100 birimden 73,3'e, Almanya 100 birimden 67'ye, Birleşik Krallık ise 81,8'e düşmüştür. Fransa, Rusya ve Fransa'da ise dalgalanmalar olmuştur.³³² Savaş

³³⁰ Luc Verpost, Leen Engelen, Rajesh Heynicks, Jan Schmidt, Pieter Uyttenhove, Pieter Verstrate, *Revival After the Great War*, Leuven University Press, Leuven, 2020, ss.12

³³¹ Howard, a.g.e., ss. 122

³³² İrfan Kalaycı, Sona Erişinin 100. Yılında I. Dünya Savaşı'nın Ekonomik Cephesine Dair Bir İnceleme, *Avrasya Etüdleri, Türk İşbirliği ve Kordinasyon Ajansı Bakanlığı*, ss.190

sırasında ve sonrasındaki dönemde uluslararası yatırımlar durma noktasına gelmiştir. Türk Boğazları bu kötü tablo içerisinde ekonomik olarak yaralarını sarmak isteyen bölgesel güçler için önem arz etmektedir. Avrupa ve Rusya için halen bölge ekonomisi besleyen en önemli kanallardan biridir. Bu durum süreç içerisinde Türk Boğazlarının güvenliğini ve istikrarlı bir rejim ile yönetilmesini önemli bir hale getirmektedir.

I. Dünya Savaşı sonunda, Rus İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu gibi imparatorluklar tarih sahnesinden çekilmişlerdir. Özellikle Avrupa’da karışıklık ve güç mücadelesi devam etmekteydi. Yıkılan imparatorlukların hüküm sürdükleri coğrafyalarda yeni devletler ortaya çıkmaktaydı. I. Dünya Savaşı sonu özellikle Balkanların ve Orta Doğu coğrafyasının siyasi haritasında köklü değişikliklerin olduğu bir dönem olarak değerlendirilebilir. Polonya Almanya’nın yenilgisinden sonra yeniden doğmuştur. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’ndan boşalan alanda Yugoslavya, Romanya ve Çekoslovakya devletleri ortaya çıkmıştır.³³³ Bu devletler bağımsızlıklarını kazansa da etnik sorunlar ve iç karışıklıklar ile uğraşmaya devam etmektedirler. Fransa, Almanya’nın yeniden güç kazanmasını engelleyecek her türlü yolu denemekteydi. Avrupa genel olarak savaşın faturasını Versailles Antlaşmasıyla Almanya’ya kesmekteydi. I. Dünya Savaşından sonra Avrupalı devletler tarafından alınan her karar adeta istikrarsızlığı destekler nitelikte olmuştur. Avrupa’nın uzun süredir sürdürmeye çalıştığı güç dengesi bozulmuştur. Bozulan güç dengesi Türkiye Cumhuriyeti’nin kendini ispatı için uygun ortamı hazırlamaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri’nde Savaş sonrasında hâkim olan fikir küresel olarak yürütülecek ortak bir güvenlik anlayışını destekleyecek bir sistem kurmaktır. Avrupa merkezli güç dengesi politikası iflas etmiştir diğer yandan Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson açık açık güç dengesi politikasının ahlak dışı bulunduğunu ifade etmektedir. Uluslararası ilişkilerde I. Dünya Savaşında ve sonrasında ortaya çıkan tabloda güç dengesi politikasının demokrasiye ve barışa bir katkı yapmadığı yaşanan gelişmelerle gözler önüne serilmektedir. Savaş sonrasında rüzgâr liberallerden yana esmektedir. Wilson on dört maddeden oluşan bildirisini Ocak 1918 de yayınlamıştı. Bildirinin özü son maddesidir. Bildirinin son maddesi, küçük büyük

³³³ Nye, Welch, a.g.e., ss.156

demeden tüm devletlerin yasal egemenlik haklarına saygı duyacak ve bu hakları karşılıklı garanti altına alacak bir milletler birliği kurulmasına işaret etmektedir. Wilson ile hız kazanan liberal fikir akımı ve bu fikirlerden doğan Milletler Cemiyeti, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti için Boğazlardaki egemenlik haklarını geri almak için uygun uluslararası siyasi ortamı yaratan önemli unsurlar olmuşlardır.³³⁴

Milletler Cemiyeti ile ortaya çıkan ortak güvenlik anlayışı iki kavramı on plana çıkarmaktadır. Bu kavramlardan biri egemenlik diğeri ise Hukuktur. Milletler Cemiyetinin özünde devletlerin egemenliği en önemli konulardan biridir. Devletlerin egemenlik hakları dokunulmazdır. Bu bağlamda devletler sınırları içerisinde tam ve tek yetkili unsurlar olarak görülmektedirler. Bu anlayışa göre devletler ancak kendi iradesi ile egemenlik haklarını paylaşır ya da kısmen devredebilirlerdi. Devletlerin egemenlik hakları Milletler Cemiyeti Misakına göre Uluslararası Hukuk tarafından korunabilirdi. Dolayısıyla Milletler Cemiyetine bağlı her devlet egemenlik hakkını da kendi isteği ile kısıtlıyor ve aynı zamanda da Ortak güvenliğin bir parçası haline geliyordu. Bu noktayı anlamak önemlidir zira iki savaş arası dönemde gelişen bu yeni bilinç, Türkiye Cumhuriyeti gibi devletlerin kuruluş aşamasında olduğu kırılgan bir dönemde önemli bir rol oynamaktaydı. Yeni kurulan devletler başat güçlerin bu yeni tutumu ile hem nefes alma imkânı buluyor hem de nispeten egemenlik alanlarını geliştirebiliyorlardı. Bu bağlamda Montrö Boğazlar Sözleşmesi bu duruma verilebilecek en güzel örneklerden biridir denilebilir.³³⁵

1.2. Lozan Barış Konferansından, Montrö Anlaşmasına

1.2.1. Mudanya Mütarekesi

Mudanya silah bırakışması, Lozan Barış Konferansı ve sonrasını anlamak için Ankara Hükümetinin ve daha sonrasında da yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası anlaşmalardaki tutumunu kavramak ve analiz etmek önemli bir başlangıç olacaktır denilebilir. Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki askeri ve siyasi kadroların dış politikadaki tutumları sahadaki askeri hareketin başarısının devamı için

³³⁴ Andrew Patrick, Woodrow Wilson, the Ottomans, and World War I, *Diplomatic History*, Volume 42, Issue 5, November 2018, ss.886–910

³³⁵ Simon E. Baldwin, The Vesting of Sovereignty in a League of Nations, *The Yale Law Journal*, Jan., 1919, Vol. 28, No. 3 (Jan., 1919), ss. 209-218

önem arz etmektedir. Montrö Boğazlar Sözleşmesine kadar incelenecek dönem, dış dinamiklerin iyi analiz edilerek yön verilen bir iç politikanın görelî olarak zayıf ve eksik yönlerine rağmen başarılı olabileceğinin güzel bir örneğı olarak görülebilir.

19 Mayıs 1919'da Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a çıkarak Anadolu'da başlattığı mücadele 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi ile son bulmaktaydı. Mudanya Mütarekesi önemli bir dönüm noktası olarak kaşıımıza çıkmaktadır. İlk defa Türk Hükümeti Batılı devletler ile eşit şartlarda bir anlaşma masasına oturmaktaydı. Türk Hükümetinin diplomatik olarak elini güçlendiren ve Mudanya mütarekesine zemin hazırlayan olaylar özellikle İzmir'in Yunanistan ve İstanbul'un İngiltere tarafından işgalinden sonra gelen tepkiler ile güçlenen Anadolu Hareketinin elde ettiğı askeri zaferler olmuştur. Birinci ve İkinci İnönü zaferleri ve ardından Büyük Taarruzun başarıya ulaşması İngiltere ve Fransa'nın Ankara Hükümeti ile diyalog çabalarını arttırmaktaydı. Aynı zamanda Mustafa Kemal'in dikkatli bir şekilde yürüttüğü ve İngiltere'ye karşı kullandığı Rusya diplomasisi Batılı güçlerin anlaşma zemini arayışlarını arttırmıştır.³³⁶

I. Dünya Savaşının bitmesiyle müttefiklerin tüm sorunları bitmiş değildir. I. Dünya Savaşı ekonomik olduğu kadar insanı olarak da çok yıkıcı bir savaş olmuştur. İtalya hem kendi içinde hem de sömürgelerinde sorunlar yaşamaktaydı. İngiltere kendi içinde İrlanda sorunu ile uğraşırken diğer yandan da Mısır ve Hindistan'daki karışıklarla ilgilenmiştir. Fransa ülke çapındaki sendikaların genel greve gitmesi üzerine bu krizle meşguldür. Bu üç devlet kendi aralarında da birtakım sorunlar yaşamaktadırlar. Müttefik orduları savaşı kazandıklarını düşündükleri için askerleri terhis beklemektedir. Bu esnada çatışmaların uzaması askerlerin morallerini bozmaktadır. Savaşın bitmesiyle birlikte müttefikler Rusları tamamen unutmuş gözükmemektedirler ama Bolşevikler iç savaşı bir kenara bırakıp nefes almak ve tekrar dış politikaya odaklanmak istemekteydiler. Ankara ve Sovyet Rusya arasında iletişim artmaktadır ve Sovyetler yardım için istekli gözükmemektedir.

³³⁶ İsmail Soysal, Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I. Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983 XVI. Dizi- Sa. 38, ss. 61-66

Yaşanan gelişmeler İngiltere ve Fransa gibi devletlerin Anadolu'da ağırlıklı olarak Yunanistan vasıtasıyla yürüttükleri savaşa bakış açılarını da değiştirmekteydi. İngiltere Ortadoğu'da ki varlığını Fransa ile paylaşmak zorunda kalmıştır. Fransa ile İngiltere'nin 1916 yılında imzaladıkları Sykes-Picot anlaşması iki devletin birbirlerinin Ortadoğu'daki varlıklarının kabulünü temsil etmektedir. İki devlet Ortadoğu'da birbirleriyle anlaşıyor olsa da İngiltere'nin Araplara verdiği Büyük Arap Krallığı diğer yanda da Kürt ve Ermeni devleti kurma sözlerinin yerine getirilmemesi bölgedeki etnik ve dini unsurlar üzerindeki kontrollerini zor duruma sokuyor gözükmektedir. Tüm bunlar İngiliz ve Fransız kamuoyunda savaş karşıtı seslerin yükselmesine neden olmaktadır. Bu durum özellikle İngiltere'nin Ankara hükümeti ile diyalog arama çabalarını hızlandırmıştır.³³⁷

Uluslararası ortamda değişmektedir. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson'un 14 Maddesi küresel çapta ses getirecek değişimlerin habercisi olarak ortaya çıkmaktadır. Gizli diplomasının artık uluslararası ilişkilerde istenmemesi, milletlerin kendi kaderini tayin hakkı (self determinasyon) gibi genel maddeler İngiltere ve Fransa gibi büyük sömürge ülkelerini rahatsız etmektedir. Sömürgeleri ve özellikle petrol kaynakları için yeni ilgi noktası haline gelen Ortadoğu hakimiyeti için Sykes-Picot anlaşmasını bile değiştirmeyi göze almış bir İngiltere vardır. Bu nedenle Fransa ile git gide daha da ayrı düşmektedirler.³³⁸

Kurtuluş Savaşı mücadelesi birçok zorluk içerisinde ilerlemektedir. Anadolu'da halk zaten uzun yıllardır savaşmaktadır. Bu uzun savaş ve çatışmalar halk ve asker üzerinde bıkkınlık olarak etki göstermektedir. Kazanılan küçük bir çatışmadan sonra bile birlikleri bir arada tutmak zordu bu zorluk her iki tarafta da göze çarpmaktadır. Diğer yandan Anadolu'da çıkan isyanlar Ankara Hükümetini zor duruma sokmaktaydı. İsyanlar kadar, kurtuluş bilinci taşıyan yerlerdeki hareketlerinde ulusal değil yerel bilinç taşıyan hareketler olması organize olmada çeşitli zorluklar çıkarmaktaydı. Dağınık ve görelî olarak bağımsız hareketlerin bir araya gelmesini ve farklı kesimlerin de kurtuluş mücadelesine katılmasını sağlayacak iki önemli olay

³³⁷ Nye, Welch, a.g.e., ss.154

³³⁸ Baskın Oran, Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2002, ss.100

olmuştur. Bunlardan ilki İzmir'in işgali, ikincisi ise Sevr Anlaşması ile doğu sınırında kurulan Ermenistan'dır. İzmir'in iktisadi açıdan öneminin yanı sıra eski tebaa olan Yunanlıların yaptığı gösteri ve hareketler infial yaratmaktaydı. Diğer yandan Karadeniz'e kıyı olan bir Ermenistan'ının kurulması bölgede halkın tepkisini arttırmaktaydı. Bu gelişmeler Kurtuluş Savaşına katılımı artırdı ve Ankara Hükümetinin elini güçlendirdi. Montrö Boğazlar Sözleşmesi incelenirken daha detaylı bir şekilde konuya değinileceği için şimdilik genel resmi tasvir etmek yerinde olacaktır.

Mudanya Mütarekesinden önce ki son viraj neredeyse İngiltere ile burun buruna gelinen Çanakkale Bunalımıdır (1922). Batı ile olan bağlantısını özellikle İngiltere özelinde koparmak istemeyen Ankara Hükümeti dönemin Dış İşleri Bakanı olan Yusuf Kemal'i İngiltere ve Fransa'da görüşmeler yapmak için yollamışlardır. TBMM hükümetinin isteği Paris ve Londra'nın Misakı Milliye kabul etmeleriydi. Fakat Londra bununla ilgilenmemiştir. İtalya, İngiltere ve Fransa temsilcileri 1922 yılında Paris'te bir araya gelmiştir. TBMM'ye önerileri Sevres Anlaşmasında bazı değişiklikler yapmıştır. Fakat Ankara bu yaklaşımı hoş karşılamamıştır. TBMM'nin isteği ateşkes ile beraber Anadolu'nun işgaline son verilmesidir. Ankara Hükümeti bu önerileri Büyük Taarruz öncesi oyalama olarak algılamıştır. Bu olaydan sonra İngiltere ile ilişkiler bir süre kesilmiştir.³³⁹

Büyük Taarruzun başarı ile sonuçlanması ve Türk Ordularının İzmir'i aldıktan sonra Çanakkale'ye doğru harekete geçmesi itilaf devletlerini endişelendirmiştir. Bu durum İngiltere'yle Türkiye arasında Çanakkale bunalımı denen olayın yaşanmasına sebep olmuştur. İtilaf devletlerine göre Trakya tehdit altındadır ve Türk Askerlerinin Trakya'ya geçmelerinden endişe duyuyorlardı. Buna engel olmaktan daha ziyade gözdağı vermek için itilaf devletleri Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasına küçük bir birlik çıkarmışlardır. Bunu takiben de Llyod George harekate destek vermek adına bir açıklama yapmıştır. Türk Ordularının Trakya'ya geçmesi halinde karşılık vermekten çekinmeyeceklerini ifade etmiştir. Mudanya Mütarekesi'nin önünü açan bu bunalım sırasında Sovyetlerin TBMM hükümetine destek vermesi bunun yanında da

³³⁹ Kaya Tuncer ÇAĞLAYAN, Çanak(Kale) Krizi'nde İngiltere'nin Askeri Durumu, Turkish Studies, Volume 12/9, ss.19-34

Fransa ve İtalya'nın artık çatışmak istememesidir. Bunların yanında en önemli politika ise Mustafa Kemal'in elde edilen başarıyı riske atmamak için elindeki gücün mahiyetine göre çatışmadan kaçınması olmuştur. İmzalanan Mudanya Mütarekesiyle TBMM I. Dünya Savaşından bu yana ilk defa Batılı devletler ile eşit şartlarda bir anlaşma yapmışlardır.³⁴⁰

Lozan Barış Konferansı öncesinde Mudanya Mütarekesi imzalanarak bir nevi taraflar silah bırakışması için şartları belirlemişlerdir. On maddelik bir anlaşma olan Mudanya Mütarekesi 3 Ekim 1922'de toplanan ve 8 gün süren konferansın sonunda 11 Ekim günü imzalanmıştır. 13 Maddeden oluşan sözleşmenin 11. ve 12. maddeleri boğazlar ile ilgilidir. Bu maddelere göre TBMM hükümeti barış konferansının sonuna kadar Marmara'nın güneyine geçmemeyi taahhüt etmiştir. Ayrıca müttefik kuvvetler bulundukları yerlerde kalacaklar ve TBMM Hükümeti barış konferansı sonuna kadar bu duruma saygılı olacaktır. Mudanya mütarekesini Yunanistan taraf olduğu halde imzalamamış bunun yerine daha sonra katıldığını bildiren bir açıklama yayınlamıştır.

Fiilen savaşan devletler Türkiye ve Yunanistan olsa da Mudanya Mütarekesine bulunanlar bir tarafta Türkiye diğer tarafta ise İtalya, Fransa ve İngiltere olarak gözükmektedir. Mudanya Mütarekesi imza belgesi Anadolu'daki savaşın gerçek taraflarını gözler önüne seren niteliktedir. I. Dünya Savaşının sosyal ve ekonomik yıkıcı etkileri savaşı kazanmış olsalar bile İngiltere ve Fransa'yı kamuoyunda zor durumda bırakmıştır. Kamuoyu savaşa ve savaşın ağır ekonomik yüküne karşı sesini yükseltmiştir. Mütareke bu bağlamda herkes için rahat bir nefes alma fırsatı olmuştur. Mudanya Mütarekesi 13 maddeden oluşuyordu. Mütarekenin özü Yunan kuvvetlerinin 15 gün içerisinde işgal ettikleri bölgelerden çekilmesini ve çekilme tamamlandıktan 30 gün sonrada Müttefiklerin bulundukları yerleri Türk kuvvetlerine teslim etmesini içermektedir. Önemli bir diğer hususta Barış Anlaşması süresince Türk kuvvetlerinin Marmara'nın güneyine geçmemeyi taahhüt etmesini bu bağlamda Doğu Trakya'ya bir ordu geçirmemesini, ordu toplamamasını ve bulundurmamasını içermektedir.³⁴¹

Mudanya Mütarekesine baktığımızda net olmasa da Müttefiklerin TBMM hükümetine karşı ilerleyen dönemde daha da belirginleşecek olan diplomasi tarzını

³⁴⁰ Çağlayan, a.g.e., ss.19-34

³⁴¹ Soysal, a.g.e., ss.61-66

görülmektedir. Özellikle İngiltere ve Fransa I. Dünya Savaşı süresince savaşıyan taraflar olarak rollerini bu mütareke dahilinde bir çeşit garantör durumuna evirmeye başlamışlardır. Bunun sebebi, Yunanistan'ın Fransa ve İngiltere'nin beklentilerini karşılayamaması ve TBMM'nin dolayısı ile Anadolu hareketinin beklenenin aksine gösterdiği örgütlenme becerisi bunun yanında da askeri başarısı olmuştur. Müttefiklerin Anadolu ve Boğazlardaki işgal stratejisinin Montrö Boğazlar Sözleşmesinin de önünü açan gitgide artan bölgesel güvenlik kaygılarıdır denilebilir.

1.2.2. Lozan Barış Konferansı ve Boğazlar Sorunu

Mudanya Mütarekesi Lozan Barış Konferansı için sağlanması gereken ateşkesin şartlarını belirlemiştir. Bu ateşkesin ardından Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonya barış konferansı için çağrı yapmışlardır. Konferansta bir tarafta Türkiye varken karşı tarafı temsilen çağırılan devletler üç grupta ayrılmıştır. Yunanistan, Sırp-Sloven-Hırvat Devleti ve gözlemci statüsünde Amerika Birleşik Devletleri'nin olduğu grup tüm görüşmelere davet edilmiştir. Ticaret ve yerleşim gibi konularda ek olarak Portekiz ve Belçika davet edilmiştir. Bu alışmanın da ana konusu olan ve Türkiye için hayatı önem arz eden Boğazlar sorunu içinde Türkiye'nin de ısrarı ile Rusya ve ona ek olarak Bulgaristan davet edilmiştir.³⁴²

Fakat TBMM tarafından halen çözülmesi gereken önemli bir sorun vardır. İtalya, İngiltere ve Fransa kesin barışı sağlamak maksadıyla hem İstanbul Hükümetini hem de Ankara Hükümetini Lozan Barış Konferansına davet etmiştir. Oysa bir milletin kaderini iki hükümet hele ki İstanbul'da işgal altında olan bir hükümet tayin edeceği düşünülemez. Lozan Barış Konferansından önce TBMM'deki sert tartışmalar yaşanmıştır sonrasında 16 Mart 1920'den itibaren ılelebet saltanat kaldırılmıştır. Böylece Ankara Hükümeti tek temsilci olarak görüşmelere gitmiştir.³⁴³

İsmet İnönü'nün ifadesiyle, Lozan Antlaşması Osmanlı İmparatorluğunun resmi olarak tasfiye edildiği bir anlaşma olmuştur. Galip gelen devletler barış anlaşmaları yaparken masaya tam bir özgüven ve hakimiyet ile oturmuşlardır. Osmanlı

³⁴² Oran, a.g.e., ss.216

³⁴³ Seçil Karal Akgün, Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928), Temel Yayınları, İstanbul, 2006, ss.196-201

İmparatorluğunun müttefiki olarak savaşa giren devletler bu anlaşma masalarında sadece imzalayacaklarını ya da imzalamayacaklarını ifade etmek için oturmuşlardır. Lozan Konferansı da benzer bir siyasi ortamda toplanmıştır.

Lozan'da Türkiye Cumhuriyeti açısından farklı olan husus şuydu, savaş Lozan'da masaya oturan Türkiye için 1918'de bitmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu yenilgiyi kabul ederken, masaya oturan Büyük Millet Meclisi Hükümeti için savaş 4 sene daha sürmüştür. 1922'de galip devletlerin de imkân vermedikleri şekilde gerçekleşen Türk Zaferi, Ankara Hükümetinin 1918'den farklı bir şekilde Osmanlı'nın yenilgisinden sıyrılmış bir durumda masaya çağırılmasını sağlamıştır. Lozan Barış Konferansı'na katılan heyet 1918 mağlubiyetini üstüne almıyordu. Fakat galip devletler 1918 şartlarında ısrar etmişlerdir.

Konferans 21 Kasım 1922'de başlamıştır. I. Dünya Savaşının galip devletleri bu sefer karşılarında Küçük Asya Savaşı'nda zafer kazanmış bir delegasyon bulmuşlardır. Konferansa Türk heyetini baş delege olarak İsmet Paşa temsil ediyordu. TBMM konferans öncesinde dönemin dış işleri bakanı Yusuf Kemal Bey'in yerine İsmet İnönü'yü dış işleri bakanlığına getirmişti. İsmet paşanın yanında iki önemli delege daha vardı. Bu delegelerden biri dönemin sağlık bakanı Dr. Rıza Nur diğeri eski maliye bakanı Hasan Saka'ydı. Türk heyeti ana delegelerin dışında çeşitli görevlerde toplam otuz üç kişiden oluşuyordu.³⁴⁴

Yunanistan heyetinin başında konferansın en önemli diplomatlarından biri olan eski başbakanlardan E. Venizelos vardır. Venizelos Atina'ya danışmadan her türlü imzayı atma yetkisine sahiptir. Venizelos gibi bir diğer önemli diplomat ise İngiltere dış işleri bakanı Curzon'dur. Görüşmelerde ana meselelere bağlı olarak çekişmenin İngiltere ve Türkiye arasında geçmesi beklenmiştir. Gerek Orta Doğu konusuna hakimiyeti gerekse müttefikleri bir arada tutan diplomatik yetenekleri ile Curzon özellikle seçilmiştir ve diplomatik olarak konferansa hâkim olduğu görülmüştür.

³⁴⁴ Tam listeyi eklere ekle.

İngiltere'nin ikinci delegesi İstanbul'daki yüksek komiseri Sir Horace G. Mantagu Rumbold olmuştur.³⁴⁵

Fransa ve İtalya açısından durum daha rahattı genel olarak bölgesel siyasi ve ekonomik çıkarlarına bağlı ayrıcalıklar için müzakerelerde bulunmuşlardır. Fransa toprak sorununu 1921 Ankara Anlaşması ile çözüme kavuşturmuştur. İtalya içinse artık ortaya koyulacak bir istek genel anlamda bulunmamaktadır. Japonya konferansa katılıyor olsa da konferansa olan ilgisi bölge itibari ile yok denecek kadar olmuştur. Romanya dış işleri bakanı Duca liderliğinde temsil edilmiştir. Yugoslavya yeni kurulan bir devlet olarak tüm görüşmelerde olmasına karşın anlaşma ve eklerini imzalamamıştır. XVII protokole göre daha sonra kendileri ile ilgili olan kısımların imza yükümlülüğünü almışlardır. Amerika'yı Birleşik Devletleri görüşmelerde İstanbul'daki yüksek komiseri Amiral Bristol ve Bern Büyükelçisi Joseph C. Crew temsil etmişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri tüm toplantılara ve oturumlara iştirak etmiştir. Aslında sadece iştirak etmemiş; konular hakkında fikirlerini ve yönlendirmelerini de yapmıştır. Delegeler gibi görüş açıklamıştır. Buna rağmen Amerika Birleşik Devletleri barış anlaşmasını veya eklerini imzalamamıştır. Amerika Birleşik Devletleri "gözlemci" niteliğinde olsa görevini etkin ve etkili biçimde yapmıştır.³⁴⁶

Bulgaristan'da konferansa çağırılan devletlerdendir. Fakat Bulgaristan yalnızca Boğazlar rejimi ve Trakya meselesi ile ilgili konular için konferansa çağırılmıştır. Konferans sonunda da sadece bu iki konu ile olan sözleşmelere imza atmışlardır. Türkiye'nin ısrarı ile konferansa davet edilen Sovyet Rusya boğazlar meselesi ile ilgili konferansa katılmıştır. Boğazlar dışındaki konuları da ilgi ile takip etmişlerdir. Fakat boğazlar ile ilgili sözleşmeyi kendi görüşlerine uygun bulmadığı için imzalamamıştır. Sovyet Rusya delegasyonunun başında Sovyetlerin dışişleri komiseri Çiçerin vardır.³⁴⁷

³⁴⁵ Rıza Nur, Joseph C. Grew, Lozan Barış Konferansının Perde Arkası (1922-1923), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2013, ss.60

³⁴⁶ Oran, a.g.e., ss. 216-217

³⁴⁷ Oran, a.g.e., ss. 216-217

Belçika ve Portekiz’de kendileri ile ilgili olan kısmı bölümler için görüşmelere çağırılmıştır. Konferans sonunda II. ve III. numaralı protokolleri imzalamışlardır. Bu protokoller ekonomik ve finansal konuları içeren protokollerdir. Lozan Barış Konferansı üç ana komisyon çatısı altında toplanmıştır. Türkiye istemese de bu üç komisyonun başına sırasıyla müttefik devletlerden İngiltere, Fransa ve İtalya geçmiştir. Türkiye bu durumu istemeden de olsa kabul etmek zorunda kalmıştır.³⁴⁸

Lozan Barış Konferansında müttefikler ve Türkiye açısından netleştirilmesi gereken birçok konu vardır. Müttefiklerin birçok konuda görüş ayrılığı bulunuyordu. Dolayısı ile müttefikleri bir arada tutmak önemli bir konudur. Lord Curzon ve Musolini bu görevi üstlenmişlerdir. Müttefiklerin 1922’de yapılan önerilere dayanan ve başlıca üzerinde durduğu noktalar aşağıdaki gibidir;

- Türkiye Batı Trakya’da plebisit yapılmasını öneriyordu. Bu istek kabul edilemezdi.
- Trakya sınırı 1915’de imzalanan Türk-Bulgar Anlaşmasında belirtildiği hali ile kalmalıdır.
- Boğazlar sorunu tüm taraflar ile açıkça görüşülmelidir.
- Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz Boğazı askerden arındırılmalı ve denetim altında olmalıdır.
- Kapitülasyonlar değişiklikler olsa da devam ettirilmelidir.
- Türkiye Ege Denizi’ndeki adaları müttefiklerin kontrolüne vermelidir.
- Ege Denizi’ndeki adaların akıbetini müttefikler istedikleri gibi belirlemelidir.
- Irak ve Suriye sınırları olduğu gibi korunmalıdır.
- Türkiye’den savaş tazminatı ödemelidir.
- Müttefikler kendi askerlerinin gömülü olduğu topraklarda kalmakta ısrarcı olmalıdır.
- Türk tarafının, Yunan tarafından istediği savaş tazminatı ret edilmelidir.

³⁴⁸ Düstür, Üçüncü Tertip Cilt 5, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul, 1931, ss. 249

- Mudanya Ateşkes Anlaşması uygulanmalıdır ve ihlal edilirse Türklere sert yaptırımlar uygulanmalıdır.
- Türkler yeni anlaşmayı imzalayana kadar İstanbul'un işgali devam ettirilmelidir.
- Azınlık hakları korunmalıdır.
- Savaş öncesinde Müttefiklere verilen imtiyazlar devam ettirilmelidir.
- Türkiye ateşkestten sonra geçersiz kıldığı anlaşmaları tekrar yürürlüğe almalı ve kabul etmelidir.

Tüm maddeler üç ana komisyonda ele alınmıştır; mali, iktisadi ve hukuki işler komisyonu, azınlıklar komisyonu ve askerliğe, toprağa ve boğazlara ilişkin işler komisyonu. Bu maddeler daha önce ifade edilen bir noktayı tekrar gözler önüne sermektedir. Müttefikler karşısındaki devletin yenik Osmanlı İmparatorluğu olduğunu düşünmektedirler. Oysa bu nokta da İsmet İnönü'nün ifade ettiği gibi karşılarında yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti vardır. Devletlerin görüştükleri konuştukları konular yüzlerce yıldır süre gelen tartışmalar ve savaşlardan arda kalan konulardır. İsmet Paşa ve heyeti tüm görüşmeler boyunca bu konularla baş etmek durumunda kalmışlardır.³⁴⁹

Lozan Konferansına giderken Türk heyetine verilen talimatların genel olarak Misak-ı Milliyle çerçevesi çizilmiştir. Buna istinaden genel hususlar konferanstan önceki son bakanlar kurulu toplantısında 14 madde de toplanmıştır.³⁵⁰

- Doğur Sınırında bir Ermeni Devleti kabul edilmezdi. Bu söz konusu olursa görüşmeler kesilecektir.
- Irak Sınırında Süleymaniye, Musul ve Kerkük illeri istenecekti. Farklı bir durum ortaya çıkarsa Ankara'dan talimat istenecektir.
- Suriye sınırının düzenlenmesi için çalışılacaktır.
- Adalar duruma göre görüşmelere yön verilecek. Boğazların güvenliği için önemli adalar alınacaktı. Farklı bir durumda Ankara'dan talimat istenecektir.

³⁴⁹ Nur, Grew, a.g.e., ss.30

³⁵⁰ Oran, a.g.e., ss.2017

- Trakya’da 1914 sınırlarına ulaşılmaya çalışılacaktır.
- Batı Trakya’da plebisit istenecektir.
- Boğazlar ve Gelibolu yarımadasında yabancı kuvvetler kabul edilemezdi. Aksi bir durumda görüşmeler kesilmeden önce Ankara’dan talimat istenecektir.
- Kapitülasyonlar kabul edilemez. Bu durumda görüşmeler kesilecektir.
- Mübadele azınlıklar konusunda esastır.
- Osmanlı Borçları, Yunanistan’dan alınacak tazminata mahsup edilecektir. Bu yola gidilmezse 20 yıl ertelenmesi istenecektir. Ayrıca Osmanlıdan ayrılıp bağımsızlığını ilan eden devletlere paylaştırılacaktı. Duyun-ı Umumiye kesinlikle kaldırılacaktı. Aksi durumlarda Ankara’ya danışılacaktır.
- Askeri sınırlamalar kabul edilemez.
- Yabancı kuruluşlar Türk yasalarına uygun şekilde hareket edecektir.
- Türkiye’den ayrılan ülkeler için Misak-ı Milli geçerlidir.
- İslam cemaati ve vakıfların haklarının korunması için eski geçerli anlaşmalar çerçevesinde düzenlemeler yapılacaktır.

Lozan Barış Konferansı görüşmelerinin genel havasını Ulu Önder Nutukta şu şekilde ifade etmiştir; “*Bir süre Ankara’da Lozan Barış Konferansı görüşmelerini takip ettim. Görüşmeler hararetli ve tartışmalı geçiyordu. Türk haklarını tanıyan bir sonuç gözükmiyordu. Bunu pek tabi buluyordum. Çünkü, Lozan Barış konferansından ele alınan meseleler yalnız üç dört yıllık yeni devreye ait ve onunla sınırlı kalmıyordu. Yüzyılların hesabı görülüyordu. Bu kadar eski, bu kadar karışık ve bu kadar kirli hesapların içinden çıkmak, elbette, o kadar basit ve kolay olmayacaktı.*”³⁵¹ Türkiye Cumhuriyeti’ni kuranlar meselelerin açıkça farkındadır. Bununla beraber I. Dünya savaşının getirdiği yıkımın ve dünyadaki reel politiğinde farkındaydılar. Bu farkındalık Montrö’ye giden yolu da açmıştır denilebilir.

Boğazlar sorunu konferanstaki en önemli konulardan bir olarak görülmüştür. Karadeniz ve Çanakkale boğazları üzerindeki Türk görüşü açıktır, Türk boğazları

³⁵¹ Kemal Atatürk, Nutuk 1919-1927, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, ss.476

Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer almaktadır. Özellikle İstanbul'un ve Marmara Denizi'nin güvenliği için boğazların tam olarak Türk egemenliği altında olması şarttır. Türkiye'nin bu şartı kabul edildiği zaman ancak Türkiye ilgili devletlerle boğazların geçiş rejimini görüşmelere açabilirdi. Türkiye tezini destekleyebilecek Gürcistan, Rusya ve Ukrayna gibi devletlerin konferansa davetini istemiştir.³⁵²

İngilizler içinde Türk Boğazları çok önemli bir konu olmuştur, Lord Curzon da bunu açıkça dile getirmiştir. Boğazların geçiş serbestisi İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar için önemli bir konu olmuştur. Türkiye tarafının Rusya'yı çağırma planı çok işe yaramamıştır. İngiltere'nin konferansa tam hakimiyeti karşısında Ruslar etkili olmadığı gibi boğazlardaki çıkarları için ilerleyen oturumlarda İngiltere ile birlikte hareket edip Türkiye'ye muhalefet etmişlerdir. İngiltere geçmişte Rusya'nın Akdeniz'e inmesini istememiştir. Fakat savaş sırasında Karadeniz'deki Rus donanması neredeyse yok olmuştur ve İngilizlere göre Rusların birkaç yılda güçlü bir donanma kurmaları çok olası görülmemiştir. İngiltere barış ya da savaş dönemi fark etmeksizin hem savaş hem ticaret gemilerinin İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından serbest geçişini istememiştir. Rusya geçmişte bunu istese de güçsüzlüğü yüzünden buna muhalefet etmiştir. Rusya Türkiye'ye serbestlik maddesini kabul etmemesi için baskı yapmıştır.³⁵³

6 Kasım 1922 de yapılan celsede İngiltere müttefikler adına Boğazların geçiş rejimi ile ilgili olan teklifini yapmıştır. Teklif iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda, ticaret ve savaş gemilerinin savaş ya da barış döneminde serbest geçişine izin verilmesini bunun Türkiye'nin tarafsız ya da savaştan taraf olma durumuna göre düzenlenmesi istenmiştir. İkinci kısımda ise Boğazların iki yakasında oluşturulacak askerden arındırılmış bölgeler kurulması istenmiştir. Bunun yanında geçmişte İstanbul'da her devletin bir savaş gemisi bulunmaktaydı. Bu gemilere istasyonlar deniliyordu. Müttefikler bu uygulamanın aynı şekilde kalmasını istemişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti için bu tarz bir uygulama kapitülasyon demektir. Diğer yandan askerden arındırılacak bölgeler çok geniş tutulmuştur. Adeta tüm Marmara denizi kıyıları neredeyse askerden arındırılmış bölgeler haline dönüşmekteydi. Türkiye, Trakya

³⁵² Nur, Grew, a.g.e., ss.60

³⁵³ Nur, Grew, a.g.e., ss.99

sınırında da benzer bölgeler talep etmiş ve bu bölgeleri Avrupa kefaletine geçirmek istiyor olsa da boğazlardaki bu daha geniş kapsamlı talepler Türk Heyeti için kabul edilemez olmuştur.

Boğazların geçiş serbestisi ve askerden arındırılmış bölgelere ek olarak konferansta özellikle geçiş rejimindeki birtakım denetlemeleri yapmak, geçişleri düzenlemek için bir komisyon kurulması da müttefikler tarafından istenmiştir. Boğazların geçiş serbestisi Türk heyeti içerisinde de tartışmalar konu olmuştur. Dr. Rıza Nur'un kaleme aldığı anılarında anlattığı üzere boğazlardan serbest geçiş daha Ankara'da görüşmelere gelmeden önce kabul edilmiştir. Zaten Misak-ı Milli içerisinde de bu şekilde geçmektedir. Boğazlar meselesi Lozan görüşmelerinin kilit meselesi olmuştur. İngilizler boğazlar konuda bastırıyordu, hatta Amerika Birleşik Devleti dahi konuya müdahil olmuştur.³⁵⁴

Yeni kurulmakta olan Türkiye Cumhuriyeti küresel anlamda gelişmelere vakıf olduğu ve mümkün olduğunca egemenlik haklarından taviz vermeden reel politığe uygun bir şekilde hareket etmeye çalıştığı söylenebilir. I. Dünya Savaşı sonrası dönem için küresel anlamda tüm boğaz geçişlerinin serbestleştiği bir dönem olduğu söylenebilir. Üstelik savaş teknikleriyle beraber kullanılan silah ve araçlarda değişmekte ve gelişmektedir. Bu dönemde Diplomatik güç büyük ölçüde her dönemde olduğu gibi ekonomiden ve savaş gücünden beslenmekteydi denilebilir. Bu bağlamda muharebe alanında Yunanistan'a karşı kazanılan ama perde arkasında müttefiklere karşı kazanılmış zaferi masada maksimize etmek mümkün gözükmemektedir. Türkiye savaştan maddi ve manevi olarak yorgun görünmektedir buna karşın dönem itibarıyla elinde diplomatik olarak onu destekleyecek zaferler vardı. Yine de ekonomik ve askeri konularda ısrarına yetecek kadar gücü yoktur denilebilir. Lord Curzon'da bunu kullanmıştır. Ruslar ise durumdan en rahatsız olan taraf olarak gözükmemektedir.

Boğazlar rejimini inceleme komisyonu ilk olarak 4 Aralık 1922'de Lord Curzon başkanlığında bir araya gelmiştir. Lord Curzon daha açılış konuşmasında Boğazlar sorununun konferansın en önemli sorunu olduğunu açıkça ifade etmiştir. Boğazlar sorunu ile ilgili Türkiye'nin genel görüşü Misak-ı Milli de özetlenmiştir.

³⁵⁴ Nur, Grew, a.g.e., ss.101

“Halifeliğin bulunduğu yer, Sultanlığın başkenti ve Osmanlı hükümetinin merkezi olan İstanbul şehriyle Marmara Denizinin güvenliği her türlü saldırılardan korunmuş olmalıdır. Bu ilke saklı kalmak şartıyla, Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının dünya ticaretine ve uluslararası ulaşımına açık tutulmasına ilişkin olarak bizimle birlikte bütün öteki devletlerin oy birliği ile verecekleri karar geçerli olacaktır.” İsmet Paşa bu genel görüş çerçevesinde Türk Boğazlarının Türk ülkesi içerisinde ve Türk egemenliğinde olduğu vurgusunu yapmıştır. Marmara Denizi’nin güvenliğinin ve dokunulmazlığının önemine vurguda bulunmuştur. Buna ek olarak Türk Boğazlarının uluslararası ticarete açık olması için gerekli anlaşmaları yapmaya hazır olduğunu ifade etmiştir. Sorun şudur ki heyet boğazlar konusunda diğer konulardaki gibi niyetlerinin arkasını destekleyecek yol haritaları çizememiştir.³⁵⁵

Rusya için Karadeniz kıyılarının güvenliği, Karadeniz de barışın korunması, doğu sınırında barışın korunması önemli konular olmuştur. Bu sebeple savaş ya da barış anı gözetmeksizin Türkiye’den başka bütün ülkelerin savaş gemilerinin, uçaklarının ve her türlü silahlı unsurların boğazlardan Karadeniz’e geçişlerinin devamlı kapalı olması gerektiğini savunmuştur. Diğer yandan Rusya Karadeniz, Marmara Denizinin, Çanakkale ve İstanbul boğazlarının askeri ve sivil deniz ulaşımına her zaman açık olması gerektiğini savunmuştur. Rusya açısından bu tutum birbirini tamamlayan tutarlı bir yaklaşım olarak görülebilir. Tüm bunların yanında Rusya, Türkiye Cumhuriyeti’nin Marmara Denizindeki, Karadeniz ve Çanakkale boğazlarındaki egemenlik haklarını tamamen kabul etmiştir. Rusya Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında müttefiklerin limanlarına verdikleri zararı bu toplantılarda sık sık hatırlatmıştır.³⁵⁶

Tutanaklar incelendiğinde Romanya için Boğazlar, ticaretin Akdeniz’e taşınması için tek ve en önemli deniz yolu olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde Karadeniz’de iki limanı olan Bulgaristan içinde ticaret gemilerinin serbestliği önemli bir husus olmuştur. Ayrıca Tuna Nehri içinde uzun yıllardır süre gelen serbestlik tartışmaları bir sonuca ulaşacaksa Türk Boğazları da bu serbestliğin bir parçası

³⁵⁵ Meray, Lozan, ss. 130

³⁵⁶ Meray, Lozan, ss. 133

olmalıdır denilebilir. Romanya da Rusya gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenlik haklarına saygı duyacağını da belirtmiştir.

Sonuç olarak Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin zamana ihtiyacı vardır ve bu anlaşma ile sağlanacak barış bu zamanı Türkiye'ye vermiştir. Boğaz geçiş serbestisi anlaşmanın en önemli düğümüydü. Dr. Rıza Nur ve Joseph J. Grew'un "*Lozan Barış Konferansının Perde Arkası*" adlı kitabında bahsettiği üzere İstanbul Boğazı, Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizinin korunması için farklı önlemler alınabilirdi. Sabit istihkamlar artık masraflıydı ve savaşta iş görmüyor olarak addediliyordu. Askerden arınmış bölgeleri gerekli zamanlarda savunmak için gerekli önlemler bu bölgelerin gerisinde alınabilirdi. Ayrıca başkent artık İstanbul değildir, Ankara başkent olmuştur. Ankara Anadolu hareketinin gücünün kalbi olarak ön plana çıkmaktadır.

Askerden arınmış bölgeler Türkiye'nin ısrarı üzerine azaltılmıştır. Türkiye için diğer önemli konuda boğazların stratejik güvenliği olmuştur. Bunun için de Tenedos (Bozcaada), Imbros (Gökçeada) Türkiye'de kalması gerekliliği ifade edilmiştir. Diğer adaların da elbette önemi büyüktü ama adaları elde tutmak masraflı ve daha fazla güç gerektiren bir işti ve bu noktada maalesef Türkiye'de bu güç yoktur. Lozan Barış Konferansı, tüm tartışmalara dönem içerisinde taraf devletlerin gücü ve etkinliği doğrultusunda çözüme en yakın ortak kararları alarak 24 Temmuz 1923 yılında imzalanan Lozan Barış Anlaşması ile son bulmuştur. Boğazlar ile ilgili olarak da Lozan Boğazlar Sözleşmesi imzalanarak, bir komisyon kurulmuştur.

1.2.3. Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme (Bağıt No. II)

Boğazlar ile ilgili oturumlara katılan taraflar Türkiye, Rusya, İngiltere, Fransa, İtalya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti, Japonya ve Yunanistan'dı. Sözleşme 20 maddeden oluşuyordu. Bu maddeler aşağıdaki gibidir. Bu maddelerde geçen "Boğazlar" kelimesi anlaşma içerisinde Karadeniz Boğazı, Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizini kapsayan coğrafyayı için kullanılmaktadır.³⁵⁷

Madde 1: Birinci madde ile devletler konferans tartışmalarından en önemlisi olan geçiş serbestisi konusunu karara bağlamışlardır. Bu madde net olarak şunu ifade

³⁵⁷ Düstur, a.g.e., ss.131

eder; bu madde ile ilgili taraflar Boğazlarda denizden ve havadan gidiş geliş serbestisi ilkesini kabul ve ilan etmişlerdir.

Madde 2: İkinci madde birinci madde de kabul ve ilan edilen serbestiden doğan geçiş rejiminin şartlarını detaylı bir şekilde 6 kısımlık bir Lahika ile açıklanmaktadır. Geçiş rejimine tabi olan taşıtlar sivil ve askeri olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Bu taşıtların geçişi de Savaş ve Barış esasına göre iki kısımda incelenmektedir. Tüm bu düzenlemede Türkiye Cumhuriyeti'nin yükümlülükleri de Türkiye'nin savaşa taraf olması yani savaşan olması ya da tarafsız olarak savaş durumu dışında olmasına göre ikiye ayrılmaktadır

Ticaret gemileri ve sivil uçaklar, barış zamanında yükleri ve bayrakları ne olursa olsun, uluslararası sağlık kuralları gözetilerek hiçbir işleme tabi olmadan boğazlardan geçebileceklerdir. Bu geçişler için bir kılavuzluk hizmeti alma zorunluluğu da yoktur. Savaş döneminde ise Türkiye savaşan devlet ise tarafsız olan ticari gemi ve uçaklar, düşman unsurlara fayda sağlayacak herhangi bir yük taşımamak kaydı ile Boğazlardan serbest bir şekilde geçebileceklerdir. Türkiye eğer dilerse bu gemileri kontrol edebilecekti. Düşman gemilerinin akıbeti ise Türkiye'nin tasarrufundadır.

Hangi bayrağı taşırsa taşırsın savaş gemileri, askeri uçaklar ve uçak gemileri barış zamanında serbest bir şekilde geçebiliyorlardı. Bu nokta da tek bir şart vardır. Geçiş söz konusu devlet Karadeniz dışından bir devletse geçirebileceği kuvvet ancak ve ancak Karadeniz'deki en güçlü devletinki kadar olacaktır. Buna ek olarak da her geçişte ancak her biri on bin tonu aşmayacak şekilde maksimum 3 gemiden oluşan bir kuvvet geçirebileceklerdir. Türkiye savaşan devletlerden biriye, barış dönemindeki kısıtlamaların geçerli olması kaydı ile tarafsız devletlerin geçişlerinde herhangi bir kısıtlama olmayacaktır. Askeri uçaklar tarafsız olmaları kaydı ile geçiş yapabilir, Türkiye isterse denetleme uygulayabilirdi. Türkiye'nin tarafsız olduğu dönemlerde aynen barış dönemindeki geçiş kuralları geçerli olacaktır.

Madde 3: Bu madde kendinden sonra gelen 4. Maddeden 9. Maddeye kadar olan kısımlarda belirlendiği üzere boğazlardaki geçiş ve seyrüseferi her türlü engelden korumak üzere geçerli kurallar o bölgede ki adalar içinde geçerli olduğunu ifade eder.

Madde 4: Bu madde ile Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarıyla birlikte Marmara Denizinde bazı bölgeler askerden arındırılıyordu. Özetle bu bölgeler Gelibolu'dan Saroz Körfezi'nin doğusuna kadar olan kısımlar. Marmara Denizinde Kumbağı'na kadar olan kısımlar. Bugünkü geyikliden Karabiga'ya kadar olan kısımlar. Karadeniz Boğazından başlayarak doğudan 15 kilometre ve batıdan 15 kilometreye kadar olan kısım. İmralı adası hariç tutulmak üzere tüm Marmara adaları. Adalar denizinde yani Ege'de Semadirek, Limni, Bozcaada, İmroz ve Tavşan adaları askerden arındırılıyordu.

Madde 5: Dördüncü madde de belirtilen bölgelerin kontrolü ve denetimi için bir komisyon kuruluyordu. Bu komisyonda İngiltere, Türkiye, Fransa ve İtalya hükümetleri tarafından birer kişi bulunuyordu. Komisyon masrafı ilgili devletler tarafından karşılanacaktı.

Madde 6: Bu madde de sekizinci madde de İstanbul ile ilgili belirtilen yerler hariç güvenliğin ve düzenin sağlanması için gereken jandarma ve polis gibi kolluk kuvvetleri hariç diğer kuvvetler yasaklanıyordu. Bununla birlikte Yunanistan ve Türkiye geri kalan kendine ait sınırlarda askeri tatbikatlarını yapabileceklerdi. Türk gemileri askerden arındırılmış bölgelerden geçiş yapabileceklerdi. Türkiye bu bölgeleri Uçak ya da Balonlar vasıtasıyla denetleyebilecekti.

Madde 7: Bu maddeye göre deniz altılardan başka su altında işleyen hiçbir gemi Marmara denizi sularında bulunmayacaktır. Marmara denizinin ne Avrupa ne de Anadolu kesiminde Darıca'ya kadar olan bölgede hiçbir askeri tahkimat ve sabit top bataryası bulundurulamayacaktı.

Madde 8: İstanbul'da bulunan Payitahtın ihtiyacı için İstanbul, Galata, Beyoğlu, Üsküdar ile Prens Adalarının çevresinde en fazla 12.000 kişilik bir askeri kuvvet bulundurulabilecekti.

Madde 9: Dokuzuncu madde herhangi bir olası savaş halinde Türkiye ya da Yunanistan askerden arındırılmış bölgelere riayet etmez ise barış sağlanır sağlanmaz bu sözleşmeden doğan cezaları kabul etmek zorundadır.

Madde 10: 12. Madde de belirlen şekilde Boğazlardan sorumlu “Boğazlar Komisyonu” adıyla uluslararası bir komisyon kurulacaktır.

Madde 11: Komisyon görevini Boğazların suları üzerinde icra edecektir.

Madde 12: Komisyona bir Türk temsilcisi başkanlık edecektir. Komisyon bu sözleşmeye imza eden devletler oldukları için Türkiye, Fransa, İngiltere, İtalya, Rusya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Romanya temsilcilerinden kurulu olacaktır.

Madde 13: Komisyonda temsilcisi olan devletler temsilcilerinin giderlerini kendileri üstlenecektir. Komisyonun genel giderleri Milletler Cemiyeti’nin belirlediği tutarlar kıstas alınarak hesaplanacaktır. Bu tutar komisyona dahil olan devletler tarafından karşılanacaktır.

Madde 14: Komisyon askeri gemilerin ve uçakların belirlenen geçiş rejimine uygun bir şekilde geçip geçmediğini denetleyecektir.

Madde 15: Komisyon görevini Milletler Cemiyeti kontrolü altında idame ettirecektir. Ayrıca komisyon Milletler Cemiyetine rapor verecek ve bu raporları da Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ile istişare edecektir.

Madde 16: Komisyon görevini düzgün yapabilmesi için gerekli düzenlemeleri ve nizamnameleri kendisi hazırlayacaktır.

Madde 17: Bu mukavele Türkiye’nin donanmasını Türk karasularında gezdirmesine engel teşkil etmeyecektir.

Madde 18: Madde genel itibari ile Türk Boğazların geçiş rejiminin güvenliğinin korunması ile ilgilidir. Bu bağlamda madde 18 askersizleştirilmiş bölgelerde ve genel olarak Türk Boğazlarında doğacak herhangi bir güvenlik sorununun çözümünü yüklenecek devletlerin imzacı devletler olduğu hükmünü getiriyordu. Ayrıca bu madde boğazlardaki güvenliğin Milletler Cemiyeti’nce de taahhüt altına alındığını ifade eder.

Madde 19 ve Madde 20: Tarafların bu sözleşme ile bağlandıklarını ifade eden genel taahhüt maddeleridir.

Lozan Barış Anlaşması modern Türkiye Cumhuriyeti açısından bir denklik anlaşmasıdır denilebilir. Lozan Barış anlaşması I. Dünya Savaşı sonrası yapılan anlaşmalar arasında başında Milletler Cemiyeti Misakı olmayan tek anlaşmadır. Karşılıklı müzakere sonucu yapılan bir anlaşma olmasından ötürü aynı zamanda bir uzlaşma metnidir denilebilir. Günümüzde halen I. Dünya Savaşı anlaşmaları arasında geçerliliğini koruyan tek anlaşma olma özelliğini de taşımaktadır. İktisadi ve siyasal bağımsızlık belgesidir. Lozan Barış Anlaşmasının tarihi olarak önemi uluslararası arena da Türkiye Cumhuriyeti için bir tanınma belgesi olmasıdır şeklinde ifade edilebilir. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu anlaşmasıdır.³⁵⁸

Lozan Boğazlar Sözleşmesi o dönemdeki orijinal ismi ile “*Boğazların Tabii Olacağı Usule Dair Mukavelename*” dönemin şartları göz önüne alındığında Türkiye Cumhuriyeti için bir kazanım olmuştur. Anlaşma genel hatları ile anlaşmaya taraf devletlerin çekincelerine karşılık verir nitelikteydi denilebilir. Genel anlamda Lozan Barış Anlaşması Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu anlaşması olmuştur. Bu anlaşma ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Türkiye Cumhuriyeti uluslararası arenada tanınmıştır. Anlaşmayla Türkiye Cumhuriyeti'nin jeopolitik olarak sınırları çizilmiş ve egemen bir devlet olarak sınırları tanınmıştır. Bu noktada Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenliği açısından iki önemli sorun ortaya çıkmıştır. Her ne kadar Misak-ı Milli tanınmış ve sınırlar Misak-ı Milliye göre küçük farklarla çizilmiş olsa da sınırları içerisinde askeri olarak var olamadığı alanlar açılmıştır. Askerden arındırılmış bölgeler direk olarak egemenlik hakkının kendi toprakları içerisinde kısıtlanmasını beraberinde getirmiştir denilebilir. Kurulan Boğazlar Komisyonu da Türkiye Cumhuriyeti'nin karasuları içerisinde düzenleyici ve denetleyici bir kurum olarak egemenliğini kısıtlar bir mekanizma yaratmıştır. Bu sorun Montrö Boğazlar Sözleşmesinde kavramsal olarak çözüme kavuşmuştur.

³⁵⁸ Oran, a.g.e., ss. 222

2. MONTRÖ BOĞAZLAR KONFERANSI VE BAŞLICA TARTIŞMALARI

Lozan Barış Anlaşması türünün tek örneğidir denilebilir. I. Dünya Savaşının diğer anlaşmaları hatta II. Dünya Savaşından bile sonra imzalanan birçok anlaşma geçerliğini yitirmiş ya da taraf devletler tarafından hiçe sayılmışken, Lozan Anlaşması halen geçerliliğini korumaktadır. Bu anlamda Lozan bir istisnadır. Lozan İsmet İnönü'nün ifadesi ile Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupa'ya karşı kazandığı zaferin kalıcı mı yoksa geçici mi olacağının denemesi olmuştur. İsmet İnönü karşısında muhalif ve rakip olarak gözüken ve Lozan'da danışman olarak bulunan Celal Bayar dahi Türk tarafının Lozan'da daha fazlası için ısrarcı olamayacağını teyit etmiştir. Buna ilaveten daha fazla ısrarın kazanılan bağımsızlık savaşına tehdit olacağını da ifade etmiştir.³⁵⁹

Montrö Boğazlar Sözleşmesini incelerken ve yorumlarken başından itibaren yani Sevr'den ve Lozan'a ve Lozan'dan da Montrö'nün imzalanmasına kadar geçen dönemde Dünya'da ve Türkiye'de olan değişimleri analiz etmek ve anlamak önem arz etmektedir denilebilir. Türkiye Cumhuriyeti'ni Lozan'dan Montrö'ye taşıyan güç ve inat esas olarak Lozan'da da ön plana çıkan egemenlik ısrarıdır. Bu tespiti Lozan görüşmelerinde Lord Curzon'da yapmıştır. Lord Curzon öfkeli olduğu bir gün Türk heyetinin egemenlik ısrarı üzerine şöyle demiştir: “Egemenlik, egemenlik hep aynı şey, efendim sizinki dünyadaki tek egemenlik değil.” Buna karşın İsmet İnönü ise ısrarla şunu ifade etmektedir. “Biz burada istikbalini kavramış bir millet olarak adaletli bir sulha ulaşma isteği olan bir milleti temsil ediyoruz. Türk milleti diğer milletler gibi egemen millet muamelesi görmek hakkına sahiptir.”³⁶⁰ Bu noktada Lozan Barış konferansındaki kazanımlar Montrö için bir köprü ve altyapı niteliğindedir denilebilir.

2.1. 1922 ve 1936 Yılları Arası Konferans Öncesi Genel Durum

Lozan Boğazlar sözleşmesin ile yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti aradığı barış ortamını bulmuştur. Bu anlaşmadan sonra Türkiye Cumhuriyeti Hukuki, iktisadi

³⁵⁹ Max Schweizer, Ankara ve Lozan Arasında; Avrupa Yolundaki Türkiye Üzerine Bir Derleme, “**Faruk Loğoğlu**, Heyet Başkanı İsmet İnönü 1977, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2005, ss.65

³⁶⁰ Max Schweizer, Ankara ve Lozan Arasında; Avrupa Yolundaki Türkiye Üzerine Bir Derleme, “**Selim Deringil**, Köprü Olarak Lozan 1977, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2005, ss.70

ve sosyal reformlara hız vermiştir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikada güç ve denge arayışı vardır. 1922 ve 1936 yılları arasındaki dönemde Türk Dış politikası açısından önemli güç odaklarını üç grupta toplanabilir. İngiltere-Fransa, Almanya-İtalya ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti. Türkiye mümkün mertebe bu devletler ile ilişkilerini dengede ve geçmiş sorunları gidererek sürdürmeye çalışmaktadır.

İngiltere ile ilişkiler Lozan'dan sonra hemen düzelmemiştir. İngiltere ile aradaki en önemli sorun Musul sorunu olmuştur. Musul sorunu iki taraf arasında gerginlik sebebi olarak her zaman ön plana çıkmıştır. 1923 yılında Haliç konferansında Türkiye Musul'u görüşürken ve tezlerini öne sürerken İngiltere beklenmedik bir şekilde Hakkari'yi istemiştir. Bu tutumları istedikleri gibi görüşmeleri de çıkmaza sokmuştur ve bitirmiştir. Sorun Milletler Cemiyeti'nde 1926 da Türkiye aleyhine çözülmüştür. Bu bağlamda İngiltere ile ilişkiler ancak 1930'larda düzelmeye başlamıştır. Türkiye'nin Yunanistan ile yumuşayan ilişkileri ve Sovyet Rusya'nın Fransa ve İngiltere ile ilişkilerini geliştirme çabası Türkiye ve İngiltere arasındaki gerginliği azaltmıştır denilebilir.³⁶¹

Diğer yandan Türkiye ile Almanya arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesi İngiltere'yi rahatsız etmiştir. İngiltere, Almanya'nın Türkiye üzerindeki iktisadi tekeli bozmak istemektedir. İngiltere'nin Türkiye ile yaklaşmasındaki bir diğer sebepte İtalya'nın Akdeniz'deki saldırgan ve yayılmacı tutum olmuştur. Türkiye Akdeniz'de İtalya'dan çekiniyordu bunun içinde İngiltere ile ticaretin yanı sıra siyasal olarak da yaklaşma politikasına başlamıştır. Jeopolitik gelişmelerde Türkiye için stratejik fırsatlar doğurmuştur. İtalyanların ege adalarını silahlandırmaya çalışması ve Akdeniz'de Fransa ve İngiltere için bir tehdit haline dönüşmesi. Bu iki devleti birbirine yakınlaştırmıştır. Bu gelişme aynı zamanda Türkiye ve İngiltere'yi de birbirine yakınlaştırmıştır.³⁶²

1936 yılında Kral VII. Edward'ın Türkiye ziyareti kamuoyunu yumuşatmıştır, 1937 yılında bu sefer Başbakan İsmet İnönü'nün Londra'ya taç giyme törenine gitmesi ilişkileri geliştirmiştir. Akdeniz'de ticaret gemilerinin İtalyanlar tarafından batırılması

³⁶¹ Bilal N. Şimşir, Lozanda Musul Sorunu, Irak Dosyası, Türk Yurdu, Ocak 2008, ss.23-30

³⁶² Bilal N. Şimşir, Atatürk ve Yabancı Devlet Adamları II. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,2001, ss.25-28

üzerine, Akdeniz güvenliği ile ilgili Nyon'da bir konferans toplanmıştır. 1937'de toplanan bu konferansa Bulgaristan, Romanya, Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa ve Türkiye katılmıştır. Türkiye bu konferansta bir adım daha ileri giderek İngiltere ile ortak güvenlik için beraber hareket etmeyi kabul etmiştir.³⁶³

Fransa ile ilişkiler ise biraz daha farklı olmuştur. Türkiye ve Fransa birçok kez siyasi olarak yakınlaşmışlar fakat buna rağmen Hatay, kapitülasyonlar ve Osmanlı Borçları gibi konuları çözüme kavuşturmaları bir hayli zor olmuştur. Bu noktada Lozan'dan sonra Türkiye'nin ikili ilişkilerinde geliştirdiği yöntem tutarlı ve akılcıdır denilebilir. Bu stratejik yaklaşım Fransa'yla olan ilişkilerde de ön plandadır denilebilir. Tüm bu sorunlar zaman içinde çözümlenmiştir. Suriye sınırına ilişkin sorunun aslında Lozan anlaşmasında belirtildiği üzere 1 ay içinde çözüme kavuşması gerekiyordu lakin Fransa ayak diremiştir ve ancak 4 yıl sonra komisyon sınır çalışmalarına başlayabilmiştir. 30 Mayıs 1926 yılında sınır sorunu çözülmüştür.³⁶⁴ Fransa ile diğer bir meselede Lozan'da Osmanlıdan ayrılan devletlere de pay edilen Osmanlı borçları olmuştur. Borçlar ile ilgili görüşmeler 1928 yılına kadar devam etmiştir. 1929 yılında yaşanan buhranda Türkiye son ödemeyi yapmamıştır, çünkü bu ödeme neredeyse bütçenin %14 üne ulaşmıştır. Türkiye'nin isteği bu ödemenin dönemin ekonomik krizi içinde kendisini etkilemeyecek şekilde yapılmasına imkân verecek bir düzenleme ile yapılması olmuştur. Fransa ile 22 Nisan 1933 de yapılan anlaşma ile Türkiye'nin lehine düzenlemeler ile anlaşmaya varılmıştır.³⁶⁵

Bu gelişmeler Türkiye Cumhuriyeti için önemli gelişmelerdir. Sadece batılı devletler ile ilişkiler gelişmiştir. Türkiye artık Lozan'da masada karşı tarafında oturduğu devletlerle yakınlaşmıştır. Bir dönem savaştığı devletler ile ortak dış politikalar geliştirilmiştir. Bu sayede jeopolitik olarak kendi güvenliğini güçlendirmiş ve güç dengesi politikaları için müttefikler edinmiştir. Diğer devletlerde bu münasebetler ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ilkelerini anlıyorlar ve söylem ile eylemleri arasındaki tutarlığı görme fırsatı bulmuşlardır denilebilir.

³⁶³ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/nyon-konferansi-10-14-eylul-1937/>

³⁶⁴ Bilal N. Şimşir, Lozanda Musul Sorunu, Irak Dosyası, Türk Yurdu, Ocak 2008, ss.23-30

³⁶⁵ Ali Yavuz, Başlangıcından Bugüne Türkiye'nin Borçlanma Serüveni, SDÜ Fen Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2009, sayı: 20, ss.203- 226

Diğer tarafta İtalya'da yönetime tek adam olarak Mussolini gelmiştir. İlk dönemlerinde Türkiye olan ilişkileri dengeli olsa da daha sonra 1935 yılında on iki adaları silahlandırmaya başlaması ile beraber Türkiye için bir güvenlik sorunu haline gelmeye başlamıştır. Mussolini'nin yayılmacı politikaları sadece Türkiye'yi değil Avrupa'yı da tedirgin etmiştir. Mussolini İtalya'ya haksızlık yapıldığını düşünmüştür. Buna karşın İngiltere, İtalya'ya Afrika'da bazı yerler teklif etmiştir. Mussolini bunu sert bir dille ret etmiştir. Tüm bunlara rağmen İtalya, Fransa'nın Yugoslavya, Romanya ve Çekoslovakya arasında yaptığı anlaşmaya karşı bir denge oluşturmak için Türkiye ve Yunanistan'ı birbirine yakınlaştırma çabasında olmuştur. Daha sonra 30 Mayıs 1928'de İtalya ve Türkiye Roma'da tarafsızlık anlaşması imzalanmıştır.³⁶⁶ Bu anlaşmaya istinaden Meis ve Kara Ada üzerine yaşanan anlaşmazlığı Lahey Adalet Divanı'na götürmeden diplomasi çözmüşlerdir. İtalya Türkiye için bir tehdit gibi olsa da diğer yandan iki ülke arasında ticarete gelişmiştir.³⁶⁷

Almanya dönem itibari en çok zorluğu yaşayan ülke olarak değerlendirilebilir. Versailles Anlaşmasının getirdiği yaptırım ve yükümlülükler Almanya'yı başta ekonomik olmak üzere toplumsal ve siyasal açıdan çok sıkıntılı bir duruma düşürmüştür. Almanya'nın gelecek yirmi yılına yön veren belki de en büyük etki bu anlaşmanın getirdiği sıkıntılara karşı Alman kamuoyunda oluşan tepkidir denilebilir. Almanya Büyük Savaş Sonrası çok yalnız kalmıştır. Alsace-Lorraine gibi ekonomik olarak önemli bir bölge yeniden Fransa'nın kontrolüne geçmiştir. Yine ekonomik açıdan önemli olan bir başka bölge Saar bölgesi Fransa kontrolündedir. Türkiye'de Lozan'da bazı haklarından feragat etmişti ama Almanya kadar kötü durumda değildi denilebilir. Almanya ve Türkiye arasındaki ilişkilerde geçmişten gelen bir sorun bulunmamaktadır. Geçmişte müttefik olmalarının pozitif etkisi ile Türkiye Almanya ile diğer devletler ile yaşadığı sorunları yaşamamıştır.³⁶⁸

3 Mart 1924'te Almanya ve Türkiye arasında Türk-Alman Dostluk Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile siyasi ilişkiler gelişmiştir. Versailles anlaşması uyarınca

³⁶⁶ Oran, a.g.e., ss.293

³⁶⁷ Ali Yavuz, Başlangıcından Bugüne Türkiye'nin Borçlanma Serüveni, SDÜ Fen Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2009, sayı: 20, ss.203- 226

³⁶⁸ Muzaffer Deniz, Hitler Dönemi Türk-Alman Anlaşmaları, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 2, Mart 2015, s. 85-99

Alman ordusunun silahsızlandırılmasının sonucunda nitelikli subaylar işsiz kalmıştır. Bu subayların bazıları Türk ordusunda hem eğitimci hem de sözleşmeli asker olarak görev yapmışlardır. Bu ilişki karşılıklı olmuştur. İlerleyen dönemde silah alışverişi gibi konularda da iş birliği görüşmeleri yapılmıştır. Türkiye bu noktada İngiltere ve Fransa ile de ilişkilerini iyi tutmak istediği için biraz çekingen davranmıştır. Montrö Boğazlar Sözleşmesi Almanya'yı rahatsız etmiştir. Türkiye ile İngiltere'nin yakınlaştığının farkında olan Almanya, Lozan'a da taraf olmadığı içinde Montrö'ye çağırılmamıştır.³⁶⁹

Montrö'ye giden yolda diğer önemli bir husus Rusya ile ilişkileri olmuştur. Rusya jeopolitik olarak boğazlardaki geçiş rejiminden en çok etkilenen devlettir denilebilir. Bu bağlamda Montrö'ye giden yolda ve Montrö konferansında en önemli aktörlerden biri Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği olmuştur denilebilir. SSCB kurulduğu andan itibaren Avrupa'da gerçekleşecek bir devrim yoluyla Avrupa'yla bütünleşmeyi hayal etmiştir. Almanya'da sosyalist devrimci ayaklanmaların bastırılmasıyla SSCB devrime dair son umut kırıntılarını da kaybetmiştir. Bundan sonra enerjisini Orta Asya'ya ve kendi içerisindeki ekonomik devrime yöneltmiştir. Lozan sonrası Türkiye ile ilk diplomatik anlaşması 17 Aralık 1925 yılında imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşmasıdır.³⁷⁰

Türkiye Fransa ile sınır sorunları yaşarken Sovyet Rusya'yı bir destek merkezi olarak görüyordu ve bu nedenle ilişkilerini iyi tutmak istemiştir. SSCB'de kendi açısından bakıldığında Almanya'yla sınır sorunları yaşamıştır. 1925'de imzalanan anlaşma ile taraflar kendilerine karşı düzenlenecek herhangi bir askeri eylemde tarafsız kalmayı taahhüt altına almışlardır. 1927'de imzalanan ticaret anlaşması ile Türkiye ve SSCB arasında ticari temsilciliklerin statüleri düzenlenmiştir. Gümrüklerinde karşılıklı imtiyazlar elde etmişlerdir. Bu anlaşma daha sonra 1929 yılında taraflar tarafından imzalanan bir protokolle iki yıl daha uzatılmıştır.³⁷¹

Türkiye'nin geçen süre zarfı içerisinde daha önce değinildiği üzere İngiltere, Fransa ve İtalya ile ilişkilerinin gelişmesi Sovyet Rusya ile olan ilişkilerini bazı

³⁶⁹ Deniz, a.g.e., ss.85-89

³⁷⁰ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-sovyet-dostluk-ve-saldirmazlik-antlasmasi/>

³⁷¹ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-imzalanan-turk-sovyet-ticaret-anlasmalari/>

dönemlerde olumsuz etkilemiştir. 1930’lu yıllar genel olarak uluslararası iş birliğinin geliştiği ve bu minvalde Sovyetler Birliğiyle de ilişkilerin iş birliği içerisinde yürüdüğü bir dönem olmuştur. Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne katılması ile de dengelenen bir ilişki olmuştur. 1929’da düzenlenen ve 1931 yılında yürürlüğe giren Türk Boğazlarını da ilgilendiren Karadeniz’le ilgili bir gelişme olmuştur. Rusya ve Türkiye arasında 17 Mart’ta “Karadeniz ve Ona Bitişik Denizlerde Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılmasına İlişkin Protokol” imzalanmıştır. Bu protokole göre iki ülke birbirlerine 6 ay önceden haber vermeden bu denizlere ek bir kuvvet teşkil edecek herhangi bir askeri gemiyi kızağa çıkartmayacak ya da sipariş vermeyecektir.³⁷²

Aynı yıllarda yukarıda sözü edilen düzenlemenin farklı bir yorumlandığı bir vaka yaşanmıştır. Ocak 1930’da Rusya’nın Baltık filosunun bir kısmı Çanakkale ve İstanbul Boğazlarından geçerek Karadeniz’e konuşlanmıştır. Dikkat çekici olan bunun için boğazlar komisyonundan izin alınmaması olmuştur. Teoride bu duruma Romanya itiraz etse pratikte Boğazlar komisyonu bir yaptırımında bulunamamıştır. Bu dönemde Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerde Montrö Konferansı yol ayrımı olarak ortaya çıkmaktadır.

Türkiye Montrö Konferansına kadar geçen süre zarfı içinde Yunanistan ile de ilişkilerini mümkün mertebe normalleş ve geliştirme üzerine kurmuştur. Lozan Anlaşması ile bazı sorunlar çözümlense de Batı Trakya’da ve İstanbul da bulunan yerleşik olarak kabul edilen nüfus ile ilgili sorunlar bu dönemde çözümlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca Patrikhane sorunu da iki ülke arasında gerili tırmandıran sorunların başında gelmiştir. 1925 Ankara ve 1929 Atina anlaşmalarına kadar belirsizlikler ve gerilimler devam etmiştir. Mussolini’nin Yunanistan’a yaklaşma çabaları ve Yunanistan’ın bunu uluslararası ilişkilerde koz olarak kullanması Türkiye’yle ilişkilerinde düzelmesini geciktirmişti. Nihayetinde imzalanan anlaşmalarla, iki ülke arasındaki ilişkiler normalleşme ve karşılıklı iyi niyet yörüngesine oturmuştur. 1930 Ankara Sözleşmesi de mübadeleden kalan anlaşmazlıklara çözüm niteliğinde bir anlaşma olmuştur. Montrö’ye kadar ilişkiler normal seyrinde devam etmiştir.

³⁷² Oran, a.g.e., ss.318

Tüm bu ilişkiler savaş sonrası dönemde savaşın yıkıcı etkilerinin tüm devletleri zorladığı ve devletlerin artık savaştan uzak durmak istediği bir dönemde cereyan etmiştir. Bu dönem yoğun karşılıklı iş birliği ve kolektif güvenlik anlayışının devletlerin büyük çoğunluğu tarafından benimsendiği bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Millet Cemiyeti devletlerin güç dengesi yerine ortak güvenlik ve iş birliği anlayışını pratiğe geçirmek için bir araya geldiği bir örgüttür. Bu anlayış Balkanlarda da kendini hissettirmiştir. Almanya ve İtalya daha önce de ifade edildiği gibi I. Dünya Savaşı sonrası düzenlemelerden çok memnun olmayan iki önemli devlettir. Balkanlarda Bulgaristan da mevcut durumdan çok memnun olmamıştır.

Balkanlarda geniş perspektifte bir iş birliği için Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkiler önem teşkil etmektedir. Bu ikili arasındaki ilişkiler gelişince Balkanlarda daha geniş bir platformda iş birliği yapma imkânı doğmuştur. Bunun üzerine 1930, 1931, 1932 ve 1933 de dört tane Balkan Konferansı toplanmıştır. Özellikle İtalya'nın Balkanlar üzerindeki baskısı ile Bulgaristan'ın statükocu politikalarına karşı bu dört yılın sonunda bir Balkan Antantı imzalanmıştır. Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında imzalanan bu antanta taraflar sınırlarının mevcut hali ile korunacağını bildirmişlerdir. Bunun yanında Balkanlardan gelecek herhangi bir tehdide karşı beraber hareket edileceğinin altını çizmişlerdir. Bu pakt tüm balkan ülkelerine açık olarak yapılmıştır. Diğer yandan Türkiye SSCB'ye karşı bir hamlede bulunmayacağına dair, Yunanistan ise Balkanlar dışından gelen bir tehdit durumunda ortak harekette bulunmayacağına dair çekinceler koymuşlardır. Bu hali ile antant aslında imzalayan devletler arasında sadece Bulgaristan'a karşı bir birliğe işaret etmektedir denilebilir.³⁷³

Montrö öncesi Türkiye Cumhuriyeti etrafındaki siyasal havanın genel özeti budur denilebilir. Türkiye Cumhuriyeti bir yandan ilgili devletler ile sorunlu olan konuları düzeltmiştir, diğer yandan Milletler Cemiyeti, Balkan Antantı Örgütü gibi kolektifler içerisinde yer alarak uluslararası iş birliğine açık ve egemenlik haklarına saygılı bir devlet olarak uluslararası arena da kendini göstermiştir. Bu dönem içerisinde Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin dışarıya verdiği en net mesaj özellikle Misak-ı Milli sınırları dışındaki topraklardaki devletlerin egemenlik

³⁷³ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/balkan-antanti/>

haklarına saygılı olduğu mesajı olmuştur. Türkiye ortaya koyduğu politikalar ve davranışlarla emperyalist bir anlayışı olmadığını çok net şekilde ifade etmiştir.

2.2. Montrö Boğazlar Konferansında Türk Tasarısı ve Birleşik Krallık Tasarısı Üzerine Tartışmalar

Türkiye'nin Lozan Anlaşmasında Boğazların özel statüsünü kabul etmesinin belirli sebepleri vardır. Bunlardan biri dönem itibari ile ihtiyaç duyduğu ateşkes ve barış ihtiyacıdır denilebilir. İkincisi Milletler Cemiyetiyle birlikte gelişen ortak güvenlik anlayışına olan inancı ve ihtiyacıdır. Diğer yandan silahsızlanma çabalarının da işe yarayacağına güveni bu tavizleri vermesinin nedenleri arasındadır denilebilir. Türkiye Cumhuriyeti için Montrö Boğazlar Konferansı toprakları içinde tam egemenliği için bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu bağlamda Lozan Anlaşması ile birlikte Montrö Boğazlar Sözleşmesi Türkiye Cumhuriyeti için kurucu anlaşmadır denilebilir.³⁷⁴

Genel tanım itibari ile egemenlik bir ülkenin toprakları üzerindeki özgürce hareket etme durumudur. Milletler Cemiyetinin kurulması ve üye devletlerin egemenliklerinden sınırlı ölçüde teorik olarak vazgeçiyor olmaları Lozan Barış Konferansına giderken Türkiye Cumhuriyeti içinde ilham verici olmuştur. 1920 ve 1925 yılları arasında Fransız politikacılar Edouard Herriot, Aristide Briand; Alman Gustav Stresemann, İngiliz Austen Chamberlain ile ortaya çıkan Locarno ruhu ve sonunda imzalanan Locarno Anlaşmaları Almanya'nın Milletler Cemiyetine katılmasını öngörmüştür. Bunun yanında Uluslararası sistem ortaya çıkan sorunlar karşısında, Milletler Cemiyetini uluslararası çatışmaları engellemek için adres göstermiştir. 1920 ve 1929 yılları arası bu anlamda umut yılları olarak adlandırılmaktadır.³⁷⁵

Tüm bu barışçı havanın yanında özellikle Avrupa'da I. Dünya Savaşı sonrası bazı farklı seslerde yükselmiştir. 1919 yılında yapılan ve Almanya'ya adeta pranga vuran Versailles Antlaşması eleştirilere maruz kalmıştır. Özellikle 1920 yılında J. M.

³⁷⁴ Meray, Montrö, ss. XXI

³⁷⁵ Hakan Uzun, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Yankıları, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 61, Güz 2017, s. 393-435

Keynes kaleme aldığı “The Economic Consequences of Peace” adlı eserinde bu durumu eleştirmiştir. Keynes anlaşmaların sınırlar ve güvenliğe odaklandığını halbuki daha çok ekonomik yenilenme ve kalkınma konularına odaklanması gerektiğine vurgu yapmıştır.³⁷⁶ Yine bu dönem içerisinde Richard Coudenhove-Kalergi’nin Pan Avrupa baskı gurubu da merkezinde Fransa ve Almanya’nın ekonomik olarak lokomotif olduğu eski Kutsal Roma İmparatorluğunun bir benzeri olan Pan Avrupa için çağrıda bulunmuştur. Kurulması hayal edilen Avrupa sistemi içerisinde Rusya ve İngiltere’ye de yer verilmemiştir.³⁷⁷

Avrupa ve Dünya savaşın yıkıcı etkisini unutmaya başlamıştı. Türkiye de bu doğrultuda güvenlik beklentilerinin gerçekleşmeyeceğini zaman içerisinde net bir şekilde anlamıştı. 1921, 1922 ve 1930 yıllarında yapılan Washington Deniz Silahlarını Sınırlandırma konferanslarında savaş gemileri ve uçak gemilerinin tonajları sınırlandırılmıştı. Fakat 1931 yılından itibaren bu hava bozulmaya başlamıştı. Almanya’nın Avusturya’ya gümrük birliği teklifi tedirginlik yaratmış akıllara 1871 yılında bu iki ülkenin birleşmesini getirmişti. Almanya ve Avusturya arasında siyasi bir birleşme olasılığı (Anschluss) diğer devletleri korkutmuştur.³⁷⁸ Yine aynı yıl Japonya’nın Mukden’i işgali de tüm bu silahsızlanma ve barış umutlarını dağıtmaya başlamıştır. Japonya Mançurya’yı işgal etmesi ile sonuçlanan Mukden olayında Millet Cemiyetinin sessiz kalması ve beklenen kolektif tepkiyi verememesi eleştirileri beraberinde getirmiştir. 1935 yılında da İtalya’nın Habeşistan’ı işgali karşısında Milletler Cemiyeti’nin tepkisi ve yaptırımları işe yaramamıştır. Üstelik İtalya bu yaptırımlara katılan devletleri savaşla tehdit etmiştir.³⁷⁹

Türkiye, Türk Boğazlarındaki egemenlik haklarıyla ilgili ilk tepkisini 1933 yılında vermiştir. Londra Silahsızlanma konferansında Lozan Barış Anlaşmasıyla askerden ve silahtan arındırılan bölgeler ile ilgili hükümlerin kaldırılması için istekte bulunmuştur. Konferansın ana başlıklarıyla ilgili olmadığı için katılımcı devletler tarafından önemsenmemiştir. Türkiye Lozan’daki Çanakkale-İstanbul Boğazları ve

³⁷⁶ John Maynard Keynes, *The Economic Consequences of Peace*, 1919

³⁷⁷ Daniel C. Villanueva, Richard von Coudenhove-Kalergi’s Pan-Europa as the Elusive “Object of Longing”, *Rocky Mountain Review*, 2005, 67-80

³⁷⁸ Oran, a.g.e., ss. 297-300

³⁷⁹ Oran, a.g.e., ss. 297-300

Marmara denizindeki düzenlemelerin değişmesiyle ilgili sırasıyla 1935 yılında Milletler Cemiyeti Konseyinde, 1935 Balkan Antantında, yine aynı yılda Milletler Cemiyeti Genel kurulunda tekrarlamıştır. 1935 Kasım ayına gelindiğinde İtalya'nın Habeşistan'a saldırmasına karşı görüşmelerin yapıldığı toplantıda bu isteğini bir kez daha dile getirmiştir. Bu sefer konu ile ilgili pozitif bir hava yakalamayı başarmıştır.³⁸⁰

1936 yılına gelindiğinde Milletler Cemiyeti işlevselliğini kaybediyordu. Silahsızlanma yarışı yeniden başlamıştır. Hitler Almanya'sı da Milletler Cemiyetinden çekilmiştir. Uluslararası koşullar değişmişti artık 1923 yıllarındaki uluslararası siyasi ortam ortadan kalmıştır. Türkiye 10 Nisan 1936 yılında Lozan Barış Anlaşmasına taraf olan devletlere nota göndermiştir. Türkiye notada birkaç noktaya dikkat çekmiştir. Bunlardan ilki, her ne kadar denizdeki güçler sınırlandırılmış olsa da havada ve karada silahlanma yarışı yeniden başlamıştı. İkinci olarak kolektif güvenlik anlayışı işlevini yitirmiştir. Türkiye ulusal güvenliği için çok önemli olan Türk Boğazlarının gerçekçi, etkili ve uygulanabilir bir şekilde korunması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bunu Türkiye kendi gerçekleştirebilirdi. Üçüncü olarak Lozan Barış Konferansında savaş ve barış olarak iki net durum için hükümler mevcuttur. Ama uluslararası sistem değişmişti ve "pek yakın bir savaş tehdidi" hali yeni bir statü olarak ortaya çıkmıştı. Maalesef Lozan'da buna uygun hükümler yoktur.³⁸¹

Lozan Barış Konferansında ki koşullar tamamen değişmiştir. Türkiye yeni bir konferans isteğini uluslararası hukuktaki "Rebus sic stantibus"³⁸² ilkesine dayandırmıştır. Ayrıca Türkiye'nin dönemin devletleri gibi anlaşmayı tek taraflı bir oldu bitti şeklinde ya da kuvvet kullanarak değiştirme yoluna gitmemesi uluslararası toplumda da olumlu bir hava yaratan diğer bir etmen olmuştur. Diğer yandan Türkiye bu konferansın sadece Türk Boğazlarının güvenliği için değil aynı zamanda Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin güvenlikleri içinde toplanmasının elzem olduğunu ifade etmiştir. Montrö Boğazlar Konferansı 22 Haziran 1936 tarihinde toplanmıştır.

³⁸⁰ Oran, a.g.e., ss. 297-300

³⁸¹ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/montreux-montro-bogazlar-sozlesmesi-22-haziran-20-temmuz-1936/>

³⁸² Latince "koşullar değişmediği sürece" anlamına gelir, antlaşmaların yapıldığı koşullarda köklü bir değişim olması durumunda uygulanmamasına imkân veren uluslararası hukuk ilkesidir.

İtalya hariç Lozan Barış Anlaşmasına imza atan tüm devletler konferansa katılmışlardır.³⁸³

2.2.1. Montrö Boğazlar Konferansında Başlıca Tartışmalar

Montrö Boğazlar Konferansına önce büro atamalarının yapılması ile başlanmıştır. Büroda görev dağılımı şu şekilde yapılmıştır: Avusturya temsilcisi Stanley Bruce konferans başkanı, Yunanistan temsilcisi Nicolas Politis başkan yardımcısı, B. Aghnides’de genel sekreter olarak belirlenmiştir. Konferans daha sonra İsviçre Siyasal Federal Dairesi Başkanı Motta’yı onursal başkanı seçmiştir. Konferansta Türk heyetinin başkanlığını T. Rüştü Aras yapmıştır. İngiliz heyetinin başkanlığına ilk önce Kont Stanhope atanmıştır daha sonra ise görevi Lord Stanley’e devretmiştir. Fransız heyetinin başkanlığını Milletler Cemiyeti sürekli temsilcisi Paul Boncour yapmıştır. Bulgar heyetinin başkanı Nicolas P. Nikolayevdi. Japonya’yı N. Sato, Romanya heyetinin başkanı N. Titulescu, Sovyet heyetinin başında Maxime Litvinov vardı. Yugoslav heyetine İvan Subbotić başkanlık yapmıştır.³⁸⁴

Türkiye Cumhuriyeti Lozan Barış Konferansından farklı olarak Montrö Konferansına daha hazırlıklı gelmiştir. Bu önemli bir husustur denilebilir. Lozan Barış Konferanslarında savaştan çıkmış galip ama yorgun bir Türkiye varken, Montrö’de Konferansında konuya hâkim ne istediğini bilen ve iki konferans arasında diğer ülkeler ile olan ilişkilerini ve diplomasisini geliştirmiş bir Türkiye dikkat çekmiştir. Montrö Boğazlar Konferansı Türk temsilci heyetinin, Türk Boğazlarının rejimine ilişkin sözleşme tasarısı çevresinde ve buna istinaden ileri sürülen iki önemli tez etrafında şekillenmiştir. Türk tasarısı 13 maddeden oluşmuştur. Türkiye tasarıda temel olarak Boğazların güvenliğini ve Karadeniz’in güvenliğini birbirinden ayrı olarak ele almıştır.³⁸⁵

Konferansta Türk tezine karşı tezlerden ilki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin tezi olmuştur. Sovyetler Birliği Dış İşleri Bakanı Litvinov bu tezi şu şekilde açıklamamıştır. *“Karadeniz jeopolitik açıdan başka bir örneği olmayan bir denizdir.*

³⁸³ Meray, Montrö ..., ss. 82

³⁸⁴ Meray, Montrö ..., ss. XXIII

³⁸⁵ Meray, Montrö ..., ss. 82

Dünya’da bu şekilde başka bir deniz yoktur. Akdeniz’e kapalı bir deniz değildir. İki ucundan Akdeniz’e giriş vardır. Akdeniz’e benzer başka denizlerde mevcuttur. Oysa ki Karadeniz için bu gibi bir durum söz konusu değildir. Karadeniz’e geçiş yapacak devletin amacı bellidir. Diğer yandan transit deniz durumundaki diğer denizlerde bu durum farklıdır. Daha uzak bir bölgeye gitmek için bu denizlerden geçmek gerekir. Bu bağlamda Sovyetler Birliği Karadeniz’e kıyıdaş olmayan devletlere getirilen kısıtlamaları kabul ederken, Karadeniz’e kıyıdaş olan devletlerin herhangi bir kısıtlama olmadan boğazlardan geçmesi gerektiğini ileri sürmektedir.” Sovyetler Birliği’nin tezinin merkezinde Karadeniz’in bir transit geçiş denizi olmadığı gerçeğini almıştır. Sovyetler Birliği’ne göre tek bir giriş çıkışı olduğu için Karadeniz “açık deniz” değildir. Bu nedenle Karadeniz’in “serbest geçiş” rejimine dahil olamayacağını ifade etmişlerdir.³⁸⁶

Konferans için önemli diğer tez ise dönemin en önemli deniz gücü olan İngiltere’nin öne sürdüğü tez olmuştur. İngiltere mümkün mertebe Lozan Boğazlar Sözleşmesindeki şartların olanaklar çerçevesinde korunmasını desteklemiştir. İngiliz Lord Stanhope Lozan’dan bu yana Boğazlar rejiminin iki temeli olduğuna dikkat çekmiştir. Bunlardan ilki boğazların iki deniz arasında geçiş yolu olmasından dolayı her devletin savaş gemilerini geçirme hakkına sahip olması durumu. Diğeri de kıyıdaş olmayan devletlerin Boğazlardan geçirecekleri deniz gücünün kıyıdaş devletlerin deniz gücünden az olması durumudur. Türk tasarısı ise bu iki durumu farklı değerlendirmiştir. Türk tasarısında Karadeniz’e kıyıdaş devletlerin gücü ne olursa olsun, kıyıdaş olmayan devletlerin Türk Boğazlarından geçirecekleri gücün kısıtlanması söz konusudur. Diğer yandan İngilizlerin tezinde Türk Boğazlarından geçişi Karadeniz’e sınırı olan devletler ve olmayan devletler olarak ayrı düzenlenmiştir. Ayrıca İngiltere Boğazlar Komisyonu’nun aynı şekilde görevine devam etmesini istemiştir. İngilizler düz bir mantık ile Karadeniz’e ancak boğazlardan geçilerek girilebileceğini ifade etmişlerdir, Karadeniz’in durumunun denizlerin serbestliğini kabul eden uluslararası hukuk rejiminden farklı düşünülmemeyeceğini savunmuşlardır. Bu bağlamda Türk Boğazlarının acil durumlar için insani düşüncelerle daima açık tutulması gerektiğini öne sürmüşlerdir.

³⁸⁶ Meray, Montrö ..., ss. XXIII

Montrö Boğazlar Konferansının toplanmasının en önemli sebebi, Türkiye'nin egemenlik ve güvenlik kaygıları ile pekişen endişeleriyle Lozan Boğazlar Sözleşmesindeki rejimi değiştirme isteği olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti için en önemli konu silahsızlandırılan ve askerden arındırılan bölgelerin yeniden tamamen Türkiye Cumhuriyeti egemenliğine geçmesi olmuştur. Diğer yandan taviz vermeyeceği başka bir konuda Boğazlar Komisyonunun kaldırılması olarak görülmektedir. Türkiye bu iki konuyu ulusal güvenlik ve ulusal egemenlik çerçevesinde değerlendirmiş ve bu konularda taviz vermemiştir. Silahsızlanma yarışının, geçmiş tecrübeler ışığında değerlendirilince “pek yakın bir savaş tehdidi” durumunu doğurduğu ifade edilmiştir. Türkiye böyle durumda gemilerin geçişine denetleme getirmek istemiştir ve Lozan Boğazlar Sözleşmesinde bu şekilde bir statü belirlenmemiştir. Daha önce ifade edildiği gibi o tarihe kadar bu tarz sözleşmelerde sadece savaş ve barış durumları tanımlanmıştır. Montrö bu açıdan farklı bir anlaşma olarak ele alınabilir. Konferans'a gelen devletler yukarıda çatışan tezlere istinaden bir tarafta İngiltere ve ona destek veren Japonya diğer tarafta, Karadeniz'e kıyısı olan devletler ve son olarak da Türkiye'yle onu destekleyen Fransa olarak sınıflandırılabilirler.

Birinci oturum 22 Haziran Pazar Günü saat 16:00 da onursal Başkan Motta'nın açılış konuşması ile başlamıştır. T. Rüştü Aras daha toplantının başında 1923 rejiminin geçerliliğini yitirdiğini şu şekilde ifade etmiştir: “...1923 rejiminin varlık nedenini yitirmiş olduğunu ve bu rejimi temelinden değiştiren koşullar sonucunda uygulanamaz duruma düşmüş bulunduğunu gördükten sonra, Boğazlar rejiminin düzenlenmesinde uluslararası iş birliğini kurmak istedik.” Aras konuşmasının devamında askersizleştirmenin ve silahtan arındırılmanın sürdürülemez olduğunu açıkça ifade etmiştir. Türk tezinin en önemli noktalarından biri de ticaret gemilerinin tam özgürlüğünün ön planda tutuluyor olmasıdır denilebilir. Çalışmanın birinci ve ikinci bölümü de ifade edildiği üzere İngiltere, Rusya, Japonya ve ABD gibi devletler için ticaret mallarının serbest dolaşımı en önemli konular olarak ortaya çıkmıştır. Askeri kaygılar elbette vardır ama bunun yanında savaşın ve savaş teknolojilerinin ekonomik yükünü üstlenen serbest ticarettir denilebilir.³⁸⁷

³⁸⁷ Meray, Montrö Boğazlar Konferansı, ss.42

Birinci oturum tutanaklarında en çok ilgi çeken olgu devletlerin teorik olarak temelde Türkiye Cumhuriyeti'nin isteklerine karşı çıkmıyor ve destekliyor oluşlarıdır denilebilir. Devletlerin ayrı düştüğü noktalar genel olarak Savaş Gemilerinin ve askeri unsurların boğazlardan geçişi hakkındaki kısıtlamalarına ve pratikte uygulamalara dair konular olarak ifade edilmiştir. Katılımcı devletlerin konferansta Türkiye'yi desteklemelerinin diğer önemli sebebi de Türkiye Cumhuriyeti'nin Lozan'dan sonra barış döneminde barışa olan inancını ve bağlılığını sürdürmesi olmuştur. İkinci oturum sırasında Başkan S.M. Bruce'un konuşmasında bu durumu şu şekilde ifade etmiştir. *"...Türkiye'nin davranışı, Türklerin savaşta yiğit iseler, barışta da saygıdeğer olduklarını göstermektedir."*³⁸⁸ Görülüyor ki Türkiye'nin Lozan sonrası dönemde takip ettiği politika ve söylemleri tutarlı bir şekilde birbirini tamamlarken, diğer ülkelerin dış politika algılamalarında olumlu bir etki de bulunmuştur.

Montrö Boğazlar Konferansında önce çıkan konu başlıkları şunlardır. Çanakkale Boğazı, İstanbul Boğazı ve Marmara Denizi kıyılarında askerden ve silahlardan arındırılmış bölgelere tekrar asker ve silah konuşlandırılması, Karadeniz'e geçiş yapacak savaş gemilerine gelecek kısıtlama, Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılması ve son olarak da pek yakın savaş tehlikesi statüsüdür. Konferans devletlerin bu konular etrafında geliştirdikleri güvenlik kaygıları ve jeopolitik çıkarları ile şekillenmiştir. Bu nokta da bir kez daha vurgulanması gereken konu Türkiye'nin, Türk Boğazların güvenliği ile Karadeniz'deki güvenliği birbirinden tamamen ayrı konular olarak değerlendirdiğine dair yaptığı sürekli vurgudur denilebilir.

Montrö Boğazlar Konferansındaki belli başlı tartışmaları anlamak için Türk tasarısı, İngilizlerin yaptığı revizyon ve konferans sonunda imzalanan anlaşma metni beraber okumakta fayda vardır.

Madde 1: Bu madde görüşmelerin temelinde yatan ve tarafların Boğazlarda transit olarak gidiş dönüş özgürlüğü ilkesini kabul ettiklerini ve doğruladıklarını ifade eden maddedir. İngilizler tarafların niyetine değinmeyen bir düzenleme yapsalar da bu madde Türk taslağına yakın bir şekilde kabul edilmiştir.

³⁸⁸ Meray, Montrö Boğazlar Konferansı, ss.44

Madde 6: Savaş gemilerinin ve onlara yardımcı gemilerin geçiş rejimi ile ilgili maddeler 6. madde ile başlar. Türkiye Cumhuriyeti'nin tasarısında konu üç şekilde ele alınmıştı savaş zamanı, barış zamanı ve kendini bir savaş tehdidi altında hissetme durumu. Birleşik Krallık ve Sovyet Rusya'nın karşı karşıya geldiği en önemli tartışma daha önce değinildiği üzere Boğazlardan savaş gemilerinin geçiş konusuydu.

Lozan Barış konferansında temel iki konu üzerinde devletler ortak bir görüşe varmışlardı. Bunlardan biri Boğazların uluslararası iki deniz arasında yine uluslararası bir geçiş yolu olduğu konusudur. İkincisi Karadeniz'e girecek deniz gücünün Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin deniz gücünden daha fazla olmayacaktı. Bu minvalde Karadeniz'e geçiş özgürlüğü ve kıyıdaş devletlerin güvenliği sağlanmış oluyordu. İngiltere bu madde ile bu dengenin bozulduğunu iddia ediyordu. Karadeniz'e giriş ve çıkışta karşılıklılık ilkesinin bozulduğunu savunmuştur.

Rusya ise Lozan ile belirlenen durumu değiştirmek istememiştir. Bunun yanında bu maddede bulunan yardımcı gemileri ve uçak gemilerini bu düzenlemenin dışında tutmak istemiştir. Rusya Karadeniz'in coğrafi bakımdan farklı bir durumda olduğunu sık sık ifade etmiştir ve Karadeniz'den çıkış ile ilgili konulardaki sınırlamaları istememiştir. Rus delege Litvinov Montrö Boğazlar Konferansının dördüncü oturumunda Karadeniz ve Boğazların güvenliğinin birbirinden ayıramayacağına dair bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmadan hemen sonra söz alan Türk temsilci heyeti başkanı T. Rüştü Aras bu iki coğrafyanın güvenliğinin Türkiye Cumhuriyeti için tamamen birbirinden ayrı iki konu olduğunu açıkça ifade etmiştir.

Tartışmanın özü Karadeniz'den Akdeniz'e ya da Akdeniz'den Karadeniz'e geçişte geçiş konusu ile Boğazlar ve Çevresinin güvenliği konusunun birbirinden ayrılması olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti bu noktada boğazlardan bir kerede geçişine izin verilecek gücün kendi deniz filosunun gücünün üzerinde olmamasını planlamıştır. Bunun sebebi boğazların güvenli bir denizdir denilebilir. Karadeniz de bulundurulacak gemilerin toplam tonajı da Karadeniz'de ki donanma gücü esas alınarak kısıtlanmıştı.

Madde 9: Tasarının en yenilikçi maddesi bu maddedir denilebilir. Lozan'da savaş hali ve barış hali olarak iki temel durum vardı. Hem savaş gemilerinin hem de sivil gemilerin geçiş rejimi bu iki duruma göre düzenleniyordu. *Madde 9* da ise farklı

bir durumdan bahsediliyordu. Türkiye Cumhuriyeti kendini savaş tehdidi altında hissederse. Savaş gemileri ve yardımcı gemilerin geçişi direk 8. Madde hükümlerince geçerli olan Türkiye'nin özel iznine bağlı olacaktı. Bu madde sözleşmenin Birleşik Krallık Temsilci Heyetince düzenlenen yeni biçiminde 18. Madde de düzenlenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti kendini yakın bir savaş tehdidi altında hissettiği durumda önlemleri uygulayacak bunun yanında Milletler Cemiyeti'ni bilgilendirecek ve bu durum Milletler Cemiyeti Meclisinde oylanacaktı. Eğer üçte iki oy ile oylama da Türkiye haklı bulunursa kararlar geçerli olacak bunun yanında Türkiye Cumhuriyeti haksız bulunursa önlemleri kaldıracaktı. Yakın bir savaş tehdidi durumu Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin 21. Maddesinde düzenlenerek kabul edilmiştir. Düzenleme İngiltere'nin verdiği taslağa paralel olarak anlaşmaya girmiştir.

Japonya bu maddeye çekince koymuştur ve Millet Cemiyeti'nin durumunu ve işleyişteki sorunları dile getirmiştir. Japonya'nın görüşü Türkiye'nin herhangi bir savaş tehdidi altında Milletler Cemiyetine değil imzacı devletlerin görüşüne başvurmasından yana olmuştur. Japonya'nın bunu istemesinin en önemli sebebi Milletler Cemiyeti Mekanizması içerisinde gereksiz yineleme ve tartışmalar ile vakit kaybedileceği endişesidir denilebilir. Diğer devletlerin de bazı çekinceleri olmuştur. Sonuçta yakın bir savaş tehdidi altında hissetme adından anlaşılacağı gibi hissi bir durumu ifade etmektedir ve yoruma açıktır denilebilir. Türk heyeti bu duruma özellikle güvenliğin bölgedeki devletler için savaş durumunda *vice versa*³⁸⁹ olduğuna vurgu yapmıştır.

Yunanistan temsilcisi de bu maddeye gelen görüşlerin üzerine yaptığı konuşmada bu madde ile Türkiye'nin üslendiği yükümlülüğün ve uygulama biçiminin gelecekte özlemi duyulan uluslararası örgütlenme fikrine sahip herkes tarafından beğeniye değer olduğunu dile getirmiştir.

Madde 11: Askeri ve Sivil Uçakların geçişini düzenleyen maddeydi. Askeri ve sivil uçakların Boğazların üzerinde uçamayacaklarını ancak Türkiye'nin mevcut geçerli olan hava yolu kurallarına göre belirtilen yollardan geçişi sağlayabileceklerini

³⁸⁹ Kelime anlamı olarak karşılıklılığı ifade eder.

ifade ediyordu. Bu madde imzalana sözleşmenin 21. Maddesinde düzenlenerek kabul görmüştür.

Madde 12: Bu madde egemenlik ile ilgili olan Türkiye Cumhuriyeti için en önemli maddelerden biridir. 12. Maddeye göre sözleşmenin hükümleri, sözleşmenin geçerli olduğu bölgeler üzerinde Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenliğini zedeleyecek şekilde değiştirilemez.

Birleşik Krallık temsilcisi bu madde ile ilgili çekincesini şu şekilde ifade etmiştir. “Bu madde sözleşme imzalandıktan sonra Türkiye’ye şunu deme hakkını verebilir: Ortaya çıkan sorun Türkiye’nin egemenlik sorunudur, egemenlik ile ilgili olunca sözleşmenin herhangi bir maddesini değiştirme hakkına sahibiz.” Türk heyeti de bu çekinceye katıldı ve bu maddenin Türkiye’nin tam egemenliğine zarar getirecek bir yoruma mahal vermeden düzenlenmesi gerekliliği konusunda fikir belirtti. Böylece madde teknik komiteye sevk edilmiştir.

Maddeler üzerine olan tartışmaların yanında sözleşmenin geneli üzerine bazı tartışmalarda vardı. Bunlardan biri sözleşmenin ne zaman yürürlüğe gireceğiydi. Bu gibi uluslararası anlaşmalar genel olarak imzacı olacak devletlerin meclislerinden onaylar geçtikten sonra imzalanır ve yürürlüğe girerdi. İşleyiş Türkiye açısından zaman kaybı demektir denilebilir. Bu noktada Türkiye bir an önce egemenliği ve güvenliği için askerlerden ve silahlardan arınmış bölgelerin kontrolünü geri almak, herhangi bir savaş tehdidi hissetme maddesini de aktif hale getirmek istemiştir. Sözleşme başlangıcı kadar süreside önemliydi. Sözleşme süresi ilk tasarıda 15 yıl olarak belirlenmiştir. Birleşik Krallık temsilcisi Lord Stanhope’un görüşü önemlidir. Stanhope çalışmalara karşı iyimser bakış açısını bir kez daha ifade ederek konferans sonunda ortaya çıkacak sözleşme metninin gerçekten çok iyi olacağını düşünerek, sözleşme süresinin bağıntılı tarafların iki yıl önden bildirmek kaydı ile anlaşmaya son vermediği sürece anlaşmanın belki de sonsuza dek sürmesine olanak vermek gerektiğini ifade etmiştir.

Türk tasarısı ardından yapılan çalışmalarla Birleşik Krallık heyetinin hazırladığı 26 maddelik yeni bir tasarı ortaya çıkmıştır. Gerek Türk tasarısı gerekse Birleşik Krallık tasarısı için ortak tartışmalardan bir tanesi savaş ya da barış zamanında

Boğazları ziyaret edecek ya da geçiş yapacak gemilerin tonajlarına ilişkin kısıtlamalar üzerine olmuştur. Burada önemli kıstas ilgili devletlerin Karadeniz'e kıyıdaş olması ya da olmaması durumudur denilebilir. O dönemde Karadeniz'in en büyük donanması Rusya'ya aittir. Tonaj belirlenirken genel olarak Rusya'nın gücü üzerinden hesap yapılmıştır.

Madde 15: Bu tartışmalarda da genel olarak Türkiye Cumhuriyeti tartışmanın Türk Boğazları ile olan kısmında daha hassastı. Karadeniz'e kıyıdaş devletler ve diğer devletler arasındaki tartışmalara genel anlamda akılcı yaklaşmıştır. 15. Madde Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin Karadeniz de bulundurabilecekleri en yüksek tonaj üzerineydi. Bu tartışmada Fransa ve Rusya genel olarak yakın duruyorlardı. Rusya tonaj sınırının 28.000'den 30.000'e çıkarılmasına dikkat çekiyor ve bu artışın Karadeniz'de bulunan donanmanın %10 arttırılmasından değil %30 arttırılmasından sonra olması gerektiğini ifade etmiştir.

Tartışmalar devam ederken Türkiye'nin bu maddede ki yorumu net olmuştur. Türkiye hem Karadeniz'e hem de Akdeniz'e kıyıdaş bir ülke olduğuna atıf yaparak tarafların ortak bir noktada birleşmelerini umut ettiğini ifade etmiştir.

Madde 16: Türkiye'nin savaş taraf olmadığı bir durumda Savaşan tarafların boğazlardan geçişine dair olan bu madde oturumlarda üzerine uzun tartışılan maddelerden biri olmuştur. Rusya tek bir ülkeye bu kadar önemli bir sorumluluk vermenin risklerine dikkat çekerek istemeden de olsa Türkiye Cumhuriyeti'nin savaş taraflardan birine avantaj sağlaması gibi durumların ortaya çıkma olasılığına değinmiştir. Yine de ilkesel olarak bu maddeyi kabule hazır olduğunu ifade etmiştir. 16. madde 4. Fıkra da şöyle der; Karadeniz'e kıyısı olan devletlerden birisi savaşan değilse bütün savaş gemilerinin geçişi yasaklanır. Karşılaştırılınca Lozan diğer devletler için daha özgürlükçü bir anlaşmadır. Montrö'deyse Türkiye Karadeniz'in bir kapı bekçisi gibidir. Ayrıca Montrö Boğazlar Konferansına katılmayan devletler ve diğer yanda Milletler Cemiyetine de üye olmayan devletler mevcuttu. Bu madde genel olarak Boğazların özgürlüğü ilkesi üzerinde de tartışmalı bir durum yaratıyordu. Birleşik Krallık buna dikkat çekmiştir.

Japonya her fırsatta Milletler Cemiyet'ine üye olmayan devletlerin de varlığına dikkat çekiyordu. Aynı zaman da tüm devletler Montrö'ye de doğal olarak katılmıyordu. Bu bağlamda Boğazları Türkiye savaşıyan taraf değilken herhangi bir tarafın gemisine kapamak uluslararası denizlerin özgürlüğü ilkesine aykırı gözükiyordu. Karadeniz hukuki olarak açık bir denizdi ama diğey yandan coğrafi olarak kapalı bir deniz olması sözleşme üzerinde çalışmayı karmaşık hale getirmiştir. Bu bağlama bu madde kararı Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakmıştır.

Madde 21: Türkiye için yine hayati önem taşıyan maddelerden biri olan 21. Madde Birleşik Krallık heyetinin revizyon yaptığı sözleşmede bulunan bir maddedir. Boğazlar Komisyonu'nun görevini yapmaya aynen devam etmesini öngörür. Madde 21 görüşülmeye başlar başlamaz Türk heyeti söz alarak bu maddenin tümüyle anlaşmadan çıkarılmasını önermiştir. Heyet tarafından Boğazlar Komisyonu'nun tüm görevlerinin Türkiye tarafından yerine getirilebileceği ifade edilmiştir. Türkiye'nin bu maddeyi istememesinin en önemli sebebi egemenlik statüsüne zarar vermesi ve otoritesini zayıflatmasıdır. Fransa ve Birleşik Krallık temsilcileri ısrarla bu maddenin Türk egemenliğine karşı olmadığını ifade etseler de Türkiye bu maddeyi kabul etmemiştir.

Madde 24: Bu madde Montrö Boğazlar sözleşmesiyle birlikte Lozan Boğazlar sözleşmesinin sona erdiğini ifade eden maddedir. Bu maddeye kadar genel olarak Lozan Boğazlar sözleşmesinin akıbeti üzerine net bir anlaşma olmamıştır. 25. madde incelenirken bu konuya da değinilecektir.

Madde 25: Konferansın sıkça dile getirilen konularından biri sözleşmenin yürürlüğe girmesi ve hızlıca uygulanması konusu olmuştur. Bu madde sözleşmenin olabildiğince kısa sürede yürürlüğe girmesini öngörüyordu. Bununla birlikte Birleşik Krallık önergesinde sözleşme süresini 50 yıl olarak belirlemişti. Türk heyeti de sözleşmenin bir an önce yürürlüğe girmesini istiyordu. Diğey yandan 25. madde de önerilen anlaşmanın süresinin 50 yıl olmasına itirazları vardı. Menemencioğlu söz aldığıında bu konuda İngiliz heyetinin ilk önerisindeki bir ya da iki yıllık ön bildirimli bozma önerisi ile birlikte sözleşme süresinin 15 yıl olması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Menemencioğlu, sözleşmenin hemen yürürlüğü girmesi içinde bir protokol olması gerektiğini ifade etmiştir.

İngiliz heyetinin sözleşmenin hızlı bir şekilde yürürlüğe girmesine istinaden ön gördüğü bir diğer sorun bu sözleşme ile Lozan'da imzalanan ve süresiz olarak düşünülen Boğazlar Sözleşmesinin sona erdiriliyor olmasıdır. İngiliz heyeti hukuki açıdan da bunun tüm imzacı devletlerin isteği ile olabileceğine dikkat çekmektedir. Türkiye'nin sözleşmenin geçerlilik süresi ile ilgili 15 yıl istemini ise çok kısa bulduklarını ifade etmişlerdir.

Türk temsilci heyeti başkanı F. Rüştü Aras konu üzerine söz aldığı anda bu madde özelinde görüşlerinin İngiliz heyeti ile tamamen zıt olduğuna dikkat çekmiştir. İki konferans arasında geçen dönemde süre gelen olayların artık eski sözleşmenin işlemesine olanak vermediğini ifade etmiştir. Eski sözleşme hukuksal ve siyasal olarak olaylar bağlamında işlemez haldedir. Aras ayrıca bu sözleşmenin Lozan'dan daha geniş katılımlı bir anlaşma metni olduğuna da dikkat çekmiştir. Ayrıca 15 yıllık süre kısa gibi gözükse de anlaşmaya biçilen zamanın bir nesli kaplayacak kadar bir süre olması gerektiğini ifade etmektedir. Diğer neslin kendi kararını alma hakkında saygı duyulması gerektiği vurgulanmıştır.³⁹⁰

Gerek Türkiye Cumhuriyeti'nin tasarısı gerekse Büyük Britanya'nın hazırladığı genişletilmiş ve revize edilmiş metin bu tartışmalar çevresinde şekillenerek Anlaşma ana metni komisyonlarca hazırlanmaya başlamıştır. Tüm bu tartışmalar olurken Türkiye Cumhuriyeti şunu açık bir şekilde ifade etmiştir. Bu anlaşmaya imzacı olmayan herhangi bir devlet ile ileride bu anlaşma metni çerçevesinde benzer bir anlaşma yapma yolu her zaman açıktır. Türkiye egemen bir devlet olduğu için bu hakkı kendinde saklı tutmaya özen gösterecektir denilebilir.³⁹¹

Genel olarak tartışmalar bu maddeler etrafında şekillenmiştir. İlkesel farklılıklar ve teknik detaylar ortak noktalarda buluşularak çözülmeye çalışılmıştır. Konferansa gelen devletlerin temel amacı Türkiye'nin jeopolitik konumundan kaynaklanan güvenlik kaygılarına çözüm bulmaktır denilebilir. Güvenlik kaygılarının en temel sebebi de Türkiye'nin jeopolitik olarak en önemli noktası olan boğazların güvenliğini sağlamak olmuştur. İstanbul ve Çanakkale Boğazlarındaki

³⁹⁰ Meray, a.g.e., ss.258

³⁹¹ Meray, a.g.e., ss.271

askersizleştirilmiş ve silahtan arındırılmış bölgeler Türkiye için bir güvenlik açığıydı denilebilir. Daha büyük problem ise milli sınırları içerisinde kontrolü dışında kalan ama sınırlarına dahil yerlerin olması olmuştur.

Tüm tartışmalardan anlaşılacağı üzere, Montrö Boğazlar Konferansına katılan devletlerin ortak noktası jeopolitik kaygıları, güvenlik beklentileri ve boğazlardan barış ve savaş zamanında serbest geçişin düzenlemesi konusu olmuştur. Türkiye'nin egemenlik talebi konusunda devletlerin hiçbir itirazı olmamıştır. Genel itirazlar başta da ifade edildiği gibi teknik konular ve ilkesel bazı farklılıklar üzerine olmuştur. Devletler maddeler üzerinde genel bir konsensüse vardıktan sonra bu tartışmaları kurdukları komisyonlar ile işin uzmanı olan delegelerine bıraktılar bu şekilde ortaya çıkan metinler ana taslak metin üzerine oturumlar ile kabul edilmiştir ve ortaya bugünde geçerliliğini koruyan, jeopolitik kaygılar minimize etmiş; devletlerin güvenlik beklentilerini karşılayan ve Türkiye Cumhuriyeti için egemenliğinin sembollerinden olan bir anlaşma ortaya çıkmıştır.

3. 1936 MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ, TÜRK BOĞAZLARININ STATÜSÜ VE ULUSAL VE ULUSLARARASI GÜVENLİĞE ETKİLERİ

18 Temmuz 1936 yılında saat 15:00 da başlayan on altıncı oturumla birlikte günümüzde halen devamlılığını koruyan Montrö Boğazlar sözleşmesi son şeklini almaya başlamıştır. Birinci maddeden on sekizinci maddeye kadar olan tüm maddeler yazı komitesinin üzerinde çalıştığı bazı değişikliklerle birlikte bu oturumda hemen kabul edilmiştir.

Sözleşme metni üzerinde ki son oturumlarda Bulgar ve Romen heyetlerinin daha önce çekince koyduğu 19. Madde madde üzerindeki çekincelerini kaldırdıkları görülmektedir. Bu devletlerden özellikle Bulgaristan Karadeniz'e kıyısı olan ve anı zamanda dönem itibari ile bölgesel hiçbir anlaşmaya taraf olmayan bir devlet olarak güvenlik çekincelerini dile getirmiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin barışçı yaklaşımı ve sözleri ile Milletler Cemiyeti misakına bağlılığını vurgulayan bir bildiri ile 19. Maddeyi son hali ile kabul etmiştir. Diğer tüm maddelerde ufak çekinceler eşliğinde kabul edilmiştir.

Konferans nihayete ererken Japonya'nın oynadığı rol de önem arz etmiştir. Japon heyeti konferansın başından itibaren çekincelerini bildirirken konferansın sekteye uğramamasına, açmaza girmemesine önem göstermiştir. Konferans sonuna yaklaşırken anlaşma metnini özellikle 19. ve 25. maddeler üzerinde çekince öne sürerek sözleşmeye konulmasına karşı çıkmayacağını belirtmesi önemlidir denilebilir. Japonya Milletler Cemiyeti'ne üye değildi dolayısı ile Milletler Cemiyeti Misakına da bir bağlılığı söz konusu olmamıştır. Sonuç olarak Montrö Boğazlar Sözleşmesinde Milletler Cemiyeti Misakı ile ilişkilendirilen herhangi bir çözümü kabul etmesi tanınması söz konusu olamamıştır.

Bu durum doğrultusunda Japon heyeti imzasının hemen üzerine çekincesini bildirerek sözleşmeyi onamak istediğini belirtmiştir. Japonya bu çekinceyle 19. ve 25. madde ile değerlendirilecek durumlarda kendi hükümlerinde tamamen Milletler Cemiyeti Misakından ve buna bağlı anlaşmalar bakımından karar verme özgürlüğünü salı tuttuğunu belirtmiştir. Bu duruma Rusya hemen Japon heyetinin altında imza atacağı için küçük bir itirazda bulunsa da dönemin anlaşmalarında benzer örnekleri bulunduğu için ve bu durum daha sonraki imzacı devletin bir önceki imzacının çekincesini paylaşmadığını açıkça gösterdiği için olduğu gibi kabul edilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti için güvenliğini temin etmek ve tam egemenliği için elzem olan en önemli husus sözleşmenin bir an önce yürürlüğe girmesiydi. Bu zor bir durumdu çünkü sözleşmeler esas olarak ilgili devletlerin meclislerinden onay aldıktan sonra yürürlüğe girerdi. Buna istinaden yazı işleri komitesi ve teknik komite tarafından bir protokol hazırlandı. İki maddelik protokol aşağıdaki gibiydi. Tüm delegasyonlar tarafından kabul edilmiştir.

“Bugünkü tarihli sözleşmeyi imza ettikleri sırada, aşağıda imzaları bulunan tam yetkili temsilciler, her biri kendi hükümetlerini bağlamak üzere, aşağıdaki hükümleri kabul ettiklerini açıklarlar:

- 1. Türkiye iş bu sözleşmenin başlangıcında tanımlandığı biçimde Boğazlar bölgesini hemen yeniden askerleştirebileceklerdir.*
- 2. Türk Hükümeti, 15 Ağustos 1936 tarihinden başlayarak, iş bu sözleşmede belirlenen rejimi geçici olarak uygulayacaktır.*

İş bu Protokol bugünkü tarihten başlayarak geçerli olacaktır."³⁹²

20 Temmuz 1936'da saat 22:00'da yapılan hakla açık on sekizinci oturumda konferans senetlerinin imzalanmasına geçilmiştir. İmzalanan ilk nüsha adet üzerine Fransız Cumhuriyet arşivlerine geçecek olan nüshası olmuştur. İmzalardan önce temsilci heyetlerinin başkanları söz almışlardır. Türk temsilci heyetinin başkanı F. Rüştü Aras'ın konuşmasının bazı noktaları ilgi çekici olmuştur. Aras konuşmasında Türk halkı adına imzacı tüm devletlere teşekkür etmiştir. Bunu yaparken vurgu yaptığı katılımcı devletlerin Kemalist Türkiye Cumhuriyeti'ne olan güvenleri olmuştur. Bu güven uzlaşma zeminini hazırlamış ve karşılıklı verilen ödünlerin sebebi olmuştur denilebilir. Aras'ın diğer bir vurgu yaptığı konu Montrö Sözleşmesinin Türkiye Cumhuriyeti'nin savaş sonrası politikasının bir aşaması olması durumu olmuştur. Bu da Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası ve konferansa bakış açısını net olarak ifade etmiştir denilebilir.³⁹³

Güven ortamı içerisinde imzalanan sözleşme artık Türkiye Cumhuriyeti için daha büyük bir sorumluluğu beraberinde getirmiştir. Savaş ve barış dönemlerinde egemenliğinin getirdiği sorumlulukla sadece Türkiye'nin kendi toprağının ve karasularının güvenliği değil Karadeniz, Ege Denizi ve Akdeniz'in güvenliğinin sorumluluğu da Türkiye Cumhuriyeti'nin kontrolüne geçmiştir denilebilir. Montrö Boğazlar Sözleşmesinin günümüze kadar gelmesinin en önemli sebebi Türkiye Cumhuriyeti'nin zaman içerisinde her ne kadar ekonomik olarak zorluklar çekse de bölgede nüfusunu arttırmasıdır. II. Dünya Savaşında Hitler Almanya'sına karşı tutunduğu net tavrı. 11. Eylül saldırıları sonrasında NATO'ya Karadeniz'de verdiği destek ve genel olarak Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri arasında yükselen gerginlik karşısında net olarak anlaşma maddelerini işletmesi ve diğer taraf devletlerin de bu konuda sürdürdükleri net tavrı anlaşmanın geçerliliğini devam ettirmesinin en önemli sebepleridir denilebilir.

³⁹² Meray, a.g.e., ss. 63

³⁹³ Meray, a.g.e., ss. 408

3.1. 1936'dan Günümüze Türk Boğazlarının Statüsü ve Geçiş Rejimi

Montrö Boğazlar Sözleşmesi Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazından geçiş rejimini imzalandığı günden bugüne değiştirmiş ve düzenlemiştir. 20 Temmuz 1936'da imzalanan sözleşme 24 Temmuz 1923 imzalanan Lozan Barış anlaşmasının 23. Maddesiyle saplanmış ilkenin ve Lozan'da imzalanmış olan Boğazlar Sözleşmesinin yerine geçmiştir. Boğazlardan gidiş geliş ve geçişi düzenleyen bu anlaşma beş kesimden ve yirmi dokuz maddeden oluşmuştur. Sözleşme sonunda 4 ek vardır ve sözleşmenin hemen uygulamaya geçmesini sağlayacak bir protokolden oluşmaktadır.

Montrö Boğazlar Sözleşmesiyle birlikte taraflar Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazından gidiş-geliş ve geçişin özgürlüğünü kabul etmişlerdir. Bu anlaşmayla beraber barış zamanında ticaret gemileri bayrakları, yükleri ne olursa olsun uluslararası sağlık kuralları içerisinde hiçbir formalite olmaksızın gece ya da gündüz serbest bir şekilde geçiş yapabileceklerdi. Geçiş bu anlaşma ile belirlenen vergiler ve harçlar dışında başka bir ödeme olmaksızın gerçekleşecekti. Kılavuz ya da yedekçi almaları isteklerine bağlı tutulmuştur.

Savaş zamanındaysa Türkiye savaşan devlet değilse ticaret gemileri yine ikinci ve üçüncü maddede belirtildiği gibi özgürce geçiş hakkına sahip olmuşlardı. Savaş zamanında Türkiye'nin savaşan olduğu durumlardaysa savaşa dahil olmayan ülkelerin gemileri düşmana hiçbir şekilde yardımcı olmamak kaydı ile gündüz ve Türk makamlarının gösterdiği yoldan geçiş hakkına sahiptirler. Türkiye'nin kendisini yakın bir savaş tehdidi altında hissettiği durumdaysa ticaret gemileri yine boğazlardan serbest geçiş yapabileceklerdi ama bu geçiş sadece gündüz ve Türk makamlarınca belirlenen yollardan olacaktır. Kılavuzluk duruma göre zorunlu tutulabilecektir. Ticaret gemisi tarifine kesim iki deki savaş gemisi statüsüne girmeyen tüm deniz taşıtları dahil edilebilirdi.

Sekizinci madde ile başlayan kesim iki savaş gemilerine ait geçiş rejimini düzenleyen maddeleri içermektedir. Savaş gemilerinin tanımı ek ikide yapılmıştır. Savaş gemilerinin Türk Boğazlarından geçmesi için sekiz gün önceden Türk makamlarına diplomasi yoluyla bildirimde bulunmaları gerekmektedir. Ancak

Karadeniz’e kıyıdaş olmayan devletler için bu ön bildirim süresi on beş gün olarak istenmeye değer görülmektedir. Ön bildirimden kasıt geçiş yapacak gemilerin gidecekleri yeri, adlarını, sınıflarını ve sayılarını bildirmeleridir. Gerekirse geçiş yapacakları ve dönecekleri tarihleri de bildirmeleri istenmektedir. Tarih değişikliği için de üç gün önceden bildirimde bulunmaları gerekmektedir. Geçiş sırasında da geçmekte olan kuvvetin komutanı durmasına gerek olmadan geçiş yapmakta olan kuvvetin tam kuruluşunu işaret istasyonuna bildirmekle mükelleftir.

Savaş gemilerinin geçişi ile ilgili diğer bir düzenlemede gemilerin tonajları ile ilgili düzenlemedir. Bu düzenlemeye göre Boğazlardan geçiş yapacak savaş gemilerinin tavan tonajı 15.000 tonu aşmayacaktır. Bu kuvvet aynı zamanda dokuz gemiden fazla olmayacaktır. Herhangi bir devletin gemisi eğer Boğazlarda bir limanı Türk hükümetinin daveti ile ziyaret ediyorsa bu tonaja dahil edilmeyecektir. Geçiş sırasında herhangi bir kazaya (avarya) uğramış savaş gemileri bu hesaplama katılmayacaklardır.

Boğazlardan geçişin belirli bir tonaj ile sınırlandırılması gibi Karadeniz’e kıyısı olmayan devletlerin Karadeniz’de bulundurabilecekleri savaş gemilerinin de tonajı sınırlandırılmıştır. Karadeniz’e kıyıdaş olmayan devletlerin bu denizde bulundurabilecekleri gemilerin toplam tonajı 30.000 tonu aşmayacaktır. Bu tonaj eğer Karadeniz’e kıyıdaş devletlerden en güçlü olanın donanmasının bu oranı en az 10.000 ton ile aşması durumunda gerekli bildirimler yapılarak Karadeniz’e kıyıdaş olmayan devletlerinde bulundurabilecekleri kuvvet en fazla 45.000 ton olacak şekilde arttırılabilecektir. Karadeniz’e kıyıdaş devletler kendi donanmalarının toplam tonajını her yılın ocak ayında Türk hükümetine bildireceklerdir. Buna istinaden Türkiye bu bilgiyi bağıtlı yüksek taraflara ve Milletler Cemiyetine bildirecekti. İnsanı amaçlar için gönderilecek gemiler için de 8.000 ton gibi bir tonaj belirlenmiştir.

Barış zamanında bu tanımlara istinaden hafif su üstü gemileri, yardımcı gemiler ve küçük savaş gemileri ait oldukları devlet Karadeniz’e kıyıdaş olsun ya da olmasın boğazlardan gündüz ve belirlenen şekilde hiçbir vergi ya da harç ödmeden geçebileceklerdir. Karadeniz’e kıyıdaş devletler bazı durumlarda Boğazlardan belirlenen tonaj olan 15.000 ton üzerinde hattı harp gemisi geçirebilirlerdi. Bu gemi boğazlardan yalnız ya da ancak iki torpido gemisi eşliğinde geçebilirdi. Yine

Karadeniz’e kıyıdaş devletler bu deniz dışındaki tersanelerde yaptırdıkları gemileri ve denizaltıları, yapımlarına başlanmasından itibaren Türkiye Cumhuriyeti’ne bildirerek Boğazlardan geçirme hakkına sahipti.

Boğazlardan transit geçişler sırasında savaş gemilerinde bulunabilecek uçakların kullanımı yasaklanmıştır. Türkiye’nin savaşta olmadığı durumlarda tüm savaş gemileri anlaşmayla belirtilen ifade edilen sınırlamalar dahilinde boğazlardan serbestçe geçiş hakkına sahiptirler. Karadeniz’de bulunma sebebi ne olursa olsun kıyıdaş olmayan bir devletin savaş gemilerini Karadeniz’de bulundurabileceği süre 20 günle sınırlı tutulmuştur. Türkiye savaşan değilse yine de savaşan herhangi bir devletin savaş gemisinin Boğazlardan geçişi Montrö ile yasaklanmıştır. Savaşan devletlerin gemilerinin Boğazlarda herhangi bir denetleme girişiminde bulunması veya herhangi bir el koyma girişiminde bulunması kesinlikle yasaklanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti savaşan devlet ise savaş gemilerinin Boğazlardan geçişinde dilediği gibi hareket etme hakkına sahipti. Sözleşmede her zaman vurgulanan ve önemi belirtilen bir noktada Türkiye’nin kendisi pek yakın bir savaş tehdidi altında hissetmesi durumunda yirminci maddeye istinaden Türk Boğazlarından savaş gemilerinin geçişi konusunda tümüyle dilediği gibi hareket etme yetkisini elinde bulundurmaktaydı. Bu önlemleri Türkiye Cumhuriyeti önlemleri ve sebeplerini bağıtılı yüksek taraflarla, Milletler Cemiyeti ile paylaşacaktı. Şayet üçte iki çoğunluk önlemleri ve durumu haksız bulursa önlemlerin uygulanması son bulacaktır.

Geçiş rejimi sadece denizi kapsamıyordu. Jeopolitik olarak Boğazlar üç boyutlu olarak değerlendirilmekteydi. Denizlerden geçiş rejimi nasıl düzenlendiyse hava sahası içinde birtakım düzenlemeler olmuştur. Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazını kapsayan hava sahasında sivil uçaklar boğazların yasak bölgeleri dışında hava yollarına geçişe uygun güzergahlar gösterilecektir. Ara sıra yapılabilecek tarifesiz uçuşlar içinde Türk Hükümetine 3 gün önceden haber vererek ve belirtilen rotalarda geçişler yapılabilecektir. Bunun dışında Avrupa ve Asya yönünde havacılık kuralları dahilinde sivil uçuşlar serbestçe Türk Hükümetinin belirlediği hava trafiği doğrultusunda gerçekleştirilecektir.

Montrö Boğazlar sözleşmesi ile Lozan Barış Konferansı'ndan sonra imzalanan sözleşme ile kurulan Uluslararası Komisyonun yetkileri Türk Hükümetine devredilmiştir. Bu yetkilerin devri ile geçişler ile ilgili istatistikleri ve diğer verileri toplama ve bunu paylaşma sorumluluğu da Türkiye Cumhuriyeti'ne geçmiştir. Boğazlardan geçiş istatistiklerini, savaş gemilerinin tonaj, adet, kurulum bilgilerini aynı zamanda hava geçişi için toplanan faydalı istatistikleri bağıtlı yüksek tarafların temsilcileri ve Milletler Cemiyetiyle bir rapor olarak paylaşma yükümlülüğü de Türkiye Cumhuriyeti'ne geçmiştir.

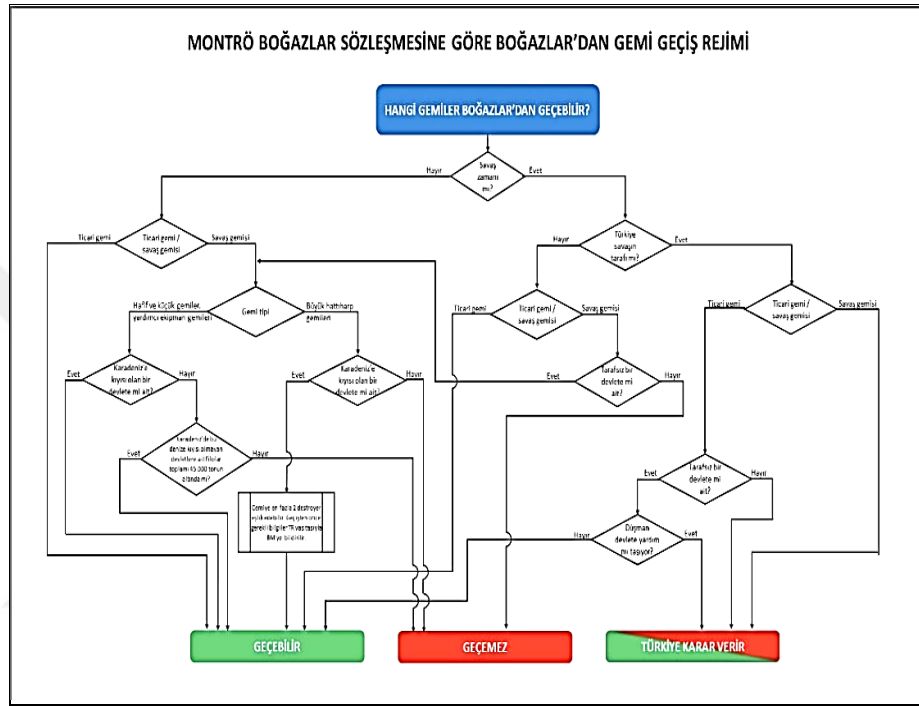
Boğazların geçiş rejimi bu şekilde Montör Boğazlar Sözleşmesi ile düzenlenmiş ve garantiye alınmıştır. Sözleşme yürürlüğe girdikten sonra Lozan Barış Anlaşmasını imzalamış her devletin katılımına açık olacaktır. Sözleşmenin süresi yirmi yıl olarak belirlenmiştir. Bununla beraber Boğazlardan gidiş-geliş ve geçiş-ulaşım özgürlüğü ile ilgili birinci maddenin geçerliliği sonsuzdur. Sözleşme bitiminden iki yıl önce herhangi bir bağıtlı yüksek taraf, Fransız Hükümetine sözleşmeyi bitirme ön bildiriminde bulunmamışsa, sözleşme ön bildirimden sonra iki yıl daha devam edecektir.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile beraber Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerindeki tüm yabancı kuvvetlerden arınmış oldu. Boğazlar ve çevresinin güvenliğini kendi gücü ile sağlamayı kendi kaderini kendi tayin etme hakkını tekrar elde etti. Montrö'yle birlikte Jeopolitik olarak Çanakkale Boğazı ve İstanbul Boğazı'nın kontrolü artık tamamen ele geçmiştir. Türk askerleri hiç vakit kaybetmeden sözleşme imzalanır imzalanmaz askerden arındırılmış bölgeleri ele geçirmişlerdir. Türk gemileri ve uçakları bu bölgelere giriş yapmıştır. Türkiye Cumhuriyeti bu anlaşma ile jeopolitik ve askeri olarak bölgesel güvenliğini pekiştirmiştir. Toprakları üzerinde tam bir egemenlik sağlamıştır denilebilir.

Uluslararası güvenlik açısından bakıldığında Montrö Boğazlar Sözleşmesi katılan devletlerin güvenlik kaygılarının küçük ama nispeten önemli bir parçası olan Türk Boğazlardaki güvenliğı ve kontrolü arttıran bir anlaşmadır denilebilir. Başından beri ne İngiltere ne Rusya nede Fransa rakiplerinin tek başlarına Boğazlarda kontrol kurmasını istememişlerdir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti geldiğı noktada bu sözleşmeden alacağı güç ile Boğazlardaki güvenliğı sağlayabilecek bir devlet görünümündeydi.

Herkes ile ilişkileri belirli bir seviyede düzelmişti. Tarafsızlığını koruyabilecek bir siyaset izlemişti. Barışçıl söylemleri ve kendi kaderini kendi tayin etme isteği doğrultusundaki egemenlik isteği anlaşılabilirdi. Türkiye ile bir zeminde anlaşmak tüm devletler için avantajlıydı denilebilir.

Tablo 1. Montrö Sözleşmesine Göre Geçiş Rejimi

Versailles Anlaşması Avrupa’da sadece sorunların üzerini örtmüştü. 1936 yılına gelindiğindeyse Avrupa yeniden kaynamaya başlamıştır. Avrupa’nın göbeğinde Almanya büyük bir sorun teşkil etmeye başlamıştı. Almanya’nın yeniden silahlanması, Ren’i işgali ve agresif politikaları Avrupa için ciddi bir sorun teşkil etmiştir. Milletler Cemiyetiye etkisizdir denilebilir. Japonya’nın yayılmacı politikaları buna karşın Amerika Birleşik Devletleri’nin kendini izole eden politikaları kolektif güvenlik anlayışını zayıflamıştır. İspanya iç savaşı da Avrupa içinde ayrı bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısı ile Montrö Boğazlar sözleşmesi bu sorunlara bir çözüm olamazdı denilebilir. Tüm bunlar Boğazların güvenliğinin herhangi bir savaş durumunda bir komisyon tarafından korunamayacağının kanıtlarıdır denilebilir. Boğazların güvenli, tarafsız ve egemen bir devlette olması katılan tüm devletlerin çıkarımaydı denilebilir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi taraf devletlerin tezlerini karşılıklı olarak detaylı bir

şekilde tartıştıkları ve mümkün olan en uygun çözüm üzerinde anlaşmaya vardıkları bir sözleşmedir denilebilir. Ayrıca Montrö Boğazlar Sözleşmesi katılan devletler için diğer devletlere karşı sorunların barışçıl yollarla ve açık diplomasi ile çözülebileceğini göstermenin etkili bir yolu olarak ortaya çıkmıştır denilebilir. Montrö Boğazlar Sözleşmesiyle Türkiye Cumhuriyeti sadece Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının egemenliğini değil aynı zamanda Marmara Denizinin de tam egemenliğini ele geçirmiştir. Bununla birlikte ilgili bölgelerdeki hava hakimiyeti de Türkiye Cumhuriyeti'ne geçmiştir.

Türk Boğazlarının statüsü 1841 yılından beri uluslararası anlaşmalar ile belirlenmektedir. 1936 Montör Boğazlar Sözleşmesinin getirdiği en büyük statü değişikliği boğazların tekrar Türkiye Cumhuriyeti tarafından askerler ile tahkim edilmesi olmuştur. Diğer önemli değişim ise “kendini savaş tehdidi altında görme” durumudur. Savaş zamanında olduğu gibi bu durumda da Türkiye tehdide karşı boğazlarda önlem alma yetkisine sahip olmuştur. İlerleyen dönemde Sovyetler Birliği bu rejimden memnuniyetsizliğini dile getirmeye başlamıştır.³⁹⁴

Montrö Boğazlar sözleşmesi günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Geçerliliğini korumasının en önemli sebebi sözleşme maddelerinin günümüzde halen taraf devletler için yararlı olmalarıdır denilebilir. Diğer yandan dikkat çekici bir şekilde devamlılığı olan anlaşmanın bazı maddelerinin uluslararası hukukta ve teknolojiideki bazı gelişmelere göre revize edilmesi gerekliliği de ortaya çıkmıştır. 1936 yılında kullanılan gerek yük gemileri ve tankerler olsun gerekse askeri gemiler çok daha küçüktür. O yıllarda boğazlardan geçen gemi sayısı ise şimdikininki neredeyse onda biri kadardır. Ayrıca geçişin en yoğun yeri olan İstanbul'un nüfusu da o dönemde şimdikininki neredeyse on beşte biri kadardır. O dönem boğazlardan günde sadece dört ya da beş adet gemi geçiyordu. Bu gemiler küçük ve orta büyüklükteki gemilerdir. O dönemde şimdiki gibi ham petrol ya da sıvı gaz taşıyan gemiler yoktur.³⁹⁵

³⁹⁴ J. C. Hurewitz; “Russia and the Turkish Straits: A Revaluation of the Origins of the Problem”, World Politics, Vol:14, No:4, Cambridge University Press, 1962, ss. 605-632

³⁹⁵ Yücel Güçlü; “Regulation Of The Passage Through The Turkish Straits”, Journal Of International Affairs, Volume VI - Number 1, March - May 2001, ss. 6

Tablo 2 ve tablo 3 de sunulmuş olan bilgiler ışığında 2006 ve 2021 yılları arasında hem İstanbul hem de Çanakkale boğazlarından geçen gemi adedinde azalma görülmektedir. Diğer yandan geçen gemilerin tonajları incelenecek olursa İstanbul Boğazından geçen gemilerin tonajında ortalama dört yüz ton, Çanakkale Boğazından yapılan geçişlerde ise ortalama sekiz yüz tonluk artış olmuştur. İstanbul Boğazından günde ortalama yüz gemi geçmektedir. Çanakkale Boğazından geçen gemi sayısı ise günde ortalama yüz yirmi gemidir. Yine tabloda sunulmuş bilgiler ışığında gemilerin ciddi bir kısmının ham petrol ya da sıvı gaz taşıyan tankerler olduğu dikkat çekmektedir. Bu istatistikler boğaz trafiğinin gerek gemi sayısı gerekse taşınan yük açısından ne kadar yoğun olduğunu göstermektedir. Geçen tankerlerin her biri adeta bir bomba kadar tehlikelidir denilebilir.

Tablo 2. Gemi Geçiş İstatistik Özeti

İSTANBUL BOĞAZI GEMİ GEÇİŞ İSTATİSTİK ÖZETİ <i>The Statistics Summary Of Vessels Passed Istanbul Strait</i>											
YILLAR / Years	Gemi Adedi / Number Of Vessels	Toplam Gros Ton / Total Gross Tonnage	Kılavuz Alan / With Pilot	Sp1 Veren / Sp1 Given	Uğraksız Gemi / Non Call In Vessels	Boyu 200 M'den Büyük / LOA Longer Than 200 M	500 GT'den Küçük / Lower Than 500 GT	Toplam Tankerler / Total Tankers			Yedekli Geçiş / Towaged
								TTA	LPG	TCH	
2006	54,880	475,796,880	26,589	53,324	31,880	3,653	2,176	7,659	814	1,680	111
2007	56,606	484,867,696	26,685	55,132	31,826	3,653	2,138	7,204	800	2,050	105
2008	54,396	515,639,614	27,001	53,232	31,762	3,911	1,800	6,564	764	1,975	119
2009	51,422	514,656,446	24,977	50,712	32,297	3,871	1,128	6,557	866	1,876	122
2010	50,871	505,615,881	26,035	50,020	28,668	3,623	1,377	6,464	1,099	1,711	115
2011	49,798	523,543,509	26,011	49,179	27,938	3,800	1,046	6,216	1,227	1,660	93
2012	48,329	550,526,579	24,812	47,638	27,345	3,866	1,064	5,913	1,336	1,779	98
2013	46,532	551,771,780	24,023	45,616	26,577	3,801	1,192	5,685	1,741	1,580	87
2014	45,529	582,468,334	24,508	44,928	26,212	4,295	928	5,587	1,540	1,618	90
2015	43,544	565,216,784	23,349	43,039	25,243	3,930	879	5,825	1,232	1,576	71
2016	42,553	565,282,287	22,356	42,132	26,050	3,873	522	6,033	989	1,681	73
2017	42,978	599,324,748	24,059	42,700	26,111	4,005	436	6,212	742	1,878	88
2018	41,103	613,088,166	23,565	40,844	25,884	4,106	508	6,014	623	1,950	116
2019	41,112	638,892,062	26,632	40,870	26,138	4,400	333	5,934	561	2,462	89
2020	38,404	619,758,776	24,754	38,175	24,623	4,952	374	5,252	530	2,653	67
2021	38,551	631,920,375	25,357	38,340	24,654	5,306	374	5,085	462	2,701	75

Kaynak: <https://denizcilikistatistikleri.uab.gov.tr/turk-bogazlari-gemi-gecis-istatistikleri>

Tablo 3. Gemi Geçiş İstatistikleri

ÇANAKKALE BOĞAZI GEMİ GEÇİŞ İSTATİSTİK ÖZETİ <i>The Statistics Summary Of Vessels Passed Canakkale Strait</i>											
YILLAR / Years	Gemi Adedi / Number Of Vessels	Toplam Gros Ton / Total Gross Tonnage	Kılavuz Alan / With Pilot	Sp1 Veren / Sp1 Given	Uğraksız Gemi / Non Call In Vessels	Boyu 200 M'den Büyük / LOA Longer Than 200 M	500 GT'den Küçük / Lower Than 500 GT	Toplam Tankerler / Total Tankers			Yedekli Geçiş / Towaged
								TTA	LPG/LNG	TCH	
2006	48,915	595,826,240	16,871	48,264	32,061	4,845	1,404	7,204	798	1,565	131
2007	49,913	611,885,819	16,885	48,802	31,981	4,945	1,873	6,527	754	1,990	138
2008	48,978	657,396,892	18,334	48,565	31,981	5,223	844	5,990	777	1,991	162
2009	49,453	667,412,661	18,588	49,210	32,559	5,176	615	6,293	842	2,432	146
2010	46,686	672,843,533	18,678	46,469	28,768	5,098	598	6,017	902	2,333	138
2011	45,379	705,412,518	18,920	45,196	27,983	5,494	572	5,661	974	2,183	159
2012	44,613	735,728,537	18,775	44,416	27,418	5,919	519	5,656	1,038	2,304	134
2013	43,889	745,567,671	18,924	43,579	26,534	5,824	448	5,822	1,380	2,097	123
2014	43,582	761,631,756	19,107	43,238	26,257	5,902	512	5,875	1,206	2,169	116
2015	43,230	777,989,382	18,843	42,755	25,220	5,842	581	6,009	1,036	2,479	122
2016	44,035	772,922,682	19,007	43,543	26,071	5,665	661	6,041	881	2,559	139
2017	44,615	823,460,636	19,925	43,888	26,087	6,197	755	6,145	734	2,599	149
2018	43,999	849,140,218	19,958	43,513	25,835	6,612	732	6,181	698	2,368	156
2019	43,759	872,312,222	21,616	43,321	26,184	7,010	714	6,178	669	2,996	138
2020	42,036	858,844,972	21,175	41,581	24,639	7,430	779	5,644	671	3,057	126
2021	43,342	898,473,519	23,706	42,896	24,668	7,855	820	5,196	627	3,385	131

Kaynak: <https://denizcilikistatistikleri.uab.gov.tr/turk-bogazlari-gemi-gecis-istatistikleri>

İstanbul ve Çanakkale Boğazlarındaki bu tehlike sadece teorik değildir. 14 Aralık 1960 yılında Yugoslav Bandıralı Peter Verovitz adlı tankerle Yunan Bandıralı World Harmony adlı tankerlerin çarpışmasıyla büyük bir kaza yaşanmış 20 kişi hayatını kaybetmiştir. Ayrıca denize yayılan petrol gerek doğal hayatı olumsuz etkilemiştir. Yaşanan kazaların en büyüğü 15 Kasım 1979 yılında gerçekleşmiştir. Yunan Tankeri Evrialı ile Rumen tankeri Independenta adlı tankerin çarpışması sonucu boğaz ve İstanbul büyük bir tehlike yaşamış, çıkan yangında 43 kişi ölmüştür. Doksan beş bin ton petrol denize akmış ve boğaz sularına karışmıştır. Beraberinde büyük bir çevre felaketi yaşanmıştır. 13 Mayıs 1994 yılında yine bir tanker kazasında Güney Kıbrıs Bandıralı Nassia ve Shipbroker tankerlerinin çarpışması sonucu Boğaza on üç bin ton petrol akmış ve çıkan yangında yirmi dokuz denizci hayatını kaybetmiştir.³⁹⁶ Bu kazalar ekolojik dengeye zarar verdiği gibi İstanbul ve çevresinde yaşayan insanlar içinde büyük tehdit oluşturmuştur. Diğer yandan bu kazalar sonucundan İstanbul boğazı belirli sürelerde geçişe kapalı kalmıştır.

³⁹⁶<https://www.takvim.com.tr/guncel/2019/12/27/istanbul-bogazina-tarihe-gecmis-gemi-kazalari>

Gerçekleşen son kazadan sonra 1994 yılının mayıs ayında Türkiye Cumhuriyeti Boğazlardaki deniz taşımacılığı üzerinde denetimle ilgili belirli yetkilerini kullanacağına dair bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiri ile Türk Boğazlarındaki deniz taşımacılığına uluslararası standartlara göre düzenlemeler getirmişlerdir. Bu düzenlemeler şu şekildedir:³⁹⁷

1. Tehlikeli yük taşıyan gemiler, Boğazlardan geçeceklerini Türk makamlarına 24 saat önceden bildirmelidir. Bu gemilerin geçişleri sırasında başka hiçbir gemi boğazlardan geçmeyecektir.

2. Boğazları kullanan gemiler, Türk makamları tarafından uygulamaya konulan rapor sistemlerine, trafik kontrol önlemlerine ve trafik ayırım planlarına uymalıdır.

3. İstanbul'un kuzeyindeki iki asma köprü nedeniyle hız 10 deniz mili ile sınırlandırılacak, sollama yasaklanacak ve gemi yüksekliği makul bir şekilde 190 fit ile sınırlandırılacaktır.

4. Türkiye, yangınla mücadele, sondaj, spor ve bilimsel faaliyetler, kurtarma operasyonları veya kirlilikle mücadele projeleri devam ederken Boğazları geçici olarak kapatma hakkını saklı tutmuştur.

Bildiri yayınlanmadan önce Montrö'ye taraf olan ülkelere Türkiye amacının Montrö'nün gözden geçirilmesi olmadığını bu gerekliliğin insan ve çevre güvenliği endişesiyle tasarlandığı vurgusunu yapmıştır. Özellikle on milyon insanın yaşadığı bir şehri tehlikeye atmanın imkânsız olduğunu belirtmiştir. Bu düzenlemeden sonra kazalar devam etmiştir. 29 Aralık 1999'da Bulgaristan'dan dört bin üç yüz ton fueloille Ambarlı'ya gelen Volganests 284 adlı Rus tankeri, demirli bulunduğu yerden sürüklenerek ikiye bölünmüş ve Bakırköy açıklarında karaya oturmuştur, geminin baş tarafı Menekşe sahiline sürüklenmiştir. Gemiden Marmara Denizi'ne sekiz yüz ton yakıt yayılmıştır.³⁹⁸

Boğazların statüsü halen 1936 Montrö Boğazlar sözleşmesindeki gibidir. Diğer yandan modern uluslararası deniz hukukuna göre özellikle geçiş güvenliğini hem

³⁹⁷ Güçlü, a.g.e., ss. 6

³⁹⁸ <http://arsiv.ntv.com.tr/news/1121.asp>

gemiler hem de boğazların ekolojisi ve etrafında yaşayan insanların faydasına olacak şekilde arttırmak için Türkiye tarafından çeşitli yönetmelikler ile geliştirilmiştir denilebilir. 15 Ağustos 2019 yılında yayınlanan Türk Boğazları Deniz Trafik Düzeni Yönetmeliği bu düzenlemeler için güzel bir örnektir. Yönetmeliğin birinci maddesinde amaç ve kapsam açıklanırken ikinci maddesinde dayanak aşağıdaki gibi açıklanmıştır. Şu açıktır ki Türkiye Cumhuriyeti getirdiği yasal düzenlemelere temel olarak her zaman Montrö Boğazlar sözleşmesini atıf ve dayanak olarak almaktadır denilebilir.

“Bu Yönetmelik, 20/7/1936 tarihinde imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi, 14/4/1341 tarihli ve 618 sayılı Limanlar Kanununun 2. maddesi, 10/6/1946 tarihli ve 4922 sayılı Denizde Can ve Mal Koruma Hakkındaki Kanunun 6. maddesi ile 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 474. ve 479. maddelerine dayanılarak hazırlanmıştır.”³⁹⁹

1936 yılından sonra dünya hızlı bir şekilde değişime girmiş istenenin aksine bir dünya savaşı daha yaşamıştır. Bu gelişmeler devamında denizlerde genel olarak geçerliliği korunması gereken bir dizi hukuki düzenleme gerekliliğini de devletler açısından zorunlu hale getirmiştir. Özellikle deniz hukuku gerekliliği denizlerde meydana gelen çevre felaketleri ve ekolojik tehditlere karşı bir önlem olarak ortaya çıkmış denilebilir. Aslında konu ile ilgili ilk çalışmalar 1873 yılında kurulan Uluslararası Hukuk Derneği ve Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından yapılmıştır. Daha sonra Birleşmiş Milletler çatısı altında 1958 ve 1960 yıllarında Cenevre’de toplanan iki konferansı 1973 ve 1982 yılları arasında düzenlenen üçüncü Birleşmiş Milletler Deniz hukuku konferansı takip etmiştir. İlk iki konferansta özellikle karasularının genişliği gibi önemli konular karara bağlanamasa da genel olarak deniz hukukunun örf ve adetlerinin derlenmesini ve bir araya getirilmesini sağlamıştır. 1982 de sonuçlanan üçüncü deniz hukuku konferansıysa deniz hukuku ile ilgili birçok konunun müzakere edildiği bir konferans olmuştur. Konferans sonunda Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi kabul edilmiş ve imzaya açılmıştır.⁴⁰⁰

³⁹⁹ TÜRK BOĞAZLARI DENİZ TRAFİK DÜZENİ YÖNETMELİĞİ Cumhurbaşkanlığı Kararının Tarihi : 14/08/2019 Sayısı : 1426 Yayımlandığı Resmî Gazetenin Tarihi : 15/08/2019 Sayısı : 30859

⁴⁰⁰ Şule Anlar Güneş, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ve Deniz Çevresinin Korunması, AÜHFD 2 Yıl 2007, ss.8

Türkiye Cumhuriyeti Birleşmiş Milletler üyesi olduğu için sürekli itirazcı (presistent objector) olduğu maddeler dışındaki maddelere uymak ve uygulamak durumundadır denilebilir. Türkiye Cumhuriyeti'nin genel olarak Milletler Deniz Hukuku sözleşmesini kabul etmemesi deniz ekolojisi ve çevreyle ilgili olan konulardan dolayı olmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin itirazı karasularının genişliği konusunda olmuştur. Milletler Arası Deniz Hukuku Sözleşmesinin üçüncü maddesi karasularının genişliğini azamı 12 mil olarak belemiştir. Türkiye'nin itirazı bu durum olmuştur. Diğer bir itirazı da deniz hukukuna bağlı anlaşmazlıkların çözümünün zorunlu yargı yetkisine bağlanmış olmasına olmuştur.⁴⁰¹

Geçmişten günümüze Uluslararası Deniz Hukukundaki gelişmelere rağmen Montör Boğazlar Sözleşmesine imzacı tüm devletler, dönem dönem bazı tartışmalar olsa da Türk Boğazlarının geçiş rejimiyle ilgili olarak Montrö Boğazlar sözleşmesine bağlı kalmayı tercih etmişlerdir denilebilir.

3.2. 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi Sonrası Türk Boğazları Jeopolitiğinde Egemenlik ve Uluslararası Güvenlik

Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Lozan Antlaşmasıyla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu anlaşmalarından biri olmuştur. 1936 yılından itibaren Türkiye Çanakkale ve İstanbul Boğazlarındaki askerden arındırılmış bölgeler hızlı bir şekilde tekrar Türk Askerlerinin kontrolüne geçmiştir. Uluslararası bir anlaşma ile düzenlenen geçiş rejimi ve Türkiye'nin Asya ve Avrupa'yı bağlayan bölgedeki tam hakimiyetini sağlaması için önemli bir sigortaydı. Stratejik olarak önemli bir durumda olan Boğazlara sahip olmak Türkiye Cumhuriyeti'ni doğal olarak sadece bölgesel değil, uluslararası politikanın da etkin bir aktörü olarak ön plana çıkarmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Montrö'yle birlikte önemli bir sorumluluğun da altına girmiştir. Geçiş rejimini doğru ve etkin bir şekilde kontrol etmek artık Türkiye Cumhuriyeti'nin sorumluluğuna geçmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti için kuruluşundan itibaren en önemli konuların başında toprak bütünlüğü gelmiştir denilebilir. Misak-i Millinin kabulü ve uluslararası arenada

⁴⁰¹ Güneş, a.g.e., ss. 12

anlatılması bu bağlamda çok önemli olmuştur. Montrö Boğazlar Sözleşmesi bu açıdan bakıldığında yeni kurulan ve gelişmekte olan bir devlet için toprak bütünlüğünü ve güvenliğini tahsis eden önemli bir dönüm noktası olmuştur. Beraberinde Türkiye'nin jeopolitik konumundan gelen avantajları kullanma yetisini arttırmıştır denilebilir.

Montrö Boğazlar Sözleşmesini takip eden dönemde meydana gelen gelişmeler sadece genç Türkiye Cumhuriyeti için değil Dünya içinde şok edici nitelikte olmuştur. Her ne kadar II. Dünya Savaşı'nın ayak sesleri hissediliyor olsa da hiçbir ulus buna hazırlıklı değildi denilebilir. Jeopolitik olarak Montrö Sözleşmesi özellikle askeri gemilere getirdiği kısıtlamalarla Karadeniz'e kıyı devletlerin güvenliği içinde garantör bir anlaşma olmuştur. Montrö Boğazlar sözleşmesi ile ilgili günümüzde birçok tanımlama yapılmaktadır. Montrö Boğazlar sözleşmesi ister Türk Boğazları için bir garantör anlaşma olarak tanımlanmış olsun, ister sadece bir geçiş rejimi anlaşması olarak tanımlanmış olsun, jeopolitik ve stratejik olarak Türkiye Cumhuriyeti açısından önemli bir anlaşmadır.

Türk Boğazları Karadeniz'e kıyıdaş devletler için sıcak denizlere inmek için en önemli geçittir. Sıcak deniz kavramı, iklimi elverişli ve yumuşak olan, kışları donmayan denizleri tanımlamada kullanılır. Karadeniz bu bağlamda özellikle Kuzey Buz Denizi ve Baltık Denizi gibi hava şartları zorlu deniz yollarına bağımlı olan Sovyetler Birliği için kritik bir önem arz etmiştir. Sovyetler Birliği her ne kadar Kurtuluş Savaşında Türkiye Cumhuriyeti'ne destek vermiş de olsa akabinde Montrö Boğazlar Sözleşmesini desteklemiş olsa da sözleşmenin imzasının üzerinden neredeyse üç yıl geçtikten sonra ilk talebinde bulunmuştur. 1939 yılında Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanı Şükrü Saracoğlu'nun ziyareti sırasında Sovyetler Birliği Dış İşleri Bakanı Molotov Boğazları Karadeniz'e kıyısı olmayan bütün devletlere kapatma maddesini de içinde bulunduran bir anlaşma yapmayı önermiştir.⁴⁰² Türkiye Cumhuriyeti bu anlaşmayı reddetmiştir.

12 Kasım 1940 yılında Sovyetler Birliği Montrö'yü değiştirmek için ikinci girişiminde bulunmuştur. Berlin'de Hitler ile Molotov bir araya gelmiştir. Bu

⁴⁰² N.J. Padelford, Türk Boğazları Sorununa Çözümler: Kısa Bir Değerlendirme. Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, (14), 2014, ss. 193

görüşmede Sovyetler Birliği Almanya'ya taraflarının sadece Türkiye, Sovyetler Birliği, Almanya ve İtalya'nın olacağı ve Sovyetler Birliğine de Boğazlarda üs verilmesini düzenleyecek bir anlaşma önermiştir. Hitler bu teklifi Orta Doğu üzerindeki çıkarlarına ters düştüğü için reddetmiştir. Sovyetler Birliği bu girişimin ardından 1941 yılında Birleşik Krallık Başbakanı Churchill'le Moskova'da yaptığı görüşmeler esnasında Montrö üzerinde revize isteğini dile getirmiş ama bir sonuç alamamıştır.⁴⁰³ Sovyetler Birliğinin jeopolitik çıkış arayışı olarak tanımlanabilecek bu hamleler arada tutarsızlıklarda içeriyor gibi gözükmemektedir. Örneğin 10 Ağustos 1941 de Sovyetler Birliği Montör Sözleşmesine sadakatini tekrar ilan etmiştir. Bu tutumlar Jeopolitiğin değişken yapısı içerisinde Sovyetler Birliği açısından açıklanabilir tutumlar olarak da görülebilir.

Sovyetler Birliğinin, Türk Boğazları üzerinde baskısını en çok arttırdığı ve Montrö'yü delmeye yaklaştığı dönem Yalta Konferansı ile başlayan Postdam Konferansı ile devam eden dönemdir denilebilir. Bu dönemde Sovyetler Birliği bir nebze olsun Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallığı ikna edebilmiş gözükmemektedir. Ögleki Stalin'in talebinin gerekçesini şu şekilde açıkça ifade etmiştir.

*“Boğazlardaki rejim sayesinde Türklerin eli Sovyetlerin boğazındadır ve nasıl olacağını henüz bilmiyorum, fakat [Boğazlarda] Sovyet çıkarlarını koruyan bir rejim kurulması gerekmektedir”*⁴⁰⁴

10 Şubat 1945'de Yalta konferansında Sovyetler Birliği adına Stalin Boğazlar konusundaki taleplerini dile getirmiştir. Roosevelt ve Churchill, Stalin'in söylev ve iddialarına karşı çıkmadılar. Amerika Birleşik Devletleri başkanı Truman'da Avrupa'da son dönemde yaşanan savaşların başlıca nedeninin Avrupa su yolları üzerinde yaşanan anlaşmazlıklar olduğuna inanıyordu. Bu bağlamda Türk Boğazlarının da uluslararası temelde tekrar ele alınmasında hem fikir gözükmiştir.⁴⁰⁵ Bu gelişmelerle birlikte İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya Londra'da dış

⁴⁰³ Jale Nur Ece, Tarihten Günümüze Türk Boğazları'nın Geçiş Rejimi ve 80. Yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi, VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu, 2017, ss. 89

⁴⁰⁴ İsmail Köse, Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarıyla İlgili Talepleri: 1945-1946 Notaları. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 74(4), 2019; ss. 1125-1148.

⁴⁰⁵ Padelford, a.g.e., ss. 194

işleri bakanları düzeyinde bir toplantı yapmayı kararlaştırmışlardır. Çıkan görüşleri bakanların hükümetlerine bildirmeleri kararlaştırılmıştır.⁴⁰⁶

19 Mart 1945 yılında Moskova’da Molotov Selim Sarper’i ağırlamış ve 17 Kasım 1925 yılında imzalanan Saldırmazlık Paktı’nı tanımadıklarını ilan etmiştir. Devam eden süreçte 7 Haziran 1945’de Rusya Türkiye’den saldırmazlık anlaşmasının tekrar imzalanabilmesi için Boğazlarda üs ve bunun yanında Kars ve Ardahan’ı istemiştir. Sovyetler Birliği’nin bu talepleri uluslararası arenada da yankı bulmuş ve endişe yaratmıştır. Sovyetler Birliği bu tavır ile açıkça Türkiye Cumhuriyeti’nin egemenliğini tehdit etmektedir denilebilir. Tüm bu şartlar altında 17 Temmuz ve 2 Ağustos 1945’de Postam konferansı toplanmıştır.

Postam Konferansı’na Amerika Birleşik Devletleri başkanı Truman Başkanlık yapmıştır. Konferansta Boğazlar konusu yavaş yavaş ısınarak gündeme gelmiştir. Tarafların özellikle Churchill ve Stalin’in birbirlerini yoklayarak niyetlerini sezme girişimleri ön plana çıkmıştır. Burada dikkat çeken husus jeopolitiğin değişkenliği ve bununla birlikte ülkelerin tutumlarının da değişiklik göstermiş olmasıdır. Diğer yandan Postam konferansında geçmişten gelen coğrafi sınırlılıklar ve zorunluluklar ile oluşan politikaların devletlerin de zorunlulukları haline gelmiş olmasıdır. Örnek vermek gerekirse, Truman hatıratına, “Stalin’in ardılları gibi Türk Boğazlarını Sovyetler Birliği için isteyeceğini biliyorum” şeklinde bir not düşmüştür. Diğer yandan Churchill içinde “Akdeniz’in güvenliğini güçlendirmek ve bu denizi kontrol etmek isteyecektir” şeklinde not düşmüştür.⁴⁰⁷

Postam Konferansında Sovyetler Birliği Türk Boğazlarındaki taleplerini sert, net ve dozunu arttırarak dile getirmiştir. Sovyetler Birliği direk olarak Türkiye’nin egemenliğini de tehdit etmiştir. Toprak istekleri ve bu isteklerin saldırmazlık anlaşmasının şartı olarak öne sürülmesi tutumun amacını gözler önüne sermektedir denebilir. Ayrıca Sovyetler Birliği destek görmemesi halinde Karadeniz’e kıyıdaş devletlerle birlikte Boğazlar rejimini kontrol edecek bir düzen kurabileceklerini de ifade etmiştir. Bu durum Postam sonuna doğru Boğazlar konusunda Amerika Birleşik

⁴⁰⁶ Köse, a.g.e., ss. 1125-1148.

⁴⁰⁷ İsmail Köse, Yalta Ve Potsdam Konferansları: Sovyetler Birliği’nin Türk Boğazlarında Egemenlik Paylaşım Talepleri. Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 10, 2015, ss.260

Devleti ve İngiltere'nin Sovyetler Birliğini destekler tavırlarından uzaklaşmalarına sebep olmuştur.⁴⁰⁸

8 Ağustos 1946 yılında Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında karşılıklı notaların verildiği bir savaş başlamıştır. İlk notayı Rusya vermiştir. Nota maddeleri şu şekildedir.

1. Boğazlar, tüm ülkelerin ticaret gemilerinin geçişine açık tutulmalıdır.
2. Boğazlar, Karadeniz'de kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine açık her zaman tutulmalıdır.
3. Özel durumlar dışında Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi engellenmelidir.
4. Boğazlardan geçiş rejiminin belirleyen devletler yalnız Türkiye ile Karadeniz'e kıyısı olan devlet olmalıdır.
5. Boğazların Karadeniz devletlerine karşı düşmanca amaçlarla maçlarla kullanılmasını önlemek için Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında ortak savunma düzenlenmelidir.

Türkiye Cumhuriyeti tarafından ilk açıklama Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından gelmiştir. Açıklamada özetle Sovyetler Birliğinin amacının Almanya'nın II. Dünya Savaşında Orta ve Doğu Avrupa'da izlediği politikanın bir benzeri olduğu ifade edilmiştir. Ortak savunma düzenlemesinin açıkça Sovyetler Birliğinin Boğazlara yerleşme planı olduğu da vurgulanmıştır. Taleplerin kabul edilemeyeceği belirtilmiş ve direk reddedildiği açıklanmıştır. 22 Ağustos 1946'da Türkiye Cumhuriyeti Sovyetler Birliğine resmi olarak cevaben bir nota verdi. Dışişleri Bakanı Hasan Saka tarafından verilen notada taleplerin Türkiye Cumhuriyeti'nin hiçbir şekilde feragat etmeyeceği egemenlik haklarına zarar verdiği ve güvenliğini tehdit ettiği belirtilmiştir.⁴⁰⁹

⁴⁰⁸ Köse, a.g.e., ss. 267

⁴⁰⁹ Erdal İnönü, Anılar ve Düşünceler (Vol. 3). İdea.,1996, ss. 179

Sovyetler Birliği daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'ne 24 Eylöl 1946 da bir nota daha vermiştir. Nota genel olarak Sovyetler Birliğinin Montrö öncesi dönemde dile getirdiği Karadeniz'in bir iç deniz olması ile desteklenen tezini anımsatmıştır. Bu notanın ardından 9 Ekim 1946 da ABD ve İngiltere Sovyetler Birliğine bir nota vermiştir. Nota çok net ifadeler ile kaleme alınmıştır. Türk Boğazları konusunun yalnız Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyetler arasında tartışılabilecek bir konu olmadığı ifade edilmiştir. Boğazları savunacak devletin Türkiye olması gerektiği ifade edilmiş ve ortak bir savunma anlayışının belirlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu nota aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'ne verilen açık desteği ifade etmektedir denilebilir. 18 Ekim 1946 yılında Türkiye Cumhuriyeti Rus notasını kesin bir dille reddetmiştir. Bu şekilde Sovyetler Birliğiyle ilgili olan Doğu sınırı ve Boğazlar üzerindeki görüşmeler kesin olarak son bulmuştur.⁴¹⁰

II. Dünya Savaşında Türkiye Cumhuriyeti Montrö Sözleşmesi tam anlamıyla uygulamış ve tarafların hepsine eşit bir şekilde davranmıştır. Bu hareketi ile daha sonra Sovyetler Birliğinin istekleri karşısında dik durabilmiş. Ayrıca Sovyetlerin isteklerine ilk başlarda destek veren devletlerin de daha sonra Sovyetler Birliği ile ters düşen çıkarları doğrultusunda desteklerini almıştır denilebilir. Bu gelişmelerin ardından günümüze kadar olan dönemde Montrö Sözleşmesine taraf hiçbir ölke sözleşmesinin sona ermesi için bir başvuruda bulunmamış ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi günümüze kadar geçerliliğini korumuştur.

Boğazlar günümüzde jeopolitik olarak önemini korumaya devam etmektedir. Diğer yandan Çanakkale Boğazı, Marmara Deniz ve İstanbul Boğazı üzerinde egemenlik noktasında pratik bir tartışma yoktur denilebilir. Devletin her parçası gibi Boğazlara da gelecek bir tehdit egemenlik sorunu olacaktır. Örnek vermek gerekirse İzmir ya da Ağrı'nın üzerindeki egemenlik ne kadar kati ise Boğazlar üzerindeki Türkiye Cumhuriyeti egemenliği de o kadar katidir denilebilir. Bu noktada Türk Boğazları Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenliğinin doğal bir unsurudur denilebilir. Doğal olarak Boğazlara ilişkin her tehdit Türkiye için bir güvenlik sorunu teşkil etmektedir denilebilir. Mevcut geçiş rejimini belirleyen 1936 Montrö Boğazlar

⁴¹⁰ Ece, a.g.e., ss. 90

Sözleşmesi, jeopolitik dengeleri koruyan ve Türkiye Cumhuriyeti'ne savaşıyan taraf olmadığı noktada göreceli tarafsızlık sağlayan bir anlaşma olmuştur.

3.3. Rusya-Ukrayna Geriliminin 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi Kapsamında Değerlendirilmesi

Dünya artık 1936 yılındaki konjonktürlerden çok uzaktır denilebilir. Gelişen teknoloji artan nüfus beraberinde devletlerin enerji ihtiyaçlarını artmış bu bağlamda enerjinin taşınması ve ticareti daha da önem kazanmıştır. Doğal geçiş alanları ve boru hatları jeopolitik açıdan daha önemli bir hale gelmiştir. Yirminci yüzyılının ortalarından sonuna kadar petrol üretimi ortalama yirmi yılda dört katına çıkmıştır. Gelişmeler doğal kaynakların kontrolünü jeopolitik bir olgu haline getirmiştir. Petrol kaynaklarını ve geçiş yollarını kontrol altına almak uluslararası politikada bir sorun haline gelmiş ve doğal olarak bir güvenlik sorunu olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Üretici ve tüketici ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık ve rekabette artmıştır. Enerji sahip olan devlet için bir güç unsuru haline gelmiş buda güvenlik kavramını etkileyen ve güvenlik politikalarına yön veren bir konu haline gelmiştir.⁴¹¹

Enerji kaynakları jeopolitik anlamda gerçekliği değiştirmiştir. Bazı durumlarda kontrol ve etki anlamında gerçekliği değiştirmiş bazı durumlarda ise kırılganlık unsuru olarak ortaya çıkmışlardır. Enerji ve jeopolitik birbirine bağlı iki unsur haline gelmiştir. Enerjinin jeopolitik bir unsur olarak uluslararası ekonomi politiğe de etkisi artmıştır. Günümüzde enerji kaynaklarına erişim sağlamak bu minvalde ittifaklar oluşturmak önemli bir konu haline gelmiştir.⁴¹²

Orta Asya, Karadeniz ve Hazar Havzası petrol ve doğal gaz kaynaklarının geçiş yolu Kuzey-Güney ve Doğu-Batı olarak çok yönlüdür denilebilir. Jeopolitik olarak Türk Boğazları bu geçiş koridorlarının ortasında yer almaktadır. Bu noktada jeopolitik olarak Karadeniz'e giriş ve diğer yandan Akdeniz'e çıkış için tek deniz yolu olması açısından öneme sahiptir denilebilir. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra

⁴¹¹ Campos, A., ve Fernandes, C. P. The geopolitics of energy. In C. P. Fernandes, and T. F. Rodrigues, geopolitics of energy and energy security. Lizboa, Instituto da Defesa Nacional. 23-40

⁴¹² Kuzemko, C., Lawrence, A., ve Watson, M. (2019). New direction in the international political economy. Review Of International Political Economy, 1-24

Varşova Paktı'nın da ortadan kalkması Sovyet jeopolitiğinde önemli değişimleri de beraberinde getirmiştir denilebilir.

II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan iki kutuplu sistem içerisinde ortaya çıkan iki oluşum dikkat çekmektedir. 1949 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Sovyetler Birliğinin yayılmasına karşı İngiltere'nin de dahil olduğu toplam 12 ülkeyle NATO'yu kurmuştur. Sovyetler Birliği'nin oluşuma dahil olma çabalarına duyarsız kalınması sonucunda, Sovyetler Birliği karşı bir oluşum olarak 1955 yılında 8 ülkenin dahil olduğu Varşova Paktını kurmuştur. Soğuk Savaşın sona ermesiyle Varşova Paktının dağılması ve Gürcistan, Ukrayna gibi ülkelerin ortaya çıkması ve Karadeniz'e kıyıdaş olmalarının yanı sıra Batıya yakın olmaları Rusya için bir güvenlik problemi algısı başlatmıştır. Sadece Gürcistan ve Ukrayna değil Karadeniz ve Hazar alanındaki bazı devletler genel olarak ABD, Avrupa Birliği ve NATO etkisiyle batıya yakınlaşmışlardır.

Soğuk Savaş bitmiş olsa da Rusya için genişlemeye devam eden NATO bir tehdit algısı olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Özellikle 11 Eylül saldırılarının ardından her ne kadar Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya arasında terörizme karşı ortak hareket politikaları artmış olsa da 2000'li yıllara gelindiğinde özellikle Vladimir Putin iktidarıyla birlikte Rusya net olarak tek kutuplu bir dünya karşısında yer alacağını belirtmiştir. Ayrıca Rusya NATO'nun Doğu Avrupa'ya olan genişlemesinden duyduğu rahatsızlığı sık sık dile getirmiştir.⁴¹³ Daha önce ifade edildiği gibi yirminci yüzyılın sonuna doğru Rusya'da ortaya çıkan Avrasyacılık akımı iki bin yılı itibari ile hız kazanmıştır denilebilir.

NATO'nun özellikle Baltık ülkelerine genişlemesi Letonya, Estonya gibi ülkelerde üs kurması Rusya'yı rahatsız etmiştir. NATO'nun Ukrayna ve Gürcistan ile ilişkilerini geliştirmesi Rusya için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Ukrayna içindeki karışıklığı fırsat olarak değerlendiren Rusya 2014 yılında Kırım'ı ilhak etmiş ve Karadeniz için jeostratejik olarak çok önemli bir liman olan Sivastopol'ü ele

⁴¹³ Merve İrem Yapıcı, Rusya-NATO İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Geleceği. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi: Uluslararası İlişkiler, 3, ss. 1451-1473.

geçirmiştir. Kırım'da Rus silahlı kuvvetleri gölgesinde bir referandum yapılmış ve sonuçta Kırım bağımsızlığını ilan etmiş ve Rusya'ya katılmıştır.⁴¹⁴

Genel olarak bakıldığında jeopolitik olarak eski Sovyetler Birliğinin yaşam alanı olarak adlandırılabilir bölgeler üzerinde Rusya yeniden politik olarak etkisini arttırmak istemektedir. Diğer taraftan NATO'nun Sovyetler Birliği'nin kendisinin doğal yayılma alanı gördüğü hinterland içerisindeki ülkelere doğrultusunda genişlemesi doğal olarak Rusya ile gerilimi arttırmış ve Rusya açısından bir güvenlik sorunu ortaya çıkarmıştır denilebilir.

NATO baskısının yanı sıra 2013 yılında konuşulmaya başlanan E-40 su yolu da çatışmanın başka bir sebebi olarak öne sürülebilir. E-40 su yolu projesi Avrupa Birliğinin desteği ile ortaya çıkan ve Baltık Denizini Polonya, Belarus ve Ukrayna üzerinden Karadeniz'e bağlaması planlanan su yolu projesidir. Proje Gdansk'tan başlayıp Kherson'da Karadeniz'e ulaşan bir su yolu oluşturarak ticaret gemilerinin Karadeniz'e erişimini kolaylaştırmaktadır. Aynı zamanda Avrupa'nın diğer bir su yolu olan E-70 ile de zaman içerisinde bağlantı sağlayabilecek yapıda bir projedir. 2014'te Kırım ilhakına stratejik olarak bu yol projesi de sebep olmuştur denilebilir.⁴¹⁵ 2015 yılında Donbas bölgesinde ayrılıkçılar tekrar saldırıya geçti. O dönemden beri çatışmalar devam etmektedir. Şubat 2022'de Rusya devlet başkanı Putin, Donesk ve Luhansk bölgelerindeki isyancıların bağımsız ülkeler olarak tanınma isteklerini kabul ettiklerini açıkladı.⁴¹⁶ Bu açıklama ile beraber halen devam etmekte olan çatışmalar başlamıştır.

Tüm bu gelişmeler sadece Türkiye için değil ilgili tüm devletler için bir kez daha Montrö Boğazlar Sözleşmesinin uygulanması konusunda soruları gündeme getirmiştir. Savaşan bu iki devletin gemileri için Montrö Sözleşmesinin 19. Maddesi çok açıktır. Türkiye Cumhuriyeti 19. Madde uyarınca savaşan devletlerin gemilerine Türk Boğazlarını kapatmakla yükümlüdür. Dolayısıyla Montör Boğazlar Sözleşmesi uyarınca ne Ukrayna ne de Rusya savaş gemileri boğazlardan geçemez. Aynı zamanda

⁴¹⁴ Ali Konak, Kırım'ın İlhaki İle Sonuçlanan Ukrayna Krizi Ve Ekonomik Etkileri. Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi, 4(8),2019, ss. 80-93.

⁴¹⁵ Alla Hurska, The E40 Waterway Economic and Geopolitical Implications for Ukraine and the Wider Region, Eurasia Daily Monitor, vol:17, Issue:67, ss. 1-6

⁴¹⁶ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60477870>

savaş zamanı Karadeniz’e kıyıdaş olan devletlere ait olmayan büyük hattı harp gemilerinin de geçişine izin verilmemektedir. Fakat hafif ve küçük gemilerin ve ekipman taşıyan gemiler belirlenen tonaj sınırı içinde Boğazlardan geçebilmektedirler. Karadeniz’e kıyısı olan ama savaşan olmayan devletler ise belirlenen koşullar çerçevesinde savaş gemilerini Boğazlardan geçirebilmektedirler.

Türkiye Cumhuriyeti Montrö Boğazlar Sözleşmesi kapsamında ancak kendini çok yakın bir savaş tehdidi altında hissederse Boğaz geçişlerini kendi isteğince kısıtlayabilmektedir. Bu Montrö Boğazlar Sözleşmesinin 20. ve 21. maddelerinde belirlenmiş hükümlere bağlıdır. Türkiye uygulamasının sebeplerini imzacı devletlere iletme ve daha sonrasında onların onaylarını almakla yükümlüdür.

SONUÇ

Dünya üzerindeki birçok doğal su yolu ve kanal gibi bölge ekonomisini besleyen ve askeri olarak stratejik konumda olan Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı, tarih boyunca bulunduğu coğrafyanın ve küresel jeopolitiğin başlıca ilgi odaklarından olmuştur. Bu nedenle Boğazlar ve Marmara Denizi bölgeye hâkim olan devletlerin yanı sıra Karadeniz'e kıyısı olan devletler ve Akdeniz coğrafyası içinde stratejik bir öneme sahiptir. Tarih boyunca imparatorluklar ve devletler bölge hakimiyetini ele geçirmek ya da bölgeyi elinde tutmak için egemenlik mücadelesi vermişlerdir. Bu mücadele birçok savaşı ve çatışmayı beraberinde getirmiştir. Bölgede hâkim olan her devlet gibi Türkiye Cumhuriyeti için de sınırlarını belirleyen Misakı Milli içerisinde egemenliğini zedeleyen bir boşluk olarak, İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazına hâkim olmak kuruluş döneminin en hassas konularından birisi olmuştur.

Boğazların ve Marmara denizinin bu durumundan yola çıkarak araştırmanın amacı, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni dönemin jeopolitik gelişmelerini ve güvenlik algılamalarını çerçevesinde değerlendirerek uluslararası arenada başat güç teşkil eden devletler ile imzaladığı, bu bağlamda egemenliğini tasdiklediği Montör Boğazlar Sözleşmesini jeopolitik, güvenlik ve egemenlik kavramları çerçevesinde değerlendirmektir. Bu değerlendirmeyi yaparken Montrö Boğazlar sözleşmesi metnini ve metin etrafındaki tartışmaları daha iyi analiz edebilmek için özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde göz ardı edilen önemli olgulardan biri olan Jeopolitik kavramından faydalanmak, bunu yaparken jeopolitiğin egemenlik ve uluslararası güvenlik üzerine etkilerini bu konu özelinde incelemek ikincil bir amaç edinilmiştir.

Araştırma sonucunda I. Dünya savaşı ve 1936 Montrö Boğazlar Konferansı arasındaki dönemde uluslararası arenadaki anarşik yapının taraf devletlerin Boğazlar bölgesinde istikrarı sağlayacak bir metin üzerinde anlaşma isteklerini arttırdığı ortaya çıkmıştır. Diğer yandan Milletler Cemiyeti'nin İtalya ve Japonya'nın işgal hareketlerine karşı yaptırım uygulamada yetersiz kalması başat devletlerin güvenlik kaygılarını arttırdığı anlaşılmıştır. Diğer yandan Türkiye Cumhuriyeti gibi yeni kurulan ya da gelişmekte olan devletlerin egemenlik kaygılarını ve güvenlik taleplerini arttırmıştır. Rusya'nın jeopolitik etkinliğini arttırması ve izlediği genişleme

politikaları, İtalya'nın emperyalist hedefleri doğrultusunda izlediği politikalar, Türk Boğazlarının güvenliği konusunda İngiltere ve Fransa'yı daha hassas bir hale getirmiştir. Bu devletler arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin hassas bir şekilde uyguladığı denge politikaları, Türk taleplerini dikkate alınmaya değer kılmıştır. Lozan Barış anlaşmasında belirlenen ve uluslararası bir komisyon ile denetimi ve güvenliği sağlanan boğazların güvenlik bağlamında kırılgan bir yapıda olduğu anlaşılmıştır. Bu durum özellikle İngiltere ve Fransa gibi tarih içerisinde sürekli olarak çatışsa da ortak çıkarlar doğrultusunda karar alabilen devletlerin Boğazlardaki kontrolü güçlü, nispeten tarafsız ve egemen bir devlete bir sözleşme kapsamında devretme düşüncelerini yeniden ortaya çıkarmıştır. Tüm bu bulgular taraf devletlerin boğazların egemenliğini Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakmalarını sağlamıştır. Diğer yandan ortak bir metin üzerinde anlaşmalarını kolaylaştırmış, uzlaşma ortamı yaratmıştır.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye Cumhuriyeti Boğazlarda askeri güçlerini konumlandırmış, toprakları üzerinde egemenliğinin önemli bir göstergesi olan silahlı kuvvetleri tüm Misakı Milli içinde konuşlanmıştır. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti toprakları içerisinde güvenlik ve egemenlik zafiyeti doğurabilecek bir alan kalmamıştır. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzacı devletlerin güvenlik kaygılarına cevap verdiği gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi toprakları üzerinde fiilen egemenliğini sağlaması açısından önemli bir kazanım olduğunu ifade etmek mümkündür.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde savaş ve barış zamanı uygulanacak rejim açık bir şekilde ifade edilmiştir. Diğer yandan üçüncü bir başlık ile "Türkiye'nin kendini yakın bir savaş tehlikesi" içerisinde hissetmesi durumu tanımlanmış ve yine detaylı bir şekilde maddeler ile ifade edilmiştir. Metnin açıklığı Türkiye Cumhuriyeti açısından kriz dönemlerinde karar almayı ve uygulamayı kolaylaştırdığı gibi yaptığı doğru uygulamalar da uluslararası arenada güvenilirliğini arttırmıştır. Bu durum Montör Boğazlar Sözleşmesinin günümüze kadar devam etmesini de sağlamıştır.

Jeopolitik kuramlar araştırma için başlangıç noktası olmuştur. Araştırma coğrafyanın ve coğrafyaya bağlı olarak gelişen jeopolitiğin devletlerin yaşam alanlarını genişletme ve yeni kaynaklar bulma amaçları doğrultusunda geliştiğini göstermektedir. Uluslar yelkenli gemiler, buharlı gemiler gibi teknolojik ilerlemelerle

birlikte yeni Amerika kıtası gibi yeni coğrafi bölgeler keşfetmişler ve bu keşiflerde jeopolitiği devletler için önemli bir kavram haline getirmiştir.

Loyd George'un basit ve çok açık bir şekilde ifade ettiği gibi orduları kontrol etmenin, bir bölgeyi ele geçirmenin en önemli kısmı coğrafyadır. Jeopolitik egemenlik ve güvenlik kavramlarına göre daha yeni bir kavram olmasına rağmen incelendiğinde aslında hepsinin içerisinde bir araç olarak bulunmaktadır. Jeopolitik fetihleri gerçekleştirmenin ve güvenliği sağlamanın bir parçası olan coğrafyanın şifresini çözen bir anahtar gibidir. Coğrafya ve politika jeopolitik ile birleşen kavramlardır. Kjellen'nin devletin toprak ve insan birliği olduğuna dair olan ifadesi önemlidir. Bu ifade aynı zamanda egemenlik ve jeopolitiğin ortak noktalarını da göstermektedir; toprak ve insan.

Kjellen'nin devletlerin yaşama ve büyüme arzularını jeopolitik ile ifade etme çabası ardıllarına yeni bir yol açmıştır. Ratzel, Haushofer, Mackinder, Mahan ve Douhet gibi teorisyenler devletlerin politikalarına kendi geliştirdikleri jeopolitik bakış açıları ile yön vermişlerdir. Tersten bakacak olursak devletler de jeopolitik stratejilerini bu yaklaşımlar ile formüle etmişler ve rasyonelleştirmişlerdir. Bu önemlidir çünkü başat güçlerin uyguladıkları jeopolitik teoriler bu şekilde ortaya çıkmaya başlamışlardır. Buna en güzel örneklerden birisi Nicholas J. Spykman'ın "rimland" yani "kenar kuşak" teorisidir. Kenar Kuşak teorisinin kara gücü ve deniz gücü arasındaki tartışmadaki dengeyi sağlamak için ortaya çıktığı bellidir.

Montrö Boğazlar Sözleşmesine bakış açısını değiştirebilecek en önemli bulgulardan biri de eleştirel jeopolitiğin kavramsal yaklaşımıdır. Eleştirel jeopolitiğin öncülerinden O'Tuathail ve Agnew'e göre jeopolitik yazımdaki en büyük ironi, analiz düzeyi ve formun aşırı ideolojik ve derinlemesine politik olmasıdır. Bu noktada Türkiye tarafından öne sürülen ve Montör Boğazlar Konferansının toplanmasını sağlayan nedenlerin ideolojiden uzak ve politik olmamasıdır. Bir devletin temel istekleri politik karşılanabilir ve bir nokta da devlet kaynaklı olmasından dolayı da politiktir de denebilir. Bu noktada güvenlik ve egemenlik kavramı devletler için en temel ihtiyaçlar olduğu için bulgu doğrultusunda ortaya sürebileceğimiz önerme güvenlik ve egemenlik kaygılı jeopolitik bir isteğin aslında toprak ve insanın bütünü olan devletin temel ihtiyaçları olduğudur.

Eleştirel jeopolitik bakış açısı Türk tezi içerisinde bir tezati da beraberinde getirir Türk tezi aslında tüm devletleri ve devlet adamlarını pratik bir resmi akıl yürütme ile aynı O'Tuathail ve Agnew'in dediği gibi ortak bir mutabakat yolu bulmalarını sağlamıştır. Bu durum entelektüel bir tepkiye sebep olmamıştır. Bunun nedeni de Türk Hükümetinin jeopolitik bir önermeyi amaçlarını betimlemek için değil temel olan egemenlik ve güvenlik hakkını talep için kullanmasıdır. Eleştirel jeopolitiğin bu bulguları Türk tezinin bizzat kendisinin sisteme eleştirel bir bakış açısı getirmesidir. Bu bakış açısı ve izlenen politikaların tutarlığı Türk tezi etrafında bir anlaşma metni oluşturulmasını sağlamıştır.

Montrö Boğazlar sözleşmesi sıklıkla dile getirildiği gibi bir egemenlik devridir. Diğer bir ifade ile bir devletin kendi toprakları üzerinde tam kontrolü elde etmesini sağlayan bir belgedir. Yine de bu duruma günümüzde itirazlar vardır. Bu itirazlar genelde tam egemenliğin sağlanması için bir devletin kendi sınırları içerisinde herhangi bir rejime bağlı olmadan kuralları koyabilmesi gerektiğini ifade ederler. Bu bağlamda Bodin de egemenliği mutlak güç ile ifade eder. Belki bir kral için ya da krallıklardan oluşan bir sistem için bu durum doğrudur ama modern uluslararası sistemde egemenlik kavramı daha karmaşık bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır.

Mutlak güç arayışı beraberinde mutlak ve devamlı çatışmayı doğurmaktadır. Klasik egemenlik bayrak, sınır, hukuk gibi kavramları egemenliğin yapı taşları olarak alır. Diğer yandan egemenliğin içte ve dışta iki yüzü vardır. Bu bağlamda elde ettiğimiz bulgular ışığında Montrö Boğazlar sözleşmesi bir devletin kendi sınırları içerisinde toprak bütünlüğü ve bu toprakları üzerinde hukuku uygulama hakkını tekrar elde etmesini sağlamıştır. Diğer yandan uluslararası sistemin bir yasa yapıcısının olmaması ve devletlerin sürekli birbirleri üzerinde tahakküm kurma istekleri egemenlik sınırlarını geliştirme arzuları çatışmayı arttırmaktadır. Dolayısı ile bu duruma son vermek için devletler Milletler Cemiyeti gibi uluslararası örgütler ile egemenlik haklarının bazılarında kendi istekleri ile vazgeçmeyi tercih edebilmektedirler. Montrö Boğazlar Sözleşmesi de genel olarak egemenlik kavramını eksiltmemektedir. Tüm dünyadaki boğazlardan geçişler serbestken sözleşmeye imza atan devletlerin hepsi bu anlaşma ile belirli haklarından vazgeçmişlerdir. Bu noktada denetleyicilerden biri olan ve kuralları uygulayıcı devlet Türkiye Cumhuriyeti olduğu

için egemenlik haklarından da vazgeçmiş değildir denilebilir. Realist paradigma üzerinden düşünecek olursak Türkiye Cumhuriyeti bu sözleşmeyle birlikte gücünü arttırmıştır. Egemenlik alanını genişletmiştir.

Dikkat çeken bir diğer bulguda 1933 Montevideo Konvansiyonunda yer alan egemenliğin tanımıdır. Konvansiyonun birinci maddesinde devlet olabilmenin 4 unsurundan bahsediliyordu. Bu dört unsur sınırları belirli bir ülke, sürekli ikamet eden bir nüfus, hâkim bir yönetim ve diğer devletler ile ilişkileri belirleyebilme gücüdür. Türkiye Montrö Boğazla sözleşmesi ile bu anlaşmadan altı yıl sonra her bir maddeyi yerine getirebilen bir devlet olduğunu da kanıtlamıştır. Egemenlik uluslararası ilişkilerin gelişmesi ile değişen ve gelişen bir kavram olarak da ortaya çıkmaktadır. Dolayısı buradan çıkarılan sonuç bu anlaşmayla Türkiye Cumhuriyeti'nin herhangi bir egemenlik kaybı olmamıştır.

Devletlerin kendi güçlerini maksimize etme arzusu doğal olarak bir güvenlik ikilemi yaratmakta ve karşılıklı silahlanma ve alan genişletme çabası çatışmaları da beraberinde getirmektedir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi özelinde devletlerin güvenlik endişelerinin onları iş birliğine teşvik ettiği açıktır. Milletler Cemiyet güvenliği ve iş birliğini sağlama açısından başarısız olsa da tarihsel süreçte birbirleri ile savaşan devletlerin ortak güvenlik endişeleri ve savaşın yıkıcı etkisi karşısında iş birliği yapabileceklerine dair iyi bir örnek olduğu ifade edilebilir.

Tarihsel süreç incelendiğinde özellikle kolonizasyon döneminde devletlerin hammaddeye ulaşma isteklerinin getirdiği gelişmeler dikkat çekmektedir. Kolonilerden elde edilen hammaddelerin taşınması ve daha fazla koloni elde etme isteği yeni kara parçalarının keşfi gibi etmenler devletlerin davranışlarında bazı farklılıkların oluşmasına sebep olmuştur. Kolonyalizm ve sömürgecilik tam anlamıyla Dünyayı başat güçler için genişletmiştir. Buradaki tezat şudur; ticaret açısından genişleyen dünya diğer yandan da devletler daha fazla yer ele geçirdikçe devletlerin oyun alanları daralmıştır. Bu bir değişimi beraberinde getirdi; deniz ticaret yollarının güvenliği ve gidilecek mesafenin kısalması önemlidir. Boğazlar ve boğazların güvenliği de bu açıdan önem kazanmıştır. Güvenliği sağlamak silahla da mümkündü ama silahlar içinde gereken şey finansal güçtür. Bu denklem içerisinde başat güçler için ticaret yolları savaş ya da barış halinde güvende olmalıdır. Bu bağlamda devletler

ticaret yolları üzerindeki önemli jeopolitik noktaların kontrolü için uluslararası anlaşmalar yapma konusunda daha olmuşlardır.

Tüm bulgular ışığında Çanakkale Boğazı, İstanbul (Karadeniz) Boğazı ve Marmara Denizi'ni kapsayan coğrafyanın sadece Karadeniz'e kıyısı olan devletler için değil aynı zamanda Karadeniz'de ve Karadeniz'le ticaret yapan tüm devletler için önemi açıktır. Osmanlı İmparatorluğu gücünü kaybedene kadar geçen dönemde tek bir devletin kontrolünde olan Karadeniz ve Boğazlar Coğrafyası kapalı bir ticari ve askeri ekosistem olarak dikkat çekmektedir. Osmanlı egemenliğinin zayıflaması Avrasya'da Rusya'nın güçlenmesi ve önemli bir uluslararası aktör haline gelmesi, ekonominin yanında jeopolitik olarak da Türk Boğazlarının önemini arttırmıştır. Karadeniz'e kıyısı olan başat bir güç için Akdeniz'in anahtarı konumuna gelen Türk Boğazlarının güvenliği ve kontrolü de bu ölçüde önem kazanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun güç kaybetmesi ile İngiltere ve Fransa için özellikle Rusya'nın jeopolitik olarak sınırlandırılması için Boğazlarda ortak bir müttefik devlet olmasının önemi artmıştı. Bu üç devletten birinin ya da farklı bir başat gücün Türk Boğazlarını ele geçirmesi demek diğer devletlerin büyük bir avantajı kaybetmesi anlamına gelmektedir. Bu sebepten dolayı tüm devletler boğazlarda bir denge oyununu tercih etmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda Lozan'da imzalanan Boğazlar Sözleşmesi ile kurulan Uluslararası Komisyon bu tutumun açık bir örneğidir. Boğazlar tarafsız ama kontrollü bir şekilde yönetilmek istenmiştir. Fakat uluslararası arenada meydana gelen olaylar ve Milletler Cemiyeti'ne üye olan devletlerin ortak bir tutum sergilemekte zorluk çekmesi ve yavaş kalması bazı endişeleri beraberinde getirmiştir.

Kuruluşundan Montrö Boğazlar Konferansına kadar geçen dönemde barışçıl diplomatik ilişkileri ile komşuları ve diğer devletler üzerinde bıraktığı güçlü etki Türkiye'nin Boğazlardaki yeni güçlü aktör olabileceği konusunda ortak bir fikir yaratmıştır. Diğer yandan Türkiye'nin çatışmalardan uzak uzlaşmacı ve tarafsız kimliği de bu imajı desteklemiştir. Montrö Boğazlar Konferansı bitişinde yapılan konuşmalardan da diğer devletlerin Türkiye Cumhuriyeti'nin tasarısına ve devletleri bir araya toplarken öne sürdüğü argümanların haklılığına olan vurguları araştırmacılara doğru bir diplomatik yolun önemini göstermektedir.

I. ve II dünya savaşları arasındaki dönemde uluslararası sistem içerisinde devletler çatışmaları bir diyalog ortamında, şeffaf ve diplomasiyle çözmenin yollarını aramış, yine de başarısız olmuşlardır. Böyle bir dönemde Türkiye Cumhuriyeti sorunun değil çözümün bir parçası olmaları için ilgili taraflara önemli bir adım atma şansı vermiştir. Türkiye Cumhuriyeti taraf devletlerden egemenlik haklarını barışçıl bir yolla talep etmiş ve Boğazlarda güvenliği sağlama taahhüdü vermiştir. Bu çağrının cevapsız kalması ilgili dönem göz önüne alındığında imkansızdır. Sözleşme tutanakları incelendiğinde bu çok açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu durumdan hareketle Türkiye Cumhuriyeti Kurucu Meclisinin uluslararası ilişkileri analiz düzeylerinin ve yeteneklerinin diplomatik başarıya giden yolun en önemli anahtarı olduğunu savunmak mümkündür. Egemenlik ve güç kavramlarının tanımlarının daha fazla boyut kazandığı bir dönemde Milletler Cemiyeti'nin durumu, İdealizmin yükseldiği bir uluslararası ortamda, savaşların yorduğu buna rağmen savaşın ayak seslerini hisseden devletler için Türkiye Cumhuriyeti'nin stratejik notası ve talepleri önemli bir katalizör olmuştur.

Sonuç olarak 1936 yılında İmzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenliğini pekiştiren. Lozan Boğazlar sözleşmesinden bu yana askersizleştirilmiş bölgeler ve Boğazlar komisyonu ile işgal altındaki toprakları yeniden Türkiye Cumhuriyeti'ne kazandıran bir anlaşmadır. Lozan'da bir eşitlik söz konusu değildi bunu konferans tutanaklarını incelendiğinde net olarak görülmektedir. Montrö Boğazlar Konferansında ise eşit şartlarda masada olan ve söyledikleri dinlenen, onaylanan bir Türkiye Cumhuriyeti vardır. Ayrıca anlaşmanın günümüzde halen sürüyor olması anlaşmaya varılan metnin ne kadar sağlam olduğunun da bir kanıtı olarak görülebilir.

Bugünün konjonktürel yapısı ile bakıldığında Boğazlarla ilgili kanal projelerinin anlaşma metni incelendiğinde Montrö Boğazlar Sözleşmesi hükümlerini göz ardı etmesi çok mümkün gözükmemektedir. Çünkü Montrö Boğazlar Sözleşmesi başından beri ifade edildiği gibi sadece İstanbul Boğazını kapsayan bir sözleşme değildir. Sözleşme Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizini de kapsayan bir metindir. Bu bağlamda bir değişiklik yapılması için talepte bulunulması ve yeniden bir konferans toplanarak değişiklikler üzerine konuşulması gereklidir. Dolayısı ile bir

kanal projesi planlanırken uluslararası arenada yankıları da incelenmeli ve hatta önceden fikir alışverişinde bulunulmalıdır.

Montrö Boğazlar sözleşmesi ile ilgili uluslararası hukuk alanında çalışmalar vardır. Fakat Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni jeopolitik, egemenlik ve güvenlik perspektifinden değerlendiren kapsamlı bir çalışmanın olmaması araştırmanın benzer konuda yapılan araştırmalardan farklılaşmasını sağlamaktadır. Ayrıca genel olarak jeopolitik analizler klasik jeopolitik yaklaşımlar üzerinden yapılmaktadır. Araştırmada eleştirel jeopolitik perspektifinden yapılan analizler çalışmanın farklılaşmasını sağlamaktadır.

Ancak bunun yanında araştırma bazı kısıtlara sahiptir. Bu kısıtlardan ilki Montrö Boğazlar Sözleşmesi egemenlik, jeopolitik, uluslararası güvenlik açısından ele alınmaktadır. Dolayısı ile iktisadi ve sosyal unsurlar araştırma içerisinde yer almamaktadır. Diğer yandan araştırma eleştirel jeopolitik açısından incelenmiştir. Diğer yaklaşımlarla yapılacak incelemeler Montrö Boğazlar Sözleşmesinin daha farklı yorumlanmasına sebep olabilir. Ayrıca araştırma kapsamında Montrö Boğazlar Sözleşmesinin hazırlandığı dönem ve dönem içerisindeki şartlar üzerinden yorumlama yapılmıştır. Dolayısı ile güncel şartlar ve güç dengeleriyle yapılacak yorumlamalar bu araştırma kapsamında yapılacak yorumlardan daha farklı olabilir.

KAYNAKÇA

- Abrahamson, C., On the Genology of Lebenstraum. *Geographica Helvetica*, 30 Mayıs 2013: 37-44.
- Agnew, J. A., *Geopolitics: Re-Visioning World Politics*, . London-New York: Routledge, 2003.
- Akgün, S. K., *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik*. İstanbul: Temel Yayınları, 2006.
- Akyol, T., *Bilinmeyen Lozan*. İstanbul: Doğan Kitap, 2014.
- Allan N. ve Henry S. C., *ABD Tarihi* . Ankara: DOĞUBATI, 2005.
- Armaoğlu, F., 19. Yüyl Siyasal Tarihi 1789-1914. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Atatürk, M. K., *Arı Burnu Muharebeleri Raporu*. İstanbul: Kopernik Kitap, 2018.
- Attar, A., *Atatürk Ansiklopedisi*. 1 6 2019.
<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-sovyet-dostluk-ve-saldirmazlik-antlasmasi/> (erişildi: 6 1, 2022).
- Baldwin, D. A., *Güvenlik Kavramı*. Avrasya Dosyası C.9 S.2, 2003.
- Baldwin, S. E., *The Vesting of Sovereignty in a League of Nations*. *The Yale Law Journal*, 1919: 209-218.
- Barbaros, S., <https://bahriyeenstitusu.org/>. 18 Mart 2017.
<https://bahriyeenstitusu.org/2017/08/25/tarihi-gelisim-icerisinde-turk-bogazlarinin-onemi-statusu-2/> (erişildi: Aralık 18, 2020).
- Barry, Q., *War in the East : A Military History of the Russo-Turkish War 1877-78*. West Midlands: Helion & Company Limited, 2012.
- Başkanlığı, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire. *Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları 1*. İstanbul: Seçil Ofset, 2013.

- Baylis, J., Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı. Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi, 2008: 69-85.
- Bayur, Y. H., Boğazlar Sorununun Bir Evresi (1906-1914). Belleten (Türk Tarih Kurumu Basımevi) VII, no. 28 (1943): 89-218.
- Benazus, H., Çanakkale'den Gelibolu'ya. İstanbul: Bizim Kitaplar, 2007.
- Bieler, A., ve Morton, A. D., A critical theory route to hegemony, word order and historical change: Neo-Gramscian perspectives in International Relations. Capital & Class, 2004: 85-113.
- Black, J., European History 1494-1660. Washington D.C.: Potomac Books, Inc., 2006.
- Black, J., Geopolitics and the Quest for Dominance. Indiana: Indiana University Press, 2016.
- Blouet, B. W., The Imperial Vision of Halford Mackinder. The Geographical Journal, Aralık 2004: 322-329.
- Bodin, J., Six Book of The Commonwealth. Oxford: Basil Backwell, 1967.
- Bosch, R., Power: A Conceptual Analysis. Netherland: Eleven International Publishing, 2016.
- Bostan, İ., History of Regulations Regarding Passage Rights Through The Strait of İstanbul During The Ottoman Empire Era. The Turkish Straits: Maritime Safety, Legal and Enviromental Aspects, 2016: 6-16.
- Braudel, F., Akdeniz ve Akdeniz Dünyası. İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti., 1990.
- Bregu, E., The Causes of the Balkan Wars 1912-1913 and their Impact on the International Relations on the Eve of the First World War. Mediterranean Journal of Social Sciences 4, no. 9 (2013): 115-122.

- Brooks, S., The Real Problem of Alsace-Lorraine. The North American Review 206, no. 774 (November 1917): 695-704.
- Brzezinski, Z., Büyük Satranç Tahtası. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2005.
- Bull, H., The Anarchical Society - A Study of Order in World Politics. New York: Columbia University Press, 1977.
- Burchill, C, ve diğerleri. Uluslararası İlişkiler Teorileri. İstanbul: Küre Yayınları, 2014.
- Bürkan, S., Süveyş Kanalı'nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi 6, no. 4 (2017): 689-711.
- Caron, D. D., ve Oral. N., Introduction. Navigating Straits Challenges for International Law içinde, yazan David D. Caron ve Nilüfer Oral. Netherland: Brill Nijhoff, 2014.
- Cemal, T., Boğazlar Meselesi. İstanbul: Pan Yayıncılık, 1999.
- Cerny, P G., Beeson, M. Bisley. N., Issues in 21st Century World Politics, Second Edition (Globalisation and Statehood). London: Palgrave Macmillian, 2013.
- Colin F. Ve Taylor, P. J., Siyasi Coğrafya Dünya-Ekonomisi, Ulus Devlet ve Yerellik. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti, 2014.
- Cooper, F., Colonialism in Question; Theory, Knowledge, History. London: University of California Press, 2005.
- Couroucli, M. ve Marinov, T., Balkans Heritages: Negotiating History and Culture. New York: Taylor & Francis, 2015.
- Cox, R. W., Social Forces, States and World Order: Beyond International Relations Theory. Millennium: Journal of International Studies, 1981: 126-155.
- Çağlayan, K. T., Çanak(kale) Krizi'nde İngiltre'nin Askeri Durumu. Turkish Studies, tarih yok: 19-34.

- Davidson, R. H., Küçük Kaynarca Anlaşmasının Yeniden Tenkidi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, no. 10-11 (1981): 344-368.
- Dedeoğlu, B., Uluslararası Güvenlik ve Strateji. İstanbul: Derin Yayınları, 2003.
- Dehdari, S. H., ve Gehring, K., The Origins of Common Identity: Evidence from Alsace-Lorraine. Munich: CESifo Working Papers, 2019.
- Dodds, K., Geopolitics: A Very Short Introduction. New York: Oxford University Press, 2007.
- Dodds, K-J. ve Sidaway, J. D., Halford Mackinder and The Geographical Pivot of History: a centennial prospective. The Geographical Journal, Aralık 2014: 292-297.
- Doğru, S., Türk Boğazları'nın Hukukî Statüsü :Sevr Ve Lozan'dan Montrö'ye Geçiş. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 15, no. 2 (2013): 123-169.
- Droling, D., Lee, C. ve Hennig, B., Geography Ideas in Profile. London: Profile Books, 2016.
- Dugin, A., Eurasian Mission, An Introduction To Neo-Eurasianism. Russia: Arktos Media, 2014.
- Ece, J. N., Tarihten Günümüze Türk Boğazları'nın Geçiş Rejimi ve 80. Yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi. VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu. İstanbul, 2017. 71-94.
- Erim, N., Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953.
- Erkin, F. C., Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi. Ankara: Başnur Matbaası, 1968.
- Fukuyama, F., Devletin İnşası, 21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006.

- Fukuyama, F., *The End Of History And The Last Man*. New York: The Free Press, Macmillan, 1992.
- Gilbert, M., *The First World War : A Complete History*. New York: RosettaBooks, 2004.
- Giulio, D., *The Command Of The Air*. Alabama: The University Of Alabama Press, 2009.
- Goddard, E. S., *When Right Makes Might: How Prussia Overturned the European Balance of Power*. *International Security* (The MIT Press) 33, no. 3 (2008/2009): 110-142.
- Gray, C. S., *Jeopolitik-Strateji ve Coğrafya*. Ankara: Asam Yayınları, 2003.
- Güçlü, Y., *Regulation Of The Passage Through The Turkish Stratis*. *Journal Of International Affairs*, 2001.
- Gülboy, B. S., *Bandwagoning vs Chain Ganging: The Failure of Great Power Diplomacy in the Balkans before the First World War*. *International Journal of Turcologia*, 2014: 7-36.
- Gülboy, B. S., *Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Rusya ve Osmanlı Donanmaları Arasındaki Silahlanma Yarışı. Türk-Rus İlişkileri Üzerine Makaleler içinde, yazar Yeliz Okay, 49-62. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2012.*
- Gülboy, B. S., *Jeopolitik Düşüncenin Doğuşu ve Gelişimi. Jeopolitik Düşünce Büyük Güçler ve Türkiye içinde, yazar M. Cem Oğultürk ve Güngör Şahin, 13-29. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020.*
- Güneş, S. A., *Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ve Deniz Çevresinin Korunması*. AÜHFD, 2007.
- Güven, C., *Misak-ı Milli: Türkiye'nin İstiklal ve İstikbal Esasları. Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, no. 20 (2018): 117-138.*
- Hansen, W., *The Silk Road: A New History*. Oxford: Oxford University Press, 2012.

Harari, Y. N., Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi. İstanbul: Kolektif Kitap, 2015.

Hennlichova, M., The Royal Visit to Paris and the Presidential Visit to London in 1903 — An Icebreaker of the Public Opinion or a Milestone in the History of the Entente Cordiale? Prague Papers on the History of International Relations, no. 1 (2019): 38-53.

Heredotos., Tarih. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

Hergüner, M., Cumhuriyetimizin İlk Yıllarında Türk Boğazları ve Boğazlar Komisyonu Başkanı Vasıf (TEMEL) Paşa. İstanbul: TÜDAV, 2004.

Herz, J. H., Idealist Internationalism and the Security Dilemma. World Politics (Cambridge University Press) 2, no. 2 (1950): 157-180.

Heywood, A., Küresel Siyaset. Ankara: Adres Yayınları, 2011.

Heywood, A., Politicak Ideologies an Introduction. New York: Worth Publishers, 1992.

Hobbes, T., Leviathan or The Matter, Forme, &Power of a Common-wealth ecclesiastical and Civil. London: St. Pauls Church-yard, 1651.

Howard, M., The First World War: A Very Short Introduction. Oxford: Oxford University Press, 2007.

<http://arsiv.ntv.com.tr/news/1121.asp>. tarih yok.

<https://denizcilikistatistikleri.uab.gov.tr/turk-bogazlari-gemi-gecis-istatistikleri>. 30.11.2021.

<https://www.takvim.com.tr/guncel/2019/12/27/istanbul-bogazina-tarihe-gecmis-gemi-kazalari>. tarih yok.

Huntington, S. P., Medeniyetler Çatışması. Ankara: Vadi Yayınları, 2005.

- Hurewitz, J. C., Russia and the Turkish Straits: A Revaluation of the Origins of the Problem. World Politics, 1962: 605-632.
- Husseini, T., www.army-technology.com. 15 Mayıs 2019. <https://www.army-technology.com/features/strongest-militaries-in-2019/> (erişildi: Nisan 07, 2020).
- İnalcık, H., Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler. İstanbul: Kronik Kitap, 2020.
- İnalcık, H., Osmanlı ve Avrupa Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri. İstanbul: Kronik Kitap, 2020.
- İnalcık, H., Çanakkale Boğazı: Özet ve Kronoloji. Çanakkale Savaşları Tarihi içinde, yazan Mustafa Demir, 65-70. İstanbul: Değişim Yayınları, 2008.
- İnalcık, H., Fatih, Boğazların Tahkimi, Karadeniz Bir Osmanlı Gölü. Çanakkale Savaşları Tarihi içinde, yazan Mustafa Demir, 45-52. İstanbul: Değişim Yayınları, 2008.
- İnalcık, H., Osmanlı – Rus İlişkileri 1492 – 1700. Türk – Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1492 –1992 içinde, yazan Türk Tarih Kurumu, 25-35. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurum Türk Tarih Kurumu, 1999.
- İnalcık, H., Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600. İstanbul: Kronik Kitap, 2020.
- İnalcık, H., Tarihe Düşülen Notlar. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.
- Johnson, J. S., Sovereignty : Moral and Historical Perspectives. Washington DC: Georgetown University Press, 2014.
- Jones, D. R., The Crimean War: Then and Now. Yorkshire: Frontline Books, 2017.
- Kaplan, R. D., The Revenge of Geography. New York: The Random House Publishing Group, 2013.

- Karaman, M. A., Balkan Çözülmesi ve Osmanlı Cepesinden Balkan Devletleri Algısı. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 2018: 219-235.
- Kartal, A. B., Kafkasya ve Orta Asya Jeopolitiğinin Sorunlar ve Dondurulmuş Çatışmalar Açısından İncelenmesi: Büyük Güçler ve Türkiye. Jeopolitik Düşünce Büyük Güçler ve Türkiye içinde, yazar M. Cem Oğultürk ve Güngör Şahin, 310-350. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2020.
- Kelly, P., Classical Geopolitics: A New Analytical Model. California: Stanford University Press, 2016.
- Kennedy, P., Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2001.
- Kissinger, H., Diplomasi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.
- Knutsen, T. L. ve Halford J., Mackinder, Geopolitics, and the Heartland Thesis. 29 Temmuz 2014: 837-857.
- Köse, İ., I. Dünya Savaşı'nın İlk Gizli Anlaşması: İstanbul ve Boğazlar'ın Rus Çarlığı'na Bırakılması (Mart-Nisan 1915). Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi 89 (2015): 1-27.
- Kurat, Y. T., 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri. Belleten 21, no. 124 (1967): 567-592.
- Lockhart, J. G., The History of Napoleon Buonaparte, 4. Basım. New York: E.P. Dutton&Co, 1915.
- Lockhart, J. G., The History of Napoleon Buonaparte. Auckland: The Floating Press, 2008.
- Luard, E., Basic Texts in International Relations . London: MACMILLAN, 1992.
- Mahoney, J., Colonialism and Postcolonial Development : Spanish America in Comparative Perspective. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

- Malison, W. ve Ristic, Z., *The Threat of Geopolitics to International Relations: Obsession with The Heartland*. Cambridge: Scholars Publishing, 2016.
- Marolov, D., ve Stojanovski, S., *The Balkan Wars through the Prism of the Wider Theoretical Framework of the Concept of the Security Dilemma*. *Balkan Social Science Review* 5 (2015): 29-49.
- Marshall, T., *Divided Why We're Living in An Age of Walls*. London: Elliot & Thomson, 2018.
- Maslow, A. H., *A Theory of Human Motivation*. *Psychological Review*, 1943: 370-396.
- Matthews, J. A., ve Davit T. H., *Geography: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford, 2008.
- McSweeney, B., *Identity and Interest: A Sociology of International Relations*. Port Chester: Cambridge University Press, 1999.
- Mech, L. D., ve Boitani, L., *Wolves: Behavior, Ecology, and Conservation*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 2006.
- Meray, S. M. ve Olcay, O., *Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Meray, S. M., *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969.
- Mitzen, J., *Power in Concert: The Niteenth Century Origins of Global Governance*. Chicago: University of Chicago Press, 2013.
- Mountz, A., *Political Geography I: Reconfiguring Geographies*. *Progress İn Human Geography*, 2013: 829-841.
- Northrup, C. C., *Encyclopedia of World Trade From Ancient Times To The Present Volume 4*. New York: Routledge, 2015.

- Nur, R., ve Grew, J. C., Lozan Barış Konferansının Perde Arkası (1922-1923). İstanbul: Örgün Yayınevi, 2013.
- Nye, J. S. Jr. ve Welch, D. A., Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Nye, J. S. Jr., Amerikan Gücünün Paradoksu. İstanbul: Literatür Yayınları, 2003.
- Oğultürk, M. C., Türkiye'nin Balkanlara Jeopolitik Yaklaşımı. Jeopolitik Düşünce Büyük Güçler ve Türkiye içinde, yazar M. Cem Oğultürk ve Güngör Şahin, 291-309. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020.
- Oran, B., Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar. 6. Cilt 1 1919-1980. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- O'Reilly, G., Aligning Geopolitics Humanitarian Action and Geography. Switzerland: Springer, 2019.
- Öz, B., Modern Siyasal Düşünceler. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Özersay, K., Türk Boğazlarının Geçiş Rejimi. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Öteki Matbaası, 1999.
- Özlük, E., Jeopolitiğin Dönüşü mü? Genişletilmiş Bölgelerde Aktif Diplomasi Zamanı" "Uluslararası İlişkiler ve Yeni(den) Jeopolitik". VI. Uludağ Uluslararası İlişkiler Konferansı. Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2014. 10.
- Padelford, N. J., Türk Boğazları Sorununa Çözümler: Kısa Bir Değerlendirme. Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,, 2014: 191-208.
- Patrick, A., Woodrow Wilson, The Ottomans and World War I. Diplomatic History, 2018: 886-910.
- Pazarcı, H., Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1989.

- Pelz, W. A., A People's History of Modern Europe. London: Pluto Press, 2016.
- Reid-Henry, S., Exceptional Sovereignty? Guantanamo Bay and Re-Colonial Present. *Antipode*, 2007: 627-648.
- Richard, C. H., The Balkan Wars 1912-1913 : Prelude to the First World Wa. London ve New York: Routledge, 2000.
- Roider, K A., In Austria's Eastern Question. Princeton: Princeton university Press, 1982.
- Rose, J. H., Great Britain and Eastern Question. *The Journal of International Relations* 12, no. 3 (1922): 307-319.
- Serbest, B., Süveyş Kanalı'nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı. *Manas Journal of Social Studies* 4, no. 4 (2017): 689-711.
- Sezgin, F. ve Kadioğlu, M., İstanbul Boğazı'ndaki Deniz Kazalarının. *Marmara Denizi 2000 Sempozyumu*. İstanbul: TÜDAV, 2000. 149-160.
- Shepley, N., The Paris Peace Conference 1919: A Student Guide. UK: Andrews UK Limited, 2015.
- Simon, D., Critical Geopolitics: discourse, difference, and dissent. *Enviroment and Planning D: Society and Spaco*, 1991: 261-283.
- Singer, J. D., Uluslararası İlişkilerde Analiz Düzeyi Meselesi. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 2006: 3-24.
- Smith, W. D., Friedrich Ratzel and the Origins of Lebensraum. *German Studies Review*, Şubat 1980: 51-68.
- Soysal, İ., Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I. Cilt(1920-1945). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.
- Stavrianos, L. S., The Balkans since 1453. New York: New York University Press, 2002.

- Strath, B. ve Wagner, P., *European Modernity A Global Aproach*. London: BLOOMSBURY, 2017.
- Şahin, G., Jeopolitik Kavramı. Jeopolitik Düşünce Büyük Güçler ve Türkiye içinde, yazar Cem M. Oğultürk ve Güngör Şahin, 47-78. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020.
- Şener, B., Türk Boğazları'nın Geçiş Rejiminin Tarihi Gelişimi ve Hukuki Statüsü. *Tarih Okulu Dergisi*, March 2014: 467-493.
- Şimşir, B. N., *Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu* (1994). Ankara ve Lozan Arasında: Avrupa Yolundaki Türkiye Üzerine Bir Derleme içinde, yazar Max Schweizer, 72-92. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2005.
- tab'ettirilmişir, Başvekalet Müdevvenat Müdiriyeti tarafından. *Düstur Üçüncü Tertip*. İstanbul: Necmi İstikbal Matbaası, 1931.
- Teschke, B., *Geopolitics. Historical Materialism*, 3 Mart 2006: 326-335.
- Thucydides., *The War of the Peloponnesians ant the Athenians*. New York: Cambridge University Press, 2013.
- Tokay, G., *A Reassessment of the Macedonian Question, 1878-1908. War and Diplomacy : The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin* içinde, yazar M. Hakan Yavuz ve Peter Sluglett. Utah: The University of Utah Press., 2011.
- Topal, C., Türk Rus İlişkileri ve Moskova Anlaşması. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2018: 313-330.
- Tuathail, G. O. ve Agnew, J., *Geopolitics and Discourse Practical Geopolitical Reasoning in American Foreign Policy*. *Political Geography*, March 1992: 192-204.

- Tuathail, O. G. ve Agnew, J., Geopolitics and Discourse Practical Geopolitical Reasoning in American Foreign Policy. *Political Geography* 11, no. 2 (1992): 190-204.
- Tunander, O., Swedish Geopolitics: From Rudolf Kjellen to a Swedish "Dual State". *Geopolitics*, 24 Ocak 2005: 546-566.
- Turan, Ş., 1829 Edirne Anlaşması. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 9, no. 1-2 (1951): 111-151.
- Ürer, L., Woodrow Wilson'un "İdeal" Dünya Tasarımının, Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluş Felsefesine Etkileri. *İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, no. 28 (Mart 2003).
- Varacalli, T. F.X., National Interest and Moral Responsibility in The Political Thought of Admiral Alfred Thayer Mahan. *NAval War College Review*, 2016: 108-127.
- Vaughan-Williams, N., *Border Politics - The Limits of Sovereign Power*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd., 2009.
- Verpost, L., Engelen, L., Heynicks, R. Schmidt, J. Uyttenhove, P. ve Verstrate, P., *Revival After The Great War*. Leuven: Leuven University Press, 2020.
- Wallerstein, I., *Jeopolitik ve Jeokültür*. İstanbul: Küre Yayınları, 2015.
- Wilson, W., Yale Law School Lillian Goldman Law Library. 8 January 1918. https://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp (erişildi: Mart 24, 2020).
- Wright, I., Brilliantmaps. 2 January 2016. <https://brilliantmaps.com/colonialism-history/> (erişildi: 05 22, 2020).
- Zajec, P. O., *Introduction à The Geography of the Peace, de Nicholas Spykman*. *Res Militaris*, 2014: 10.

